СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА C

ФИЛОСОФСКИ И ФИЛОЛОШКИ СПИСИ

КЊИГА 24

ДУБРОВАЧКИ ЗБОРНИК
ОД ГОД. 1520

ОД

МИЛАНА РЕШЕТАРА

18 Издање Задужбине д-ра Љубомира Радивојевића 18

БЕОГРАД 1933

ЦЕНА 50 ДИН.

THE
PENNSYLVANIA
STATE UNIVERSITY
LIBRARY

2887

36c

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА C

ФИЛОСОФСКИ И ФИЛОЛОШКИ СПИСИ

КЊИГА 24

БЕОГРАД
Народна Штампарија, Поенкареова 24
1933

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

Dubrovački zbornik

ДУБРОВАЧКИ ЗБОРНИК

ОД ГОД. 1520

ОД

МИЛАНА РЕШЕТАРА

18 Издање Задужбине д-ра Љубомира Радивојевића 18

БЕОГРАД 1933

591.5309
R311d

THE PENNSYLVANIA STATE
UNIVERSITY LIBRARY

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

§ ПРВИ ДИО: САДРЖАЈ — Стр.

1. — Рукопис 1
2. — 3. — Писари су преписивали, а нису ни преводили ни прерађивали 2
4. — Натпис Зборника и што је писала рука А 5
5. — Што су писале руке B и C, и како су постали разни дијелови Зборника . . . 8

Први дио Зборника (бр. 1—7)

6. — *Цвијет од крјепости* (бр. 1) и наши преводи од *Fiore di virtù* 9
7. — *Цвијет* и *Цвêт* су двије редакције истог превода . 11
8. — 10. — *Цвијет* према 3 рукописа *Цвêта* 14
11. — 12. — *Цвêт* је преведен с талијанскога 15
13. — 14. — Како је састављен и уређен *Fiore di virtù* 22
15. — 16. — Талијански текстови најближи *Цвијету* . 27
17. — 19. — Наш превод имао је двије тал. матице и два преводиоца 30
20. — *Од смрти чтеније* (бр. 3) 37
21. — *Наук примудрога Акира* (бр. 5) 39
22. — *Чтеније прјекраснога Јозефа* (бр. 2) 41
23. — *Чтеније св. Томе* (бр. 4) 44
24. — 25. — *Чтеније од Абрама* (бр. 6) и *Од смрти Абрамове* (бр. 7) 47

Други дио Зборника (бр. 10—18)

26. — *Историја од св. Ивана Златоусника* (бр. 10) . . 52
27. — *Историја од св. Ђурђа* (бр. 11) 55

§ — Стр.

28. — *Историја од св. Џулијана (бр.* 13) 57
29. — *Сказање од Суда великога* (бр. 12) 59
30. — *Контрестање од човјека и од смрти (бр.* 14) . . . 61
31. — 32. — *Освећеније Исукрстово* (бр. 15) 63
33. — *Историја од узкрснутја Исукрстова* 68
34. — *Изговреније од цркве од св. Марије Делорите* (бр. 16) 72
35. — *Суд велики* (бр. 18) . 74

Трећи дио Зборника (бр. 19—20)

36. — 37. — Календар за врачање (бр. 19) 76
38. — 40. — *Прилике и сни од Данијела* 81
41. — *Четврти дио Зборника* (бр. 24—28) 90

Пети дио Зборника (бр. 31—46)

42. — Чланци талијанског извора 92
43. —*Сказаније од 12 петака* (бр. 34) 94
44. — Глагољске паралеле за неке чланке овога дијела 96

—.—

45. —Додаци рукâ D, E и F 98
46. — Када је писан и састављен Зборник 100
47. — Гдје је Зборник писан 102
48. — Поријекло чланака . . 104
49. — Колико је људи радило око Зборника 106
50. — 53. — Око Зборника су радили штокавци јекавци (§ 50, стр. 108), који су били католици (§ 51, стр. 110) и

§ Стр.
Дубровчани (§ 52 и 53, стр. 112) 108

ДРУГИ ДИО: ЈЕЗИК

54.—56. — Дубровачки споменици што ће се испоређивати са Зборником . . 116

1. *Писмо*

57.—59. Западна (босанска) ћирилица 121
60.—61. Имена и бројчана вриједност слова̂ 128

2. *Графика*

62. — Вокали 133
63.—65. — Консонанти . . 135

3. *Ортографија*

66. — Писање и изостављање гласа *ј* 142
67. — Секундарне групе . . 144
68. — Полуглас и двострука слова 146
69. — Ортографске и писарске погрешке 149
70. — Велика слова; слова према ретку; скраћенице; лигатуре 150
71. — Састављање и растављање ријечи; интерпункција 152

4. *Вокали*

72.—74. — Вокал ѐ у кратком слогу гѐ 155
75. — Други старији јекавски облици 160
76. — Писање јекавских облика и *ћие* за *је*- 163
77. — Секундарно ѐ 165
78.—79. — Икавски облици . 167
80. — Екавски облици . . . 174
81.—82. — Полуглас . . . 176
83. — Вокал *еп* 181
84. — Вокали *l* и *r* 183
85. — Остали вокали . . . 185

§ Стр.
86. — Сажимање и нестајање вокала̂ 187
87. — Секундарни вокали . . 189

5. *Консонанти*

88. — Африкате *ћ* и *ђ* . . . 190
89. — Групе *шт* и *жд* . . . 194
90. — Ликвиде 195
91. — Лабијали . . . 199
92. — Гутурали 202
93. — Сибиланти 203
94. — Палатали 205
95. — Асимилација; звучни консонанти на крају ријечи; метатеза 208
96. — Консонантске групе . . 209
97. — Нестајање и пристајање консонанта 213

6. *Деклинација*

98. — Именице с основом на *о* 214
99. — Именице с основом на *а* 219
100. — Именице с основом на *i* 222
101.—102. Замјенице 224
103. — Придјеви 229
104. — Бројеви 230

7. *Конјугација*

105. —Основе 233
106. —Инфинитив 234
107.—108. — Презент . . . 235
109. — Императив 240
110. — Имперфект 241
111. — Аорист 242
112. — Глаголски прилози . . 243
113. — Партиципи 246
114. — Сложени облици . . . 248
115. — 8. *Прилози и везници* 250

9. *Нешто из синтаксе*

116. — Род; број; падежи . . 253
117. — Замјенице; придјеви; бројеви 255
118. — Глаголи 257
119. — Предлози; везници; реченице; ред ријечи . . . 261

10. *Рјечник*

120.—122. — Необичне домаће ријечи; архаизми; дубровчанизми 264

§	Стр.
123. — 125. — Ријечи из црквенога језика или у вези с црквом и с вјером . . .	269
126. — 129. — Романске туђице	275
130. — Остале стране ријечи .	285
131. — Ријечи измијењене у *Цвијету 1*	286

§	Стр.
—.—	
132. — Разлике у језику разних дијелова Зборника . . .	290
133. — Однос, у језичном погледу, Зборника према Рањинину лекционару. . .	294

„Дубровачки Зборник од год. 1520" то је *Либро од мнозијех разлога,* којему је то име дано у самом рукопису, и под којим сам га именом г. 1926 ја издао међу публикацијама Српске крањ. академије. Како је то најстарији наш књижевни споменик писан ћирилицом а народним — не црквеним — језиком, то сам већ при издавању замислио да напишем студију о његову садржају и језику. Него, како је већи и интересантнији његов дио преведен с талијанскога језика, тако се је о његову садржају могло потпуније и темељитије говорити тек пошто сам за свог боравка у Фиренци имао прилику да испоредим његов текст с талијанским оригиналима. И управо први дио ове студије о садржају Зборника и није ништа друго него чисто филолошки посао да се констатује како текст Зборника стоји према талијанскоме оригиналу, гдје се је таки тал. текст нашао или се може сигурно претпостављати; за остали пак његов дио, који није преведен с талијанскога већ преведен с црквенославенских текстова, и то, по свој прилици, махом преко глагољско-чакавских редакција, требало је тражити паралеле у богатој средњовјечној црквенославенској литератури. У специјално литерарно-исторично разматрање није требало залазити, јер у Зборнику нема ништа што је оригинални продукт књижевнога рада — све је у њему преведено, можда тек нешто и прерађено, па је све врло неспретно, а на много мјеста баш и бесмислено исказано, тако да његова литерарна вриједност лежи једино у томе што нам заједно доноси, уз неке старије средњовјечне легенде, и неке новије талијанске, понајвише пјесничке а махом слабије производе. Велика је напротив вриједност Зборника у језичноме погледу, што се надам да се јасно види из другога дијела ове књиге.

Будући да је штампарија требала необично много времена да књигу доштампа, ова излази послије мојег рада *Бернардинов лекционар и његови дубровачки преписи,* што га је Академија издала као XCIX. књигу својих „Посебних издања",

па је то узрок што се у тој другој књизи позивљем на ову студију о Зборнику која је много прије и довршена, и од Академије примљена, и од ње дата у штампу. Стога су у језичноме дијелу многе партије у књизи што је касније изашла на свијет много опширније разрађене неголи у оној што је раније издана, док је замишљено, и према томе и рађено, да у погледу на језик *Бернардинов лекционар* буде као нека допуна *Зборнику*, јер исти човјек што је писао главни дио Зборника писао је и главни препис Лекционара.

М. Р.

ПРВИ ДИО: САДРЖАЈ ЗБОРНИКА.

1. — Дубровачки Зборник од г. 1520 писан је ћирилицом под именом *Либро од множијех разлога,* под којим сам га ја издао г. 1926 као XV књигу I одјељења *Зборника за историју, језик и књижевност српског народа* Српске краљ. академије, а чува се у архиву Југославенске академије под сигнатуром IV.a.24. У приступу к тому издању ја сам потанко описао рукопис, тако да то не треба овдје понављати; зато ћу само рећи да из самога рукописа знамо да је 20-ог маја г. 1520 »исписан«, то јест довршен и склопљен у Дубровнику (стр. 221),[1] а да су његов текст писале три разне руке A, B, C, док је четврта D црвеним мастилом писала неке натписе, поједине бројеве и ријечи у тексту првих трију рука, а при крају цијеле књиге додала поговор, гдје је баш казано гдје је и када је »исписано« ово *Либро*. Рукопис је сада у почетку крњ, јер је крњ његов први чланак, што га је писала рука A, али ако је пред тим чланком, — или пред још којим чланком који је евентуално могао бити пред садашњим првим, — био какав натпис или преглед садржаја, без сумње биће и то написао писар D, јер се по његовим додацима у тексту, а нарочито по његову поговору види да је тек он од три дијела што су писале прве три руке саставио *једну* књигу. Осим те четири руке, које су без сумње све из истога времена, то јест из почетка XVI вијека, још су двије млађе руке E и F, некако око средине XVII вијека, додавале нешто на празним странама међу разним дијеловима рукописа. Рукопис је наиме раздијељен на 5 дијелова, од којих је прва три, што обухваћају преко три четвртине цијелога рукописа, писала рука A (138 листова), док је рука B писала само четврти дио (са 5 листова) а рука C пети и посљедњи дио

---

[1] Цитати »стр....« упућују на стране издања, а цитати »в. стр.. .« на стране ове расправе.

(с 31 листом). Рука је Е дакле нешто преписивала међу првим и другим дијелом, па међу трећим и четвртим те четвртим и петим; је ли пак што додавала и међу другим и трећим дијелом, не може се знати, јер на томе мјесту, то јест међу садашњим 126-им и 127-им листом, у рукопису фали неколико листова, па не можемо знати је ли и међу та два дијела била која страна празна што је писар Е могао испунити. А да се је негдје на листовима што су испали међу л. 126 и л. 127 почињао збиља нов, трећи дио, види се сигурно по томе што на неким листовима од л. 127 даље налазимо некакву сигнатуру табака̑, које на л. 1—126 никако нема (в. § 37). Какав је пак рукопис к нама дошао, од руке F, послије онога што је писар Е написао на крају првога дијела, има само почетак еванђеља по Матији (стр. 61). Те су руке писале, односно испуњавале З,[1] а осим тога имају пред поговором (стр. IX) и за њим (стр. XI) неки млађи а неважни записи.[2]

2. — Што је *писао* у З-у сваки од четворице његових писара, то је сасвим јасно и сасвим сигурно, јер се све четири руке и палеографски (в. § 54—56) и ортографски (в. § 58—62) тако јако међу собом разликују да апсолутно није могуће преварити се што је сваки од њих писао; иначе доста је само бацити један поглед на репродукције неких страна З-а што су додане издању, па се одмах види колика је разлика у писму те четири руке. Него није доста знати колико и докле је радила *рука* ових писара, ми хоћемо знати и колико је и докле је код овога посла радила и њихова *глава,* — другим ријечима, ми хоћемо знати јесу ли писари А, В и С (при томе писара D не треба узимати у обзир) дали свој текст, што су га дакле сами *саставили* или сами *превели,* или су само дали *туђ* текст што су га они само *преписали*. Наравски, сваки је од њих могао при томе ићи својим путом, могао је штавише сваки од њих и чинити сад овако а сад онако; али мислим да се може једно утврдити за сва три писара: *ни један* од њих није дао *ни у једном* чланку какав *свој* рад,

[1] Тим једним словом означујем надаље наш Зборник.

[2] У запису за поговором ја бих сада рекао да треба читати **драгићꙋ** а **не дєрагићꙋ**, то јест да се онај потез уз д нема схватити као посебно слово є него као саставни дио тога д, иако је од њега растављен исп. на репродукцији слово д у сљедећој ријечи **доћє**.

него су сва тројица у главноме само *преписивали туђ посао*. То сасвим јасно произлази одатле што у свакоме, бар повећему чланку има по која бесмислица или очевидна преписивачка погрешка, што најбоље доказује да наши писари врло често нису разумјели што су имали пред очима, да су дакле преписивали туђ текст а нису писали свој. Ево само неколико примјерâ за сва три писара: а) за А: **наивећи** (2 пута) 23)3[8] мјесто **на већи** („на вијећу'); **ѹ-сѹдбци** *(води)* 5,16 мјесто **ѹ-дѹбоци**; (**ѹ ꙋ листа**) **подао-мѹ** 6,1 мјесто **по-адамѹ**; б) за Б: **летћиа** 27,1 мјесто **летиела?** **заслиеплиѹниемо** 28,8 мјесто **заслиеплиѹние-ме**; в) за С: (**видишь**) **да-си** (**житакь**) 32,8 мјесто **да-ми**; **прими- се** 39,3 мјесто **примише**; **еси примила** 39,6 мјесто **есть нримиль** (в. § 65). Истина у тексту писаном од све три руке има и исправака, али од њих *ни један* није такав да би се могло рећи да се је њим хтио *промијенити текст*, него *сваки* је такав да се очито види да се њим само *исправља* нешто што је било криво написано, то јест криво преписано. Не бројим у исправке оне врло честе случајеве гдје наши писари, а нарочито В и С, мећу по које слово над остали дио ријечи, јер се у тим приликама не може никако казати гдје је писар које слово *заборавио*, па га касније *додао*, а гдје га је *хтио* да напише над ретком зато да приштеди нешто простора или с другога каквог разлога (в. и § 66); свакако и то могу бити само *исправци* а нису ни то никакве *промјене*. У исправке иду напокон и они, иначе не баш чести примјери гдје сва три писара исправљају, превлаче или стружу по гдјекоје слово, јер се ту лијепо види да се писар досјетио својој погрешци те ју је сам исправио; нема дакле ни ту говора о каквој промјени текста. Права промјена текста могла би бити само ондје гдје се цијела ријеч или реченица *намјерно* мијења, али баш таких примјера у З-у нема, јер и гдје се тако исправља, опет се само исправља бесмислена погрешка; тако је н. пр. А у 15,68 послије **Биеше** био написао **кћи**, па је ту ријеч превукао, јер га ту Пилатова кћи (ако ју је Пилат уопће

---

[8] Уз цитате из З-а узимљем по два броја: први је број чланка у издању а други је број параграфа (изузетно стиха) на које је чланак у издању раздијељен; само уз цитате из првога чланка, који је најприје подијељен на главе а тек главе на параграфе, први је број главе, уз који мећем облу заграду; за оно неколико ситних чланака, који стога и нису раздијељени на параграфе, мјесто другога броја узимљем број »0«; напокон за ријечи, што се спомињу из натписа писаних од D, мјесто другога броја стоји скраћеница »нтп.«.

имао!) никако не улази, а те ријечи нема ни талијанска матица која се ту преводи (исп. за А још 4,13[1]; 10, 23; 11,3; 14,29); В пак у 24,8 пред **ѹ-они часъ** превукао је **ѹ-оно мнесто**, које је било дошло одатле што се у оба ретка пред тим говори о *мјесту* (исп. за В још 24,5; 28,2(2). 3. 6. 7. 8); а С у 36,12 такође је превукао **помакне**, иако тиме није довољно исправио бесмислицу, јер иза тога иде опет крња и неразумљива ријеч **ѡкле** (за С исп. још 33,9.25; 38,1; 39,8). Какви су дакле исправци у З-у, можемо слободно узети да они никако не сметају да се рече да је цијели рукопис — какве су по њему разасуте бесмислене погрешке — *преписан* са старије матице или, да опрезнијеречемо, са старијих матица.

3. — Него, и ако у З-у имамо само преписе старијих матица, опет би могло бити да је у њему, кад је преписиван, његов текст бар донекле прерађиван или његов језик мијењан. Одмах ћу рећи да ми се оно прво, т. ј. прерађивање текста, чини мало вјероватним, док је сва прилика дасу и А и В и С језик, бар у детаљу, збиља дотјеривали; сва се три писара наиме дивно слажу у томе да на многим мјестима имају — својом или туђом кривицом — сасвим неразумљив текст, па зато мислим, кад би они били интелигентнији људи који хоће да гдјегод кажу нешто друкчије — по њиховом схватању нешто боље или љепше — неголи је казано у матици, они би прије свега настојали да текст очисте од тих мјеста без смисла или без ваљана смисла. Они тога нису чинили него су напротив та мјеста слијепо преписивали, задржавајући старе погрешке а додавајући нове; стога је текст у З-у на врло многим мјестима покварен и бесмислен, а ми можемо само дјелимице та мјеста исправити домишљајући се погрешкама што су се поткрале, или испоређујући та мјеста с оригиналом, уколико нам је оригинал познат.[2] Напротив мислим да су наши писари штошта мијењали у језику својих матица, наро-

[1] Број у заградама уз оба броја цитата каже колико се пута у истоме параграфу налази односна појава или ријеч; гдје је пак више бројева одијељених тачком, то су бројеви разних параграфа у истоме чланку, којега је број на првоме мјесту пред зарезом.

[2] Кад сам издавао З био нам је познат оригинал само за пар чланака, па сам зато ја у издању оставио текст без интерпункције, какав је у рукопису. Због тога ми је приговарано, али сада, када су нађени талијански оригинали и за његове највеће и најинтересантније чланке, види се како се без тих оригинала није могла дати ни ваљана интерпункција нашега текста.

чито у оним чланцима који нису испрва били написани у дубровачком говору а каквих је било, како ћемо одмах видјети, неколико. Него и с те стране ја бих рекао да је већ у матицама писарâ A, B и C недубровачки говор био у главноме окренут на дубровачки, а наши су писари само пабетковали, то јест замјењивали су поједине облике и ријечи што у дубровачком говору нису биле или нису више биле обичне а дубровачкому су редактору — не може се рећи »преводиоцу« — измакле, иако и наши писари нису ишли, као што није ни дубровачки редактор, за тим да се радикално и конзеквентно недубровачки текст окрене на дубровачки говор, — такому у језичноме погледу тачном поступању не бисмо се у почетку XVI вијека могли ни надати! Колико је пак било мало конзеквенције код тога прилагођавања недубровачкога текста дубровачкому говору види се по томе што се трагови од пpвашњега говора у разним чланцима налазе и у разној мјери: н. пр. међу онима што је преписао C ти су трагови врло јаки у чланку под бр. 34 *(Сказање о 12 петака)* а врло слаби у свим осталим. Иначе сва је прилика да су наши писари у ситнијим појавама, то јест у гласовима и облицима, штошта нехоте и несвјесно мијењали и у оним чланцима што су одмах испрва написани (преведени) на дубровачком говору. По мојему мишљењу дакле З није друго него доста слаб препис старијих матица, у којему нема никаква оригиналног рада његових трију писара, осим што су, само у ситницама и понајвише несвјесно, дотјеривали језик како је горе казано. Једини оригинални, али зато врло мали посао свршио је писар D: он је од пет мањих дијелова што су преписали A, B и C саставио *једну* књигу, записао својим црвеним мастилом натписе већини чланака и још друге ствари што је он желио да се у тексту истичу, и тако тек створио *Либро од мнозијех разлога.*

4. — Ето, тако мислим да је постао наш З; а сада ћемо да видимо шта у њему има. Али прије тога треба да се нешто рече о његову натпису. То јест, З натписа управо нема, јер је у почетку крњ; али, ако га је уопће имао, биће сигурно да га је D и на натпису прозвао *Либро од мнозијех разлога,* како га зове у своме поговору при крају књиге. Него што то значи »од мнозијех разлога«? то јест, у којему смислу треба овдје узети ријеч »разлог«? Обични смисао што га ми

данданас придајемо тој ријечи овдје не пристаје, те ја стога мислим да »разлог« овдје значи што и »разложење, расправљање«, те би тако *Либро од множијех разлога* била »Књига у којој се разложи, то јест говори о многим стварима«.

Како је већ споменуто, З се састоји од 5 мањих дијелова, од којих је писар А писао прва три, писар В четврти а писар С пети; ти се дијелови пак и садржајем прилично јако разликују један од другога, и то не само 4-ти и 5-ти од прва три, него и ова три прва међу собом, а опет је у свакоме дијелу по неколико ствари, које уопће зовем чланцима а у издању су означене редним бројем од 1—46.[1]

Први дио има сада 7 чланака (бр. 1—7), од којих је први крњ у почетку; је ли пред њим нестао још који чланак, то се дабоме не може знати, јер рукопис нема оригиналне пагинације ни, овдје, оригиналне сигнатуре табака̂; али ја бих рекао да није било пред бр. 1 ништа друго, јер од њега фале сада 2 петине, а будући да је А за сачуване 3 петине требао 24½ листа, то је за изгубљени дио по свој прилици требао још 16 листова, то јест баш 2 пуна табака по 8 листова. У томе првоме дијелу, уз морално-филозофски трактат *Цвијет од крјепости* (бр. 1) те дидактичку причу *Наук примудрога Акира* (бр. 5) и побожну ритуалну пјесму *Од смрти чтење* (бр. 3), четири су апокрифске легенде: *Чтење прјекраснога Јозефа, сина Јакобова* (бр. 2), *Чтење светога Томе* (бр. 4), *Чтење од Абрама* (бр. 6) и *Од смрти Абрамове* (бр. 7), тако да је овај први дио дидактичко-апокрифског карактера. Други је дио одијељен од првога чланком бр. 8 што га је писао Е и чланком бр. 9 што га је писао F, а тај је други дио са својих 9 чланака (бр. 10—18) претежно легендарно-пјесничког карактера; како ћемо касније видјети (в. § 26) сви су ти чланци, осим броја 18, преведени с талијанскога: један је чланак побожна легенда у прози, *Изговоренје од цркве од свете Марије де Лорите* (бр. 16), још један је апокрифска прича, такођер у прози, *Суд велики Господинов, како пише Матије* (бр. 18), а 7 је побожних легенада у стиховима, које су преведене у прози: *Историја од светога Ивана Златоусника* (бр. 10), *Историја од светога Ђурђа* (бр. 11), *Сказанје и припо-*

[1] Чланака би управо требало да буде 47, јер су под 45-ти гријешком узете двије разне молитве — једна у стиховима а друга у прози; мислим да ће то бити моја кривња а не штампарије.

виједање од суда великога (бр. 12), *Историја од светога Џулијана* (бр. 13), *Контрестање и приповиједање од човјека жива и од смрти несрјећне* (бр. 14), *Освећенје Исукрстово, које учини краљ Веспезијан супроћ Јерузалему* (бр. 15) и *Историја од узкрснутја Исукрстова* (бр. 17). Али овај је други дио крњ у почетку и при крају, тако да фали почетак *Историје светога Ивана Златоусника* и свршетак *Суда великога;* не може се дакле знати није ли пред крњим бр. 10 и за крњим бр. 18 био још који чланак што је сасвим пропао; него пред крњим бр. 10 по свој прилици фали само онај *један* лист који баш треба за допуну његова текста (в. § 26) а који је био први лист у табаку од 8 листова од којега фали, у средини броја 11, и посљедњи лист (в. § 27). — Непотпун је и трећи дио, у којему су сада само 2 чланка — с обје стране крњи Календар за врачање (бр. 19) и, сприједа такођер крњи, *Прилике и сни Данијела пророка* (бр. 20). Да ова два чланка сачињавају засебан дио 3-а, види се јасно по томе што је он, бар у почетку, имао неку сигнатуру табакâ, које нема ни први ни други дио; по тим сам сигнатурама у приступу к издању (стр. X) израчунао да је пред Календаром изгубљено 9 листова, а међу њим и *Приликама и снима Данијела* опет каквих 7 листова. Ту је дакле и пред бр. 19 и за њим сасвим сигурно било још нешто, јер за онај дио Календара што фали доста би био још 1 лист или највише 1½, а 1 лист био би доста и за почетак *Приликâ и санâ*, гдје фале само снови којих се прва ријеч (у талијанском оригиналу) почиње са словом *a* и један дио од оних што се почињу са словом *б*. Никако пак не мислим да се под ријечима *Прилике и сни,* које се читају на крају броја 20, имају разумјети *двије разне* ствари, наиме једно *прилике* а друго *сни,* па да би се за »прилике« могло мислити на апокрифске Данијелове *Визије;*[1] тај при крају споменути натпис *Прилике и сни* одговара наиме ријечима како се у тексту тумаче снови: *Ако ли видиш да те благосивлају, тој приликује велико веселје;* дакле *приликује* је исто што »значи«, те су *Прилике и сни* исто што »Значења и снови«. Тај је трећи дио дакле врачарског карактера, па је по свој прилици истог карактера било и оно што се је изгубило пред Календаром и за њим (в. § 36), а сва

---

[1] Исп. у Мурка, *Gesch. der südslav. Literatur* 67.

три дијела што је писао А више су забавног садржаја — наравски, у смислу у којему се је забава схваћала по нашим селима у XV-ом и XVI вијеку, — јер је он дао саме побожне апокрифе и још побожније легенде, морално-филозофске поуке и озбиљна врачања и гатања, а само је једним чланком, пјесмом под бр. 3, зашао у поље чисто побожних ритуалних молитава.

5. — Сасвим су друкчијег карактера ствари што су преписали В и С: они не иду за забавном лектиром већ готово искључиво за побожном поуком и правовјерном молитвом. Од 5 чланака што је писао В (бр. 24—28) по натпису би се рекло да први, *Страшно пријећенје од смрти,* спада више у »забавну« лектиру, али уистину само његов почетак (§ 1—3) одговара тому натпису а остали дио, што се почиње с ријечима *Ово од спасенја вријеме* а свршава са *О господине, насити ме твога тијела, праве јестојске и посвећене,* односи се регби на сакраменат покоре и причести те са »страшним пријећенјем од смрти« нема директне везе; чини се дакле да је ту узет почетак *Пријећенја* заједно са свршетком некакве молитве. Ту збрку је ваљада скривио В, али је ипак могуће да је она била већ у његовој матици. Осим тога, контаминацијом посталога чланка у В се налазе 3 кратка морално-филозофска чланчића (бр. 25—27) и једна подужа *Пјесанца Госпи* (бр. 28). — И С између својих 16 чланака (бр. 31—46) има доиста 7 правих молитава (бр. 38—40 и 43—46), па 4 побожна поучна чланка (бр. 30—31 и 36—37), али зато има и 4 мале легенде — *Чтенје Брнарда* (бр. 33), *Чтенје светога Амброжа* (бр. 35), *Чтенје од Алуберта* (бр. 41) *и Чтенје од блаженога Агустина* (бр. 42), које истина не иду преко граница правовјерних светачких легенада, и напокон праву апокрифску причу *Сказанје од 12 петака* (бр. 34).

Не можемо знати како је пак постао сваки од 3-ових 5 дијелова: јесу ли их наши преписивачи нашли готове, или су их они тек састављали, или је можда било што овако а што онако. Једино се може с приличном вјероватношћу казати да је 4-ти дио, што га је писао В, мали зборник за себе, који је по свој прилици преведен с талијанског (в. § 40). Али, како су писари А и С посвршавали свој преписивачки посао, ја бих рекао да нијесу тек они састављали разне чланке у 3-ове дијелове што су они преписали, него да су они те

дијелове — С онај свој један а А своја три — нашли већ као готове дале зборнике; па ме у томе мишљењу подржава то што А преписује без прекидања (као прозу) и број 3, премда је то пјесма у римованим стиховима, по чему се види — иако је по свој прилици тако нашао у својој матици — да није био човјек који је много својом главом мислио, а свакако да није имао смисла за поезију кад се није сјетио да при преписивању очисти ту пјесму од погрешака против рима и метра, које су у његовој матици биле, већ их је можда и он сам неколико додао.

Строго литургичког карактера је оно што су на празним странама касније додавали писари Е и F: први је уметнуо двије пјесме (бр. 8 и 23), што их и он пише без прекидања, јер он много штеди простором, и још бр. 29, који је такођер назначен као »пјесан«, али пјесма није никако, па разне молитве (бр. 21, 23 и 30), међу којима има и нешто гатања по томе какво је вријеме у неке дане (стр. 196). Најмање се је мучио F: он је написао почетак еванђеља по Матију (бр. 9), што га је можда сам превео, слабо и неспретно, с латинске Вулгате.

6. — По мојему рачуну дакле З је сав (не обазирући се на оно мало што су писали Е и F, и што управо к њему и не спада) од почетка до краја преписан са старијих матица, али и његов је садржај по свој прилици сав, а дајбуди свакако највећим дијелом, или прерађен с чакавскога, а можда и црквенославенскога текста, или преведен с талијанскога језика, тако да по свој прилици ни један његов чланак није оригиналан рад састављен од Дубровчанина у дубровачком говору. Треба зато показати одакле је и којим путом сваки чланак ушао у наш З, па ћемо то сада да видимо, држећи се у глвноме реда што га чланци имају у самом З-у.[1]

ПРВИ ДИО ЗБОРНИКА: чланци под бр. 1—7.

За први чланак, *Цвијет од крјепости,* већ Јагић, кад је у својим *Прилозима* издавао неколико комада из њега, на-

---

[1] О његовим изворима најпотпуније је досада оно што је казао Колендић у Поповићевим *Прилозима VIII*, 297 и д., па је то и мени помогло да лакше нађем неке талијанске оригинале; уопће код тражења З-ових извора Колендић ми је ишао много на руку те му зато најискреније захваљујем.

случивао је да је то превод талијанскога моралнодидактичкога трактата *Fiore di virtù,* а сасвим је сигурно констатовао да је тај чланак оно исто што је босански фрањевац Павао Посиловић издао г. 1647 у Млецима западном (»босанском«) ћирилицом под натписом *Цвијет од крипости,* иако су то два разна превода.[1] Други је, и то глагољски текст српскохрватскога превода нашао проф. Р. Строхал, који је најприје дао преглед његова садржаја,[2] а онда и издао тај текст латиницом по 3 глаг. рукописа под именом *Cvêt vsake mudrosti* (Загреб 1916); него, како Строхал није знао за Јагићеве *Прилоге,* није ни знао да ли је *Цвêт* оригинално дјело или је однекуд преведено. Затим је исти Строхал издао и тобожњи II дио *Цвêта*[3] из само једног глаг. рукописа XV вијека, али тај дио не спада к оригиналному *Fiore di virtù* него к његовим познијим додацима каквих има, у разном опсегу и с разним садржајем, и у многим талијанским рукописима и издањима, док их ни у З-у ни у Посиловића нема никако; у томе чланку Строхал већ зна да је *Цвêт,* како он каже, »прерадба« талијанскога *Fiore di virtù.* То је Строхал по свој прилици видио у врло добром информативном чланку о талијанском оригиналу и о овоме његову преводу што га је написао проф. П. Колендић.[4] Кад сам пак ја г. 1926 издавао цијели З, нисам се бавио питањем како је З постао, али сам ипак казао (стр. XV) да су неки његови чланци окренути са чакавско-глагољских матица на дубровачки говор, при чему сам у првоме реду мислио баш на његов *Цвијет* (*Цвијет* ми је З-ов текст а *Цвêт* је Строхалов), те сам у напоменама к тексту употријебио, гдје се је могло и гдје је требало, и *Цвêт,* и Посиловићев превод, а и талијански оригинал по падованском издању од г. 1751, које ми је тада било једино при руци.

Трактат *Fiore di virtù* саставио је око г. 1300 по свој прилици бенедиктинац Тома Gozzadini из Болоње, и скоро је постао омиљелом лектиром а и школском књигом, тако да се је брзо расуо по цијелој Италији у врло многим рукописима из XIV и XV вијека, а затим и у бројним штампаним

---

[1] Кукуљевићев *Arkiv* IX (1868), 68.
[2] Strohal R., *Hrv. glag. knjiga* (Zagreb 1915), 138—144.
[3] *Nastavni Vjesnik XXXV* (Загреб 1926), 92 и д.
[4] *Fiore di virtù* у нашем преводу XIV. века (Поповићеви *Прилози* III. 1923, 133—140).

издањима од друге половине XV вијека до средине XIX-ога.[1] Лако се дакле разумије да је то дјело и к нама дошло, те код нас било доста рано и преведено — најстарији глагољски рукопис, Строхалов А, још је из XIV вијека, — и то више неголи један пут; глагољски *Цвêт* и ћирилски *Цвијет* доиста су, како ћемо одмах видјети (в. § 7), бар дјелимице, само двије редакције једног истога превода, али је зато Посиловић сасвим изнова преводио, не знајући без сумње ни за *Цвêт* ни за *Цвијет*. Није напротив наново преведен *Cvijet od kriposti* што га је г. 1712 у Млецима латиницом штампао Пераштанин К. Мазаровић (Мацаровић); како он поштено каже у натпису, у томе је издању Посиловићев текст »приписан [латиницом] ... за погодити ... навлаштито онезијем који не умију штити слов. словима [ћирилицом]«, али опет Мазаровићево издање није прост препис, јер »готово у свакој реченици је по која разлика у гласовима или у облицима или у појединим ријечима«.[2] Није пак јасно по којему је нашему тексту преведен *Цвијет* на румунски језик, какав се је превод (уз друге румунске преводе с грчкога текста) сачувао у два рупокиса од г. 1620 и 1693; румунски учењак који га је испоређивао и с *Цвêтом* и с *Цвијетом* каже да није постао ни од једнога ни од другога, али опет тврди да му је матица била свакако на српкохрватском језику; има пак и одломак још једног румунског превода који је писан према крају XVIII вијека у два ступца — с једне је стране »славенски« оригинал а с друге румунски превод, али се на жалост не каже који је то славенски језик, па ако може бити наш, може бити и бугарски.[3]

7. — Од тих текстова нас може интересовати, уз *Цвијет*, још само *Цвêт*, па дабоме прије свега треба да питамо како стоје оба текста један према другоме. У ту сврху доста је испоредити ма који дио нашега превода који се налази у оба рукописа, а да се одмах и сасвим јасно види да оба у главноме приказују *исти превод*, па ћу ја, примјера ради, навести само § 10 главе 24 »од невјере« у два успоредна ретка, и то у

[1] Најмлађе издање, што је мени познато, штампано је у Напуљу године 1857.

[2] Акад. рјечник VI, 945.

[3] N. Cartojan, *Fiore di virtù* dans la littérature roumaine *(Archivum Romanicum* XII, 501—514, в. нарочито стр. 504—506 и 513—514.

горњем под *а)* како је у *Цвијету* а у доњем под *б)* како је у *Цвêту:*[1]

а) Од невјере писано јест у старом завјету да анђели послани
б) От невери писано е в старом закони да анјели послани
а) бише у град један именом Содом, а тој на разорење града
б) бише в један град именем Содом, и то на разорење града
а) тога цјећ велицијех гријеха које људи чињаху у њем; и
б) тога скози грихи велике ке чињаху в њем; и
а) дођоше на стан к једному човјеку именом Луту. И он
б) појдоше на стан к једному Лоту. И он
а) их прими весело, јере бијеше раб божји. И реко-
б) их прија с великим веселјем, јере бише раб божји. И ре-
а) ше њему: »Пођи надвор, Бог је рекао разорити град
б) ше њему: «Појди ван, јере Бог заповидал је разорити град
а) тај«.
б) си«.

И тако отприлике то иде у цијеломе тексту што се налази у оба рукописа, то јест од главе 19—28 *Цвијета:* гласови су доиста донекле различити *(анђели - анјели, гријеха - грихи, пођи - појди),* различити и облици *(завјету - закони, именом-именем, рекоше - реше),* па и поједине ријечи *(цјећ - скози, прими - прија, надвор - ван),* али с друге стране цијела стилизација а нарочито поједине заједничке ријечи *(именом, на разорење, на стан, раб)* јасно показују да је то *један превод,* али су *двије редакције* — штокавска и чакавска. Него, иако се наша оба рукописа у главноме добро слажу, има опет у њихову тексту и такових мјеста по којима се види да се те двије редакције не тичу само граматике, па рјечника и стила, него да претстављају и доста знатне разлике у самоме тексту, тако да се ту не може више говорити о два преписа једног истог текста који је само, у погледу језика и стила, у једноме од њих дотјериван према говору и укусу односнога редактора или преписивача. Узмимо н. пр. § 1 главе 20; он се у *Цвијету* свршава овом кратком реченицом: »а њеки су махнити чинити своју ствар а не довршити, него чине како им памет доноси«, мјесто које реченице *Цвêт* има ову дугачку периоду: »Прва хантавост јест када чловик от своје

[1] Цитате из *Цвијета* окрећем на садашњу графику а цитате из *Цвêта* на обичну ћирилицу.

ствари не мислит, на ле чини кај му на мисал приде; друго јест не обаровати се ни опомислити то ча би му могло прити; трето јест бити нагал в своје ствари; не умејућ некога света; четврто јест бити лин чинити своју ствар и причати а не докончати«. Па ако би се за то мјесто, и за још не мало других сличних, могло рећи да је у једноме рукопису само украће изречено оно исто што је у другоме развучено, или да је — хоте или нехоте — у једном нешто испуштено што се је у другоме очувало, има још других мјеста гдје тако тумачење никако не иде; н. пр. опет у 24 глави »од невјере« наводе се као примјер двије кћери Лотове, па се то у *Цвêту* свршава с ријечима: »и тудие отрухлиста оби, една породи сина, а друга хћер«, а у *Цвијету:* и старија породи сина и нарече име њему Боаб [мјесто »Моаб»], млађа породи сина и нарече име њему Амон«. Него и такове несугласице међу оба наша текста не обарају чињенице да они у главноме ипак претстављају један исти превод, те да су се један од другога донекле одалечили сигурно само стога што су разни преписивачи — којих је на сјеверу било свакако неколико а по свој прилици и на југу, — мало помало штошта у првашњему преводу мијењали, испуштали и додавали, и то, бар дјеломице, и према другим талијанским текстовима што су добијали у руке.

Напосе ћу споменути само једну ствар за коју ми се чини да чврсто веже оба наша текста, оба имају наиме на истоме мјесту искварен текст који претпоставља и исту погрешку; у глави 21,19 *Цвêт* има овако: »...бише загубил' все, ча имише на свити в едном *двори,* ко бише згибло в мори«, а *Цвијет:* «...бијеше изгубио све што имаше у једној *гори* која бијеше потонула на мору«, па откуда да би *двор* или чак гора потонула на мору?! Ствар нам бива јасна кад видимо да у једном талијанском рукопису из XIV вијека то мјесто гласи: »... auea perduto, ço ch'el aveva al mundo in una *nave* ch'era perigolada in mare«.[1] — потонула је дакле на мору *лађа* (у старије вријеме *дрêво),* па је глагољаш од *в дрêви* начинио *в двори,* а ћирилаш ишао још даље те од тога покваренога *в двори* направио своје *у гори,* а обојица оставили да *двор* и *гора* тону у мору! само што је ћирилаш бар казао, према *гора, »која* бијеше потонула« (у женском роду), док

[1] G. Ulrich, *Saggi 23* (в. стр. 23, напом. 1).

је глагољаш, поред мушке именице *двор*, оставио »*ко* бише згибло« (у средњем роду), које се добро слаже са *дрêво* а никако са *двор*. Ни та у ствари заједничка погрешка није дабоме случајна ствар него напротив нов чврст доказ да наша оба текста потјечу од истога извора, то јест да су двије редакције једнога истога превода.

8. — Будући да од *Цвêта* имамо 3 рукописа (које Строхал означава словима А, В и С), који су сви старији од рукописа *Цвијета*, то се намеће и питање како *Цвијет* напосе стоји према свакоме од њих. И ту треба прије свега истаћи да се три глагољска рукописа много боље слажу међу собом неголи иједан од њих с *Цвијетом;* они се међу собом разликују готово само ситним ортографским и језичним особинама, а гдје има која мало јача разлика, ту се *Цвијет* може слагати сад с једнима сад с другим глагољским рукописом. И за то ћу навести само пар примјера: у глави 20, која се налази само у рукописима В и С *Цвêта*, у § 1 З има »мудри Платон« а С »мудри Плат«, али В само »мудри«; напротив у § 4 исте главе, гдје З има само »свак« а В »всаки«, С још додаје »ки те види ш њим ходеће«; у 27 глави пак, која се у *Цвêту* налази у сва три глагољска рукописа, у § 7 према »којијех [т. ј. „влâси“] много чуваше«, како је у З-у, само В има правилно »ке моћно чуваше«, док је то у А и С покварено: »ке моћи вароваше« (у А) и »ких моћи чуваше« (у С); зато опет мало даље у истоме §-у, гдје З каже да Филистејци »наговорише жену његову«, А и В се с њим слажу: »наредише с жену (женоју)« а не слаже се С: »наредише с једну госпоју«. Иако су дакле разлике међу три глагољска рукописа ситне, — по чему се опет види да *Цвијет* није у непосредној вези ни с једним од њих, то јест да ни један од њих није његова непосредна матица с које је прерађиван и окретан на дубровачки говор, то бих ипак рекао да се *Цвијет* чешће слаже с глагољским рукописом С неголи с остала два.

Што се пак тиче тачности текста, *Цвêт* је свакако много бољи од *Цвијета;* из мојега издања овога посљедњега види се наиме како се у *Цвијету*, као уопће у цијеломе З-у, често налазе сад крупније а сад мање преписивачке погрешке, док их у *Цвêту* има врло мало;[1] зато, како се већ види из мојих

---

[1] Неке погрешке у штâмпаноме тексту иду на рачун издавачев: стр. 1, ред. 2 »Аз (п)есмê г(р)адући« сигурно је криво мјесто »Аз есм'

напомена к тексту *Цвијета*, много нам више *Цвêт* помаже да попунимо и исправимо текст *Цвијета* неголи наопако. Али ипак има и тога: у *Цвêту* на стр. 31 и ретку 9 пред »пчел« фали »множаство« што З има у гл. 21)4; на стр. 33 и ретку 18 »*како* би могал *са с(ви)т* имити, *ки* би хотил попелати в муку паклену« у *Цвêту*, треба — према »кога би могао зете (тал. *generi)* наћи, кога би з собом повео у тму вјечну« у З-у у гл. 22)5 — исправити на »*кога* би могал *зете* имити, *ке* ...«; на стр. 33 и ретку 15 одоздо »ту госпоје од себе не одпустише« у *Цвêту* треба попунити и исправити према »туј да за младе људи, а госпође своје Неправде не одпусти од себе« у З-у у гл. 26)6; на стр. 34 и ретку 15 »стари и племинити« *у Цвêту* треба исправити на »стари и неплеменити«, како је у З-у у гл. 23)3; још је један таки примјер из гл. 27)7 у З већ малоприје (в. стр. 14) споменут.

9. — Али наше се обје редакције разликују не само у погледу текста него и у погледу опсега: од 41 главе што броји (потпуни) *Цвијет Цвêт* има само првих 28, фали му дакле 13 посљедњих; с друге стране и *Цвијет* је доста непотпун, јер је у почетку крњ, те му тако фали првих 18 глава и почетак 19-те, а крњ је и по средини гдје је испао 1 лист са свршетком 28 главе, с 29 главом цијелом и с почетком 30 главе; сасвим је пак необична ствар што у *Цвијету* фали прва половица 23 главе, премда ту З не може бити крњ, јер за оно што ту фали од те главе доста је пô стране у формату З-ову; ваља дакле да је писар А, или прије њега који други преписивач, гријешком изоставио тај мали комад текста. Није баш сигурно је ли *Цвêт* био уопће потпун; што га ни у једном од три рукописа нема даље од 28 главе, то баш не доказује да и испрва није био потпун, јер сва та три рукописа потјечу од једне исте матице, па је она према крају могла бити саката. Него, поред тога што се та три рукописа, осим ситних ортографских и језичних појава, понајвише слажу од ријечи до ријечи, за чудо је да нити имају сви свих 28 глава, нити главе иду истим редом и под истим бројевима, по чему се

гредући«; стр. 25, ред. 14 одоздо мјесто »срам на« треба »срамна«; стр. 31, ред. 14 »ки судите з(драв)и« треба читати »ки судите з(емл)и«; стр. 33, ред. 10 мјесто »(н)еста брата« треба »еста брата«; стр. 39, ред. 2 мјесто »и лаже« треба »и лаж е«; стр. 39, ред. 16 мјесто »од (ж)ганиê града« треба »от ганиê (= ганућа) града«; стр. 40, ред. 17 мјесто »тудје и« треба »тудје [је]и«.

види да је у глагољској редакцији настала нека доста јака збрка у диспозицији текста. Могло би дакле бити да се је при томе свршетак цијелога дјела изгубио, па се на то може и лакше помишљати неголи на то да је превод испрва остао према крају непотпун. Али опет има нешто због чега бих ја рекао да ће ипак прије бити то друго, то јест да први превод није дотјеран до краја: како ћемо касније видјети (в. § 19), *Цвијет* поксује у посљедњим главама, којих у *Цвêту* нема, сасвим друкчију преводилачку технику и упућује на сасвим другу талијанску матицу неголи их претпоставља *Цвêт,* па би и то могло значити да заједничка старија матица оба наша текста није ишла преко 28 главе; а ако то не значи, онда значи свакако да је и дубровачки редактор *Цвијета* имао као матицу текст који се је с *Цвêтом* (касније при крају осакаћеним) слагао само донле докле (случајно) иду сачувани *Цвêтови* рукописи, само дакле до 28 главе. Напротив, не мислим да треба тек доказивати да се *Цвијет* није нигда почињао у *средини* цијелога дјела него да су и он и З у почетку осакаћени. Какав је био тај дио *Цвијета* што сада у његову почетку фали, не може се сигурно знати, али опет мислим да се нећемо преварити ако узмемо да се је *Цвијет* и у главама 1—18 у главноме исто онако добро слагао с *Цвêтом* као што се с њим слаже у главама 19—28, само што у *Цвијету* без сумње није било оне пјесме против жена, које нема ни у талијанском изворнику, а и у глагољској редакцији фигурира као »четврти капитол« само у млађем рукопису.

Ако дакле и узмемо да је *Цвêт* већ у почетку обухватао само првих 28 глава, те да је само у *Цвијету* превод био потпун, опет је *Цвêт* у детаљу опширнији, јер доста често исказује с више ријечи оно исто што је казано украће у *Цвијету,* као што смо већ видјели на једном примјеру (в. стр. 12/13); него у њему каткада има нешто чега у другоме уопће нема, н. пр. у 21 глави »од правде« *Цвêт* међу § 12 и 13 има цијелу сентенцију коју »Мудри прави од правди«; или у 26 глави »од лаже« у § 1 у *Цвêту* има још оно што »Декрет не брани«, а ни једнога ни другога нема у *Цвијету.* Па ни то се не може протумачити тако да је све таке реченице које *Цвêт* има а *Цвијет* нема дубровачки редактор напросто испустио, јер у гл. 30—41, гдје он није имао пред очима ону исту матицу што су је у гл. 1—28 имали и он и *Цвêт,* дубровачки редактор

не испушта ни цигле реченице, с чега ја и мислим да у његовој матици тих реченица у гл. 1—28 није ни било, — већ ако хоћемо да узмемо да је дубровачка (З-ова) редакција *Цвијета* посао двојице Дубровчана — једнога за гл. 1—28 који је испуштао по *гдјекоју* реченицу, и другога за гл. 28—41 који није испуштао *ни једне*. Напротив нема у *Цвијету* ни једне *потпуне изреке* које у *Цвêту* нема; има само доста често у којој изреци по *гдјекоја ријеч* више. Ја мислим дакле да је за главе 1—28 З имао као матицу текст који је у дакције *испуштао* те реченице које су се у *Цвêту* сачувале, или је напротив у којему старијему препису глагољске редакције неко додавао из каквог талијанског текста те реченице којих у *Цвијету* нема; али ја бих готово рекао да ће прије бити ово друго, јер ето видјесмо да је у млађему рукопису *Цвêтову* уметнута као засебни »капитол« пјесма које нема ни у старијему глагољском рукопису а ни у талијанском оригиналу. Свакако и то доказује да је у гл. 1—28 у оба наша текста *исти превод*, али није и *иста редакција*.

10. — Према томе дакле требало би казати да је у *Цвијету* (у гл. 19—28 или 1—28) сачуван, што се опсега тиче, *старији* облик нашега превода него ли у *Цвêту* који је, по времену постања, бар за 100 година од *Цвијета* старији; па би то лако могло да буде, кад то није ни у једној литератури необична ствар да је *млађи* рукопис сачувао *старији* (и бољи) текст од којег старијег рукописа — као лијеп примјер из наше књижевности спомињем пјесме Шишка Менчетића које су много боље и у старијем облику сачуване у Академијину рукопису него ли у Рањинину, премда је овај други такођер за каквих 100 година старији од онога првога. Него стога се не смије никако помишљати, ако је у *Цвијету* у погледу опсега старији облик него ли у *Цвêту*, да је зато и ћирилска штокавска редакција старија од глагољске чакавске, — напротив, нема сумње да је она прва постала од ове друге, то јест да је *Fiore di virtù* био најприје преведен од чакавца, па тек касније тај превод био окренут на дубровачки штокавски говор. Већ све што знамо о нашој приморској писмености XIV-ог и XV вијека показује да је она силазила из сјеверних чакавских крајева у јужне штокавске, али то дабоме још не доказује да је тако било и с нашим преводом од *Fiore di virtù* — то тек, али зато несумњиво, доказује језик нашега превода.

Могло би се рећи да већ то што се у *Цвијету* налазе неки, иако слаби трагови од црквенога језика, каквих у *Цвêту* има много више и много јачих (в. § 12), показује да је наш превод постао негдје у чакавско-глагољашким крајевима гдје се је црквенославенски језик у XIV-ом и XV вијеку много више употребљавао и много боље знао неголи у дубровачкој територији а нарочито у граду Дубровнику.[1] Специјално у *Цвијету* ти се трагови једва виде (у неким другим З-овим чланцима много их је више); али је зато врло интересантно да се у њему у гл. 27)7 каже: »писано јест у *палијах књигах*«, гдје *Цвêт* има »в библији« или »в закони« а талијански текст »nella Bibbia«; ту се дакле мјесто Светога Писма наш преводилац позивље на тако звану *хисторичку палеју* у којој су препричани, уз примјесу апокрифских елемената, догађаји Светога Писма, а која је позната само у црквенославенској књижевности. Осим те изреке *палије књиге,* која већ сама собом показује везу првашњега превода с црквенославенским језиком, а коју су глагољски преписивачи касније замијенили обичнијом *библија* или *закон* (јер не могу вјеровати да је дубровачки редактор мјесто *библија* или *закон* узео сасвим необично *палије књиге*), може се још узети као црквенославенски траг облик измиерит-се 22)1 (у *Цвету* »мирити се хоће«), који је једини примјер у *Цвијету* гдје 3 лице има суфикс *-т*; напротив примјери гдје се презенс перфективних глагола узимље у главној реченици у футурном значењу биће прије преузети из чакавске матице. А да је *Цвијетова* матица била без сумње чакавска доказују сасвим сигурно неки облици што их у *Цвијету* налазимо: прије свега пришалъ 26)1, гдје је и у *Цвêту приêл,* т. ј. *пријал,* а које је једини примјер гдје писар А има *-л* на крају слога (в. § 90) и облик *пријати* мјесто *примити* (в. § 83); онда неколико примјерâ гдје је презенат перфективног глагола узет у футурном значењу (в. § 118), па по својој прилици дуални глаголски облик впадета-се, и то још у футурном значењу (иу *Цвêту ,впадета се'*), јер дубровачки говор XVI вијека као да

---

[1] Поред савјесне радње г. каноника А. Лиепопили у 220 књизи *Рада* мислим да то питање није још довољно рашчишћено, јер се и у њој као и иначе, н. пр. у Јелићевим *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae,* не чини тачна разлика међу мртвим црквеним језиком и живим народним.

није више знао за дуал код глагола (в. § 116). И неке се погрешке у *Цвијету* тумаче само с помоћу чакавске матице: врло карактеристичан примјер гдје је погрешно *у гори* у *Цвијету* постало преко *в двори* у *Цвêту* већ је споменут (в. стр. 13/14); али у гл. 21)1 реченица да краљ пчелâ неким заповиједа да на-вархь доходе, разумије се само кад се зна да их у *Цвêту* шаље »на рвању« (тал. »altre sono comandate a *combattere«),* па дубровачки редактор, или преписивач, ријечи »на рвању« није разумио, те мјесто тога написао бесмислицу »на врх«. То није све што би се могло амо узети, али свакако и то је доста да се види да је матица дубровачке редакције морала бити чакавска с нешто примјесе црквенославенских облика, дакле баш онаква какав је *Цвêт,* који је доиста писан чакавским дијалектом, али се сваки час у њему наилази на који облик или коју ријеч из црквенославенскога језика. У томе погледу језик је у *Цвијету* много чишћи неголи у *Цвêту,* јер трагова црквенославенских у њему нема готово никаквих, а и трагови од другог дијалекта (чакавскога) много су рећи неголи су у *Цвêту* трагови од ненароднога (црквенога) језика.

11. — Како је дакле *Цвијет* сигурно прерађен с *Цвêта,* колико је овога посљедњега било или га се је сачувало, тако исто сасвим је сигурно *Цвêт,* дабоме у својему првашњему облику, директно преведен с талијанскога оригинала. То напомињем стога што би се могло мислити, видећи колико има у њему црквенославенских особина, да је и он прошао кроз старији превод на црквеноме језику. То не би било баш немогуће, али није нимало вјероватно, јер то стоји да су наши глагољаши за ствари (преведене или прерађене) које нису у директној вези са службом божјом увијек употребљавали језик простога народа, мијешајући га доиста више или мање, према својему знању и укусу, с књижевним (литургичким) језиком. Осим тога у *Цвêту* је врло знатним дијелом задржан ред ријечи талијанскога текста а и многе баш талијанске ријечи; ја ћу зато навести још само двије погрешке које се такођер могу разумјети само с помоћу *талијанске* матице: на стр. 23 стоји »Милост применити се море једној птици именом лаупапа«, гдје је преводилац имао пред очима талијанско *la upupa* (а можда баш *la upapa,* бар у старије вријеме знам да су били и облици *upepa и upega),* које је било, као обично

у старијим текстовима, писано као *једна* ријеч, па наш преводилац тога не разумио, те мјесто да преведе upupa са »пупавац« оставио без промјене лаупапа.[1] Други је примјер на стр. 36 гдје има сентенција »Болега свêта нê нер ки сêда в дрêвê...«; како је наштампано, а ваљада и у рукопису написано, *сêда* треба схватити као 3 лице синг. глагола *сѣдати*, док је преводилац имао без сумње пред очима свезу старијега тал. текста *se da* (мјесто тосканскога *si dà*), коју је он сасвим криво хватио као *sieda* или *siede*. Ни једнога ни другога примјера нема у *Цвијету*, јер се налазе у оном дијелу који у њему фали.

12. — О томе ко је превео *Цвêт* и када га је превео, мало се што може казати.. Што се тиче времена када је то било, може се свакако рећи да је то било прије г. 1416, јер на најстаријем рукопису (Строхалову А) има познија биљешка из те године, а Строхал по писму суди да ће рукопис бити још из XIV вијека, што може лако да буде, јер је превод требао неколико времена да добије свој садашњи облик, којим се је, како смо видјели (в. стр. 13), донекле одалечио од првашњега. Али опет неће бити старији од краја XIV вијека јер, колико знамо, наши »књижевници« глагољаши прије тога времена нису се бавили стварима које нису у директној вези с црквом. За преводиоца пак можемо сигурно казати само једну ствар, наиме да је био поп глагољаш, што се иначе само собом разумије, јер у XIV вијеку, у крајевима гдје се је писала глагољица, и »књижевници« и читалачка публика били су сами попови глагољаши. Него за нашега преводиоца треба истаћи да је морао бити особито вјешт црквеном језику кад је умио чак да правилно начини тако ријетак облик какав је вокатив *дуала* основâ на *-у:* »с(и)ни моê в'љубленаê« (стр. 27). то јест сꙑнъı, а умије да употреаљава и апсолутни датив: »êздећу цару по поли најде једнога филозофа« (стр. 36); и та су два примјера у главама којих у *Цвијету* нема. Па премда је морао бити тако вјешт црквеному језику, наш преводилац хоће да пише, а понајвише и пише, чистим народним (чакавским) говором, али му се ипак доста често поткрада по који облик црквенога језика (особито често код за-

[1] Нешто слично регби да се је догодило Строхалу када је на стр. 18 створио нову птицу »каканушину«: »И море се применити завидошћ каканушини«, мјесто да и он растави »ка канушини«.

мјеница̂ и придјева̂ суфикс *-го* мјесто *-га*, и у 3 лицу презенса суфикс *-т*) а још чешће по која ријеч из истога извора.

Колендић је исказао мишљење[1] да је *Fiore di virtù*, то дјело талијанског бенедиктинца, најприје к нама дошло у који наш бенедиктински манастир, којих је било низ цијело наше Приморје од Истре до Боке Которске, и тамо био преведен; он је специјално помишљао на манастир св. Николе у Омишљу на Крку, »који је још у 13 веку дао толико виталног импулса у решењу питања употребе глагољице«, па да се је одатле превод (наш *Цвêт*) могао раширити по осталим нашим бенедиктинским манастирима, а одатле је још лакше могао стићи у Винодол гдје су, како се чини, била написана сва три његова сачувана рукописа. Све би то могло тако и бити: дијалект којим је писан *Цвêт* упућује збиља на неки сјеверни чакавски крај — доста је да споменем да именице на *-а* у инстр. синг. имају редовно завршетак *-у* а опет оне у ген. синг. и у ном. ак. плур. и мушке именице у ак. плур. могу имати завршетак *-и* (старослав. ꙑ), — али у *Цвêту* налазимо и нешто мало кајкавске примјесе: *кај* (стр. 29 и 36), *буш* (мјесто *будеш*, стр. 33), па како се те кајкавске особине налазе у *сва три* рукописа — прво *кај* у рукопису В (С има ту *како)*, друго у А, *буш* у С —, то мислим да се одатле може изводити да су се оне налазиле већ у првашњему преводу а да нису у њ дошле тек при каснијем преписивању. Ако је тако, онда превод није начињен на Крку, гдје кајкавских особина нема никако, него у неком чакавском крају који је на кајкавској граници; то би могла бити средишња Истра или сјеверно Хрватско приморје, а крчки бенедиктинци не би имали с тим преводом никаква посла. За Хрватско приморје говори пак то што у *Цвêту* налазимо један пут и *зачто* (у рукопису А и В, стр. 13), за које ја мислим да је у чакаваца (уколико га код њих има) начињено од *зач* у поводу за штокавским *зашто* а да није напросто преузето старославенско зачьто, које се у смислу нашега *зашто* у црквеном језику ријетко употребљава; а штокавско *зашто* чакавци у средишњој Истри у XIV и XV вијеку нису могли од каквих сусједа штокаваца чути, јер их у то доба у њиховој близини није још било.

---

[1] Поповићеви *Прилози* III, 137—138.

Остављајући другому да тачније испита језик *Цвêта*, хоћу још да споменем једну врло чудну и загонетну ствар: на стр. 33 стоји (само у рукопису С): »и вера приминити се море ка хусом«, гдје је са *хус* преведено тал. *grù* »ждрал«, па то је без сумње чешко *hus* »гуска«. У Акад. *Рјечнику* има доиста (само из Микаље а одатле из Стулића) »хус, робак, црв који гризе лозје«, али ту је добри Микаља учинио велику конфузију: он је, међу осталим ријечима што је у свој рјечник унио из чешкога и пољскога језика[1] узео и чешко *hus*, и дао тој ријечи тумачење које с гуском нема никаква посла; наиме и сама ријеч *робак* није наша него опет чешка (*robâk*) и пољска (*robak*), и значи уистину неког црва који једе сир и месо, па је опет и њу Микаља преузео: »*робак*, цмољ, који гризе лозје«, — али како је он од чешке гуске и од чешкопољскога црва начинио једну исту животињу, то би сам Бог знао! Свакако у *Цвêту хус-робак* не пристаје никако, јер се у њему не говори о каквим црвима него о птицама које имају свога краља те га чувају стојећи на једној нози. *Цвêт* је дакле, бар по рукопису С (А и В немају те главе), мјесто ждрала узео гуску у чешком облику *hus*, па би то могло показивати да је преводилац, или дајбуди преписивач, био у некој вези с чешким свијетом. Али сама та једна ријеч (јер у *Цвêту* нема других чешких трагова) није доста да би се могло мислити да је он имао пред очима и какав чешки превод,[2] или да је био један од наших бенедиктинаца глагољаша које је г. 1346 цар Карло IV довео у Праг, гдје су у Емауском манастиру живјели до хуситских ратова (г. 1420 до 1436), а и нешто радили на књижевном пољу и преводили доста тога из чешкога језика.[3]

13. — Пошто смо тако видјели како наша оба текста стоје један према другоме, треба да погледамо како стоји наш превод према талијанском оригиналу. Да се то види, треба прије свега нешто више знати о самом тал. дјелу. *Fiore di virtù* је сачувано у врло многим рукописима и штампаним издањима,

---

[1] Види Штрекељев чланак у XXXI књизи Јагићева *Archiv*-a.

[2] Него таког превода нема, или није познат, бар га не спомињу, како ми је јавио проф. Кроница из Брна, Б. Непустил и К. Микула у чланку *Bibliografia di tradizioni ceche e slovacche dall' italiano, pubblicate in forma di libro fino a tutto il 1928* (Časopis českoslov. knihovníkův t. VIII, č. 2).

[3] Исп. Ившићеве чланке у I-ом и VI годишњаку *Slavie*.

и ја сам у самој Фиренци видио преко 40 рукописа и 12 издања што су сви старији од *Цвијета,* то јест из времена прије г. 1520, — а гдје су све остале библиотеке по цијелој Италији, а и изван ње! Од тих текстова готово се сваки нечим разликује од осталих, јер су њихови преписивачи и издавачи радо понешто мијењали, додавали, испуштали, исправљали, а и кварили, тако да ће се, мислим, тешко наћи два рукописа или два издања што би се слагали од почетка до краја и од ријечи до ријечи. За критику талијанскога текста досада је врло мало рађено; у новије вријеме узимље се као основни текст римско издање од г. 1740, које је у неким издањима из средине прошлога вијека дотјеривано према појединим старијим рукописима, али критичкога издања још нема, а биће врло тешко саставити тако издање поред великога броја разних редакција и огромнога мноштва свакојаких варијанта стварних и формалних.[1] Нема пак до данас ни темељите студије о самоме дјелу, нарочито о томе какав је био његов првашњи облик и како се је он с временом и у разним талијанским крајевима мијењао.[2]

Тражећи талијански оригинал нашега превода наишао сам дакле на велики број рзних редакција с још већим бројем свакојаких варијанта. Та велика разноликост тал. текста зависи стварно о саставу дјела а формално о дијалекту на којему је дјело писано. Ова је друга страна једноставнија: регби наиме да су само двије велике групе — текстови у готово чисто тосканском дијалекту и текстови с мјешовитим тосканско-млетачким говором; осим тога је нађен и текст на једном јужноталијанском дијалекту.[3] Оригинал по свој прилици писан је тим мјешовитим тосканско-млетачким говором, а регби да је тоскански текст приређен, и то баш од Тосканца,

---

[1] У новије вријеме много се је бавио око текста овога дјела G. Ulrich, који је дао два нарочито важна прилога: »*Fiore di virtù,* versione tosco-veneta« (Zurigo 1890), гдје је у цјелини издао један од најстаријих рукописа XIV вијека, и »*Fiore di virtù,* saggi della versione tosco-veneta« (Lipsia 1895), гдје је изнио по неколико огледâ из 9 других рукописа; али на жалост његова издања нису доста критичка.

[2] Врло је добра, доиста, студија коју је о овоме дјелу написао C. Frati у *Studj di filologia romanza VI* (Рим 1891), 227—447; него и он о разним редакцијама не говори готово ништа, али је зато, на темељу једног доброг рукописа, на многим мјестима поисправио текст издања од г. 1740 и, а то је особито важно, саставио документиран преглед свих сентенција и прича што су ушле у *Fiore di virtù.*

[3] Издао га Ulrich у *Zeitschrift für romanische Philologie XIX* (1894/95); рукопис је из друге половине XIV вијека.

тек касније,[1] али свакако још у првој половини XIV вијека;[2] при томе је само чудно — и не видим да се талијанска критика на то обазире, — што та изворна мјешовита редакција није написана, — како бисмо морали очекивати, ако је аутор био из Болоње, — на темељу болоњскога дијалекта већ на темељу млетачкога. Напротив, разумљиво је да у млетачким издањима од г. 1474—1518, што сам их ја могао тачније прегледати, постепено све више преотимље мах књижевни тоскански говор над млетачким дијалектом. Састав дјела пак дао је повода да се тако јако умноже варијанте тиме што дјело није написано у облику систематскога трактата него се већим дијелом састоји од појединих изрекâ и сентенцијâ разних аутора, које се нижу једна за другом а да нису синтактички једна с другом везане. *Fiore di virtù* наиме, послије краћег (а ређе подужег) увода, у своjему првашњему облику говори у 35 глава о главнијим људским врлинама и манама, и то тако да увијек узимље по једну врлину а одмах за њом ману што се тој врлини противи, тако да излази 17 таких парова (у 34 главе), послије којих има још посљедња глава »од разлога алити од мјере«. Цијело се разлагање почиње с љубави божјом, која се узимље као прва врста љубави у I глави о љубави, а свршава се са створењем свијета, што је у 35 глави дано као примјер »разлога алити мјере«, — разлагање се дакле с Богом почиње а с њим и свршава. У свакој су пак глави 4 строго одијељена дијела: *a)* дефиниција, евентуално и партиција односнога својства; *b)* његово испоређење са својством неке животиње; *c)* сентенције мудрих људи о њему; *d)* примјер за то својство узет из библијске или старе повијести. Лако је дакле разумјети како су у *a)* и *c)* постајале стварне варијанте тиме што су се додавале, испуштале и премијештале дефиниције и сентенције, или су се сентенције,

---

[1] Лијеп доказ за то даје нам прича у гл. 37: Александар Велики и његова војска страдаху од глада у пустињи; по тосканској редакцији један војник нађе неке »рупе« (*buchi*) *пуне меда и донесе их* Александру али он те рупе (!) баци у ријеку, јер није хтио да он сам буде сит а да му војска гладује. Та се бесмислица тумачи тиме да ту млетачка редакција има *busi*, које може доиста стајати према тоск. *buchi* »рупе«, али и према тоск. *bugi* »улишта«, па је тоскански редактор гријешком узео оно прво значење; то је иначе учинио и дубровачки казавши да је тај војник »нашао нјеке *сорте* (т. ј. рупе) од пчела с медом унутра«

[2] Најстарији рукопис тосканске редакције, који је мени познат, писан је г. 1338 и чува се у Опћинској библиотеци у Сијени под сигнатуром I.VIII.34.

ако су у пpвашњему тексту биле анонимне, приписивале сад једном а сад другому аутору; напротив у *b)* и *d)* могу бити понајвише само стилистичке варијанте а ријетко када и помање стварне; али у свим старијим рукописима и издањима *исте* се животиње узимљу за испоређивање и *исте* се приче причају.

14. — Талијански текстови разликују се и што се тиче броја и реда главâ, али с те стране биће доста да се каже како је у нашему преводу. Докле има заједничкога текста у наше обје редакције, то јест од гл. 19—28, оне се слажу и међу собом и с обичним редом у талијанским текстовима, само што је Строхал у својему издању без потребе 19 главу премјесто међу 24-ту и 25-ту. Какве су пак главе у ономе дијелу *Цвêта* којега у *Цвијету* нема, то се сада нас не тиче, али се ипак може рећи бар то, да и ту главе иду, у колико су сачуване, обичним редом, иако имају дјеломице друкчије бројеве а дјеломице их и немају. У *Цвијету* главе редовно, као и у неким талијанским рукописима, немају засебних натписа нити су означене редним бројевима; само 32-га па 35-та до 39-те имају таки натпис, који је иначе писан истим малим и црним словима као и текст. Ја сам у издању раздијелио текст на 41 главу као што је у Посиловића,[1] с којим се *Цвијет* при крају *врло добро слаже,* док је талијански текст што сам тада познавао, а с којим се *Цвијет* при крају *не слаже,* имао само 40 глава. Та разлика у броју глава долази одатле што се прва глава »о љубави«, која је најдужа (износи бар двапут толико колико иједна друга глава, а понајвише и много више), у многим рукописима и издањима дијели на 6 или 7 глава (љубав уопће, љубав божја, љубав родитељска итд.), тако да од првашњих 35 глава буде њих 40 или 41; али самому аутору то је све била *једна* глава, која се је састојала од она 4 дијела као свака друга, те зато има само *једно* испоређење (послије дефиниције) и само *једну* причу (при крају цијеле главе).

Него како се је првашњи талијански текст дијелио на главе, то иначе за наш превод нема велике важности, иако би нам и то могло помоћи да нађемо талијанску редакцију по

[1] У издању од г. 1701, које сам једино имао у рукама, у попису је доиста само 40 глава, али то је зато што је у попису гријешком изостављена претпосљедња глава »од гријеха путенога«.

којој је *Цвијет* превођен. Много је важније што се је почео мијењати и опсег талијанскога текста тиме што су му се при крају почеле додавати разне нове главе, које доиста имају сличан садржај као оних првашњих 35, али се од њих знатно разликују тиме што немају она типична њихова 4 дијела него се понајвише састоје од самих мудрих изрека сакупљених из свакојаких аутора. Зато н. пр. једно издање без назнаке мјеста и године, али свакако још из XV вијека, које при крају има 27 нових помањих глава XXXVI—LXII, при крају 35 главе има ову напомену: »Qua finisse li trenta scinque chapitoli de fiore de *uertu*«. Али наш превод (ако узмемо да је изгубљени почетак *Цвијета* одговарао нормалному талијанском тексту) не припада ни оној групи талијанских текстова који послије 35 главе немају *додатака* а ни оној што их *имају* него једној трећој гдје у посљедњој глави (35-ој или 40—41-ој) налазимо *повећи уметак*. Тај је уметак ушао у посљедњу главу на овај начин: доста рано, а свакако још у XIV вијеку, почела се је послије посљедње главе додавати, као прва од нових глава, још једна под истим натписом те посљедње главе, само што је она старија прозвана »della moderanza *in specialità*« а ова новија »della moderanza *in generalità*«. Када то најприје бива у рукописима, нисам даље трагао, јер то за наш превод не треба знати, али међу штампаним издањима нашао сам ту нову главу најприје у млетачком издању од г. 1474, и то тако да је и у њему, како у Посиловића (и како је ваљада било и у *Цвијету*) стари текст раздијељен на 41 главу, по чему је та прва нова глава добила број 42. Та је прва додана глава затим, — али и то још у XIV вијеку, — *уметнута* у посљедњу стару (35-ту или 40-ту—41-ву), и тај сам уметак најприје нашао у једном рукопису XIV вијека у Националној библиотеци у Фиренци (под сигнатуром II.II.23) и у другом рукопису исте библиотеке од г. 1468 (под сигн. II.VIII.33). И тој групи с тим уметком у посљедњој глави старога текста припада и *Цвијет*, јер што је у њему у гл. 41)28—87, то је у главноме тај уметак. Него и у погледу тога уметка има доста знатних разлика међу талијанским текстовима, којима се не могу овдје даље бавити; констатоваћу само да се *Цвијет* у погледу уметка не слаже с оба прије споменута талијанска рукописа и њиховим друштвом него с редакцијом уметка што приказује

један рукопис из XV вијека у библиотеци *Riccardiana* у Фиренци (под бр. 1629) и издање штампано у Виченци г. 1475.

15. — Стежући тако круг у којему треба тражити оригинал *Цвијета*, запело ми је око да се у њему у гл. 41)22 цитира као аутор алберто мађно, т. ј. тал. *Alberto Magno*, а то је учени њемачки доминиканац Albertus Magnus (г. 1193 до 1280), који се иначе у цијеломе *Fiore di virtù* нигдје не спомиње. На томе мјесту талијански текстови редовно имају *Albertano* (или гријешком *Albertone)*, а то је сасвим други талијански учењак из XIII вијека; *ни један* пак од многих рукописа што сам ја прегледао нема ту *Alberto Magno*, а и од издања имају тако само оба млетачка од г. 1485 и 1518. Треба пак споменути да и Посиловић на истоме мјесту има *Алберто Велики*, чиме је, наравски, само превео талијанско име; свакако већ по томе једноме мјесту можемо сасвим сигурно закључити да су и преводилац *Цвијета* и Посиловић имали као матицу талијански текст у којему се у гл. 41)22 цитира то сасвим необично име *Alberto Magno*. Него *Цвијет* има још једно врло карактеристично и важно мјесто: у 31 глави »о настојанју«, пошто је (у § 3) као примјер те врлине наведена птица феникс, а прије прве »Тулијеве«, т. ј. Цицеронове мудре изреке (у § 5), он има (у § 4) још ово: »Како говори Данте: такој по велицијех мударцијех сповиједа се да птица пениче умире и опет се порађа, како к петсатому годишту приближи се. Траве ни зови [гријешком мјесто »зоби«] у свој живот не пасе, ма само од тамјана сузе и амомом ; и нардом и мӣром јесу напокоње паше«. То је доиста цитат из Дантова *Пакла* XXIV, 106—111: »Così per li gran savi si confessa, / che la Fenice muore e poi rinasce, / quanto al cinquecentesimo anno appressa. // Erba, nè biada in sua vita non pasce, / ma sol d'incenso lagrime ed amomo; / e nardo e mirra son l'ultime fasce«; и то је у *Цвијету* од ријечи до ријечи преведено, само што је наш преводилац у 5 стиху без сумње имао варијанту (која се збиља налази у талијанским текстовима) »e d'amomo« мјесто »ed amomo«, те је стога превео (инструменталом) »и амомом« (а оставио »сузе« у акузативу), с чега је гријешком узео да у идућој новој реченици »e nardo e mirra« такођер зависе о ономе »d'(amomo)«, и зато и те двије ријечи метнуо у инструментал. Треба пак напоменути да оно »паше« није наша ријеч него тал. »fasce«, гдје је (као и код »пениче«) глас

ф замијењен гласом *п* (исп. § 91). Будући да се не може помишљати да је тај цитат из Данта *уметнуо* тек наш преводилац или који наш преписивач, прилично је сигурна ствар да је оригинал *Цвијета* био талијански текст у којему је било не само на споменутоме мјесту *Alberto Magno* мјесто *Albertano* него на овоме мјесту и тај цитат из Данта. Али тога цитата нема *ни у једноме* од оних преко 50 талијанских текстова што сам ја имао у рукама (а у томе погледу сам *сваки* добро прегледао); нема га ни Посиловић, а у *Цвêту* не може да га буде, јер он не допире тако далеко; али, наравски, није немогуће да се нађе у којему од оних многих текстова који су изван Фиренце, а којих нисам могао прегледати. Интересантно је пак да је то *једини* цитат из једног дјела на талијанском језику који се налази у цијеломе *Fiore di virtù*.

16. — Иако се дакле није још нашла, а можда се неће ни наћи талијанска редакција која би била *непосредна* матица нашега превода за онај дио који се налази само у *Цвијету* (да останемо за сад код њега, јер се у њему налази и тај цитат из Данта), нема никакве сумње да су од исте матице потекла и оба прије споменута млетачка издања од г. 1485 и 1518, јер се иначе *Цвијет* с њима врло добро слаже: *исте* су главе а *без додатка* послије посљедње; главе иду *истим редом* а сасвим је *исти и садржај и опсег,* то јест у *Цвијету* не фали *ни једна* изрека (сентенција) која се налази у оба та издања а нема *ни једне* које у тим издањима не би било, само што се у гдјекојој *реченици* нађе с једне или с друге стране по која ријеч више или мање, што је понајвише стилистичка ствар а каткада сигурно и пука преписивачка погрешка; једнакост обију редакција види се напокон и по томе што *све* сентенције иду увијек *истим редом* и увијек се, с једним изузетком, приписују *истим ауторима.* Али опет, иако су обје редакције једнаке, нису идентичне; то нам доказује већ онај цитат из Данта у *Цвијету* којега у оба млетачка издања нема. Али има још нешто: у гл. 41)58 у *Цвијету* се цитира као аутор *Омеро* а у оба издања, као уопће у свим талијанским текстовима, *Oratio;* него и то би лако могла бити само преписивачка погрешка коју је скривила сличност оба имена. Друкчије стоји с § 21 у гл. 41: на томе мјесту у оба га издања нема него се налази тек ондје

гдје се у *Цвијету* понавља као § 87 (само што овдје имамо »стоји« мјесто »познаје се« у § 21); у *Цвијету* дакле једна иста сентенција стоји и непосредно пред уметком (§ 22—86) као § 21 и непосредно за уметком као § 87, па то сигурно није скривио наш преводилац (јер се послије §-а 86 не би опет враћао на § 21) него је по својој прилици тому крив талијански редактор *Цвијетове* матице који је уметао у текст садржај §-â 22—86, па је, преписавши § 21, уметнуо § 22—86 а онда наставио гдје је прекинуо текст, заборавивши да је § 21 већ преписао. Наш је преводилац пак тако нашао у својој матици и исту сентенцију превео на оба мјеста, узевши други пут и једну другу ријеч (»стоји« мјесто »познаје се«). Уопће пред гл. 41)87 настала је давно у талијанском тексту нека крупна збрка тиме што се је нешто текста изгубило, па се та празнина провлачи кроз многе талијанске рукописе и штампана издања, док у обичној редакцији те празнине нема; гл. 41)86 свршава се наиме у *Цвијету* овако: »Свако говоренје има се раздијелити у шест дијела: први дио јест покрјепљенје од свакога умјетеоства да у гледанју«, и ту престаје и не каже даље осталих 5 дијелова; тако је и у оба млетачка издања од г. 1485 и 1518: »... la prima si è guida di tutte le virtù morale ch'è (мјесто *ch'è* штампано је *che*, па је преводилац то схватио као конјункцију и превео са *да)* nel guardare«, па ни ту нема даље осталих 5 дијелова, а нема их ни у Посиловића, те је и то нов доказ да и његова матица припада истој групи којој и матица *Цвијетова* и оба та млетачка издања. Непотпуност текста на томе мјесту осјећали су и неки талијански преписивачи, па зато у оном рукопису из XIV вијека у којему сам најприје у посљедњој глави нашао овај уметак (в. стр. 26) на томе мјесту каже: »... la prima parte — *et l'altre lasciamo stare* — la quale si è guardia di tutte le virtù«, — преписивач је »оставио« осталих 5 дијелова, јер их није било у његовој матици, па се он тако помогао а да не остави текст очевидно непотпун. Насупрот против тога да *Цвијет* и оба та млетачка издања припадају истој групи, ништа не говори то што је у оба издања текст раздијељен на 40 глава (као већ у вичентинском издању од г. 1475), док је у *Цвијету* био *можда* раздијељен на 41 главу, јер у њему главе нису биле означене бројевима нити су понајвише имале засебних нат-

писа, те је тако тешко казати је ли 1 глава у њему уопће била подијељена, а ако јест, на колико главâ (6 или 7).

Премда оба млетачка издања припадају истој групи и истој редакцији (с проширеном посљедњом главом и са *Alberto Magno* у њеном § 22), опет има међу њима ситнијих разлика, с помоћу којих можемо констатовати да се *Цвијет* рeђе слаже са старијим издањем (A) већ понајвише с млађим (B), н. пр. 31)9 »наше хотјенје« = »nostro volere« (криво) B, »vostro volere« (тачно) A; 36)19 »у свому срцу« = »dal suo core« B, »dal suo amico« (гријешком умјесто »animo«) A; 38)6 »ако хоћеш пити« = »se vuoi bever« B, »si beve« A; 41)1 »реао и слободан« = »reale (криво) e liberale« B, »liale e liberale« A; 41)5 (»тко одвеће) ужа« = »suza« (што је преводилац гријешком схватио као »s'usa«) B, »suga« A; 41)18 послије »Плато говори« A има још »chi non ha in se honestade«, а тих ријечи нема ни B ни *Цвијет;* 41)33 »з дружином« = »con compagni« (криво) B, »con pazzi A; 41)82 »не изкривите се« = »non se torzi« B, »non se tocchi« (криво) A; 41)84 »инако« = »altramente« (криво) B, »altamente« A, и тако још у неким ситнијим стварима. Ријетко се напротив *Цвијет* боље слаже са A: 32)3 »Саламун« = »Salamone« A, »Sallustio« B; у гл. 37 *Цвијет* и A имају § 1 а B га нема; а у 32)6 према »Саро (мјесто »Варо«) говори« A има »Varo dice«, а B тога нема. *Цвијету* дакле — увијек говорећи само о гл. 30-41 — најближе је млетачко издање од г. 1518, иако се, већ по овоме што је досада казано, сасвим сигурно види да ни то издање не може му бити непосредна матица. Можда би му још ближе било млетачко издање од г. 1499, с којега је то издање од г. 1518 прештампано,[1] али њега нисам могао прегледати.[2]

17. — Док ми је тако успјело да за други дио *Цвијета* или, како ћу га надаље звати, за *Цвијет 2,* то јест за његове

---

[1] Двоструки колофон за наш *Цвијет* врло важнога издања гласи: »De le virtù son chiamato il fiore, / le feste almeno legemi per amore. / Fui renovato nel mille quatrocento / Nonanta e nove nella città famosa, / Che di virtù per tutto fama spande, / Venetia bella, gratiosa et degna. — Finis. — Impressa in Venetia per Merchio Sessa / et pietro de ravani compagni. Nel anno 1518, adi 30 de aprile«. Ту је дакле издање од г. 1499 прештампано и са својим колофоном, а за ново издање додан је други нови колофон; сасвим сличан колофон у стиховима нашао сам најприје у вичентинскоме издању од г. 1475.

[2] Од тога издања сачувао се је само један једини егземплар, који се налази у Британском музеју у Лондону; како ми је оданле јављено, ни у њему нема онога цитата из Данта (в. стр. 27).

главе 30-41, које имамо само у З-у, нађем талијански текст који се готово од ријечи до ријечи слаже с нашим преводом, нисам никако могао наћи тако сличан текст за први дио што га имамо у обје наше редакције — у *Цвијету 1* (гл. 19—28), односно само у *Цвêту* (гл. 1—18). Колендић је сигурно мислио у првоме реду на тај први дио кад рече[1] »да му се чини да наш превод још најбоље одговара« једному рукопису у Опћинској библиотеци у Сиени из којега је публиковано неколико огледâ«.[2] Али тешко да ће то бити тако; бар по тим огледима, у гл. 1—28 *Цвêт* и *Цвијет* доста јако се разликују од тога талијанскога рукописа (U) — свакако не мање неголи од многих других талијанских текстова. Тако н. пр. у *Цвêту* је 3-ћи »капитол« много украће сажет неголи је у U; у гл. 30)13 у нашему преводу пустињак с анђелом виде (као обично у талијанским текстовима) »једнога гиздава и урешена младца, много лијепо одјевена« а у U »una donna çovene e molto bella in uno çardino«; уопће за *Цвијет 2* већ сам малоприје показао да се он најбоље слаже с млетачким издањем од г. 1518, док врло често отступа од U, с којим се боље слаже само у тој једној ствари да се у гл. 34)7 »младица« у *Цвијету* 2 зове *Јацинта* као у U *Jacinta,* док се у издању од г 1518 зове *Acentina* (као у Посиловића *Ацентина).* Рукопис U дакле, колико га познајемо, не одговара најбоље ни главама 1—28 нашега превода а никако не одговара *Цвијету 2*; али није чудо да се у великој маси талијанских текстова које би требало у ту сврху потање проучити није још нашао један који би првому дијелу (гл. 1—28) нашега превода отприлике исто тако добро одговарао као што млетачко издање од г 1518 одговара *Цвијету 2.*

Напротив, кад се наш превод у *Цвијету 2* тако дивно слаже с тим издањем од г. 1518, односно и с оним од г. 1485, а по свој прилици и с оним од г. 1499, врло је чудна ствар да се у првоме дијелу наш превод слабо слаже с тим издањима А (од г. 1485) и В (од г. 1518), па гдје од њих отступа, ту се *Цвијет 1* понајвише добро, а дјеломице врло добро, слаже с *Цвêтом,* тако да за тај први дио треба претпостављати да је наш преводилац имао другу талијанску матицу неголи за *Цвијет 2.* Као примјер за ту чудну појаву узмимо

---

[1] Поповићеви *Прилози* III, 139.

[2] Од Ulrich-а у својим *Saggi* (в. стр. 23, нап. 1).

најприје главу 28, која је најпосљедња у *Цвијету 1* (29 глава у *Цвијету* фали, а и та 28-ма при крају је крња), па би се стога могло и помишљати да би се она могла најприје слагати са *Цвијетом 2,* дакле с издањима А и В; али ево што у њој налазимо: у §-у 1 послије ријечи »потрјебе« А и В имају још »ma pur solo imaginando li viene il timore, et questo propriamente è timore«, а мјесто ријечи »од срца« издања имају »et questo si chiama viltà d'animo« (у *Цвêту* овај § друкчије гласи); у §-у 2 послије »на свијету« А и В имају још »et la più vile« а послије »чује« опет »mover et sonar«, а ни једног ни другог додатка нема ни *Цвêт*. У осталим су главама разлике дјеломице и јаче: н. пр. у глави 27, која је посљедња потпуна у *Цвијету 1,* послије §-а 2 А и В имају још једну сентенцију Тулијеву (Цицеронову) а другу Сенекину, којих нема ни *Цвијет 1* ни *Цвêт;* аутор сентенције у §-у 3 по А је *Lucido - Lucidio,* по *Цвêту* »мудри Лореник« а по *Цвијету 1* само »Мудри«; а међу §-ом 4 и 5 А и В имају три сентенције што се приписују Фра Егидију, Соломону и Сократу, од којих *Цвијет 1* нема ни једне а *Цвêт* само двије; па и у §-у 8 (у причи о Сансону) А и В причају да је Сансон казао Филистејцу, који га је довео у храм, да побјегне те да затруби у рог кад буде на сигурном мјесту, док оба наша текста тога трубљења не спомињу. Па тако отприлике у *Цвијету 1* иде натраг све до 19 главе, која је у њему крња; а у 20-ој, која је у њему прва потпуна, наилазимо на ове разлике: у средини §-а 4 и послије §-а 6 у АВ има још по једна Соломонова изрека, којих наше редакције опет немају, а § 5 у нашем преводу сасвим друкчије гласи. Ствар је дакле *сасвим сигурна* да се наш превод у првоме дијелу (гл. 1—28) *често и крупно* не слаже с издањима А и В а да се у другоме дијелу с њима *готово увијек* на длаку слаже, што сасвим јасно доказује да је наш преводилац за први дио имао једну матицу а за други дио другу. Али, како сам већ споменуо на стр. 16, могло би бити да је први преводилац глагољаш превео само оно што се је у глагољским рукописима сачувало, то јест само први дио (гл. 1—28), а да је касније један други наш човјек превео други дио (гл. 28—41) по једном другом талијанском тексту. Али, ако није било тако, већ ако је глагољаш испрва превео *цијело дјело,* дубровачки редактор свакако је добио у руке таки глагољски рукопис у којему су биле само главе 1—28,

као што су оне саме у сачуваним глагољским рукописима, па је тај први дио »превео« с чакавскога на дубровачки а други дио сам превео равно с талијанског текста који је морао бити *врло близу* млетачким издањима од г. 1485, (1499) и 1518, а најближе овому посљедњему (или можда оному од г. 1499), а није могао бити много старији од тих издања, јер би се иначе с временом биле развиле јаче разлике међу том матицом другога дијела *Цвијета* и тим млетачким издањима. Да је дубровачки редактор могао радити по талијанском тексту који није старији од краја XV вијека, видимо по томе што је он чланак у З-у под бр. 16 могао исто тако превести тек послије г. 1483 (в. § 34). На тај начин мислим да треба тумачити ту чудну појаву да наш превод претпоставља двије разне матице.

18. — За то да је главе 30-41 *(Цвијет 2)* преводио неко други, и то неки Дубровчанин, а не чакавац глагољаш који је превео главе 1-28, говоре и језик *Цвијета 2* и преводилачка вјештина или, да боље речемо, невјештина тога другога преводиоца. За *Цвијет 1* већ смо видјели (в. стр. 18) да у њему има трагова од чакавске матице, којих доиста није много, али су јаки. Таких трагова у *Цвијету 2* нема никако, нарочито нема ни једнога перф. презента у главној реченици с футурним значењем, премда се је дубровачки редактор могао лако преварити да задржи исти облик (перф. презенат), иако у његову говору нема исто значење. То врло много значи, јер је *Цвијет 2* много дужи од *Цвијета 1* — има га баш за три пута толико! —, па ипак у њему нема ни циглог чакавског трага! а да је и *Цвијет 2* преносио на дубровачки говор исти човјек с исте чакавске матице, нашло би се у њему без сумње још много више чакавских трагова неголи у много краћему *Цвијету 1*.

Нека разлика у преводу главâ 1-28 с једне стране а *Цвијета* 2 с друге избија надаље и у томе што је превод у првоме дијелу, — ако се не обазиремо на очевидне преписивачке погрешке какве су оне што су већ споменуте (в. стр. 13 и 15), — уопће тачан, уколико се види да је преводилац свуда правилно схватио смисао талијанскога оригинала, па има само једно мјесто (в. стр. 20) гдје је он *можда* тал. *se da* схватио као *sieda* и према томе и криво превео са *sêda*. У *Цвијету 2* напротив има неколико мјестâ гдје су

неке талијанске ријечи криво схваћене, па стога и криво преведене: у гл. 33)11 *hoste* »војска« узето је као *osteria* »крчма«; у гл. 35)16 *sumità* »врхунац« као somma »зброј«; у гл. 35)24 *equale* »једнак« као e *quale* »и које«; у гл. 41)1 *sozza. Honestà* »гнусна. Поштење« као *senza honestà* »без поштења«; у гл. 41)30 *di prodezze* »од јунаштва« као *di provvidenza* »од провидјенја«. Истина, ти и слични примјери не доказују баш много, јер би могло бити да је био искривљен текст већ у талијанској матици; тога је сигурно било доста и у тал. рукописима и издањима, н. пр. у гл. 30)6 *(слуге од) клопчарâ* није погрешка нашега преводиоца — А (млетачко издање од г. 1485) има ту *zocolari* а В (млетачко издање од г. 1518) *zocholari*, па то и јесу »клопчари«; али то је у та два издања погрешка мјесто млет. *zogolari а* тоск. *giocolari* »лакрдијаши«; у гл. 35)1 »(понижити) висину« преведено је као што је у В и у U (Улрихову тексту), гдје је криво *l'alteza* »висина« мјесто *l'alterezza* »охолост«, па се та иста погрешка понавља у гл. 36)2 *(охолост од) висине,* као што је и у В *superbia d'alteza*; у гл. 41)1 мјесто *на вратијех* смисао и обични талијански текст ишту »на крми« (тал. *poppa*), али и А и В имају гријешком *ne la porta.* Гдје се дакле тако замјењује једна другом талијанске ријечи које су звуком и писмом сличне, тому може увијек бити крива талијанска матица нашега превода, или је пак наш преводилац могао *криво прочитати* талијанску ријеч, нарочито ако је преводио с нечитког или трошног рукописа. Сва та и још друга таква мјеста не доказују још да је наш преводилац и криво разумио талијански текст, — то доказују тек друга мјеста у *Цвијету 2,* гдје у преводу налазимо крив или никакав смисао а нису тому дали повода ни замјењивање сличних талијанских ријечи ни преписивачке погрешке. А и таких мјеста има у *Цвијету 2* подоста: у гл. 33)4 реченица »ако љубиш спознанје, двигни тја све ствари *задовољне*« нема смисла, јер је тал. *soverchio* »залишан« преведено са »задовољан«; у гл. 35)29 »Узпомени се од хваљенја и од доброте што ти је учињено очитовано« сасвим друго значи неголи тал. »Ricòrdati di lodare il beneficio, che t'è fatto, in pubblico«; у гл. 36)27 ријечима »Узети службу од друзијех јест проданје област своју« без смисла је (и против граматике) преведена јасна талијанска реченица »A togliere il servigio altrui si è a vendere la sua libertà«; у гл. 36)19, ако и

узмемо да је у реченици »Охоласт [јест] трјебовати ју [да] ваља веће од свијех осталијех« тек преписивач испустио ријечи *јест* и *да*, она ипак не значи што тал. »Superbia si è a credersi valere più degli altri«; у гл. 37)3 »Да људи буду абстиненти од грла, Бог им учини веће мања уста *неголи да бестија буде*« не значи баш ништа! разумије се тек с помоћу талијанскога »...Iddio ne fece la più piccola bocca che a nessuno animale«. И таких примјера има још неколико, па ако се к њима узму и они гдје су код превођења талијанске ријечи сличнога звука и писма, а који се само дјеломице могу тумачити погрешком у талијанској матици или безазленом преписивачком омашком (јер би их иначе било у размјерном броју и у првоме дијелу, док их тамо нема готово никако), — онда се сасвим јасно види да је преводилац *Цвијета* 2 често криво разумио, или управо да није разумио талијански текст, док се то за преводиоца главâ 1-28 не може казати. Узевши дакле све заједно, има довољно разлога да се рече да та два дијела *Цвијета* није преводио исти човјек, него да је главе 1-28 превео чакавац а да их је касније Дубровчанин окренуо на свој говор, док је главе 30-41, по свој прилици тај исти Дубровчанин, директно превео с талијанскога оригинала. Интересантно је да се може утврдити да је преводилац *Цвијета* 2 отпочео свој посао већ у гл. 28-ој, дакле у посљедњој *Цвијета 1* и *Цвêта*. Како је већ казано (в. стр. 32), њен се текст у почетку не слаже с млет. издањем од г. 1518, с којим се иначе *Цвијет 2* тако лијепо слаже — то се слагање види тек од §-а 3 даље, гдје налазимо и изражаје *лега се* и *од прве*, као иначе само у *Цвијету 2*, али зато опет и *у историји римској* као у *Цвијету 1* (в. § 127), по чему би се збиља рекло да је преводилац *Цвијета 2* имао за гл. 28 пред очима чакавску редакцију у коју је он уметнуо и своје карактеристично *лега се* и *од прве*, док није њено *у историји римској* замијенио својим *у историјах римскијех*, — а онда би то значило да глагољски *Цвêт* уистину није ишао даље од 28 главе.

19. — Код тако невјештог преводиоца морао је превод бити врло слаб, те зато у *Цвијету 2*, који је тако пун апстрактних сентенција а мало има конкретног приповиједања, смисао се врло често разумије тек онда када се узме у руке талијански текст, нарочито једно од оба млетачка издања што

су нашој редакцији тако близу. Наравски, не може бити о томе говора да се овдје с том помоћи протумаче сва бесмислена или мутна мјеста нашега превода; али, како ће много времена проћи док се З наново изда (ако уопће до тога дође!), мислим да неће бити на одмет да се овдје исправи његов *текст* (не његов *превод)*, докле се то мора, а сада с помоћу тих талијанских издања и може учинити. Гдје та издања потврђују исправке што сам ја предлагао у напоменама к мојему издању, тога овдје више не спомињем, а не спомињем више ни оне примјере који су овдје већ исправљени (в. стр. 13 и 19). Али је вриједно да се поврх тога амо узме још неколико ствари. У издању на стр. 12, у напом. 2, *наше* није погрешка нашега преводиоца, јер и В има *nostro;* стр. 13, редак 15 одоздо мјесто *и онога* треба можда читати *и оно* [т. ј. *очце*] *га,* јер и В има *et quella* [т. ј. *stroppa*]; стр. 15, напом. 1 *чинити* није погрешка, јер В има *operar;* стр. 15, напом. 2 *обле* тачно је преведено према *rotondi* у В; стр. 20, напом. 2 *да је одлука* није преписивачка погрешка према тал. *che ha presumita* »што се је усудила« у В, него је преводилац схватио *presumita* као именицу и дао јој нетачно значење; стр. 20, напом. 4 за *махнитци* преводилац је имао у својој матици *li pazzi* (као што има вичентинско издање од г. 1475), док А има тачно *le pacie,* то јест *le pazzie,* а В криво *la pace;* у гл. 36)22 оно од мене уметнуто »[које]« не треба, јер га нема ни А ни В а смисао га не иште; стр. 21, напом. 7 *с пријатељи* тачно је и по смислу и по АВ (*con li amici*); стр. 21, напом. 9 са *што је* ропски је преведено *cioè,* како има вичентинско издање (у В само *cio);* стр. 22, напом. 3 *затој* стоји према *per do o* »за два или«, како има В, а које је схваћено ваљада као *perho,* то јест *però, а* и то слабо преведено; стр. 23, напом. 2 *које њих* неће бити мјесто *кон њих* него је нетачан превод од *le quale lui,* како је у В; стр. 24, напом. 2 *које ... узтрпљује се и уздржање* сасвим је криво према *per la quale ... se refrena il stimulo* у В, али свакако је *уздржање,* као именица, на својему мјесту, док је *и* сасвим излишно; стр. 26, напом. 5 према *quello* [т. ј. *il pianto*] *la fa pensare sempre d' ingannar altrui* у В, тачно је преведено *оно чини ју вазда намишљати да хини друзијех,* осим што

[1] С тога разлога износим овдје и неке штампарске погрешке у издању З-а које у њему нису биле исправљене: страна 2, редак 9, (треба)

преводилац није разумио да се *quello* односи на *il pianto* те је казао *оно* а требао је рећи *он*, т. ј. *плач;* у гл. 40)14 *такоје* по свој је прилици криво преписано мјесто *такој*, јер и В ту има *così;* стр. 28, напом. 4 мјесто *почтенје* треба сигурно читати *почтене*, јер је у В *belle et honorevole cose;* стр. 33, напом. 1 *ако* тачно је према *se* у В.

20. — Од осталих чланака (бр. 2—7) овога првога дијела З-а, четири (бр. 2, 4, 6 и 7) прави су апокрифи, а два (бр. 3 и 5) нису. Под бр. 3 је пјесма *Од смрти чтенје*, коју је већ Јагић издао;[1] у рукопису је писана без прекидања, као да је проза, с чега у њој има много погрешака против метра и срока. Пјесме су пјевали нека »братја«, то јест чланови неког побожног друштва, на које је и управљен први стих »Ну мислимо, братјо, што смо«, и пјевала се је при погребу једног »брата«, којему је намијењено посљедњих 8 стихова, над којима у Вајсову тексту (в. мало даље) има напомена »Ту положет ками на гроб«. Пјесма је сасвим ортодоксна, те је у њој по свој прилици преведена или прерађена нека латинска пјесма католичке цркве. Али у З је дошла из глагољско-чакавске писмености, што донекле показује већ њен метар (строфе по 2 осмерца везана при крају сроком), а сасвим сигурно доказују неке језичне особине; тако налазимо у њој често у главној реченици перф. презенат у футурном значењу, н. пр. *скоро буде* 4,[2] *тадај* ... *мине* 5 и т. д., а има и по гдјекоји траг од црквенога језика: *паки* »опет« 11, ном. пл. *људје* 63. И доиста така глагољска пјесма нашла се је у два рукописа — у једноме из XV вијека, одакле ју је проф. Вајс издао,[3] и у другом из г. 1729, из којега сам је ја издао

ако < (мјесто) **а-ко**; стр. 10, р. 9/10 **χвалєнє** < **χвалє|нє**; стр. 12, р. 20 **нє-могȣ** < **нє-могꙋ**; стр. 20 р. 24 **пȣкь** < **пȣк**; стр. 19 р. 31 **по-вєћє** < **повєћє**; стр. 19. р. 29 **оχоласть** < **оχоласт**; стр. 38, р. 30 **измишє** < **измиѡє**; стр. 38, р. 39 **вєликȣ** < **вєлилȣ**; стр. 47, р. 12 испуњу < испуну; стр. 78, р. 18 **роди** < **годи**: стр. 84, р. 29 **питашь** < **питаш**; стр. 85, р. 15 **имашь** < **имаш**; стр. 125, р. 32 **по-нась** < **понась**; стр. 128, р. 16 **наслиєдници** < **наслиєдници**; стр. 140, р. 14 **ȣчєникомь** < **ȣчєникомь**; стр. 144, р. 31 **сȣнца** < **сȣнпа**; стр. 163, р. 9 **нєстє** < **нєсти**; стр. 199, р. 19 **ȣ-ѡнє** < **ȣѡнє**; стр. 212, р. 11 [ӓ] < [а]; стр. 214. р. 8 **до-крага** < **докрага**.

[1] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 78—79.

[2] Гдје говорим о појединим чланцима, ту цитате означавам само бројем стиха или параграфа, јер се зна о којему се чланку ради.

[3] *Starine* XXXI, 269—271.

уз З-ов текст. У сва три рукописа једна је иста пјесма, али З-ов текст није преписан са овога старијега глагољскога рукописа, јер у њему имају 2 стиха (44-ти и 46-ти) којих тамо нема (а нема их ни у млађему), а опет старији (и млађи) глагољски рукопис има 2 стиха (49—50) којих нема З, премда би могло бити да су та два посљедња стиха у З-у нехоте пропуштена. Напротив стихови 44 и 46 сигурно неће бити гријешком испуштени у глагољској редакцији него су доцније уметнути и тако дошли и у З, јер се напросто стихом 44 понавља стих 16, а стих 46 не сриче се добро са стихом 45 (*дати - изити);* а то би био једини примјер у цијелој пјесми (са 82 стиха) гдје срок, који је увијек женски, не захваћа и вокал претпосљедњега слога; јер што се у оба глагољска рукописа сриче у ст. 37—38 и 59—60 *гроби са себи*, нема сумње да је то само преписивачка погрешка те да мјесто *гроби* треба читати *греби,* као што је З бар донекле задржао, амо што је он опет покварио срок на свој начин, узевши у ст. 38 *себије* мјесто *себи* а у ст. 59 *гребови* мјесто *греби*. Иначе се З, што се текста тиче, врло лијепо слаже с глагољском редакцијом, понајвише од ријечи до ријечи, напротив чакавске језичне особине конзеквентно су окренуте на штокавске (в. § 50). Гдје се пак оба глагољска рукописа у тексту разилазе, ту З иде, како се је надати, са *старијим* глагољским; н. пр. у ст. 4 *као* З — *кал* В (Вајсов текст), *земља* Р (мој текст); у ст. 19 *оцјерити ће се* З — *оцêре се* В, *оцрнише* Р; у ст. 20 *сви лежимо* З — *вси лежемо* В, *бити ћемо* Р и т. д. Али каткада З иде својим путом, што такођер доказује да он није директно преписан, то јест прерађен са В; н. пр. у ст. 4 З има *скоро буде* а В *хоће бити,* гдје сигурно није дубровачки редактор мијењао, јер би његову говору ближе било *хоће бити* неголи *скоро буде,* па ја мислим да је тиме З сачувао *старију* лекцију, коју је глагољска редакција замијенила *новијом*. То ће исто бити и са стихом 11 »*паки* мало дни истећи« у З-у према »мало *хоће* дни истећи« у В, а и са стихом 63 гдје З има ном. пл. *људје* а В *људи*. Али за промјене што је дубровачки редактор провео у *језику* својих матица ни један нам други З-ов чланак не помаже толико колико ова пјесма, јер ни за један други чланак у З-у, па ни за први дио *Цвијета од крјепости,* немамо глагољско-чакавске ни ћирилско-црквенославенске ма-

тице која би се са З-овим текстом тако лијепо слагала као што се слаже код ове пјесме В са З-ом, тако да код ње можемо ријеч по ријеч слиједити језично прочишћавање дубровачкога редактора (в. § 50).

21. — Није апокриф ни бр. 5, *Наук примудрога Акира*, иако је својим фантастичним садржајем врло сродан тој врсти наше старе књижевности. То је позната источњачка прича за коју се не може још сигурно казати ни када је ни гдје је у славенскоме свијету преведена — најприје сигурно на црквенославенски језик, — а ни с којега језика, јер се, бар досада, није нашао грчки текст којему би одговарао славенски, па би могло бити да је она, изузетно, преведена с неког другог језика (мислило се чак и на јерменски!). Та се је прича у средњему вијеку много преводила и преписивала, али се није нашао јужнославенски текст који би био старији од онога у глагољском рукопису од г. 1468 што га је Јагић, издавајући текст нашега З-а,[1] углавноме с њим испоредио а дјеломице га уза њ и издао. По томе излази да је J (Јагићев глагољски текст) и много потпунији и много бољи од З-ова; овај посљедњи има само на 2 мјеста нешто чега нема у првоме: једну реченицу на стр. 137/8 Јагићева издања и име *Алону* на стр. 142, а само је на једном мјесту бољи од J, наиме на стр. 138 гдје има *биједу* мјесто у J *буду*, које нема смисла. Оба текста и иначе причају углавноме исту ствар и истим редом, добрим дијелом и истим ријечима, али опет има међу њима и тако великих разлика да не може бити ни говора о томе да би наш млађи текст (од г. 1520) био »преведен« са старијега глагољскога (од г. 1468). Него имају неки знакови по којима се јасно види да оба текста потјечу од једног заједничког изворника; на два мјеста налазимо наиме у оба текста исту погрешку: у § 41 (мојега издања) **а ина адана** мјесто *а и на адана*, и у § 62 **дрѹгь** (глаг. **дроуг'**) мјесто **дѹгь** (глаг. **длг'**) у значењу »посао«, као што мало даље З има опет **дрѹзиеχь**, док је ту у J, као што треба, **длзиχ'**. Не може се мислити да су те двије погрешке случајно дошле у оба рукописа *на исто мјесто*, него су без сумње биле већ у заједничком изворнику, из којега је пак потекао с једне стране потпунији глагољски текст а с друге

[1] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 137 и д.

краћи З-ов. Али кад се тому не би вјеровало, има још једна врло јака веза међу оба рукописа, а то је ријеч *ловас* »коњух« што је налазимо у § 62 З-а и на истоме мјесту у Ј; то је наиме мађарска ријеч *lovász,* која је на то мјесто могла доћи само негдје у Хрватској,[1] никако пак у Дубровнику, гдје се она није никада говорила а не би ни разумјела,[2] с чега је у З-у мало даље у истоме параграфу замијењена са *коњух.*

Све то доказује да оба ова рукописа потјечу од једне исте матице, па кад се њихови текстови и иначе понајвише врло добро слажу, онда је сасвим очевидно да је то један исти превод у двије редакције. А кад је тако, онда нам треба још само знати која је од те двије *редакције* старија — не који је *рукопис* старији, јер то добро знамо. Ни о томе не може бити сумње: већ прије споменута ријеч *ловас* била би нам доста да утврдимо да је у З-у прерађена глагољско-чакавска редакција а не наопако. Али у З-у има још много ријечӣ и обликâ што нам исто доказују: екавски облик *увéћати* 42 и *вéћа* 43; дуал *двије књизи* 40; 3 синг. през. *орет, створит* 22; *поживеш* »поживјећеш« 38; *почело* »почетак« 4,[3] *у хливу* »у стаји« 30; *Вараву* (са *в!*) 49.50 и т. д. — Недавно проучио је однос наша два текста к осталим рукописима проф. Дурново.[4] По његову мишљењу прича о Акиру била је преведена с грчкога текста (који није сачуван) у југозападној Русији не касније од почетка XIII. вијека, и оданле је

---

[1] Јагић (*Arkiv* IX, 145) држао је ту ријеч, »као још некоје ријечи и облике, за доказ, да је читав овај рукопис [т. ј. наш З] писао негдје некаки *кајкавац«.* Мени се чини да је то превише казано: само рукопис *Акира* ваљада је писао (и уопће можда удесио његову глагољску редакцију), као код *Цвêта,* неки чакавац који је живио на граници кајкавској, па је тако стигло у њ и *ловас* и *кај* (*Аркив* IX, 140; 2 пута), а можда још штогод и у ономе дијелу глагољскога *Акира* што га је Јагић издао само у изводу; у њему пак има и *что (о. с.* 139; 2 пута); те се тако и у томе погледу слаже с *Цвêтом* (в. стр. 21).

[2] Акад. рјечник је има само из З-а и из Бјелостјенчева рјечника. јер за рјечник на жалост нису ексцерпирани чакавски текстови што је Јагић издао у Кукуљевићеву *Arkiv*-у IX.

[3] *Почело* мјесто обичнога дубровачкога *почетак* налази се по Акад. рјечнику један пут и у Ветрановића, али овај је познавао црквенославенске књиге, па је штошта из њих узимао; споменућу само да у преводу 30 псалма он каже »*не постидим* се ја тебе зовући« (*Stari pisci hrv.* III, 545), баш како је у Синајском псалтиру: **да не постѫждѫ сѧ ѣко призъвахъ тѧ**“, дакле иста, у нашем језику с овим значењем необична ријеч према лат. »*non confundar quoniam invocavi te*«.

[4] *Решетаров зборник* 221 и д

прешла на Балкан у два облика — у потпуном, који се налази у 4 српскославенска рукописа XVI вијека, и у врло скраћеном облику какав је само у оба наша рукописа, који су задржали доиста готово све епизоде, али су испустили многе Акирове мудре изреке. Оба су наша текста преписана са ћирилског српскославенског рукописа; глагољски је уопће, по времену, најстарији сачуван текст у славенској књижевности уопће, али З-ов је ипак у неким ситницама ближи потпуној (руској) редакцији.

22. — У апокрифске приче треба бројити већ бр. 2, *Чтење прјекраснога Јозефа, сина Јакобова*; то је доиста углавноме позната прича из 1 књиге Мојсијеве (гл. 37 и 39-47), али је у З-у испричана много украће: много је тога испуштено (н. пр. није казано јасно зашто браћа замрзјеше на Јосипа; фараон види само један сан — 7 црних *волова;* браћа долазе по жито само један пут и доводе са собом Бенијамина и т. д.); штошта је мијењано а и додавано, те се јасно види да је аутор ове редакције прије свега ишао за тим да прича буде занимљивија, а не да вјерно преприча што каже Свето Писмо. И он је, треба признати, у томе и успио: кад браћа хоће да продаду Јосипа трговцима (Египћанима!), он тражи да му се браћа смилују, а ови, да не би трговци ваљада повјеровали да они продају брата, кажу им да је он »маћионик« те да ће и њих »омаћијати«, од чега ће трговци и помријети. Зато га трговци »срдито« бију; пролазећи пак мимо гроб Јосипове матере Рахеле, Јосип се опет њој тужи да су га браћа продали, с чега трговци га опет бију, бојећи се да ће их Јосип збиља »омаћијати«; живље је описана и Јосипова авантира са женом његова господара Харија (у Светоме Писму не каже му се имена): господар с »отроцима« иде на војску, а жена провали у »ложницу« Јосипову, а кад се овај отимље, она помисли да он то чини само од господарева страха, те му нућа да ће она мужа убити а Јосип бити у дому господар. Аутору је пак било мало што у Светом Писму фараон жени Јосипа с кћерју свећеника Путифара, па чини да га жени са својом властитом кћерком; да напокон с јаким ефектом заврши причање, аутор нам каже да »по свем свијету не оста човјек ни жена него само цара Јозепа двор . . . и од цара Јозепа двора сај се свијет наслиједи«. З-ово се причање дакле у многим стварима знатно разликује од Све-

тога Писма, те није никако тачно што је Јагић казао[1] да »ова се прича држи готово са свијем приповиједања библијскога, те нема у њој ништа ванредна«

Оваки је апокриф о Јосипу сину Јакобову у старијој славенској литератури врло добро познат, и Јацимирски[2] је набројио око 200 разних руских и јужнославенских рукописа у којима се налази. Он их је, према садржају ,разврстао у VII група, од којих V-та обухваћа само 2 рукописа — наш З и зборник биоградске Народне библиотеке под инвентарним бр. 562 а бр. 483 штампанога каталога, по чему би требало рећи да се, по мишљењу Јацимирскога, та два рукописа добро међу собом слажу а нечим разликују од свих осталих. Ту се Јацимирски преварио: нити су та два рукописа најближи један другому, нити је њихова редакција »вѣроятно западнаго происхожденія«; и зборник Народне библиотеке има доиста оно кукање Јосипово на гробу материну, али га браћа продају трговцима *Исмаилцима,* који *врло лијепо* с њим поступају, но га ипак продаду *Петрадину;* египатски цар снива о 7 кошута што побљуваше сва његова поља, и опет о других 7 кошута које све то полизаше; Јосип не добива за жену *цареву* кћер и т. д.[3] Разликâ је међу та два рукописа толико да се не могу никако узимати као једна засебна група; па не знам како је Јацимирски направио ту збрку, којој је по својој прилици дало повода то што је само З-ов текст издан а други није. Још ми је чудније пак што Јацимирски није опазио да има други, такођер већ издани текст који је З-у много ближи неголи онај што му га је он дао за друга; то је српскославенски »Тиквешки зборник« XV вијека, одакле га је Начов издао,[4] а Јацимирски метнуо у I групу, бр. 3 (стр. 119). У томе Начовљеву тексту (Н) налазимо *сва она иста* отступања од библијскога причања што смо их горе нашли у З-у, па према томе сасвим је сигурно

---

[1] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 78.

[2] А. И. Яцимирскій, *Библіографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности. (Списки памятниковъ). Выпускъ I: Апокрифы ветхозавѣтные.* (Петроград 1921); други свезак с новозавјетним апокрифима на жалост није издан.

[3] Ово ми је о зборнику Народне библиотеке саопћио пок. Љуб. Стојановић.

[4] Софијски *Сборникъ* VIII (1892), 413—418, а попуњавао га је В. Истрин у *Журналу* рускога Министарства нар. просвјете CCCV (1896), 53-86; то ми је преписао проф. П. Колендић, па му на тој великој љубави најсрдачније захваљујем.

да З и Н скупа спадају, премда и међу њима има неких знатнијих разлика, нарочито према крају, гдје З сасвим укратко прича (у једном самом §-у 24) како је Јакоб дошао у Египат и како на свијету остадоше само Јосипови потомци, док Н потанко прича како се је Јакоб преселио и смјестио, па како је за »цара« благословио Јосипова сина Манасију, против чега се Бенијамин с војском својом бунио, док се пред браћом »распаде«. Осим тога Н има два мотива којих у З-у нема: браћа тумаче оцу како је Јосип нестао (раздераше га звијери), али анђео јавља у сну Јакобу да ће ипак умријети на рукама Јосиповим; а кад се Јосип зацари, Хареј (у З-у Харије) се препаде, те дође са женом, да моле опроштење, које им Јосип и даде; али зато опет Н нема оно што се у З-у прича у § 16 и 17. Иначе је Н у причању много опширнији од З-а, али по правилу се само иста *ствар* прича са много више *ријечи*.

Стилизација је дакле сасвим друкчија, тако да се с те стране обје редакције не могу никако испоређивати; па опет има нешто што показује да су и оне проистекле из неке старије заједничке матице: у З-у у § 4 браћа говоре за Јосипа трговцима: »мађионик јест, омађијат вас хоће«, а и у Н: „**маги[о]ник ıєс[т], хоцıєть вас[ь] ѡмагнıати**“, гдје су сигурно те двије необичне ријечи биле већ у заједничкој матици; па ће ваљада тако бити и гдје се иначе обје редакције потпуно слажу у неким ријечима, н. пр. кад жена Харијева говори Јосипу: »буди са мном« 7. Та заједничка матица сигурно или је била написана на црквенославенском језику, или је имала подоста његових трагова, јер их још неколико налазимо и у З-у: екавски облик *свéћаше се* 3, неколико пута перф. презенат у футурном значењу 7(2).9(2).10.13, *пониже* »ваљада« 2, а нарочито имена према грчкоме и црквеноме изговору: *Веламин* (често) према лат. *Beniamin, Рахилија* 5(2).12 према лат. *Rachel.* Само треба питати је ли баш непосредна матица З-ова била опет ћирилска или можда глагољска; могло би наиме бити да је овај апокриф ушао и у глагољску писменост, иако се, бар досада, није нашао ни у једном рукопису.[1] Што у З-овој редакцији има и трагова од црквенога језика, то не би ништа сметало, јер то знамо да их у старијим глагољским споменицима, који су махом писани од попова гла-

[1] Сачуван је збиља и глагољски текст, али није издан (Ившић у *Sveslavenskom Zbornik*-у [Загреб 1925], стр. 135).

гољаша, увијек има, па смо то видјели и код *Цвêта* (в. стр. 20/21). Ја бих штавише рекао да ће тако и бити, јер баш прије споменути екавски облик *свећаше* се има и *Акир,* за којега имамо глагољску паралелу, па и перф. презенти с футурним значењем могу бити чакавизми, као што је сигурно и облик *цакленица* 19(3), јер се *цакло* или *цакал* говори само у Далмацији (и Босни), а нема га ни у црквеном језику ни у Дубровнику гдје се од увијек говори само *цкло - скло.*[1] Ако пак у Н није каква погрешка, имали бисмо у њему јак доказ да је и његова матица била глагољска; гдје се спомињу Јосипови синови каже се: **и роди иωсифь .в. с[и]на — ефрема и манасию** (у Н на стр. 417) — за број 2 узето је дакле слово в, које има ту бројчану вриједност само у глагољици, док у ћирилици не назначује уопће никакав број. Али, и ако је могуће да је у Н то само нека погрешка, те да у рукопису стоји .в. а не .в., тако да онда за Н не бисмо имали никаква разлога мислити да му је матица била глагољска, опет с друге стране држим да имамо довољна разлога да мислимо да је така била матица З-ове редакције овога апокрифа.

23. — Јачи је апокрифски карактер у бр. 4 *Чтенје светога Томе,* бр. 6 *Чтенје од Абрама* и бр. 7 *Од смрти Абрамове.* За први је већ Јагић констатовао[2] да је та легенда узета из грчкога апокрифа познатог под именом *Acta Sancti Thomae*; он је пак касније, у V књизи *Starinâ,* у чланку *Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa* под бр. 5 »*Djela svetoga apostola Tome*« (стр. 95—108) издао из српскословенскога рукописа, који није млађи од друге половине XIV вијека а можда је и старији, **Дѣıаниıе св(е)т(а)го ап(о)с(то)ла Θомы,** а под тим текстом и текст нашега З-а, при чему је опет констатовао да славенски текст не стоји ни у каквој вези са штампаним грчким текстом, док је лако могуће да је преведен с неке друге неиздане грчке редакције с којом се у самом почетку врло лијепо слаже. Је ли то тако, не умијем казати, јер се и у новоме издању грчких *Acta S. Thomae*[3] та

[1] Неки дубровачки пјесници XVI вијека имају доиста облик *цаклен,* али ја сам увјерен да је то баш само облик пјесничкога језика, који је натруњен облицима и ријечима преузетим из старије далматинско-чакавске црквене и пјесничке писмености; факт је да се још данданас у Дубровнику говори само *скленица* а никако *цакленица.*

[2] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 82.

[3] *Acta apostolorum apocrypha post Const. Tischendorf denuo ediderunt Ric. Ed. Lipsius et Max. Bonnet* II/2 (Lipsiae 1903).

друга редакција, за чудо, и не спомиње. Свакако ова оба наша текста садржавају само мали дио цијеле легенде о св. Томи, наиме само приповиједају како је св. Тома послан у Индију да проповиједа кршћанску вјеру, па што је тамо радио, како је био мучен и која је чудеса тамо починио, — садржавају дакле само Томину индијску мисију, али и она је много украће испричана неголи је у штампаном грчком тексту. Што се пак тиче односа међу Јагићевим српскославенским текстом (J) и З-овим, то треба рећи да је овај други према J много збијенији, тако да се З може звати изводом из J, али опет тако да се не може казати да је З-ов текст био ексцерпиран *непосредно* из J. Углавноме, истина, обје редакције имају исте ствари, које се у причању слиједе истим редом, али и овдје има и доста знатних разлика међу оба текста; при томе не мислим на сасвим различиту стилизацију, јер би ипак један текст могао бити баш само стилистичка прерада другога, али се и у мотивима не слажу сасвим. Тако н. пр. у З-у у §-у 28 нема при крају чуда с »архибискупом« који оста висећи стрмоглавце у зраку; у § 14 жена кнежева у З-у не иде усусрет мужу а у J иде; у З-у, одмах у почетку у § 1—4, прича се како се је Исус приказао ученицима а Тома из почетка не вјеровао да је то он био, док се у J тај мотив налази тек касније у подужој Томиној молитви, која се у З-у изриче у § 18 у мало ријечи.

У непосредној вези дакле оба наша текста неће бити, али у *посредној* јесу свакако; има наиме у З-у неколико тако јаких трагова од црквенога језика, да је сасвим јасно да је и он, то јест његова посредна или непосредна матица била или писана црквеним језиком или од човјека што му је био вјешт те га је мијешао с народним; ево неколико таких трагова: *аште* »ако« 6, *г*[*лаго*]*љуштијем словом* 14, *благовијестити* 23, *јуноша* 24, *утори Христов* (гријешком мјесто *втори Христос*) 27 и т. д.; да је пак З-ов текст потекао из матице којој је J у језичном погледу врло близу, доказује што З на два мјеста има баш исту, врло необичну а никако народну ријеч као и J: **домаѣедаць** (гријешком мјесто **домачедаць**) 7 — **домачедец'** J, **скотоѹбице** 16 — **скотоѹбїице** J. Према томе би требало рећи да је у З-у прерађен и окренут на народни језик некакав ћирилски црквенославенски текст, а то тим прије што, бар досада, није познат какав глагољско-чакав-

ски текст овога апокрифа, јер *Мо̀литав' ... от светаго Томи мученика* у Иванчићеву зборнику из краја XIV вијека, како се види по њеном опсегу (преко 6 рукописних страна),[1] није узета из З-ове легенде гдје се та молитва састоји само од ових ријечи: »Господине, приде мука до душе моје« 18. Али би опет и за ову легенду могло бити да ју је с црквенога језика најприје превео неки глагољаш чакавац, који је оставио у својему преводу подоста трагова од црквенога језика, а да је тек ту чакавску прераду неки Дубровчанин окренуо на свој говор. Па ја бих рекао да је баш тако и било, јер мислим да у З-ову тексту имају неки трагови и од те чакавске матице. Не бројим амо неколико примјера перф. презента с футурним значењем, као н. пр. *продам-ти* 7 за *продаћу ти,* јер би то могло бити задржано и из црквенославенске матице; интересантно је пак видјети како је Дубровчанину тај облик у томе значењу био необичан: он у § 17 пише: »Рекоше скотоубице: што учинисмо?«, гдје смисао тражи будуће вријеме а не прошло; види се дакле да је ту у З-овој матици морало бити *учинимо* с футурним значењем, па дубровачки редактор не разумио те замијенио облик, који му је у тој служби био необичан, другим њему обичнијим, не сјетивши се да је тиме покварио смисао. Не схваћам као сигуран чакавизам ни глаголски дуал *дођоше два родитељање и не плакаста* 20 (в. § 111); али зато дајем велику важност икавскому облику *у вици* (т. ј. »у вијеку«) *сијем* 24, јер он није могао доћи из црквенославенске матице а јест из чакавске, гдје је једино могао и постати тај облик лок. синг. са завршетком *-и* (в. § 98), пред којим се је и *к* претворило у *ц*, по чему се види да Дубровчанин *чакавско* **ѹвици** није разумио те га слијепо преписао мјесто да га замијени својим **ѹвиекѹ**. Али има још нешто што за З-ов текст упућује на глагољску матицу, а то је број синова у § 24, гдје се старац тужи Томи: »Имао сам седам синова, и *седми* је био заручио« и т. д., па наставља: »и кнез разсрди се и изби све *шест* синова«. Како то да старац говори најприје о 7 синова а мало даље само о шесторици? У Ј је и на првоме мјесту говор о шесторици: „**имѣх' сыновь .ѕ. ... и ѹбїи вьсѣхь шесть сыновь моих'**“. Та чудна разлика у броју синова у З-у мислим да

[1] R. Strohal, *Hrv. glag.* knjiga 161.

се има тумачити овако: редактор З-а имао је у својој матици на првоме мјесту такођер слово за број, као што га има и Ј, него то слово није сигурно било *ћирилско* ѕ, јер није могуће да он није знао да у *његовој* ћирилској азбуци слово ѕ значи број 6, него је он ту имао *глагољско* слово ⰵ, *које у глагољици* значи број 6 (а у ћирилици број 5), па је, невјешт бројчаној вриједности глагољских слова, сасвим криво узео да глагољско ⰵ значи број 7. Ако је то тако, — а ја мислим да јест, јер у З-у имамо и других примјера сличног неједнаког рачунања,[1] онда би то био јак доказ да је дубровачки редактор преписивао и прерађивао глагољски текст.

Осим црквенославенскога текста што га је издао Јагић, ја сам имао при руци и редакцију што је по бугарском рукопису XVII вијека објавио Лавров;[2] и у њој се доиста прича како је св. Тома продан и послан у Индију и тамо био смакнут, али све се приповиједа сасвим друкчије и друкчијим редом неголи у З-у и у Ј, тако да о каквој вези међу њом и ова оба рукописа не може бити говора, те нам стога она ништа не помаже ни зато да тачније одредимо међусобни однос међу З-ом и Ј, ни да боље разумијемо постанак З-ова текста.

24. — Од оба чланка о Абраму, које је већ издао Јагић[3] први, *Чтенје од Абрама* (бр. 6), прави је апокриф само у својему првоме дијелу (§ 1—8), гдје се прича о Абрамовој свађи са својим оцем и о његову састанку с анђелом Уријелом, о чему у Светом Писму нема ни ријечи, док се у другоме дијелу (§ 9—17) препричава оно што је о Абраму и Сари казано у 20 глави I књиге Мојсијеве. Али се за тај други дио броја 6 не може напросто казати да у њему »текст прелази на оно што је« у Светоме Писму; главни мотив доиста остаје: Абрам са Саром долази у туђу земљу и од страха каже да му је она сестра; краљ од те земље узимље је к себи, него не дира у њу већ је отпушта, — али ипак у детаљу има доста

[1] Јагић у Кукуљевићеву *Arkiv*-у IX, 144 у напом., споменуо је да у бр. 5,50 у З-у стоји *четири лакти* гдје је у глаг. тексту *пет' лакти'*, надаље да у бр. 5,40 и 58 З има *петнаисте* а глаг. текст само .е. (5); нарочито је пак интересантан примјер у бр. 5,69 гдје се у З-у број данâ у мјесецу тачно означује са *.л. колеса*, т. ј. тачно са »30 колеса«, док је ту у глаг. тексту *педдѣсет' колѣс'*, т. ј. очевидно слову је *л* дата вриједност коју има у *глагољској* азбуци.

[2] *Сборникъ отдѣленія русск. языка и словесн.* LXVII, No. 3, 136—143.

[3] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 83 и д.

разлике, а највише упада у очи да у Светоме Писму сам Бог открива у сну краљу ко је Сара, док у нашему *Чтенју* то чини »анђео Михајао«, који се с мачем у руци приказује у сну краљу те му пријети. Дакле и аутор овога *Чтенја* није се жацао да заједно саставља у једну цјелину апокрифно причање првога дијела с причом узетом из Светога Писма и прекројеном у другоме дијелу. Од почетка до краја измишљена је прича у другом чланку *Од смрти Абрамове;* о томе Свето Писмо каже само ово: »И онемоћав Абрам умрије у доброј старости, сит живота« (било му је 175 година), док је у нашему чланку о томе постала читава прича како је Бог послао Абраму арханђела Михајла, да му навијести како је и њега дошао ред да умре, па колика је жалост због тога била у Абрамову дому, а онда како је Абрам измолио у Бога милост да прије смрти буде узнесен на небо и види Бога и божју правду; али причање у нашему тексту иде само до часа када св. Михајло води Абрама да види суд »гдје се дијеле грјешне душе од праведнијех«, те се Абрам моли за једну грешну душу — што је он даље видио и како је он сам умро, тога у З-у нема.

За оба ова наша апокрифа већ је Јагић, кад их је издавао, констатовао да се њихови главни мотиви налазе и у опширнијем апокрифу о Абраму што га је издао Тихонравов по руском рукопису XVI вијека, али оба текста није потање испоређивао, јер се у детаљу превише разликују. Јагић је надаље констатовао и то, да се тај исти опширнији апокриф налази и у оном глагољско-чакавском рукопису од г. 1468 (Петрисову зборнику), »и то управо онако, како је у руском тексту«, па је при крају З-ова причања додао из тога рукописа оно што у З-у фали. Него се бојим да у Петрисову зборнику неће бити све »управо онако« као што је у руском тексту; кад је наиме Поливка издавао тај исти руски апокриф по једном старијем рукопису,[1] испоредио је с њим и оба текста издана од Јагића (из З-а и из Петрисова зборника), па се одатле види да и издани дио глагољскога текста каткада доста јако отступа од рускога, а како је с неизда-

[1] Јагићев *Archiv* XVIII (1896), 112 и д.; рукопис је из XIII—XIV вијека, и слаже се врло добро с текстом Тихонравовљевим, али је у њему само други наш чланак, и то само од § 11 до краја, јер је рукопис сприједа крњ.

ним дијелом, то се не може знати, јер је Петрисов зборник у новије вријеме неприступачан, тако да га није могао употријебити ни Милчетић за своју глагољску библиографију,[1] ни Р. Строхал за своју *Hrv. glag. knjigu.* Него то можемо за овај наш посао и прегорјети, јер по ономе што су изнијели Јагић и Поливка сасвим се јасно види да З-ов текст није у ужој вези ни с тим руским ни с тим глагољским.

Поливка је у прије споменутом чланку испоредио руски текст с грчким оригиналом (јер је, како готово увијек, и овај апокриф састављен најприје на грчкоме језику), па онда с оба Јагићева текста и још с једним већ изданим бугарским из прве половице XVI вијека. С тим бугарским текстом добро се слаже З, па гдје овај одступа од рускога (и глагољскога) текста, понајвише на истоме мјесту и на исти начин отступа и бугарски. Али опет то није увијек тако, а најглавнија је разлика та, да бугарски текст има, иако врло укратко, и свршетак причања, којега З нема; него има и других разлика, тако н. пр. кад Изак долази плачући к оцу, јер наслућује његову смрт, по З-у (и руском тексту) придолази још и Сара а по бугарском тексту Ребека с мноштвом људи, а пред вратима раја и пакла по бугарској редакцији Абрам види старца и младића који је биљежио свачије гријехе, а тога опет нема ни у З-у ни у руском тексту. С тим бугарским текстом слаже се одлично, тако да им је без сумње једна иста матица, још један други бугарски текст што је такођер већ издан, али за који Поливка није знао, наиме текст из Тиквешког зборника XV вијека што га је издао Начов.[2] Од оба бугарска текста Начовљев је свакако бољи, јер у њему завршетак причања није осакаћен ни побркан.

Приступачан ми је још био текст друге веће половице апокрифа о смрти Абрамовој што га је издао проф. Р. Строхал[3] по глагољском рукопису из краја петнаестога вије-

---

[1] Могао је о њему само нешто мало казати и из њега преписати сумарни преглед садржаја (*Starine* XXXIII, 271—272).

[2] Бугарски *Сборникъ* VIII (1892), 406 и д.; и њега ми је преписао Колендић.

[3] *Stare hrv. apokrifne priče i legende* (Бјеловар 1917), 57—60. Како је ова књига изашла за свјетскога рата, а издавач своје публикације сам директно продаје купцима а не даје у комисију којој књижари, нити их шаље којим новинама, тако је и ова његова књига остала готово сасвим незапажена, па је зато ни Јацимирски не спомиње у својој библиографији (исп. стр. 41, напом. 2).

ка.[1] Тај Строхалов текст обухваћа за чудо баш оно што је Јагић издао из Петрисова зборника, дакле оно од чланка *Од смрти Абрамове* што у З-у фали, наиме причање од часа кад Абрам долази пред двоја врата; из почетка се Строхалов текст добро слаже с Јагићевим, али скоро знатно од њега отступа те се више слаже с руском редакцијом.

25. — Наша се два чланка најбоље слажу с текстом овога апокрифа што га је штампао Лавров по једном светогорском српскославенском рукопису XV вијека.[1] То је повећи апокриф који садржава 6 мањих прича о Абраму, од његова рођења до његове смрти; од тих прича **Слово праведнаго Авраама** одговара првому З-ову чланку, а посљедња прича **О смр(ь)ти Авраамовѣ** другому З-ову чланку, и то тако да прва прича у Л (у Лавровљеву тексту) има сасвим исти опсег као први чланак, док је друга потпуна те иде до саме смрти Абрамове. Та посљедња околност, наравски, сасвим је случајна, јер нема сумње да је и З-ова матица била некад потпуна, па је касније при крају осакаћена; сам З ту није крњ, јер се његов текст свршава с троструким *Амен!*, а доња је половица посљедње стране празна, било је дакле мјеста да се настави текст, кад би га било. Што се тиче садржаја, може се рећи да З-ову тексту редовно сасвим одговара Л, те често на истим мјестима налазимо исте ријечи и исте облике, дабоме у З-у према народноме говору а у Л према црквеном језику. Али има и неколико разлика̂, међу које не бројим што доста често налазимо по коју ријеч, или краћу реченицу, више или мање, јер све то може да буде преписивачева омашка или самовоља, чиме на неким мјестима може бити и побркан смисао у једноме или у другом тексту; тако н. пр. у бр. 6,9 послије ријечи »и туј узе Абрам Сару жену своју« Л има још **и тȣ ȣмрѣть ѡт(ь)ць его**, а зато Л нема у бр. 7 §-а 20; погрешка је пак у З-у што у бр. 6,9 има да је Лот *брат* Абрамов, па опет у бр. 7,9 да се је на Сару расрдио Изак (а није он него

[1] То је рукопис Југослав. академије под сигн. IV.a.20, што га Милчетић (*Starine* XXXIII, 290) зове Тконским зборником а Строхал (*Hrv. glag. knjiga* 156) Зборником фра Матија Задранина Бошњака, те је писан скоро послије г. 1492. За чудо Милчетић, описујући тај рукопис *о. с.* 292), не одваја тај апокриф од осталога садржаја него каже: »На л. 29а—54б наставља се опет проза«, па између осталих ствари ту спомиње: »Дијалог између анђела Миховила и Аврама«.

[2] *О. с.*, 70 и д.

Абрам), надаље у бр. 7,19 — а сигурно и 7,21 — да с престола гледа Абрам (мјесто Адам). По ономе што већ знамо о З-у, можемо се надати да ће у њему бити више погрешака неголи у Л, па се зато нећемо ни чудити што он у бр. 6,1 пише *подао му* мјесто *по Адаму* а у бр. 6,15 *не видим Бога мога* мјесто *невидим је Бог мој.*[1] Али опет једно мјесто показује различиту редакцију; то је почетак другога чланка о смрти Абрамовој: што З ту има у 4 прва параграфа (у 13 редака издања), то Л прича друкчије и много украће (за 5 редака издања). З је то некако скрпио: што је у § 1—2, то отприлике одговара почетку у рускоме Тихонравовљеву тексту, а што је у § 3—4, то је некако оно исто што има у почетку трећа прича у Л **Ѡтранолюбїе аүврамле** (стр. 73), само што ту ђаво затвара путове (не Жидови, као у З-у) и Адам гладује 3 дана (а не 7, као у З-у). Него та једина права дивергенција међу З-ом и Л никако не обара очевидну чињеницу да се иначе оба текста изврсно поклапају, тако да не може бити ни најмање сумње да они не би излазили из неке старије заједничке матице. Има ли међу многим ћирилским рукописима што их је Јацимирски пописао[2] којигод што би се са З-ом још боље слагао неголи Л, то не могу казати; али свакако то стоји да ни један од њих, ако је само у почетку потпун, не почиње се у бр. 7 онако како З, нарочито то истичем за глагољски зборник у Бодлејанској библиотеци у Оксфорду, који се почиње с ријечима: »Би када скончаше се дни авраамоу говори гь ар'ханћелоу міховилоу«,[3] дакле друкчије неголи З а отприлике као многи други ћирилски.

З-ова матица била је свакако написана црквенославенски или бар с доста његових трагова; само се тако разумије да у З-у имамо *Чтеније* и *Слово* 6,1; ном. пл. *човјеци* 6,2 (*людие* Л); *паки* »опет« 6,10.11; већ споменуто *не видим* 7,15 мјесто *невидим* »невидљив«; *првосазданик* (*прьвозданны* Л) *човјек* 7,19 и т. д. А може ли се помишљати да је и овај апокриф дошао у З преко глагољско-чакавске писмености? Ја мислим да може, те да за то говоре ове ријечи: *о божијех ријечех*

---

[1] Моје издање треба према Л исправити на 2 мјеста: *и-ст8че-ихь* мјесто *ист8че-ихь* 6,5 и *варже-се ножемь* [*на-*]*нега* мјесто *варже-се ножемь нега* 6,6.

[2] *О. с.*, 89 и д.

[3] *О. с.*, 96, бр. 3.

7,8 (*о всѣхь божествьнихь Л*)), гдје *ријеч* значи »ствар«; екавски облик *веде* »заиста« 7,14; једини необични икавски облик *тисна* 7,22 (уз *тијескна* 7,21.22; в. § 78). Мало је, признајем, али опет доста да будемо опрезни, јер ако су се до данашњега дана сачувала *три* глагољска рукописа овога апокрифа, види се да се је радо преписивао и читао, те богзна колико их је некад било, па готово сви пропали, а међу њима, лако могуће, и матица ћирилскога преписа или баш ћирилске прераде у З-у.

ДРУГИ ДИО ЗБОРНИКА: чланци под бр. 10—18.

26. — Док је први дио З-а прешао у њ из глагољско-чакавских а можда, донекле, и црквенославенских текстова који су у Дубровнику прерађени и окренути на дубровачки говор, други дио претставља директни превод с талијанскога језика који је одмах извршен у Дубровнику а није прелазио кроз старију чакавску или црквенославенску редакцију. Али с обје стране имамо по један изузетак: у првоме су дијелу §-и 30—41 чланка под бр. 1, т. ј. *Цвијет 2,* по свој прилици исто тако непосредно преведени с талијанскога (в. стр. 33), а у другоме дијелу посљедњи чланак под бр. 18 по свој прилици није уопће превођен с талијанскога а свакако је ушао у З преко старије чакавске или црквенославенске матице (в. § 35). Да пак чланци бр. 10—17 нису стигли тим посљедњим путом у З, доказује чињеница да у њима нема никаквих трагова од чакавскога говора ни црквенославенскога језика а кипте свакојаке дубровачке особине (в. § 52 и 53). Него тај нам доказ више не треба пошто су се нашли талијански текстови којима наши чланци потпуно одговарају, тако да се одмах сасвим јасно и сасвим сигурно види да је наш текст, готово увијек, од ријечи до ријечи превод талијанскога.

У бр. 10—17 имамо осам чланака преведених с талијанскога језика, који су сви, осим броја 16, преводи понајвише омањих пјесама што су их талијански *cantastorie,* то јест пучки пјевачи (отприлике као Марулићеви »зачињавци«) понајвише сами састављали, па пјевали народу по трговима и сајмовима; те су се пјесме често, нарочито у XVI вијеку, штампале и прештампавале и народу за мале новце продавале, али су се ипак у ријетким егземпларима сачувале, јер

тим ситним и скромним производима пучке литературе нико није давао особите важности, с чега их је мало ко и чувао.[1] Да су оригинали ових 7 чланака (бр. 10—15 и 17) биле пјесме, види се јасно по томе што је сваки чланак, осим броја 15, у З-у писан тако да иду један за другим сами омањи отсјеци прилично једнаке дужине; није дакле било тешко домислити се да ће ти отсјеци, према величини својој, по свој прилици одговарати талијанским једанаестерачким октавама. И доиста је тако — сви су ови талијански оригинали испјевани у таким строфама; а што доста често отсјек не одговара тачно октави, то је, како се мени чини, само нов доказ да је писар А само *преписивао* туђ превод а није сам преводио, па је на кривом мјесту почињао нову алинеју, за коју није имао помоћи ни у интерпункцији ни у писању великих слова, јер ни једнога ни другога сигурно није било у његовој матици, као што га нема ни у њега.

Од тих превода с талијанскога три су светачке легенде, наиме бр. 10, 11 и 13. Талијански текст прве легенде *Историја светога Ивана Златоусника,* издао је у новије вријеме Al. D'Ancona у *Poemetti popolari italiani* (Bologna 1889), стр. 1 до 56: *La Istoria di San Giovanni Boccadoro,* који светац није познати свети отац Хризостом него неки легендарни талијански светац. D'Ancona је своје издање приредио највише по старом издању без означене године, али из краја XV вијека, а ја сам у Националној библиотеци у Фиренци нашао још 4 издања (Сигн. E.6.5.2, No 17—20), од којих прво (No 17) и четврто (No 20) немају ни мјеста ни године, друго (No 18) је штампано у Фиренци г. 1542 а треће (No 19) у Риму без ознаке године, али сигурно и та три издања без године такођер су из XVI вијека. Свих тих пет издања приказују *сасвим исту* редакцију у 36 октава, с мало ситних разлика језичних и ортографских, док је сасвим друкчија редакција што је D'Ancona објавио у *La Leggenda di S. Albano* ... e *la Storia di S. Giovanni Boccadoro* (Bologna 1865).[2] Наш је текст у

---

[1] Регби да их највише има Библиотека св. Марка у Млецима; њихов каталог, што је г. 1913 издао A. Segarizzi (*Bibliografia delle stampe popolari italiane* I), у који су први и једини том ушла пучка издања ове врсте што су везана у зборнике, највише је помогао проф. Колендићу да у Поповићевим *Прилозима* VIII, 299 одреди које талијанске пјесме имају бити оригинали наших превода.

[2] Та је редакција преведена у глагољском *Чтенију светого Ивана Златоустого* што га је издао Ившић у Поповићевим *Прилозима* XI, 59 и д.

почетку крњ: фали првих 7 октава и почетак осме (баш за 1 лист 3-ова формата и писма), тако да су §-и 1—2 у 3-у остатак те осме октаве. Укратко на томе изгубљеноме листу било је ово: Пјесник зове Бога у помоћ (окт. 1), да може причати о племићу *Schirano* који је био велики грешник, али га проповијед једнога фратра обрати на прави пут (окт. 2), те се исповједи у тога фратра, који му каза да се има чувати од три гријеха (окт. 3), то јест да се криво не куне, да не убије и да не чини прељубе (окт. 4). Скиран оде у пустињу, гдје нађе ћелију у којој је некад живио пустињак, те је ту чинио велику покору (окт. 5). Ту је близу живио краљ што је имао врло лијепу кћер, која га једном замоли да је узме са собом у лов (окт. 6); краљ је узме, и с великим друштвом дође у шуму, гдје се сви разбјежаше за звијерима, те краљ оста сам са кћерком (окт. 7). Ту наставља 8 октава: »E una cerva bianca, molto bella / saltando si veniva a testa alzata...«, тако да оно крње *8ћи* у почетку превода има се попунити на *скач8ћи* (= *saltando*). И одатле даље па све до краја наш текст сасвим се вјерно држи оригинала. Само је посљедњу октаву 36 преводилац (у § 26) јако скратио; талијански текст ту каже: »Било би предуго кад би се хтјело све потанко казати, а ако је што зло речено, опростите! намјера је била добра; ко пак жели купити ову хисторију, нека плати 2 новчића (*quattrini*) за (штампани) егземплар«. Преводилац је знао да се његов текст неће ни пјевати пред народом, а ни штампати ни продавати, па је зато само рекао: »Дуго би било говорити, о добри крстјане (тал. »o discreto *auditore*«), да веће говоримо«, па је зато и мјесто »слушалаца« узео »крстјане«.

Ситне разлике талијанских текстова у погледу језика и ортографије у нашему се преводу наравски не могу видјети; али ипак има једно мјесто по којему је очевидно да је наш преводилац имао пред собом текст какав је у издању Националне библиотеке No 17 или 19: у § 15 наиме стоји »О ремета, врати се у целу!«, чему у та два издања (при крају октаве 25) тачно одговара: »O romito, torna in tua cella!«, док D'Ancona и она друга два издања имају: «... che il romito ritorni alla sua cella«.

Ако се задовољавамо укоченим преводом од ријечи до ријечи, при чему су врло често неспретно изабране ријечи и слагане реченице, може се рећи да је превод добар, јер је

бар вјеран и тачан. Врло је ријетко преводилац што намјерно мијењао: како и зашто је преначинио посљедњу октаву, то је већ казано; с истога разлога пак с којега се у тој октави обраћа на »крстјане« а не на »слушаоце«, с њега је и у § 25 опет мјесто »discreti auditori« рекао »сви који *чтимо* овуј приповијест« Иначе нашао сам још само у § 11 »нећу говорити грчки ни латински«, гдје у оригиналу мјесто »грчки« стоји »ebraico« — је ли ту наш преводилац избацио јеврејски језик из превелике побожности, или јер је знао да је много лакше да ко проговори грчки неголи јеврејски? — Врло је ријетко преводилац и што криво схватио; то се управо може казати само за реченицу у § 18 »(ш њом сагријеших) прико ноћи, затој се припадох«, што је права бесмислица према тал. »...la notte che si smarrì«; мање је крупна погрешка у § 13 гдје »у руках (га поведе)« стоји за тал. »a man«, то јест »руком«. Неке талијанске ријечи као да преводилац није разумио: у § 12 узимље *космат* за тал. *carpone* »четвороношке« (као да је тал. *caprone* »јарац«?), а у § 14 *ован* за тал. *castrone* »ушкопљеник«; врло је чудно што у § 13 има *ован* и за *orso* »медвјед«! — Како у преводу ове легенде нема иначе крупнијих погрешака ни бесмислицâ, тако нам талијански оригинал не треба за исправљање нашега текста; једино нам он показује да у § 11 *достојан бих* није погрешка мјесто *достојао бих,* јер одговара тал. *meriterei,* није дакле аорист већ краћи кондиционал (в. § 114).

27. — Друга је светачка легенда *Историја од светога Ђурђа* (бр. 11), за коју сам у Националној библиотеци у Фиренци нашао три стара издања од *Historia di Santo Giorgio:* једно без назнаке мјеста и године, али ће бити сигурно из прве половице XVII вијека (Сигн. E.6.5.2, № 16), друго штампано у Фиренци г. 1602 (Сигн. E.6.7.52, № 27) и треће у Тревизу г. 1653 (Сигн. E.6.7.59. № 1).[1] Ова су два посљедња издања дакле доста млађа од 3-а, а по свој прилици и прво, али то ништа не значи, јер је талијанска *Historia* без икакве сумње старија од наше *Историје,* у којој је опет од ријечи до ријечи преведен талијански текст. Њом можемо попунити и нашу *Историју* која је према крају непотпуна, јер

[1] С овом тал. пјесмом тешко да ће имати какве везе глагољска »rimovana legenda o *sv. Đurđu zmajoubici* iz jednog rukopisa nastala oko godine 1400« (Ившић у *Sveslavenskom Zbornik*-у [Загреб 1925], стр. 137).

је и ту З осакаћен, те можемо тако утврдити да ту у З-у фали само 1 лист; међу § 18 и 19 наиме фале од талијанскога текста октаве 22—29 и прва 4 стиха октаве 30, дакле и овдје, као и у почетку броја 10, баш онолико колико иде на 1 лист З-а. На томе истргнутоме листу требало је да буде овај дио причања: св. Ђурађ свршава свој говор, те се краљ и цијели народ крсте (окт. 22-24), на што св. Ђурађ хоће да иде, а Александрина и њени родитељи настоје да га задрже (окт. 25-27). Он се на томе захваљује и иде у земљу сараценску, гдје је стриц Александринин краљем (окт. 28), који га даде ухватити и мучити (окт. 29). Св. Ђурађ моли се Богу (окт. 30 и д.), а прве су ријечи његове (у ст. 4 и 5 октаве 30): »O Jesu mio, pieno di clemenza, / io ti prego per tutte quelle persone« итд., гдје прихваћа наш текст: »([за све] онеј људи) који на име моје имају« итд.

И код ове легенде три се талијанска текста врло добро слажу, а само при крају има једна јача разлика: у октави 31, која иде у § 19 од ријечи »тко з добром вољом« до »дај му помоћ«, стихови 1-6 у издању од г. 1602 сасвим друкчије гласе неголи у првоме издању без године и у трећему од г. 1653, с којима се опет наш превод потпуно слаже; у неким ситницама пак превод се слаже сад с једним а сад с другим талијанским издањем, чему се не смијемо чудити кад знамо да је он за 100-120 година старији, па је било доста времена да се талијански текст у њима и у другим, мени непознатим, издањима у ситницама измијени а гдјегод сигурно и поквари. Свакако је интересантно, како смо горе видјели, да се при крају наш превод, између оба издања с годином, слаже с *млађим* (од г. 1653) а отступа од *старијега* (од г. 1602); и на томе примјеру видимо како и у млађему талијанском тексту можемо наћи нешто што боље одговара нашему, од тога текста старијему преводу.

Што се тиче самога превода могло би се поновити оно што је казано за *Историју св. Ивана.* И овдје само на једном мјесту нешто је намјерно мијењано: у § 1 у реченици »да *изговорити* могу једну лијепу приповијест« *изговорити* стоји мјесто тал. *cantar,* јер је преводилац знао да се његов превод неће пјевати. Правих погрешака готово нема: у § 13 преводилац је узео да је *Dio* вокатив, па према томе и превео *Боже,* док је ту номинатив; у § 18 »colmo (d'invidia)«

превео је »каконо (од ненавидости)«, јер је мјесто *colmo* прочитао, или гријешком у својој матици имао, *come;* још ће прије бити да је и у § 8 он имао у својој матици гријешком *uedendo* мјесто *udendo,* па је зато и рекао *видећи*; лако је могуће напокон да у § 20 према тал. *pien* стоји у преводу *пуна* (у женском роду), јер се јасно из смисла разбира да се то односи на Исуса а не на Марију. — Ни код ове легенде не треба нам оригинал зато да гдје исправимо *текст* нашега превода.

28. — Трећа је светачка легенда *Историја од светога Џулијана*[1] (бр. 13), којој је оригинал талијанска пјесма *La divota historia di San Giuliano,* од које у Националној библиотеци у Фиренци имају два издања — једно штампано у Фиренци без назначене године, али биће још из XVI вијека (Сигн. E.6.7.55, № 15) а друго штампано у Сијени г. 1611 (Сигн. E.6.7.55, № 14); осим тога имао сам фотографску репродукцију млетачкога издања од г. 1544 из Библиотеке св. Марка у Млецима.[2] Од та три издања не треба се даље обазирати на сијенско (од г. 1611), јер се његов текст само углавноме слаже с нашим, а иначе иде својим путом. Напротив фјорентинско издање (без године) и млетачко (од г. 1544) врло се добро слажу и међу собом и са З-ом, осим што оно прво има само 32 октаве, док их ово друго има 33, а толико их претпоставља и З; у првоме фали наиме што је у З-у у § 32 (а у млетачком издању у октави 32), а што у причању доиста није излишно, него је изостављено једино из типографских разлога: штампар, због те једне октаве при крају пјесме, која на посљедњој страни не би више имала мјеста, није хтио узимати још једну страну, то јест још бар један лист; с истога разлога у сијенском издању при крају су три октаве 30-32 стрпане у једну. У ситницама се фјорентинско и млетачко издање нешто мало разликују, а по томе се опет види да је непосредна матица нашега превода био неки трећи талијански текст који је ишао сад с једним издањем а сад с другим; н. пр. у § 1 према ријечима »од девет кора анђеосцијех« фјорентинско издање има тачно »de *nove*

---

[1] У З-у ћирилски пише увијек ЖЅЛИЯНЬ, али ја мислим да ту слово *ж* стоји за глас *џ* (в. § 94).

[2] Исп. Segarizzi, o. c. 145, гдје је на стр. 128 репродуцирана прва страна са сликом и са 4 прве октаве.

cori« а млетачко бесмислицу »de *novi* cori«, али с друге стране у § 16 реченица »на твому одру јесу напуњени добре љубави, јесу се тврдо загрлили« тачно одговара ријечима »sul tuo letto si son coricati, di bon amor si son stretti abbracciati« у млетачком издању (само што је *coricati* схваћено, или прочитано, као *caricati*, па зато и преведено са *напуњени*), док је фјорентинско издање оно шкакљиво »di bon amor si son stretti abbracciati« промијенило на пристојније »senza paura d'esser ammazzati«.

Превод је и ове треће легенде какав је код прве двије, дакле вјеран без икаквих самовољних промјена, јер се не може сматрати промјеном што у § 4 стоји »о поганине« мјесто »o saracino«. Превод је понајвише и тачан: малоприје споменуто *напуњени* за *coricati* може бити скривила преписивачка или штампарска погрешка у оригиналу; а можда је тако било и у § 29 у реченици »[Бог] анђела свога посла, кому смрт *сповидје«,* гдје је смисао покварен, јер је преводилац мјесто *d*esse (»да му *даде* смрт«) прочитао, или имао у својој матици, *di*sse. Напротив, свакако је крупна погрешка нашега преводиоца што је у § 33 »Giuliano chiamo«, то јест »Цулиј̆ана зазивљем«, превео бесмислицом »Цулијан звани«. На неколика мјеста је пак наш преводилац криво, а дјеломице баш бесмислено преводио, јер није разумио ријечи *fata* »вила, врачара« и *fatare* »зачарати«, па је стога у § 1 »una fata lui elesse« (вила га изабра) превео са »Бог објавио јест«, што бар собом има некакав смисао, иако сасвим друкчији него у талијанском; али у § 2 за »il detto della fata si volgea che lo fatò« (»ријечи виле у себи размишљаше која га је зачарала«) преводилац је страшно глупо казао »и речени од учињења обраћаше се да га учини«, схвативши *il detto* као партицип пасивни мушкога рода, *della fata* као *del fatto* а *che lo fatò* као *che lo faccia!* Дјеломице то исто понавља се у § 8: у оригиналу каже »intendi al presente *della fata* che li venne fatando« а у преводу бесмислено »разумјеј сада овдје *чињење* треба ти се повратити«; не знајући што баш значи *fatare,* преводилац је напокон у § 33 »fu fatato« превео са »би везан«, што бар није бесмислица. — Ни код ове легенде талијански оригинал не даје прилике да гдје исправљамо *текст* нашега превода; напротив, на једном мјесту наш превод исправља талијански текст, бар у оним издањима што сам ја имао при

руци: у § 25 »поче се тврдо *заклинати*« тачно је, док у талијанском тексту гријешком стоји *guardare* мјесто *giurare*.

29. — Есхатолошког садржаја су оба чланка под бр. 12 и 14. У првоме је *Сказање и приповидјење од суда великога*, за које сам у Националној библиотеци у Фиренци нашао два талијанска текста: *El Giudicio generale*, штампано г. 1537 без назнаке мјеста (Сигн. E.6.5.2, № 23), и *Giudizio universale, o vero finale*, без назнаке мјеста и године (Сигн. E.6.5.2, № 22), али ни један ни други текст не може бити оригинал нашега, јер им је сасвим друкчија редакција. Издање од г. 1537 слаже се из почетка доста добро са З-ом, али скоро се сасвим разилазе, јер је текст тога издања много дужи — броји 90 октава мјесто 63 што их претпоставља наш; а још је већа разлика међу нашом редакцијом и оном издања без године: прве двије октаве у издању од г. 1537 у овоме тек су 16-та и 17-та. Интересантно је да посљедња два стиха у издању од г. 1537 гласе: »nel mille quattrocen septanta due / questo Giudizio alhora facto fue«; дакле пјесма је постала г. 1472, — или је први пут тада била штампана?

Оригинал нашега превода опет се је нашао у Библиотеци св. Марка; издање је из XVI вијека, без назнаке мјеста ни године, и без натписа, а броји 63 октаве;[1] његов се текст слаже, готово увијек, од ријечи до ријечи с нашим преводом, само што је овдје превод често, а свакако много чешће неголи у три светачке легенде, нетачан или управо крив, што се лако разумије, јер је талијански текст у овом (а тако и у другом) есхатолошком чланку, замршенији и тежи због своје садржине и дикције. Није могуће износити све што би амо спадало, — много би се украће и јасније ствар приказала кад би се упоредо штампао талијански оригинал и наш превод. Зато ћу изнијети само пар примјерâ, да се види како је наш преводилац слабо разумио текст што је преводио — а бродами и свој властити превод! У 4 октави стихови 4-5 гласе: »che profondò Datanno et Liberonne (гријешком мјесто »Abironne« у 16-ој гл. III-ће књиге Мојсијине) / perchè la materia si è sotille«, што је »преведено« овако: »да упропасти, штета је уистину, јер махнитос јест добро танка«, гдје апсолутно не-

[1] Исп. Segarizzi, *o. c.* 112, бр. 134, гдје је на стр. 114 репродукција прве стране са сликом и с прве 2 октаве; и од овога сам издања добавио фотографску репродукцију.

ма никаква смисла, јер преводилац није разумио да »che profondò« значи »који је упропастио«, да је *Datanno* (по староме обичају с малим *d*) лично име а не (*dà*) *danno* »штета«, а да је *matèria* »материја, предмет« а не *matterìa* »махнитост«. У § 51 пак одједном се говори осуђеницима: »Нећете моћи изљјести из оногај *ингваста«,* то јест из онога мастила (црнила) — као да осуђеници у мастилу пливају! Ту лудост није скривио талијански аутор: он је осуђеницима запријетио да неће моћи изаћи »di quello chiostro«, то јест из онога *затвора,* а наш преводилац — Бог му простио! — мјесто *chiostro* прочитао и превео *inchiostro!* И на сличан је начин на много мјестâ смисао у преводу изнакажен. Преводилац је дакле много тога мијењао, не знајући и не хотећи да мијења; свјесно рекао бих да је то учинио само у § 10, гдје је »come *canta el poeta*« превео »како *говори* појета«; преводилац је наиме схватио да се ту под »појетом« мисли пјесник саме пјесме, па како је знао да се његов превод неће пјевати, замијенио је пјевање говорењем (исп. стр. 54 и 56).

На много мјестâ дакле наш превод можемо разумјети тек уз помоћ талијанскога оригинала, али нам овај на пар мјестâ помаже и да исправимо његов текст. Тако у § 4 (**тко-годи несть)огоо** треба према тал. *superbo* исправити на **охоо**; у § 27 »*третји* билјег бити ће *други* дан« тачно је према тал. »el terzo segno sarà *l' altro* giorno«, то јест биће други (у смислу »не исти«, тал. *altro* а не *secondo)* дан, наиме биће идућега (трећега) дана а не (по реду) другога о којему је у тој октави говор; по оригиналу можемо пак лијепо исправити у § 55 ријечи **сви проклинаоци кои-сꙋ прошли на -ли** према »el bestemiatore quali biastemia« види се да се ту нема попунити **...на -ли**[**евꙋ**]" него да треба исправити **кои сꙋ проклинали.** Наопако, наш превод даје нам могућнот да на два мјета (осим оних гдје су очевидне штампарске погрешке) исправимо талијански текст: у 46. октави тамо читамо »i dannati seranno tutti *sedenti«,* што, наравски, нема смисла, док је добар смисао у нашему преводу у § 46 »осуђеници бити ће сви *смрдећи«,* одакле излази да је у овоме талијанском издању штампано *sedenti* мјесто *fetenti.* Још је интересантнији примјер у 50. октави: Исус ће звати Мамона »cum quelle genti che amarono i dêti«, те им каже, кад дођу пред вјечну правду, »li denti vostri non vi varran niente« — лихвари су љубили зубе.

а *зуби* им неће ништа помоћи?! Што је то, каже нам наш смјерни и грешни преводилац: »с онизијеми људми који су љубили *динаре*« и »*динари* ваши неће вам ваљати ништа«; а ствар се даде лако протумачити: талијански издавач, или слагар, имаю је пред очима скраћеницу *drì*, која је у старијим талијанским текстовима врло обична за *danari*, па како је у старијему талијанском писму и штампи слово r прилично слично слову *t*, то је он мјесто *drì* прочитао *dtì*, па први пут и он узео скраћеницу *dêti* а други пут куражно исписаю *denti*. Та су два мјеста утолико за нас важна што се по њима сигурно види да наш превод није начињен баш по овоме издању, јер, какав је наш преводилац, он се никако не би досјетио да исправи те погрешке *sedenti* и *dêti-denti*. У исто доба така мјеста доказују да су и талијански преписивачи и издавачи (односно њихови слагари) штошта криво читали, па зато не смијемо *сваку* оваку крупну погрешку приписивати нашему јадному преводиоцу, који и без тога има доста гријехâ на души.

Интересантно је да се у талијанском тексту сва три издања, па зато дабоме и у нашему (у § 3 »како говори свети Матијо и ставља у писмо«) овај *Суд велики* некако приписује св. Матији, при чему се сигурно мислило на оно што Исус говори о пропасти свијета у XXIV. глави Матијина еванђеља; али у причању *Суда великога* има и много апокрифских елемената, како се види већ по томе што се у § 17 и д. спомиње *Антикрст*, којега имена у еванђељима нема.

30. — Други есхатолошки чланак, *Контрестанје и при повиједанје од човјека жива и од смрти несрјећне* (бр. 14), могао сам испоредити са ова 4 издања у Националној библиотеци у Фиренци: 1) *La Historia della Morte*. In Firenze, Alle Scalee di Badia (Sign. E. 6. 7. 55, № 23); 2) »In Firenze, Appresso Francesco Tosi, alle scale di Badia (Sign. id., № 22); 3) *La Storia della Morte*, Stampata in Firenze Per le herede di Francesco Tosi, alle Scale di Badia. 1617 (Sign. id. № 21); 4) Stampata in Firenze per Girolamo Cavalli 1633 (Sign. E. 6. 5. 2. № 31); прва два издања, што су без године, биће такођер из почетка седамнаестога вијека, будући да су изашла из исте штампарије која је дала издање од године 1617. Како су дакле сва четири издања млађа од 3-а, ни једно не може бити његова *непосредна матица*, што се

иначе већ види по сасвим другом натпису што га има наш текст. Али у свим тим издањима, уз ситне разлике што су без сумње скривили понајвише слагари (јер су сигурно једно од другога прештампавана у истој штампарији), имамо баш исти текст и баш исту редакцију, па је тај исти текст у тој истој редакцији пренесен у наш превод, гдје свакој од 63 талијанске октаве одговара по један параграф превода. То слагање у погледу опсега параграфâ с октавама могло се је у овоме *Контрестанју* тим лакше провести што — осим првих осам октава и посљедњих четирију, које обоје »говори човјек«, — све остале октаве наизмјенце по једну »говори човјек« а другу »одговара смрт«; само што су те назнаке, ко говори коју октаву, у талијанском тексту *над* првим стихом односне октаве, јер би иначе кварили стих, док су у нашему преводу, гдје стихова нема, узете као почетак односнога параграфа. У преводу фали само једна ствар што има у сва 4 издања на посљедњој страни, а то је мала пјесма у 6 секстина о немилостивој смрти с рефреном »alla morte orrenda e scura«, али она с *Контрестанјем* није у каквој директној вези, па је зато узета у најстарије од ових издања само зато да не остане посљедња страна празна; није дакле она у 3-у изостављена него је за ова издања додана. Како пак сва четири издања претстављају сасвим исту редакцију, то се, по оним ситним разликама што су међу њима, за матицу нашега превода може само казати да се сад слаже с једним издањем а сад с другим; н. пр. у § 12 наш превод има »Говори живи«, како 1-во и 4-то издање »Dice il vivo«, док 2-го и 3-ће имају гријешком »Risponde la Morte«, али у § 32 према нашему *реала* има само 3. издање *reale,* а сва три остала, као што и треба, *leale.*

Као што показује тај посљедњи примјер гдје је и у једном талијанском издању *leale* замијењено са *reale* (као што је у 3-у), треба рачунати и са сличним погрешкама што их можда није скривио наш преводилац. Али опет биће прије да овакове погрешке иду на рабош нашега преводиоца, јер их има превише и за једно лоше талијанско издање или лош талијански рукопис; н. пр. у § 19 ријечи »Ако ти како колур хоћ се дати вјетру« требало би да су превод реченице »Se tu come color ti vuoi dar vanto«, а изашле су такве без икаква смисла, јер је преводилац мјесто *vanto* »понос« узео или

нашао *vento* »вјетар«, па још ктому — а то је свакако његова погрешка — *color* схватио као *colore* »боја« (у Дубровнику *колур)* а не као *coloro* »они«; у § 20 према »што приликују ти *рози*« у оригиналу стоји *la corona* а преводилац прочитао, или још прије нашао, *le corna,* јер не могу вјеровати да није знао што значи *corona*; у § 22 чита се »(не можеш) *поћи,* смрти [*voc. sing.*]« а талијански »... *a dar la* morte«, то јест мјесто *a dar* узето је *andar* итд. Него, уз те доста честе примјере гдје се за погрешку у нашему преводу може помислити да се налази већ у талијанском тексту или да је при томе преводилац криво прочитао неку талијанску ријеч, има много мјеста̂ гдје наш преводилац није тачно разумио талијански текст; и за то ћу навести само пар примјера̂, осим онога једнога што смо већ видјели (*color*[o] узето као *color*[e]: у § мјесто »отац и син и дух свети да ми« требало би »оче и сину и душе свети, дај ми«; у § 10 »(говорит ми) буди држана« гласи талијански »se' mi tu venuta«, па је *se' mi* схваћено као *sii mi* а мјесто *venuta* ваљада је већ у матици било или је прочитано *tenuta*; у § 38 »Рече ли Исукрст прид њим да ће умријети?« нема смисла, има га у оригиналу »Parlasti a Gesù Cristo innanzi che morisse?«; у § 39 криво је »Анђео Исукрсту ја указах се у врту«, — право је »L' angelo... gli apparì...« итд. Узевши све заједно, превод је у овоме другом есхатолошком чланку исто тако слаб као у првоме, штавише и слабији, јер је његова талијанска матица још замршенија и мутнија. Свјесних промјена нема ни у овоме чланку, осим што је (по трећи пут!) и у њему преводилац зазирао од пјевања: у § 14 он каже »отвори ми *памет*« а матица »... 'l *canto*«.

За исправак текста нашега превода и овај талијански оригинал нешто мало помаже: у § 4 страши треба попунити на страши[ва] према тал. *spaventosa*; у § 46 у ꙗ доꙉꙋ лие ꙋмриети облик доꙉꙋ *(дођу)* не стоји мјесто хоꙉꙋ *(хоћу),* јер је у матици »vengo pur a morte«.

31. — Двије су овеће пјесме, које већ имају претензију да су књижевна дјела, бр. 15 *Освећење Исукрстово* и бр. 17 *Историја од узкрснутја Исукрстова.* Прва је također преведена с талијанске пјесме која је састављена у октавама, па је зато донекле чудно што она сама није написана у З-у као остали његови чланци који су на исти начин постали, то јест није на-

писана у мањим отсјецима што понајвише добро одговарају појединим октавама, него је написана одједном без прекидања, с чега и параграфи мојега издања слабо одговарају талијанским октавама. Зашто је писар А тако писао превод само ове једне пјесме, тешко је казати — зато да због дужине пјесме приштеди нешто простора, није сигурно то чинио, јер је скоро затим *Историју од узкрснутја Исукрстова*, која је много дужа од *Освећенја*, ипак писао у таким отсјецима који добро одговарају октавама. Није ли можда писар А нашао *Освећенје* тако писано у рукопису с којег га је преписивао? па не би ли то могло значити да *Освећенје* није превео онај исти човјек што је превео остале талијанске пјесме у З-у, него неко други што је свој превод и друкчије писао? То би могло лако бити, али ја опет мислим да није, јер у њој нити је превод а ни језик друкчији неголи је у бр. 12 и 14.

Пјесма је садржајем својим прави апокриф; у њој се наиме прича како су се Жидови бојали да ће их Римљани казнити зато што су погубили Исуса, те зато послали Натама, да обазна што Римљани мисле. Натам, који је био потајни кршћанин, на путу обрати на кршћанску вјеру Тита, краља »од Аквитанеје у граду од Либије«, а онда самога римскога цара Тиберија, који обојица зато оздравише од љуте болести. Из захвалности Тиберије посла Тита и његова сина »Веспезијана« да казне Жидове, а они то, послије дуге и љуте борбе, радикално извршише уништивши и Јерусолим и готово цијели жидовски народ. У то се причање пак умећу разне епизоде: о жени која је за опсаде Јерусолима заклала своје дијете те се хранила његовим месом; о Никодему, који је, пошто је Јерусолим освојен, нађен зазидан у дну велике куле, али још жив и здрав; о Пилату, који је тада заробљен, па се сам убио; о Вероници, која је доведена пред Тиберија у Рим с убрусцем на којему је остала слика од лица Исусова — и тако је пјесма нарасла на 189 октава!

Заметак је овој легенди у латинској апокрифској причи *Vindicta Salvatoris*, која је постала још у VIII. вијеку, а била је, негдје у средини XIV. вијека, прерађена и проширена у талијанску прозну легенду *La Vendetta di Cristo* што се је у XIV. и XV. вијеку много читала и преписивала, а коју је опет крајем XIV. вијека неки *cantastorie* — »зачињавац« пре-

точио у пјесму са 4 пјевања по 40—50 октава.[1] И од те подугачке пјесме има много рукописâ (у самој Фиренци четири), али само једно издање које је штампано у Фиренци г. 1490 (у Нац. библ. под сигн. E. 6. 3. 58). Имају доиста и нека млађа издања пјесме под истим натписом (у Нац. библ. без мјеста и године под сигн. E. 6. 7. 55, № 18, и штампано у Фиренци и Пистоји без године под истом сигн. бр. 19), али то је сасвим друга пјесма: предмет је, истина, отприлике исти, али је сасвим друкчије обрађен, што се види већ по томе што ова млађа издања броје само по 96 октава. Напротив сва се ова четири рукописа и издање од г. 1490 у главноме слажу — *једна* је пјесма, иако у разним редакцијама; али ипак међу њима има и неких јачих разлика, по којима се може лако констатовати да то издање најбоље одговара нашему преводу. Даљи су од њега рукописи: од три рукописа библиотеке *Riccardiana* један (№ 1431, који је писан г. 1469), нема октавâ 15, 16, 64, 72, 76 и 86 што их 3 има, а послије 11-сте и 70-те октаве има још по једну, што их опет 3 нема; други (№ 1705) цијело прво пјевање (окт. 1—45) и не броји у пјесму *La Vendetta* него у другу, *La Resurrezione,* што је у рукопису пред оном првом, а осим тога нема 170. октаве а 97-ма стоји пред 96-стом; напокон трећи (№ 2840, који је крњ на неколико мјестâ), иако се — уколико га има — добро слаже са 3-ом, има на крају I-ога, II-ога и III. пјевања укратко исказан садржај идућега пјевања, чега у 3-у нема, а тако је и с четвртим рукописом Националне библиотеке (Сигн. *Conventi* F. 7. 677), који се иначе врло добро слаже са 3-ом, али његов преписивач није свршио свој посао него је престао са 174. октавом *у врху* иначе *празне* стране.

Наш се текст дакле најбоље слаже с издањем од г. 1490, у њему су наиме преведене *све* октаве тога издања, и то *истим редом*; слаже се надаље и у томе што пјевања нису одијељена једно од другога ни каквим кратким садржајем идућега пјевања (као што су у два рукописа) а ни каквим другим ријечима или бројем; у издању је доиста прво слово

[1] За све ово в. чланак *Sulle versioni italiane della »Vindicta Salvatoris«* у зборнику *Esercitazioni sulla letteratura religiosa italiana dei secoli XIII e XIV dirette da G. Mazzoni* (Firenze 1905), str. 303—342, гдје је за први пут и штампан текст талијанске легенде у прози.

од свакога пјевања имао бити велики руком сликани иницијал, али то није извршено, те је остао празан простор за њ, на којему је штампано ситније слово које је требало да се наслика. У преводу ни тога нема, него четири пјевања иду једно за другим без прекидања, те I-во обухваћа октаве 1—45 (§ 1—36), II-го октаве 46—91 (§ 37—77), III-ће октаве 92—134 (§ 78—121) а IV-то октаве 135—189 (§ 122—176). Гдје се свако пјевање почиње, види се иначе у тексту по томе што свако од њих има у почетку засебну инвокацију; а што З над § 167 (октавом 180) има црвеним мастилом записано *Пилато,* то није од руке писара А него је уметнуо писар D, да боље искаче мјесто гдје се прича како је Пилат у тамници себе убио.

32. — Наш текст преводи талијански оригинал октаву за октавом и реченицу за реченицом, а само на пар мјестâ нешто мало од њега отступа, чему по свој прилици није дала повода жеља да се нешто слободније преводи него околност да и код ове пјесме има у детаљу понајвише само ситнијих, али каткада нешто крупнијих разлика међу разним талијанским текстовима, па је и на тим мјестима, гдје се превод чини нешто слободнији, матица З-ова могла имати нешто друкчији текст неголи је у издању. То је наиме сасвим сигурно да наш превод није начињен баш по овоме издању од г. 1490; на то нас упућује већ то што издање као име Титова сина, које се врло често понавља, има увијек облик *Vespasiano* (са *a*), док З има *увијек* облик *Веспезијан* (са е), као што се и у талијанским рукописима уз *Vespasiano* налази и *Vespesiano.* Али потпуни доказ за тврдњу да наш превод није начињен баш по овоме издању, налазимо у овоме: у почетку §-а 10 у З-у стоје ријечи »Господине, рече Тито, реци ми, знаш ли што и како од ове моје болести«; тих ријечи у талијанском издању нема никако, а како их смисао иште, човјек би с весељем помислио да је наш преводилац био тако паметан да их уметне. Али на жалост неће бити тако, него их је он по свој прилици нашао у својој матици; оне наиме одговарају, истина само дјеломице, оној једној октави што ту (послије 11-сте) има, како је већ казано, један рукопис, а у којој Тито пита Натама зна ли којега љекара који би га излијечио од љуте болести што га мучи, па тек на то питање »Одговори Натам« 12-стом окта-

вом (§-ом 10). Биће дакле да је неки талијански преписивач опазио ту празнину, те ваљада на рубу додао то питање, које је прешло и у З; други је пак талијански преписивач, или од те напомене или на своју руку, саставио цијелу октаву.

У преводу се понављају већ добро нам познате погрешке, и то у још већој мјери, већ стога што је ова пјесма и много већа. Али једној се треба нарочито чудити: ријеч тако обичну каква је *pio* »побожан« наш преводилац није знао! што у § 34 стоји »барун велики« за »barone pio« а у § 57 »Тита великога« за »Tito pio«, могло би се помислити да је преводилац тиме хтио одати пошту *барону* и *краљу* (Титу), али кад у § 2 каже »тебе Бога хвалимо ... оца *пунога*«, па на сличан начин у § 10 и 22 »гласом ... велицијем и *пунијем*« и »будући учинио сакрамент *пун*«, гдје у оригиналу стоји свуда *pio,* те напокон у § 81 »*напуњени* глас« према тал. »l' impia voce«, то је јасно да је наш преводилац *pio* схватио као *pieno!* Кад је он могао тако преводити ријеч *pio* (и *impia),* а није разумио какве глупости каже, онда он остаје себи вјеран кад н. пр. у § 73 мирно пише »војска ... з бандијерами сви израњени« за тал. »... con gonfaloni tutti spiegati« (»... са заставама сасвим развитим«), гдје је он *spiegati* схватио као *spiagati (piagati);* у § 126 Тиберије шаље Титу, који је пред Јерусолимом, поклисара да тамо распитује за Исуса, а наш текст каже »и гди је Исукрст *издахнуо*«, јер је преводилац *spierai* схватио као *spirò*; у § 159 имају двије крупне погрешке: за »ve n' era« има »дохођаше« а за »con si facta maniera« има » с тацијем учињенијем начином«, мјесто *ve n' era* узео је дакле *veniva* а сасвим је криво превео *si facta* »таква« са «таки учињени«. Таких криво схваћених (прочитаних?), па зато и криво преведених ријечи има много, па ћу још само споменути како се преводи *canto,* које у овој пјесми значи »пјевање« као одио повеће пјесме; ни тога наш преводилац није разумио, иако се у самој пјесми говори о тим пјевањима. Зато он у § 77 *canto* преводи са *страна* и *мјесто:* »на другу страну (all' altro canto) чути ћете... што наслједова на другом мјесту (nell' altro canto) хоћу вам казати«, — а у § 123 са *бесједа:* рече анђео Габријел у првој бесједи (nel primo canto)«. Наш преводилац дакле није имао појма што значи *canto* у пјесми коју је преводио; а како,

дабоме, није знао како је та пјесма постала, тако није ни разумио да је у октави 166 *l' autore* писац прозне легенде коју је »зачињавац« препјеваваю, па је (у § 153) само онако, без разумијевања, рекао »овдје говори *разумник*«. — Разумије се пак само собом да у *Освећенју* има доста мјестâ гдје је смисао цијеле реченице искривљен; то се види већ у неколико од прије споменутих примјера гдје су криво схваћене поједине ријечи, па ће зато бити доста да наведем само пар примјерâ: у § 15 ријечи »Исукрст мимоходећи на ногах из њих врата« не значе ништа — смисао је: Исус пролазећи *мимо њена врата* (a piè delle sue porte); у § 44 »богатство које јест на свијету њој га је даровао« требало би да значи: ... које би се њој даровало (che a lei si donasse); у § 90 »који бијеху уздржаници они град« ништа не значи — у оригиналу је »quali eran stati a tirannegiar̉ quella ciptà«; у § 101 преводилац каже »свијех свезаше жене, попови и сви ини« а оригинал »свезаше све — жене, попове и свећенике« итд.

За текст нашега превода треба нам талијански оригинал на овим мјестима: у § 7 (и-чинахȣ) привалише треба исправити на прибиваліцѣте (et fanno lette); у § 58 осиехь није мјесто о[д]-свиехь него је преписивачка погрешка мјесто освиень (тал. *sanza)*; у § 107 и 121 дибараматиа иде већ на рачун талијанског »зачињавца« који такођер има *di bramattia* и *di baramattia;* у § 116 не треба господи попуњавати на господи[нȣ], јер талијански текст ту има *sanato* (старији облик за *senato), госйоди* је дакле дат. синг. од *госйода;* и § 143 а-вии... дођи-ћешь није погрешка мјесто а-тии..., јер и у матици је »et voi... verrai«; у § 149 гријешком је преписано врати-се мјесто вратити-се, како показује тал. *ritornare*; све остале исправке и конјектуре у мојему издању оригинал потврђује. С друге стране наш превод можда исправља талијанско издање само на овом мјесту: на крају §-а 39 према »(с правијем) *начином*« издање има »(con diritta) *matera*«, а по смислу то ће прије бити штампарска погрешка мјесто *manera* (старији облик за *maniera)* неголи баш *matera* (старији облик за *materia)*.

33. — Сасвим друкчији карактер неголи *Освећенје Исукрстово* има *Историја од узкрснутја Исукрстова* (бр. 17); у њој нема никаквих легендарних ни апокрифских елемената него она претставља пјеснички разрађену парафразу онога што

о Исусову ускрсењу причају еванђеља. То је превод већ боље пјесме *La Resurrezione di Cristo*, која вјешто, лијепим језиком и глатким стиховима развија свој предмет, а сада се приписује једному познатом талијанском пјеснику XIV. вијека родом из Сијене, *Niccolò di Mino Cicerchia*, који је по свој прилици аутор и друге сличне пјесме *La Passione di Cristo*, с којом се редовно налази здружена у рукописима. *La Resurrezione* била је издана тек г. 1883[1], а најдужа је од свих ових талијанских пјесама што су у З-у преведене; у оригиналу броји 256 октава, којима добро одговарају параграфи у мојему издању, само што их је у њему набројено 253, јер §-и 66 и 67 једна су само октава 66, али зато послије §-а 157 фали октава 157, а три параграфа обухваћају по 2 октаве, наиме § 183 октаве 183 и 184, § 202 октаве 203 и 204 а § 217 октаве 219 и 220.

Док се за остале у З-у преведене пјесме може питати је ли наш преводилац радио по каквом талијанском рукопису или штампаном издању, за *Узкрснутје* знамо сигурно да је његова матица могла бити само руком писана. Тај рукопис био је врло близу онима по којима је приређено издање од г. 1883, али опет није био с њима сасвим једнак; што у нашему тексту фали она једна октава послије §-а 157, лако би могло бити да ју је наш преводилац или преписивач прескочио, али има неколико мјеста̂ по којима се види да је ту у матици нашега превода била друкчија редакција, н. пр. у § 45 посљедње су ријечи »видећи промјењенје од тамнијех тамности, појући иђаху с новијем и с велјем колом«, према којима у издању стоји нешто сасвим друго: »Jesù Asser chiamò co suoi seguaci, / perchè degni d' onor e non fallaci«; или у § 130 »Она на греб клече сагнувши се, и руками свој образ дераше. Жене одонле чинише се отити, и дијеливши се од ње свака невољна«, а талијански: »che stia con teco; e di gir feron vista, / e celarsi da lei ciascuna trista«. Али иначе наш се превод врло добро слаже с талијанским

---

[1] *La Resurrezione di Gesù Cristo, poema in ottava rima del secolo XIV non mai fin qui stampato* (Imola 1883), а издао ју је познати талијански учењак и библиограф *Francesco Zambrini*, који је за своје издање употријебио један рукопис Национ. библиотеке у Фиренци и још један Универзитетске библиотеке у Болоњи. Како издавач не спомиње да би у осталим рукописима, што су му били добро познати, било каквих знатнијих разлика, то ја нисам те рукописе даље проучавао него сам се држао штампанога текста.

издањем, те редовно у преводу налазимо исте реченице и исти ред као у тал. тексту.

Али не налазимо исти смисао! Ни један чланак у З-у није наиме тако слабо преведен с талијанскога као овај, па је готово у свакој октави нешто слабо, наопако или сасвим криво преведено! Замјењивање сличних ријечи врло је обична ствар, па се н. пр. у § 48, 71 и 144 *baleno* (блијесак) и *balena* (сијева) преводи са *balina* (кит!), у § 93 *setta* (ортаци) са *стријела (saetta)*, у § 149 *di sè* са *рече (disse)*, у § 150 *a lor* са *тадај (allora)*, у § 188 *in cor* са *јоште (ancora)*, у § 193 *di ciò* са *говораше (dicea)*, у § 197 *d' ardir* са *у жеженје (d' ardere)*, у § 249 *favilla* са *govorenje (favella)* итд. итд. Премда се тако »превођење« налази и у осталим чланцима, опет се морамо чудити што преводилац у овоме чланку тако често каже крупну бесмислицу а да му то ништа не смета него мирно даље »преводи« — он збиља није разбијао главе да себе пита што уистину значе ријечи што је читао у матици и ријечи што је сам писао у преводу. Још је горе што се на многим мјестима види да није само замјењивао поједине ријечи (јер је тому, бар донекле, могла бити крива и његова матица), него да је баш он криво схватио талијански текст, н. пр. у § 28 он каже »хотио га јест звати« а оригинал »d' esser chiamato brama« (жели бити зван); у § 33 »да толикој имаше краљевство од тамности« а оригинал »che tratta l' à di regïone oscura« (да ју је извадио из тамног краја), гдје је још ктому *regione* узето као *regno*; у § 53 »Тко би они који обвесели у продљенје« а оригинал »Chi fie colui che lo gaudio distingua« (ко ће бити онај који ће запазити весеље); у § 54 »И Мојзе очи љубежљиве простриje, Исукрста зовијеше« а оригинал »Ver di Moisè gli occhi amorosi pigne Jesù chiamandol« (Пут Мојсије окрене љубазне очи зовући га) итд. итд. Као класичан примјер неразумијевања матице и безглавог превођења навешћу још само ово једно мјесто: у § 77 чита се »(звани бијеху) немужи, ма су очиштени«, што читалац никако не разумије, а није никако разумио ни преводилац; талијански то гласи »(chiamati fur,) non vi rimase nulli«, па је преводилац — добри Бог му опростио! — *non* превео (врло добро!) са *не*, од *vi* и *ri* — направио (латинско) *viri* и то превео са *мужи*, које је опет с оним *не* спојио у *немужи*, од крњатка — *mase* начинио је двије ријечи — ве-

зник *ма,* и њега оставио, и млетачки облик *se (хе)* за тосканско *sono,* и то (врло добро!) превео са *су,* а напокон *nulli* ваљада прочитао као *netti,* и то превео са *очиштени!* Ја мислим да у цијелој нашој преводној литератури, од најстаријих времена па до данас, нема ништа што би се могло испоредити с преводом те реченице у З-у! Узевши дакле све заједно, излази да је *Узкрснутје* најслабији међу овим преводима с талијанскога, али за исприку преводиочеву треба рећи да ни у једноме између њих талијански оригинал нема толико архаистичких ријечи и облика̂ колико баш *La Resurrezione,* па онда можемо лакше разумјети и опростити да човјек, који је очевидно био слабе интелигенције и слабо познавао талијански језик, дао и тако слаб превод.

Осим исправака назначених у издању, треба текст нашега превода, према талијанскоме оригиналу, исправити још на овим мјестима: у § 41 у реченици »(како крагујац лијепи зван) **хоти** (на објед) према тал. »siccome falcon gentil chiamato *torna* al pasto« то **хоти** стоји мјесто **ходи** а не мјесто **ходити**; у § 46 **совите** ie сасвим сигурно пука преписивачка погрешка мјесто **зовите,** јер му у талијанскоме одговара *chiamando*; а можда и при крају §-а 47 иста је така погрешка **они** мјесто **оне,** јер је у тал. »seco avie que«, гдје је то *que* објект, али су послије тога ријечи »che seguitár di Dio la data forma« тако наопако преведене (»да наслједованје божје прави наук«), да је врло лако могуће да је преводилац то *que* схватио као субјект; у § 53 **стилине** без сумње је преписивачка погрешка мјесто **спилине,** јер је ту у тал. *spilunca*; напротив у § 62 **оше** не стоји мјесто **иоще** него је библијско име, у тал. *Osea*; у § 66 **даше** је у реду, само што сасвим криво стоји за тал. *desta* „бȳди̅“, које је схваћено (прочитано) као *daste,* макар би то и у нашему језику било *дасте* или *дадосте* а никако *даше*; у реду је и у § 88 »јере наредили бијаху њих *свјете*« према тал. »ch' ordinato avíen lor *consiglio*«; у § 96 према тал. »che ... piaccia« треба исправити **да... драгои** на **ад... драго-н[е]**; преписивачка погрешка биће скривила у § 146 неразумљиво »*од висина љепши*« — према тал. sovra ogni bello« очекивали бисмо »*од свијех љепши*«; слична је погрешка у § 140 »плакаше *у висину тврдо*« а тал. piangeva *molto*«, али ту је ваљада преводилац мјесто *molto* прочитао *in alto*; у § 153 »*будуће* драчје« криво је преписано мјесто »*бодуће* драчје«

— тал. »pungenti spine«; у § 180 према »од сваке прилике не *мали* им бијеше рекао« у тал. доиста стоји »d' ogni figura *quasi* detto avielo«, али опет нема сумње да *мали* треба исправити на *мало;* у § 181 *профеција ветра* биће, како се у издању наслућује, мјесто *профеција ветха,* премда ту матица има *profezia vera*; у § 183 реченицом »не буди нијадан ваш ма веће тамнићи" сасвим је криво преведено тал. »non sia il cor vostro omai più tenebroso«, али се опет види да мјесто *ваш* треба читати *вас* а да тамнићи треба сигурно читати *тамнији;* у § 243 *сан* је на мјесту, јер одговара тал. *sogni,* али је цијела, доста нејасна реченица још нејасније, то јест управо криво преведена. Напротив за исправак талијанскога текста наш превод ништа не помаже, — можда зато што је очевидне погрешке сам талијански издавач поисправљао.

34. — *Изговоренје од цркве од свете Марије Делорите*[1] (бр. 16) једини је чланак, међу тим талијанским преводима у З-у, којега је и оригинал писан прозом; предметом му је позната легенда о преносу Богородичине куће из Назарета на наш Трсат, а оданле у близину талијанскога града *Loreto.* Писмену је легенду саставио г. 1465 или 1472 на латинском језику у прози свећеник *Pier Giorgio de' Tolomei* из града Терама (зато прозван *Teramano),* који је од г. 1445—1473 био управитељ Свете куће у Лорету. Та је латинска легенда, под натписом *Translatio miraculosa ecclesie beate Marie virginis de Loreto,* била више пута штампана крајем XV. вијека без назнаке мјеста и године, и садржава тачно оно што је у § 1—19 нашега превода. Али наш превод није начињен по томе латинском оригиналу него по талијанском преводу што га је г. 1483 дао приредити *Don Bartholomeo, monacho di Valembrosa et priore di Sancta Verdiana,*[2] па је тада и додано оно што је у § 20 и 21 нашега текста. Тај је талијански превод био штампан крајем XV. вијека у Фиренци и у Мле-

[1] У издању сам штампао *де Лорите* (према тал. *di Loreto),* јер тада нисам знао да код Куне на дубровачком Рату има црква «Св. Марије Делорите«, коју народ зове обично само *Делорита;* та је црква доиста саграђена тек г. 1681, али је наш преводилац могао знати за коју другу цркву коју је наш народ већ прије био прозвао *Делоритом.*

[2] *Vallombrosa* је била, недалеко од Фиренце, велика и знаменита бенедиктинска опатија, која је г. 1869 укинута и претворена у шумарску школу, а *S. Verdiana* је опет био женски манастир истога реда у Фиренци, гдје су сада женске тамнице, што се зато још зову *Le Murate* (Зазидане).

цима,[1] под натписом *La dichiaratione della chiesa di Sancta Maria de Loreto,* те је такођер у прози, — осим првога §-а што је једанаестерачка октава, — а у З-у је преведен од ријечи до ријечи. Али опет бих рекао да наш превод није начињен ни по једноме ни по другоме штампаном издању, јер и у натпису и при самом крају има у З-у нешто чега у издањима нема — у натпису нема тамо ријечи »и како би принешена од руку анђеосцијех« а при крају »изех овуј« итд.; осим тога, бар у млетачком издању, град *Recanati,* који се више путâ спомиње, пише се увијек *Ricanati,* док наш превод има ону прву обичнију форму са *Re-*. Иначе је наш превод понајвише вјеран и тачан, иако је на више мјестâ неспретно или нејасно казано оно што је у талијанском тексту; а има и овдје неколико крупних погрешака које иду сигурно све на рачун преводиочев. Најкрупнија је така погрешка у § 21: »Ја *даривам* Бартоломијо, калуђер од Валенброзе...«; то се сасвим неразумљиво *даривам* тумачи талијанском матицом гдје стоји »Io *Don Bartholomeo*...«, гдје је дакле наш преводилац свећеничку титулу *Don* схватио као *dono* »даривам«, а та му се је збрка могла тим лакше поткрасти што у дубровачкоме говору (далматински) облик *don* није познат већ се употребљава једино облик *дум*. Али није то једина крупна погрешка — има их још: у § 12 »*судци* људи« талијански су »*sedici* homeni«, па преводилац помијешао *sedici* »16« и *giudici* »суци«, или можда још прије млетачке облике *sedese* и *zudesi,* што би опет значило да је он преводио с текста у којему је било нешто више млетачких трагова неголи их је у штампаном издању. Па ти »судци људи« у § 13 »нађоше *обученја* и билјеге од фундамјенат од ове цркве«; каква су то *обученја,* то јест хаљине од темељâ цркве? опет помаже матица која каже »trovorno e *vestigii* et segni de fondamenti«, па је опет преводилац помијешао *vestigii* »трагови« и *vestiti* »хаљине«! Опет је сасвим неразумљиво у § 18 »на препозит римски наредитељ од ове цркве рекоше ... два добра човјека«; треба то испоредити с матицом која ту гласи »al preposito a Teramano, governatore di questa chiesa, riferirono ... due buoni huomini«, по чему се види да је преводи-

---

[1] Исп. за све то дјело Исусовца П. Иларио Риниери *La Santa Casa di Loreto* III (Genova 1911), гдје је прештампан и латински оригинал и, на стр. 215—220, талијански превод по млетачкоме издању.

лац *al preposito* »препошту« узео као *a proposito* »у згодан час« (у Дубровнику још данданас *на препозит),* а од *Teramano* (а град *Teramo* био му је сасвим непознат) направио *romano* »римски«, па препустио читаоцу да ухвати смисао његова »превода«!

За исправност нашега текста талијанска матица служи нам само зато да у § 16 исове раставимо по свој прилици на *и с ове,* иако то слабо одговара тал. »et *sopra* alla decta chiesa.« Него, премда је и овај чланак слабо преведен с талијанскога, ипак нам он врло лијепо помаже да одредимо годину прије које није могао постати ни овај наш превод, ни уопће цијели З као такав (в. § 46).

35. — Посљедњи је чланак у другоме дијелу З-а *Суд велики Господинов, како пише свети Матије ванђелиста* (бр. 18). Већ се по натпису види да му садржај мора бити сличан *Сказању и приповидјењу од суда великога* (бр. 12), тим више што се у натпису овдје изријеком каже да тако »пише свети Матије ванђелиста«, а видјели смо (в. стр. 61) да се и то *Сказање* у самоме тексту приписује истому еванђелисти. Али ипак *Суд велики* са *Сказањем* има само утолико посла што оба чланка имају исти главни предмет, који је у оба и на исти начин, то јест апокрифски приказан; него иначе оба текста не стоје ни у каквој вези међу собом. У *Сказању* се углавноме каже који ће бити знакови прије пропасти свијета и како ће за њима доћи Антикрст, па како ће онда доћи Исус да суди и како ће звати разне врсте грешникâ на суд, а у *Суду великом* напротив се каже како ће Исус доћи и како ће, одијеливши праведнике од грешникâ, рећи првима зашто су заслужили рај а другима зашто су осуђени у пакао. Него *Суд велики* по свој прилици није потпун у почетку, а сигурно није при крају; у почетку се доиста он почиње у средини стране, дакле ту у *Зборнику* не може ништа фалити, али се пита није ли што фалило у његовој матици, или није ли писар А, при преписивању, ту нешто изоставио. А треба мислити и на ту могућност, јер се текст некако чудно почиње: »На облацијех небесцијех и сиде на земљу и на гору Маслинску, то је Исус и ш њиме вас кор небески« — ту уз »на облацијех небесцијех« није казано ни ко ни што, то јест фали субјект и предикатни глагол, а ријечи »а то је Исус« као да показују да се види »на облацијех небесцијех« нека појава за коју

се из почетка не разбира што је и ко је, тако да то произлази тек из тих ријечи »а то је Исус«; нешто дакле у почетку није у реду. Очевидно пак чланак је при крају крњ: посљедња је реченица, при самом дну стражње стране листа, непотпуна, па зато послије ње нема знака што га А обично има на крају свакога чланка; иначе и по смислу се види да је Исус имао још нешто да каже. Али много неће на крају фалити, јер је »суд велики« у главноме већ свршен, тако да је можда за свршетак овога чланка требао само 1 лист или највише два. Овај би посљедњи број утолико боље пристајао што би се тако на томе мјесту попунио посљедњи табак; ако се наиме З састојао од табакâ по осам листова (в. § 37), онда међу оним листом што фали у средини *Историје св. Ђурђа* (в. стр. 56) и ове празнине на крају *Суда великога* има 78 листова, то јест 9 пуних табака и 6 листова, тако да би још фалила 2 посљедња листа 10. табака.

Суд велики разликује се од *Сказања* не само садржином својом него и обликом матице и својим извором. Обликом матице разликује се од *Сказања* тиме што је талијанска матица *Сказања* била у стиховима и октавама, док напротив матица *Суда* није сигурно била у октавама, ни уопће у каквим строфама, јер се његов текст не да дијелити на отсјеке који би били отприлике једнако дуги. Али је много важније што Суд велики — он једини међу чланцима другога дијела З-а, — може се рећи сигурно, није преведен с талијанскога језика. Што се није нашао талијански текст у стиховима или у прози с којега би могао бити преведен, то наравски не доказује још ништа; нарочито истичем да с њим не стоје ни у каквој вези ни *Giudizio universale* ни *Giudizio generale* о којима је било већ говора, а који су свакако много ближи *Сказању* неголи њему (в. стр. 59); напротив неке његове језичне особине јасно показују да *Суд велики* није преведен с талијанскога него да је окренут на дубровачки говор или директно с каквог ћирилског црквенославенског текста или још прије преко глагољско-чакавске прераде таког чланка, дакле како је било с чланцима I-ога дијела З-а. Најглавнији ми је знак зато што оних 8 чланака другога дијела што су збиља преведени с талијанскога, а обухваћају равно 100 страна штампанога издања, немају *ни један пут* перф. презенат у главној реченици с футурним значењем, напротив *Суд велики*, који не-

заузимље ни пуне 2½ стране, има га, као чланци првога дијела, доста често: *буде им заповидјети* 1, *приде... и буду га поставити* 2, *покаже, буде ријети* 3 итд. Осим тога има у њему и неколико ријечи и обликâ који су само тим путом могли ући у дубровачки текст: *Žudijem* (dat. pl.), *жидовском* 2, *Јеврији* (nom. pl.) 9 (у Дубровнику само *Жудио* — *Жудјела*, одакле овдје *жудиосцијех* 4); *число* 3; gen. pl. *мученикова* 11, који је облик само утолико дубровачки што има суфикс *-â*, али проширење основе *(мученик-ов-)* задржано је од чакавскога облика gen. pl. *мучеников*.

Није ми познато да би сличног апокрифа било у ћирилској црквенославенској литератури, а по свој прилици нема га ни у глагољско-чакавској. Строхал је доиста издао из глагољског рукописа XV. вијека *Sud gospodina Boga*,[1] али то је сасвим друга ствар која с нашим *Судом великим* нема никаква посла, а нема га, сва је прилика, ни чланчић **от сѹд'нєга д'нє** што га Милчетић наводи из другог рукописа из средине истога вијека,[2] јер је то опет сасвим мален саставак на *једној* страни врло малог рукописа (10·7 × 10·3 *cm*), дакле је свакако много краћи од *Суда великога* којега има готово за 2½ стране штампане 8-ине; лако пак може бити да је с тим глагољским текстом идентичан други чланак, опет под натписом **от сѹднєга днє** што се налази у неприступачном Петрисову зборнику.[3]

ТРЕЋИ ДИО ЗБОРНИКА (бр. 19—20).

36. — Трећи, астролошки дио З-а садржава *сада* само 2 чланка — »Календар за врачање« (бр. 19) и *Прилике и сни од Данијела пророка* (бр. 20), а оба су крња: први је осакаћен и у почетку и при крају а други у два маха у почетку. Како је у приступу к издању израчунано, у почетку првога дијела фали 9 листова а међу Календаром и *Приликама* 5 листова и још један послије првога листа *Приликâ* који је сачуван а при увезивању З-а дошао је (као лист 135) пред лист 136, док му је мјесто пред листом 128. Према томе рачуну фали на тим

[1] *Stare hrv. apokrif. priče i leg.* 90—97.
[2] *Starine* XXXIII, 211.
[3] *O. c.* 271.

мјестима у З-у више листова него ли је, како ћемо одмах видјети, потребно да се попуне оба чланка овога дијела, тако да је ту морало бити још нешто што је сасвим пропало.

Календар, какав је ови у З-у, познат је у ћирилској црквенославенској књижевности. О њему је говорио Јагић, те га је и издао у IV. књизи *Starinâ* у чланку *»Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovinskih rukopisa.* — XVI. Sredovječni lie-kovi, gatanja i vračanja«, на стр. 119—121 под »4 Astrologija«; издање је приредио по два српскославенска рукописа Шафарикове збирке у Прагу (бр. 14 штампанога каталога, који је писан у првој а можда и у другој половини XV. вијека, и бр. 12, који је писан г. 1500—1501). Како се наш Календар, уколико се је сачувао, добро слаже с Ј (Јагићевим текстом), можемо слободно узети да се је и потпуни наш текст исто тако добро с њим слагао; а онда је и наш Календар био удешен као Ј, то јест био је календар у којему је за сваки дан од године казано је ли »добар«, »зао« или »средњи«, наиме слути ли односни дан на добро, на зло, или ни на једно ни на друго, а то се је знало по знаку зодијака под који је сваки дан падао. Наш Календар нема почетка, али га има Ј, и по њему видимо да су били »добри« дани који су падали под рибу, овна, близанца и дјевицу, »средњи« који су ишли под јарам, стријелца и мокроша, а »зли« који су били под јунцем, раком, лавом, скорпијом и козјим рогом а у којима »треба се чувати свакога посла«, али најгори је знак скорпија! Ваљада су у нашему тексту и мјесеци били поредани као у Ј, то јест ишли су од марта до фебруара, како што је обично у оваквим календарима, будући да се с 21-им марта почиње прољеће и астрономска нова година; али тако није баш морало бити, јер се н. пр. један рускославенски календар почиње с априлом, па како сачувани дио нашега Календара иде од непотпуног јуна до непотпуног децембра, не можемо сигурно знати којим су редом мјесеци у њему ишли. Свакако се пак З слаже са Ј у томе да је за мјесец март, дакле за почетак прољећа, као знак узета *риба*, јер је сад збиља тако, док се у астрономији узимље за почетак прољећа *ован*, као што је некад било. У тим нашим календарима знакови мјесецâ иду овим редом: *риба, ован, јунац, близанац, рак, лав, дјевица, јарам (хомут* З), *скорпија (шкрпијун* З), *стријелац, козји рог, мокрош*. Сваког се мјесеца

пак за поједине дане измјењују због врачања ти знакови, и то увијек тако да су прва 2—3 дана под знаком односнога мјесеца, па онда иду горњим редом остали знакови, обухваћајући сваки опет по 2—3 дана, а посљедња су 2—3 дана опет под знаком односнога мјесеца; тако н. пр. у јулу су прва 2 дана под *раком,* 3-ћи и 4-ти под *лавом,* 5-ти и 6-сти под *дјевицом* итд., а 29-ти и 30-ти опет под *раком* (за 31-ви дан, гдје га има, никада се не каже никаква знака — ваљада се је узимао заједно с 30-тим). Али у томе погледу има већ разилажења: у реду знакова у истом мјесецу има погрешака и у З-у и у Ј, али ће бити доста да се каже да З за септембар има као посљедњи знак *хомут* мјесто *дјевице,* за октобар као два посљедња има *хомут* и *дјевицу* мјесто *шкрпијуна* и *хомута,* за новембар на 2. мјесту *дјевицу* мјесто *стријелца,* а за децембар на 5-ом и 6. мјесту *овна* и *јунца* мјесто *шкрпијуна* и *лава*; ту Ј има свуда како треба, али зато на другим мјестима он има криво. Још се више З и Ј разликују у додјељивању данâ појединим знаковима у сваком мјесецу, али то није збиља вриједно износити. Јесу ли пак те разлике постале нехотичним преписивачким погрешкама или свјесним промјенама према каквим бољим »правилима« или властитом искуству, — ко би то сад знао! а лако могуће да је било обога.

37. — Иако сачувани дио Календара садржава само имена дванаест мјесецâ и њихових знакова, опет нам је и то доста да утврдимо да је он дошао у З из црквенославенске књиге. Имена самих мјесеца то доиста не показују, јер они у З-у имају облике што су били, а и још су сада обични у дубровачком говору, те су управ латински и талијански облици што су само донекле измијењени према дубровачком говору (в. § 125). Али зато имена знакова, што су у З-у и Ј понајвише сасвим једнака, јак су доказ да је и З из истога извора из којега је Ј; облици *ован, рак, лав,* па и *дјевица* и *стријелац* по свој прилици у З-у би исто тако гласили и да није Календар тим путом у њ стигао, али облици *јунац, близанац, козји рог* и *риба* већ показују на заједнички извор оба текста, јер обично гласе *бик, близанци, козорог* и *рибе,* а сасвим сигурно то доказује облик *мокрош* (за *водолију*) што га Ј редовно има (један рускославенски текст има мокрешь), а што га писар А није знао, па га је писао и мокрозь

и модрось а редовно мокрось (помисливши можда да је то управ *мокрост* без *т* на крају; в. § 97), — само није писао мокрошь како је у J. Што пак J има *скорфија* а З *шкрпијун*, то је А мјесто њему необичног облика узео добро познати дубровачки облик, који се и сад говори. И тако, у погледу именâ знакова, једина је права разлика међу З-ом и J што за мјерила (вагу) J има *јарам* а З *хомут*, као што има (хомоуть) и онај малоприје споменути рускославенски текст.

Ове двије ријечи — *мокрос (мокрош)*, што се иначе у нашему језику нигдје не налази, и *хомут*, што се у овоме смислу (»мјерила« или »јарам у мјерилâ«) у нас налази само у овоме Календару а обје се налазе у црквенославенском језику, — чврсто вежу наш Календар и с црквенославенском књижевности, па и овдје треба само питати је ли он у З директно дошао из ћирилског црквенославенског текста или тек преко глагољско-чакавске прераде. Свакако, ако и узмемо да је оно прво, сигурно је да Календар није прешао у З из таког ћирилског текста какав је J, јер нема сумње да дубровачки редактор не би мјесто врло обичне ријечи *јарам* узимао врло необичну *хомут*. Оваких се пак глагољских календара није нашло, бар досада, а можда их се неће ни наћи, али понављам што сам већ казао: то још не доказује да их није било у XIV-ом и XV. вијеку; штавише, ја мислим да има нешто што нас упућује да је матица с које је прерађен Календар а и *Прилике*, дакле цијели трећи дио З-а, бар уколико га је сачувано, била писана глагољицом, и то по својој прилици на чакавском дијалекту. На то нас упућује оно исто због чега треба узети да се с Календаром почиње нови засебни дио у З-у, — а то је сигнатура табакâ која је у цијелом З-у назначена само у почетку овога трећега дијела. Управо само три листа имају у средини доњега руба предње стране нешто забиљежено што изгледа као сигнатура, наиме l. 127, на којему је Календар, има на томе мјесту »в 2«, l. 128 има в 2«, а l. 136 опет „г 2“, па ја мислим да су то збиља сигнатуре табака, јер иначе не знам шта би та слова и ти бројеви могли значити на томе мјесту гдје се у рукописима међу сигнатуре табакâ, ако се уопће оне биљеже. То се мишљење потврђује јако тиме што те сигнатуре на тим мјестима баш добро пристају: ако наиме узмемо да су табаци у З-у имали по 8 листова, онда пред l. 127 треба да је у

почетку овога III. дијела нестало 9 листова, наиме цијели табак ⰴ (ⰴ 1 — ⰴ 8) и први лист табака ⰵ (ⰵ 1), затим долази l. 127 са сигнатуром ⰵ 2, за којим опет фале l. 3—7 табака ⰵ (ⰵ 3 — ⰵ 7), док је l. 8 табака ⰵ први сачувани лист *Приликâ,* који је гријешком, када је З у наше доба увезиван, дошао на криво мјесто као л. 135; послије тога листа фали, како ћемо видјети (в. стр. 86), опет 1 лист, а то је онда први лист табака в (в 1), јер л. 128 (други који је од *Приликâ* сачуван) носи сигнатуру в 2; од те посљедње сигнатуре г 2, што је налазимо на л. 136, треба нам 7 листова (в 3 — в 8 и г 1) и имао их — то су листови 129, 130, 131, 132, 133, 134 и 134*bis,* међу којима у тексту ништа не фали, јер на њима се без прекидања настављају *Прилике,* које — пошто је л. 135 враћен на своје мјесто пред л. 128, опет без прекидања свршавају на л. 136—140, с којима се свршава и посао писара А. Тај је рачун тачан, па према њему треба рећи да је овај трећи дио З-а преписиван с *глагољске* матице, јер тада слово ⰵ, као сигнатура табака, може значити само број 2 а никакав други, а онда те је сигнатуре пометао глагољаш, јер само у глагољици слово ⰵ значи број 2, док у ћирилици не значи никаква броја. Кад је пак сигнатура табакâ била глагољским словима, онда нема сумње да је цијели текст био написан истим словима, — другим ријечима тиме би било доказано да је матица III. дијела З-а био неки глагољски а не ћирилски рукопис. Чудно је при томе што онај који је тај глагољски рукопис преписивао ћирилицом није и за те сигнатуре узимао односна ћирилска слова, дакле за други табак слово в мјесто слова ⰵ кад он иначе редовно бројеве пише на начин који је у ћирилици обичан (в. § 60). Али баш јер се ту ради о сигнатурама а не о правим бројевима, дубровачки је редактор ту оставио ред своје матице ⰴ—ⰵ—в—г, не разумјевши (а многе ствари он није ни иначе разумио!) да су то ипак бројеви. То његово неразумијевање може нам и најлакше протумачити зашто није ишао даље од г 2 — баш јер није разумио што та слова и ти бројеви значе, престао их је скоро и писати. Тешко је само казати зашто А није метао — гдје су се сачували односни листови — и остале сигнатуре, дакле сигнатуре в 3, в 4 и г 1; регби да их успће није било а да нијесу нестале при каснијему увезивању и обрезивању рукописа. Против супозиције да је матица овога

дијела З-а била глагољска, ништа не значи што у њему нема трагова чакавских а у *Приликама* ни црквенославенских (в. § 40); у Календару, може се рећи, правога текста нема, а и у *Приликама* текст је врло једноставан: »ако у сну видиш то и то, то значи то и то«, — и то се понавља стотинâ путâ.

По моме рачуну у З-у фали пред сачуваним крњим Календаром 9 листова а за њим 5 листова, па како за попуну самога Календара треба највише 1½ лист а за попуну *Приликâ* само 2½ листа (в. стр. 86), то је и пред Календаром и за њим морало бити још нешто, по свој прилици штогод од сних ствари што је Јагић издао из она два рукописа у којима је нашао и календар, наиме или гатање по дану у недјељи у који пада нова година, божић и коледа (*Starine* IV, 115—118), или *Громовник* (гатање по знаку зодијака под који пада дан у који загрми или се земља затресе), па какав ће бити живот дјетета према мјесецу у којему се роди или према знаку зодијака под којим се роди (*ibid.* 121—126), или нешто о разним болестима и њиховим лијековима (*ibid.* 83—115); то су саме ситне ствари, од којих су неке лако могле имати мјеста на листовима З-а што су око Календара пропали.

38. — Уз Календар добро пристају, као други чланак III. дијела у З-у, *Прилике и сни од Данијела пророка* (бр. 20); то је »сановник«, — то јест збирка снова, што човјек може да види, с њиховим тумачењем, — гдје су сви снови онако исказани као први у З-у сачувани: »Ако ли видиш да те благосивљају, тој приликује [т. ј. значи] велико весеље«. И ове су *Прилике* у почетку непотпуне: пред првим сачуваним листом (135-им, који управ спада пред л. 128) фали њихов почетак, а и међу л. 135 и 128 има празнина. Ја сам у приступу к издању (стр. XVII) казао да су *Прилике* преведене с талијанскога текста, по свој прилици у млетачком дијалекту, јер се види да снови иду азбучним редом главних ријечи на талијанском језику, каткада баш у млетачком дијалекту. Колендић је пак по Krumbacher-у нашао да изворник талијанској преради треба, сва је прилика, тражити у византијском сановнику Ὀνειροκριτικὸν βιβλίον τοῦ προφήτου Δανιήλ.“[1] Ја мислим да је то

[1] Поповићеви *Прилози* VIII, 299.

сигурна ствар, јер по Krumbacher-у[1] и тај је грчки сановник састављен у прози и азбучним редом главних ријечи, а значење свакога сна исказује се истим синтактичким обликом као у З-у; н. пр. први сан грчки гласи: Ἀγγουρὰ ἢ χρυσᾶ πετεινὰ ἐὰν ἴδῃς, ἄκαιρον μάχην σημαίνει. То је дакле као у З-у, само што у З-у погодбена реченица стоји увијек на првоме мјесту а не главна ријеч (»Ако видиш...«), што читаоцима нашега сановника није ништа сметало, кад у њему нема никаквог азбучног реда, па ако је ко од њих хтио да с помоћу нашега текста нађе што значи који сан, требало је да га стрпљиво тражи по цијеломе сановнику!

За наш је сановник оригинал сигурно талијански, и ја сам нашао у библиотеци *Riccardiana,* у зборнику из краја XV. вијека под бр. 1258, талијански текст, дабоме у прози, који је нашему врло близу. Друга два талијанска рукописа много су даље од нашега сановника; то је једно зборник Националне библиотеке (под сигн. Magl. VIII. 1282) из XV. вијека, који на л. 1—4 има таки сановник, али много краћи (само са около 170 снова) под натписом *de songnj* (у прегледу садржаја *i sogni detti di daniello),* а који се само дјеломице слаже са З-ом; а онда — зборник Библиотеке *Laurenziana* (Сигн. Timpiano 2) из краја XV. вијека, који на л. 143—148 има такођер некакав сановник, али се тај с нашим никако не слаже. Напротив, судећи по фотографској репродукцији посљедњих двију страна, углавноме се добро слаже са R (текстом у рукопису *Riccardiane),* па зато и с нашим текстом, латински сановник XV. вијека *Liber somnialis Danielis prophetae, quem fecit in Babilonia in diebus Nabucodonosor regis,* који се чува у Библиотеца св. Марка;[2] али, како је сасвим сигурно да је наш текст преведен с талијанскога, то тај латински текст не може бити никако непосредна матица, а није, како ћемо одмах видјети (в. стр. 87), ни посредна.

Сва су три споменута талијанска текста на тосканском књижевном језику, а текста на млетачком дијалекту нема ни у Млецима ни у Фиренци, премда га сасвим сигурно претпоставља и З и R. За наш превод ја сам већ у издању по-

---

[1] *Geschichte der byzantin. Litteratur*², 630; у натпису, како га је Колендић назначио, има још πρὸς τὸν βασιλέα Ναβουχοδονοσὸρ κατὰ ἀλφάβητον.

[2] *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum.* — Codices Mss. Latini, tom. IV (Ven. 1871), 282.

казао да је сан 133 дошао под слово G, јер је у матици главна ријеч била у млетачком облику *ghiesa* (а не у тосканском *chiesa)*, надаље да су снови 251—255 дошли под слово О, јер је опет тамо главна ријеч била у млет. облику *oselo* (а не тоск. *uccello*); напротив није било основано моје нагађање да је сан 182 дошао под слово L зато што је ту у матици главна ријеч била *lovo* »вук«, које је схваћено као *l' ovo*, т. ј. *ovo* с чланом пред њим, па зато и било преведено са *jaje*, — него ту доиста у матици стоји *l' ovo*, које је дакле и добро преведено. Као нов доказ из З-а за његову млетачку матицу могу сада још навести да снови 360—369, који су у З-у посљедњи, претпостављају такове ријечи као главне које се по млетачком изговору пишу са словом *Z* на првоме мјесту, наиме 360—365 *zentura*, 366 *zizania*, 367 *zevole*, 368 и 369 *zogar*. Да је пак и тоскански текст R »преведен« с млетачке матице, види се по томе што је »преводилац« оставио у млетачком облику неке ријечи које по својприлици није разумио: сан 133 са *ghiesa* (мјесто *chiesa*) већ је горе споменут, пред тим сном пак у R има још један сан (којега у З-у нема): »*Gambello* vedere et da quello essere molestato ... «, гдје тоскански редактор опет није разумио да је стари млетачки облик *gambello* исто што његово *camello*; а и у сну 348 оставио је без промјене млетачки облик *verzene* мјесто тосканскога *vergine*. Друге је млетачке облике Тосканац тачно окретао на свој говор, и зато и односне снове преносио под слово што треба; тако снове 250—255 налазимо код њега под словом V (које стоји иза велико *U)*, јер је *oseli* окренуо на *uccelli*, сан 367 под словом С, јер је од *zevole* начинио *cipolle*, а снове 368 и 369 под словом G, или што је он гријешком узео да је млетачко *zogar* што тосканско *giacere* мјесто *giocare*, или још прије што је у R тако криво преписано.

39. — Нашим *Приликама* најближе за сада стоји R, којему је натпис »Cominciano le interpretationi de sogni di Daniel propheta, le quali interpretationi egli expose in Babilonia; in quel tempo adunque Daniel propheta scripse questi sogni essere veri e rivelati da Dio«, а свршава се с ријечима: »Qui finiscono le interpretationi de sogni composti per Daniello propheta et notati per alfabeto«. Углавноме се R врло добро слаже са З-ом, јер понајвише има исте снове и с истим значењем; али зна-

чење више пута није сасвим исто, може штавише каткада бити и сасвим друкчије, па исти сан може код једнога значити радост а код другога жалост — то ће бити дјеломице преписивачке погрешке а дјеломице исправци према властитоме знању и искуству, свакако ситнице којим се није вриједно бавити. Важно је напротив што R нема *никада* сан у облику погодбене реченице, како што је *увијек* у З-у (»ако видиш...«) а сигурно и у грчком оригиналу (ἐὰν ἴδῃς...), него у R по правилу стоји инфинитивна конструкција (»Bordoni hauer...«); исту синктатичку конструкцију за сан као R има и латински сановник, па се већ по томе види да ни овај посљедњи ни R не могу бити непосредна матица нашега текста, који је морао имати као матицу неки талијански (млетачки) текст што је сачувао грчку конструкцију погодбене реченице (ἐὰν ἴδῃς), како ју је сачувао и З (»ако видиш«). Слаже се напротив R са З-ом у томе што снови иду азбучним редом (талијанских!) главних ријечи, али само тако да сачињавају по једну групу сви снови што се почињу с истим словом, али у свакој групи нису пак поредани азбучним редом и поједини снови.

У R тај је азбучни ред строго проведен, само што треба узимати у обзир да су се у старије вријеме ријечи што се латински пишу с почетним *h* писале тако и талијански, па зато сан 141 у R стоји под *huomo,* 142 под *horto,* 143 и 144 под *hasta,* 145 под *humana carne* и 146 под *huomo vestito di bianco*; затим да се *cavaliere* писало у старије вријеме (нарочито као титула у *Млецима!)* и са *k,* па зато сан 173 у R је под *kavaliere*; надаље, да се у старије вријеме V узимало и за велико *v* и за велико *u,* па су зато у § 330—357 измијешани снови што се почињу с оба та слова; напокон, да се име Исукрстово често пише грчком скраћеницом $\overline{\text{XP}}$, па зато снови 358 и 359 стоје у R под $\overline{\text{XPO}}$ међу словима V и Z, дакле као снови под латинским словом X, за којима опет долазе два сна (којих у З-у нема) што се, опет према грчкоме и латинскоме језику, пишу са словом *y* у почетку: *Ydrie* и *Ymni.* Тако је дакле у R азбучни ред строго држан од A до Z. Напротив, кад се гледају талијанске главне ријечи што су у издању З-а метнуте у заграде, на први би се мах рекло да наше *Прилике* често руше азбучни ред тих главних ријечи, — али није тако него је и у нашему тексту исти строго азбучни ред што је

у талијанскоме. Прије свега, сви малоприје споменути снови, код којих су у R биле прве ријечи писане према старијој талијанској ортографији, били су без сумње тако исто писани и у З-овој матици, па се зато и налазе гдје су и у R, дакле на своjему мјесту. Али много чешће бива да у З-у снови привидно нису на своjему мјесту стога што у талијанском тексту на првоме мјесту није главна ријеч него нека споредна; тако снови 28, 41, 43—46, 48—53 и 66 налазе се међу онима под словом C, јер се сви почињу с предлогом *con*; па тако се налазе под односним словом и ови снови: 81, 82, 84—88 и 93 под D, јер се почињу са *da*, а 77 са *di*; 154, 155, 157—172 под I, јер се почињу са *in*, а 150 са *Infra li nimici*; 313 под S, јер се почиње са *Sopra scala*. Код неких снова пак прва је ријеч неки облик талијанскога члана: 182 *L' uovo*, 195 и 196 *La madre*, 197 *Le dita*, 198 *Lo padre*; сви су ови дакле под словом L, и у исто су доба најбољи доказ и за то да су *Прилике* преведене с талијанскога (јер само су тако ти снови могли доћи у З-у под слово L!), а и очевидан су доказ за чудну наивност талијанскога редактора који је захтијевао, кад ко усни јаја или матер, да тумачење сну тражи под *L' ovo* и *La madre* а не под *ovo* или *madre!* Истина, наш је преводилац био у томе погледу још наивнији, али он није ни ишао за тим да ма каквим азбучним редом олакшава тражење тумачења снова. Напокон често у талијанском тексту стоји на првоме мјесту глагол (у инфинитиву) који такођер није главна ријеч; осим примјерâ назначених у издању, амо иду још ови снови: 42 *Crocifigere vedersi* (према томе у нашему преводу не треба додавати »[коња?]«, него »ако ли се *видиш пропињући*« треба схватити »ако видиш да се пропињеш«, т. ј. да те пропињу); 47 *Cadere di cielo*; 73 *Domare*; 88 *Dare al morto*; 93 *Edificar*; пред 95 *Essere baciato* (којега сна у З-у нема), према чему и сан 95 (којега опет у R нема) у З-овој матици сигурно је гласио *Esser bandito*; 127 *Favellare*; 226 *Menare moglie*; напокон снови 348—357 у R сви се почињу са *Vedersi*.

Него доста често привидни неред у *Приликама* зависи од тога што ја у издању нисам изабрао згодну талијанску ријеч као главну; ја ћу то овдје исправити само гдје је то потребно због азбучнога реда или смисла, те ћу уз број сна метнути ријеч која је у R: за сан 68 (под C) треба за З-ову

матицу претпоставити *Chonfalone ovvero bandiera* (З има само *бандијеру*—прву ријеч није знао!), док је R *Ghonfalone overo bandiera* пренио иза сна 134 под G; 69 *Caretta overo ruote*; 108 *Formiche* (у З-у *жабе!)*; 110 *Fantasma*; 132 *Gonnella*; 139 и 140 *Gladiatori*; 148 *Infermi*; 149 *Ingiuriato vedersi*; 204 *Macchia;* 216 *Matrimonio fare;* 219 *Maestà di Dio;* 223 *Maggior vedersi facto*; 289 *Pasta*; 292 и 293 *Pecore* (у З-у *козе!)*; 297 *Rossa veste;* 300 *Rete vedere* (у З-у »...да си краљ«, као да је у тал. *Re te vedere);* 312 *Sozzura* (у З-у *пуницу,* као да је у тал. *suocera)*; 314 *Sella,* што наравски много боље пристаје уз ријечи »али да сврху ње сједиш« неголи З-ова *серена*; 321 *Saette*; 328 *Tempesta,* дакле у З-у *gräd* а не *grâd.*

Кад се дакле скупи све ово што је казано о томе које су у талијанскоме тексту прве ријечи, а према томе и прва слова код многих снова за које би се рекло да су у З-у изван азбучнога реда, излази сасвим јасно да је у З-у од почетка до краја задржан, *без и једнога изузетка,* азбучни ред талијанскога текста.

Не слажу се З и R што се тиче броја снова и њихова реда у појединим словима. Број снова је сада већ стога различит што је З непотпун а R потпун, па зато наш текст има само 369 снова а талијански 461; тај вишак у R излази најприје одатле што је З крњ у почетку и међу 1-им и 2-им својим листом, па нам R баш прије свега помаже да израчунамо колико у З-у фали на оба та мјеста. Ако наиме узмемо у обзир да на један лист З-а иде отприлике 25 снова, и да се првих 25 у З-у сачуваних снова тачно слажу с односним сновима у R, онда су се по својој прилици оба текста добро слагала и на та два мјеста гдје је З осакаћен; будући дакле да R пред првим сачуваним листом З-а има 40 снова под словом А а 20 под словом В — заједно 60 снова, то можемо узети да су пред првим сачуваним листом *Приликâ* била још 2 пуна листа са 50 снова и пред њима још не пуна стражња страна још једног листа за натпис и првих 10 снова; напротив међу првим и другим сачуваним листом *Приликâ* фали сигурно само један лист, јер на томе мјесту R има баш 25 снова под словом С. Али разлика у броју снова међу З-ом и R произлази и одатле што по неколико снова један текст има а други нема: R нема снова под бр. 26, 98, 99, 121, 129, 152, 153, 156, 174, 201, 220, 228, 231, 259, 261, 264, 275,

311 и 329—331, свега 21 сан што их З има, али зато R има, под разним словима, 26 снова којих нема З, па *може бити* да је наш преводилац те посљедње снове бар дјеломице испуштао, напротив не вјерујем да је иједан додавао, јер неке што З има а R нема налазимо и у неким врло младим талијанским текстовима (в. стр. 89). Што се пак тиче реда снова под појединим словима, оба се текста од § 33 даље често не слажу, па ја не бих знао рећи како је до тога дошло, само што се види више путâ да R узимље заједно по неколико снова што имају исто значење, па их парафира а значење напише, да му буде мање посла, само један пут; иначе ни то нема за нас никакве даље важности.

Латински текст овога сановника, уколико сам га могао проучити (од 4 посљедња сна слова М до краја) не слаже се потпуно са З-ом и са R ни у погледу броја снова ни у погледу њихова реда; може се наиме у њему наћи и гдјекоји сан којега нема ни у З-у ни у R, или га има само у једноме од њих, а опет има и наопако по гдјекоји сан што га имају З и R, или један од њих, а нема га у латинскоме тексту; у погледу реда снова, — уколико би се латински текст, с обзиром на разлику језика, уопће могао слагати са R и са З-ом (а иначе има и он, као R, на првоме мјесту главну ријеч), — он се потпуно не слаже ни с једним ни с другим него каткада има свој властити ред. Није пак наша ствар да истражујемо је ли старији талијански текст (најприје, по свој прилици, онај на млетачком дијалекту) или латински, али ја мислим да је грчки оригинал најприје преведен на латински а тек онда с латинскога на талијански, јер је свакако приличније истини да се је тако одлучно пучка књига као што је сановник прије преводила с ученога латинскога језика на пучки неголи наопако с пучкога на учени језик.

40. — Како смо већ за неке друге чланке питали, треба да питамо и за *Прилике:* а јесу ли оне с талијанскога директно преведене на дубровачки говор, или су можда и оне, као *Цвијет* итд., прошле преко старије глаголско-чакавске редакције? Ако је тачно моје тумачење сигнатурâ у овоме дијелу З-а (в. стр. 80), онда треба рећи да *Прилике* јесу тим путом прошле, јер те »глагољске« сигнатуре захваћају и њихов почетак. Али, како сам већ на истоме мјесту казао, истина је да у језику *Приликâ* нема ни једне особине за коју би се

могло рећи да је чакавска или црквенославенска, — не може се то казати ни за облик *летуште (веле летуштега* 337), гдје доиста имамо цркв.-слав. *št* мјесто нашега *ć,* јер он није стигао у З из каквог глагољског текста, него је, с другим сличним примјерима, прешао из црквенога у народни језик, па се још данданас у Дубровнику говори (в. § 89); синтактичка пак особина да перф. презенат у главној реченици значи будуће вријеме, која нам иначе добро помаже (в. § 118), овдје нам не може помоћи, јер стилизација *Приликâ* доноси са собом да у цијеломе чланку нема ни једнога будућега времена. Али ни лексикон нам ништа не помаже, јер у *Приликама* нема ни једне ријечи за коју би требало рећи да у почетку XVI. вијека није у Дубровнику, *и његовој околици,* била у обичају, тако да, и поред оне »глагољске« сигнатуре, није сигурно јесу ли *Прилике* у З-у прерађене с глагољског текста; једино у свези ȣ-бани банашь 167 имамо нешто што није ни дубровачко ни уопће наше (в. § 129).

Како се *Прилике* састоје од врло кратких и једноставних реченица, то је наш преводилац тешко могао наићи на који *сан* који би му у синтактичком погледу задавао тешкоћâ, па с те стране може се навести само већ споменути сан под бр. 42 гдје су талијанске ријечи »crocefiggere vedersi« нетачно, или бар нејасно преведене са »ако ли се видиш пропињући«, док је у бр. 300 тал. »rete vedere« криво раздијељено на »re te vedere« (в. стр. 86). Врло се ријетко налази да је која талијанска ријеч криво преведена: у § 2 *буцат* (посуда) стоји за тал. *bordone* (хаџијски штап), па је важно да се та иста талијанска ријеч исто тако криво преводи и у *Историји св. Џулијана* 13, 26, јер би то могло значити да је исти човјек преводио и *Прилике* и ту *Историју;* криво је пак у § 366 преведено *zizzania* (кукољ) са *грах.* На другим мјестима криво је која ријеч преведена, јер ју је преводилац криво прочитао или је погрешку нашао већ у матици: у § 190 »ако ли видиш да млијеко *имаш*« преводилац је мјесто »Lacte *bere*« у R, или можда *bevere,* узео *havere*; у § 275 »ако ли видиш *шве*« на сличан је начин мјесто »*Picture* (слике) vedere« у R узето »*Punture vedere*«, — а већ је споменуто да је у § 312 мјесто *sozzura* (гнусоба) узето *suocera* (пуница; в. стр. 86). Али на пар мјестâ З је имао друкчију, и бољу, матицу него је имао R: у § 17 »ако ли видиш главу

голу« сигурно је исправно, док R има криво »Capo *rosso* (црвену) vedere« мјесто *raso* (обријану); а тако је по свој прилици у § 208 боље »ако ли видиш да си се *махнит* учинио« неголи »*Morto* esser facto vedersi« у R, гдје *morto* сигурно стоји мјесто *macto,* јер је обичније казати »учинити се махнит« и »farsi matto« неголи »учинити се мртав« и »farsi morto«.

Интересантно је да се овај талијански сановник, што је прије 400 година преведен у З-у, у Италији дјеломице држи све до нашега XX. вијека, и да лаковјерни народ куша да с његовом помоћу добија на малој државној лутрији! Још увијек се наиме штампају под именом *Interpretazione dei sogni, Libro dei sogni, Cabala del lotto* разне књижице у којима се не само тумачи значење разних снова, него се још и за сваки сан каже број који се има играти на лутрији кад се тај сан види. Ја наравски нисам проучавао постанак и састав тих књижица, али сам их прегледао неколико што су штампане од почетка XVIII. вијека све до најновијега времена,[1] и готово у свакој сам нашао да има засебни одио »Interpretazione dei sogni«, у којему се добрим дијелом, и уз врло ситне разлике, понављају исти снови који су у З-у и у R, и с истим значењима! Има доиста међу разним издањима сад више сад мање разликâ и у броју, и у реду, и у значењу снова, али поред свега тога нема сумње да сви ти штампани текстови потјечу из једне исте матице. Која је то матица била и када је она први пут ушла у штампу, не умијем казати; али можда није пука реклама што се каже у једном издању да је та интерпретација »tratta da una antichissima e rara edizione«;[2] сигурно је само то, да матица ових новијих штампаних издања није ни R нити који његов препис, јер већ од оних 21 снова што их има З а нема R, неколико их налазимо у тим издањима, н. пр. миланско издање од г. 1928 има снове 129, 174, 201, 259, 261 и 264, тако да за те снове З-а талијански оригинал не налазимо у рукопису из XV. вијека већ у књизи штампаној г. 1928! Па је и то добро знати, јер се и по томе види како је тешко ухватити *директну* везу међу нашим преводом и талијанским оригиналом.

---

[1] Најновије је мени познато издање *La gran Cabala del Lotto.* Milano, C. Cioffi 1928, 8-ина, 408 страна!

[2] *La Interpretazione dei Sogni con la Cabala del Lotto.* Torino, M. Artale, 1887, у натпису.

ЧЕТВРТИ ДИО ЗБОРНИКА (бр. 24—28).

41. — Четврти дио З-а (бр. 24—28), што је писала рука В, једини је од његових 5 дијелова што има свој засебни натпис: *Скупљенје од ствари новијех духовнијех, то јест хвале* [*i*] *капитули, сложене од разнијех мударца, историјане,* што га је написао В над бр. 24 и његовим натписом, а што га је D скратио у *Скупљенје ново* повише тога натписа писара В. Тај натпис је за нас важан; и прије свега свраћам пажњу на његову посљедњу ријеч *историјане* која без сумње одговара талијанској *istoriate* у њеном старијему значењу »илустроване«. Будући да у овоме дијелу З-а нема никаквих илустрација, значи да су оне биле или у матици с које је В преписивао, или у оригиналу што је наш преводилац преводио. Али мислим да нема сумње да је било ово друго, јер илустрованих рукописа у нашој старијој приморској књижевности, колико знамо, није било, — а онда већ нас та једна ријеч *историјане* упућује да је оригинал нашега превода био на талијанском језику, јер су у старијој талијанској литератури »историјани« рукописи доста обична ствар, — тако сам их ја видио неколико од *Fiore di virtù;* и наш преводилац и преписивач В задржали су дакле у натпису ту ријеч, не мислећи да она, у нашему тексту без илустрација, нема смисла. Натпис нам надаље каже и садржај овога дијела — »ствари нове духовне«, то јест »хвале и капитули сложени од разних мудараца«, дакле углавноме моралнодидактичке и побожне ствари, какви и јесу чланци овога дијела. Напосе пак натпис истиче »хвале и капитуле«, па како је оригинал био по свој прилици талијански, треба и те ријечи схватити с талијанскога становишта — *хвале* су дакле талијанске *laude* (пјесме похвалнице) а *капитули* су *capitoli* у смислу талијанске поетике, то јест пјесме у једанаестерачким терцинама. А да је оригинал бар неких чланака био у стиховима, произлази јасно одатле што се број 28 зове »*Пјесанца* Госпи«, а број 25 »*Верас* пустошнијем младцем«, премда је свих 5 чланака овога дијела у прози; штавише ја бих рекао да је и оригинал осталих чланака био у стиховима, јер В пише сав свој текст у малим отсјецима, који би лако могли одговарати појединим талијанским стиховима. Натпис нас напокон упућује и

на талијанску књижевну врсту којој је оригинал припадао; то је сигурно била једна *Somma*, то јест збирка разних моралнодидактичких и побожних чланака и сентенцијâ, те је баш за ту ријеч преводилац узео *Скупљеније*, не знајући је боље превести. Према томе би дакле наше *Скупљеније од ствари новијех духовнијех* био превод талијанске *Somma di cose spirituali nuove*, и то, како се мени чини, само дјеломични превод. То мислим прије свега стога што су талијанске збирке ове врсте обично доста опсежне, док је наше *Скупљеније* врло кратко — има га у издању једва 7 страна, а З није ту сакат — у почетку и по сриједи није сигурно, а није ни при крају, јер је В. свршио свој препис у врху листа 148a, тако да је готово цијели тај лист могао пак испунити писар Е. А можда нас на то упућује и ријеч *хвале* — у ном. *плурала* — у натпису; у четвртом дијелу само је *један* чланак који би се могао звати »хвалом« (тал. *lauda)*, то је број 28 *Пјесанца Госпи*; ако дакле то *хвале* треба узети строго у плуралном смислу, онда значи да је од талијанских *lauda* само једна преведена, или само једна остала у *Скупљенију*. А да је у *Скупљенију* можда и нестало нешто текста од нашега превода или од талијанскога оригинала, може се наслућивати и по томе што је први његов чланак *Страшно пријећеније од смрти* (бр. 24) *можда* постало контаминацијом двију осакаћених саставака, ваљада пјесама (в. стр. 8).

Ја сам, наравски, прије свега тражио не бих ли нашао какву талијанску *Somma di cose spirituali nuove* која би одговарала нашему *Скупљенију*, али је, бар у Фиренци, нисам нашао, премда сам видио неколико оваких *Somma*. Али нисам могао наћи ни талијански оригинал за којигод од његових чланака; њихови предмети и мотиви — *Страшно пријећеније од смрти* (бр. 24), *Верас пустошнијем младцем* (бр. 25), *Тужба на сај свијет* (бр. 26), *Тужба на згоде сега свита* (бр. 27) и *Пјесанца Госпи* (бр. 28) — врло су обични у старијој талијанској литератури, па сам *сличних* ствари видио подоста, али *ни једне* за коју би се могло рећи да је оригинал којега од тих чланака. Нарочито спомињем да ми није пошло за руком наћи оригинал *Пјесанце Госпи*, иако је ту трагање било утолико олакшано што за велику већину фјорентинских рукописа имају штампани каталози с азбучним пописом свих пјесама, па како први стих *Пјесанце* гласи »Здрава, Марија,

дјевице славна«, то би он морао одговарати талијанском једанаестерцу »Ave, Maria, vergin gloriosa«, али такве пјесме нисам нашао.

По својој прилици и *Скупљење* је прошло преко глагољско-чакавске редакције, и у њему има наиме онај јаки траг од старије чакавске матице у употреби перф. презента у футурном значењу: у ч и н и м *те јестојску црвом* 24, 3; *ончас* б у д е м о *бити ш њиме* 24,7; *моребит* б у д е ш *грђи од мене* 28,6; *не знам гдје* с е с т а н и м и б у д у 28,8; по својој прилици из те глагољско-чакавске матице дошло је у овај дио З-а и релативно нешто више за дубровачки говор необичних икавских облика (в. § 74 и 78).

ПЕТИ ДИО ЗБОРНИКА (бр. 31—46).

42. — Пети дио, што га је писала рука С, према ономе што је писала рука А (пуних 180 страна у издању), врло је мало, али опет има га много више неголи што је писала рука В, јер обухваћа пуне 23 стране. Њим се не наставља четврти дио З-а, јер је међу њима био у рукопису један лист готово сасвим празан; али и кад тога не би било, пети се дио јасно разликује од четвртога и садржином и обликом: у четвртоме дијелу наиме имамо по својој прилици превод неких талијанских моралних и побожних пјесама, док су у петоме саме легенде и молитве којих су оригинали — осим мале пјесмице под бр. 45 — сигурно били у прози написани. Од 16 или 17 чланака што је у овоме дијелу З-а, 8 их је под натписом *Молитва* (бр. 38—40, 43—45 и 2 под бр. 46), 4 под натписом *Чтенје* (бр. 33, 35, 41 и 42), а 5 их има своје засебне натписе: *Тужба* (бр. 31), *Наук човјечаски* (бр. 32), *Сказанје од 12 петака* (бр. 34), *Десет заповиједи* (бр. 36) и *Седам смртних гријеха* (бр. 37).

По мојему мишљењу сви су ти чланци, осим можда јединога броја 34, прешли у З из глагољско-чакавске матице у којој је било и нешто црквенославенске примјесе, јер се у свакоме чланку налази бар по која језична особина која се у чисто дубровачким споменицима не налази а налази у чакавским из овога истога времена. Да се то види, споменућу само неколико карактеристичних примјера: у бр. 31 о г о р е м е н и ј е (јаох мени!) 5, *воља... воља* (или... или) 12, *буде...*

рече... сиђеш... будеш (све у футурном значењу) 7; у бр. 32 *дапаче, паки* (опет) 2, *баздје* (свуда) 6; у бр. 33 *чтенје* 1, *увијек вијеком* 25; у бр. 35 *сваки гади з е м у н и* (земаљски) 4, *чрви* 2, *с вунами* (с валовима) 4; у бр. 36 *апусто* (апостол) 5, *чловјеци* (ном. пл.) 2.3.4; *ријеч* (ствар) 10; у бр. 37 ген. пл. *даров* 2, *удов* 4, *траков* 5.6; *амин* 9; у бр. 38 *демонием* (дат. пл.) 1, *амин* 2, *рачил јеси* 3; у бр. 39 *вавијеке* 8, лике (мјесто лике »зборове«) 6; у бр. 40 (који обухваћа само 6 редака) *сина божија* (мјесто *божијега* (в. § 117); у бр. 41 *ријечи* (ствари) 1; у бр. 42 *људје* (ном. пл.) 7, и више пута перф. презенат с футурним значењем, н. пр. *станут, приду* 7; у бр. 43 *дојди* 8 (2) (в. § 88), *будеш* (бићеш) 3(2).8, *амин* 8; у бр. 44 *буду* (бићу; 2 пута); у бр. 45 (у пјесмици) *божија* (мјесто *божијега) гнијева*; у бр. 45 (у молитвици) и у бр. 46 *увијек вијеком;* а за пјесмицу под бр. 45 може се споменути још и то да је у њој метар старих чакавских црквених пјесама, то јест строфе по 2 осмерца што су при крају сроком везани. Има дакле у петоме дијелу З-а доста спољашњих знакова који говоре за то да је он с чакавске матице пренесен на дубровачки говор.

Него, док је за чланке другога дијела, па за бр. 18 и 19 З-а сигурно да су они истим путом стигли у З, али да им је извор у ћирилској црквенословенској књижевности, за чланке овога петога дијела врло је вјероватно да су постали на западу. То је сасвим сигурно за сва 4 *Чтенја* (бр. 33 *Чтенје Брнарда*, бр. 35 *Чтенје св. Амброжа*, бр. 41 *Чтенје од Алуберта* и бр. 42 *Чтенје од бл. Агустина)*, јер св. Бернард, св. Амброз, Алберт и бл. Аугустин чисто су западњачка имена и лица. За *Молитве* пак (бр. 38—40 и 43—46) и за остале чланке, што би својим чисто правовјерним садржајем могли пристајати у област и западне и источне цркве, ја бих ипак по стилу рекао да такођер свакако припадају западному свијету. По свој прилици ти су чланци постали у Италији а били састављени што на талијанском а што, нарочито молитве, на латинском језику. Ја сам трагао и за тим оригиналима, али ми је пошло за руком да нађем прави оригинал само за један између њих, т. ј. за *Чтенје од Алуберта* (бр. 41): у рукопису XV. вијека Библиотеке *Riccardiana* № 1629 има и *Una revelatione a sco. Alberto vescovo,* с којом се наш текст добро слаже, само што је у њему стилизација нешто друкчија а и

пунија. Иначе има и ова нешто јача разлика: у талијанском рукопису 3-ова шеста »ријеч« седма је по реду, а обрнуто седма је шеста, а 3-ова §-а 10 нема никако. У овоме преводу крупних погрешака нема, само што преводилац није разумио да се у § 9 ријечи »вас нанизан« односе на »келомну«, те да је зато требао казати »сва нанизана«, као што је он сам мало даље рекао »да би ... уза *њу* ходио«. Талијански текст пак потврђује да је у § 6 **око ꙋстрпление** наравски *преписивачка* погрешка мјесто **ако ꙋстрплено**, јер он има „La terza chosa si e che tu sofferi ... patientemente«.

За остале чланке нисам могао наћи талијанскога ни латинскога оригинала — *сличних* ствари и овдје има, али нису *исте*; тако има слична легенда о св. Бернарду (бр. 33) и слични чланци о »Десет заповиједи божјих« (бр. 36) и о »Седам смртних гријеха« (бр. 37), па слични саставци као »Молитва св. Госпође од 7 радости« (бр. 39) и »Молитва од седам ријечи« (бр. 43), али то су све друге ствари, у којима су само главни мотиви једнаки; за остале 3 светачке легенде (бр. 35, 41 и 42) нисам ништа нашао, ни у великој збирци светачких легенада која је позната под именом *Legenda aurea*.

43. — Од осталих чланака 5. дијела одваја *Сказање од 12 петака* (бр. 34) већ тиме што ни у једноме од њих, па уопће ни у једноме другом чланку 3-а нема толико и тако јаких трагова од црквенославенскога језика, тако да се у њему сваки час наилази или на који облик или на коју ријеч црквенога језика, н.пр. **ва едномꙋ градꙋ**, **прение** (распра), **житие** (живот), **да-се она два прита** 2, **именемь**, **све-видаць** 3, **приприел-ме еси**, **ѡд гѡрости** (болести) 4, **ꙋ-храмини** (у кући), **наче-га питати** 5, **светаго и-часнаго** 15 итд. Већ се дакле по томе види да је ово *Сказање* друкчије удешено неголи остали чланци овога 3-ова дијела, јер док су оваки елементи, који нису дубровачки, у њему чести и упућују више на црквени језик, у осталим су чланцима ријетки и упућују више на чакавски говор или, да боље речемо, на глагољско-чакавски „књижевни“ језик.

Али има још нешто! Колико сам могао сазнати, у Италији није било (на талијанском или латинском језику) оваког апокрифа о 12 петака, док је он у старој црквенославенској књижевности, и нашој и руској, добро познат. Јагић, изда-

вајући овај чланак из З-а,[1] напоменуо је да су 3 разна текста овога апокрифа штампана код Тихонравова, али не каже како стоје према З-ову. Новаковић је пак из једног српско-славенског рукописа прве половине XIV. вијека издао[2] ову исту причу, те се с његовим текстом наше *Сказање* уопће врло добро слаже, а доста често понавља на истим мјестима исте црквенославенске облике и ријечи што су у Новаковићеву тексту (у Н), тако да је очевидно да су оба текста потекла из истога извора. У детаљу причања има доиста и разликâ, међу којима је најзнатнија што оних 12 петака у З-у иду од мјесеца марта до децембра а у Н од септембра до аугуста, тако да у Н З-ови § 15—18 стоје пред § 7—14, — непосредне везе дакле међу З-ом и Н не може бити и нема. Још један мени приступачан ћирилски текст објавио је Лавров,[3] али он знатно отступа и од З-а и од Н и што се тиче садржаја у детаљу и што се тиче реда у причању, али се зато слаже са З-ом у погледу реда петака, то јест и код њега они иду од марта до децембра. У формалном погледу Л (Лавровљев текст) разликује се од З-а и од Н још тиме што је у Л ствар приказана тако као да сам кршћански филозоф Елеутерије прича како је он жидовскога филозофа Тарасија побиједио с помоћу његова сина Малеха, од којега је сазнао којих су то 12 петака што кршћани морају светковати, те то Елеутерије овим чланком кршћанима »пише«.

Како су З и Н врло близу један другому, а трагови су од црквенославенскога језика у овоме чланку З-а јаки, то се сама собом намеће мисао да је овај апокриф у З дошао директно из ћирилске књижевности. Али ипак треба да будемо опрезни, јер је ово *Сказање* било познато и нашим глагољашима: Р. Строхал га је наиме издао, у оној својој публикацији која је остала готово незапажена,[4] по глагољском зборнику из краја XV. вијека.[5] Ни та глагољска редакција није матица З-ове, она наиме претставља комбинацију текста

[1] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 119—121.

[2] *Starine* IV (1878), 24—28.

[3] О. с. (стр. 47, нап. 2) 107 и д., по српскослав. рукопису XV. вијека.

[4] *Stare hrv. apokrif. priče i legende* 22—24.

[5] За тај рукопис в. стр. 50, напом. 1. По Строхалу ово је у рукопису посљедњи чланак на л. 165b—169a; за чудо Милчетић, описујући тај рукопис, не спомиње овога апокрифа: по њему посљедњи је чланак на л. 162a—169a »О светој миси« чије »писмо је млађе ... можда из XVII. вијека« (*Starine* XXXIII, 298).

Н и текста Л: 12 петака иду истим редом као у Н, то јест од септембра до аугуста, а као Л сам »Елеуториј« прича како је побиједио »Таракоја« с помоћу сина »Амалека«, те је написао ових 12 петака за добро кршћана; осим тога има у детаљу и у стилизацији много разликâ, а има их и у језику, који је у глагољском тексту много народнији неголи у ћирилском.[1]

44. — Како се је ето нашла глагољско-чакавска паралела за *Сказанје од 12 петака,* може бити да ће се наћи још која за којигод од осталих чланака овога дијела З-а, кад се боље проуче наши сачувани глагољски зборници;[2] нарочито је то лако могуће за мање чланке и молитве. Ја за сада могу само свратити пажњу на неке неиздане глагољске ствари које би, судећи по њихову натпису, могле бити такођер паралеле, или чак и матице неких од ових чланака: *Чтенје Брнарда* (бр. 33) у облику је визије, а садржај му је препирање душе и тијела, дакле врло добро позната средовјечна легенда, нешто као *Говоренје св. Бернарда од душе осујене* што је, у стиховима и у дијалошком облику, штампано у I. књизи *Starih pisaca hrvatskih*; зато наше *Чтенје* нема сигурно посла с **Книгама св. Бернарда опата**[3] што се налазе на првоме мјесту у неприступачном Петрисову зборнику; те ће глагољске *Књиге* прије бити што и *Nauka života redovniškoga ke piše blaženi sveti Brnard sestri svojoj* у рукопису, латиницом писаном, из XVI. вијека што га је Даничић употријебио за своју *Историју обликâ*; наше *Чтенје* неће пак бити ни чланак **Сию молитвꙋ ꙋчини блажени бер'нардь** у глагољском Иванчићеву зборнику,[4] који би му по опсегу (л. 148а до 148б) могао одговарати, али по додатку у натпису **и тжеколи**,

[1] Накнадно сам могао испоредити ћирилски текст што га је по познатоме Срећковићеву зборнику из краја XIII-ога или почетка XIV-ога вијека издао М. Соколов у својим *Матеріалы и замѣтки по старинной слав. литературѣ* I (Москва 1888), 53—57. И овај се текст углавноме слаже с Лавровљевим и с глагољским текстом, с првим пак и са З-ом напосе што се тиче реда петака, који и у њему иду од марта до децембра; али ипак остаје да је З-у од свих тих текстова Н најближи.

[2] Да то није већ до краја учињено, види се по томе што Милчетић у својој *Bibliografiji,* између ово мало глагољских чланака што ја у овој расправи спомињем, не наводи нешто што се уистину налази у рукописима од њега описаним (в. стр. 50, напом. 1 и стр. 95, напом. 5).

[3] Милчетић (*Starine* XXXIII, 271) има само тај натпис, а ни Строхал *(Hrv. glag. knjiga* 173) нема ништа више.

[4] *Starine* XXXIII, 257.

ю речеть умилено, има процен'е 100 д'ни види се да се ради баш о некој *молитви* а не о каквој визији.[1]

У другом глагољском зборнику из XV. вијека[2] има неколико ствари што би требало испоредити за неке чланке: за *Десет заповиједи* (бр. 36) требало би видјети чланак Наипрво од 10 запѣди бж҄у на стр. 123-124 који је први у тако званом *Антонину*; *Седам смртнијех гријеха* (бр. 37) требало би испоредити са 7 смртних грѣховь на стр. 20 с упутом в книгах од' шуме, гдје шума, наравски није наша *шума* него талијанска *Somma,* или можда латинска *Summa,* каква је отприлике била матица *Скупљења* (в. стр. 91). *Молитва св. Госпође од 7 радости* (бр. 39) могла би бити иста или слична ствар као Молитва свете бде Марие од 7мее радости у Иванчићеву зборнику[3] на л. 143a—144b, што је права молитва као у З-у, само што у З-у нема у натпису онога додатка гдо е рече умилено итд.; у истоме зборнику на л. 135a—139a има молитав светаго агустина, што би могла бити у каквој вези са *Чтенјем од блаженога Агустина* (бр. 42), а на л. 143a—144b молитав' блаженаго бѣди проз'витера от послидних 7х ричи... исухриста,|када на крижи висише могла би бити што и *Молитва од седам ријечи* (бр. 43), јер се у овој посљедњој у § 1 каже за те ријечи да их Исукрст »рече у послједњи дан живота свога висећи на крижу«; напротив већ се по опсегу види да свете марие молитва на л. 139a—141b није ни *Молитва од Госпође* (бр. 45), ни *Молитва* [друга од Госпође] (бр. 46), јер су у З-у под та два броја једна пјесмица од 8 осмераца и двије прозне мо-

---

[1] У *Решетарову Зборнику* 209—220 Ившић је издао глагољски текст ове визије по рукопису из прве половине XV. вијека у Бодлејанској библиотеци у Оксфорду, а уза њ и текст из З-а. По томе се јасно види да су оба текста потекла из истога извора, али и то да нису никако у непосредној вези. Ившић (стр. 220) спомиње да је *Bartholomaeis* издао три текста у стиховима — два латинска и један талијански, али сам могао констатовати да ни међу њима нема правога оригинала З-ова превода. Нарочито истичем да није његов оригинал ни *Visio beati Bernardi de anima ad corpus* из рукописа из XIV-ога или XV. вијека у Универзит. библиотеци у Болоњи, премда се ту каже да је то визија бл. Бенарда (као у З-у) а не, како редовно, некога Филиберта; а није З-ова матица ни *Visio quam vidit beatus Bernhardus... Contentio anime et corporis,* такођер у стиховима, у рукопису из краја XIV-ога или почетка XV. вијека у библиотеци манастира *Monte Cassino,* која је издана у IV. књизи од *Bibliotheca Casinensis* (1880) на стр. 253—257 друге пагинације, а та су два рукописа, колико се зна, једини у којима се ова визија, као у З-у, приписује бл. Бернарду.

[2] У архиву Југослав. академије под сигн. IV.a.48, што га Милчетић описује у *Starinama* XXX, 222 и д.

[3] Исп. *Starine* XXXIII, 257—258.

литвице од мало редака. Види се дакле по ово неколико примјерâ да треба још трагати у сачуваним глагољским зборницима, па ће се још наћи друге сличне, а можда и исте ствари као што су ове у 5. дијелу З-а, јер су све обичне ствари што су сигурно и наши глагољаши радо преписивали и прерађивали, а како су све и малог опсега, лако је могуће да су их и више него један пут преводили.[1]

45. — Четврта рука D није ништа допринијела садржини З-а, јер није за њ приложила ни један чланак, али опет оно мало што је написала има дјеломице за нас велику вриједност. Што је она за З урадила, то сам ја већ казао у приступу к издању (стр. XIII—XIV), па како у томе што сам казао немам ништа да мијењам нити да што додавам, мислим да ће бити најпаметније да то овдје, нешто украће, поновим: рука D »је управо само нешто додавала оному што су писале прве три руке, али су зато ти додаци врло важни, јер по њима знамо и гдје је и када је рукопис писан, и да се разни дијелови од којих се састоји цијели рукопис нијесу случајно нашли заједно него су у исто доба писани и састављени у ову једну књигу. Четврта је рука наиме прије свега написала (црвеним мастилом) поговор (на л. 180а), а онда је у свијех пет дијелова писала велики дио од онога што је писано црвеним мастилом, а то су по правилу натписи разнијех чланака и иницијали, уколико их има... Она је дакле прије свега написала све што је црвено у 4-оме дијелу (л. 143—148, од друге руке B) и у 5-оме (л. 149 до краја, од руке C); напротив у прва 3 дијела, што је писала рука A, ту се у писању црвеним мастилом измјењују обје руке A и D: у првоме дијелу (л. 1—42) од A су само иницијали у бр. 1 (л. 1—25а) и по свој прилици онај један иницијал броја 3 на л. 28а, док је све остало од D... ; напротив у другоме дијелу (л. 43—126) готово је све од A..., а од D су само двије ријечи у средини л. 51а и посљедња ријеч (**несрнећне**) у натпису броја 14 на л. 61а; опет је пак од D оно мало што је црвено у 3-ему нијелу (л. 127—142).... Осим свега тога сигурно је рука D написала црнилом једну ријеч,

---

[1] У *Građi* Југослав. академије, књ. 11, стр. 1 и д., Ившић је изнио да је бр. 31 *(Тужба: Пробуди се јуре, душе)* пјесма од које је другу половицу издао већ Вајс у *Starinama* XXXI, 274—275, по глагољском рукопису из краја XIV. вијека.

наиме Бѥшє у почетку текста броја 2... Важно је пак да је D записивао своје додатке у тексту тек *пошто* је текст био сав исписан, а то се види по томе што доста често он мора да утискује своја црвена слова гдје су писари текста оставили премало простора.... Него је за нас особито важно што по D знамо и када је и гдје је наш зборник писан« (в. § 46 и 47). Тому могу само додати да су A и D писали разним црвеним мастилом — у првога је тамније неголи у другога.

Пета рука E исписивала је стране што су остале празне на крају првога, трећега и четвртога дијела З-а; можда је то исто чинила и на крају другога дијела, али се то не може видјети, јер је рукопис сада ту крњ. Она је тако додавала готово саме побожне пјесме и молитве; пјесме су бр. 8 и 23, што нису означене као такове, нити уопће имају натписа, док напротив бр. 29, што има натпис *Пјесан ка Богородици на дан ње зачетја,* баш није пјесма него проза. Ѓотово све што је додавао E строго су ортодоксне ствари, по свој прилици преведене или прерађене с латинскога, а можда и с талијанскога, као што је бр. 8 сигурно превод познате црквене пјесме *Regina coeli;* бр. 23 напротив умјетна је пјесма моралнофилозофског садржаја, која има и метар наших умјетних пјесама XV.—XVI. вијека, то јест строфу од 2 дванаестерца с двоструким сроком; у бр. 30 пак мали комад (§ 4—6) стоји сасвим за себе: у њему се каже што »зламенује« какво је вријеме на дан »обраћења св. Павла« (25. јан.) и »св. Виценца« (22. јан.), а то дабоме по народноме вјеровању.

Пјесма бр. 8 у метру је који за старије приморске црквене пјесме није обичан, — састоји се наиме од строфа по 4 стиха од којих су прва три седмерци а четврти је петерац или четверац; сроком су пак везани други и трећи стих увијек међу собом, а тако у првој и посљедњој строфи (којом се понавља прва) и први је везан с четвртим, али иначе четврти стих једне строфе сриче се с првим стихом друге строфе. У овај час не бих знао рећи има ли така строфа још у којој нашој старијој црквеној пјесми, али да је седмерац један од најстаријих стихова што су узимани за те пјесме, и да је он преузет из латинских црквених пјесама, мислим да је сигурно, јер га налазимо и у нашој приморској божићној пјесми, а она иде без сумње међу наше најстарије црквене

пјесме.[1] Та нас посљедња околност упућује да су и ствари што их је рука Е записала, бар дјеломице, дошле откле су у Дубровник дошле и црквене пјесме, дакле из глагољско-чакавске Далмације. Њихове језичне особине то јасно потврђују: већ што Е готово редовно има слово ѣ за слог *ја* (в. § 62) говори за то, још више пак што неколико пута има на крају ријечи сачувано *-l* (в. § 90): **мисалъ** 21,4; **ѹгодилъ** 21,7; **посътавилъ** 22,1(2); **вазъвалъ** 30,8; амо би ишао и примјер без *h* **оти** (= *hotěj)* (в. § 92), ако није преписивачка погрешка, па ген. пл. *оченаши* 21, нт. 8 (в. § 98); амо би се надаље могао узети и неодређени облик придјева *духа света* 22,2, уз *духа светога* 30,9 (в. § 117), затим облик *(од) почела* 21,7, а можда и веза *(по све вијеке) вијеком* 21,6.22,2.3.30,9. Напокон у те далматинско-чакавске облике ја бројим и оне икавске облике који у дубровачком говору нису обични: *нани* 8,66, *сегасвитња* 21,3; а по сроку се види да их је у матици било неколико што их је тек Е замијенио јекавским: *слиедим* у сроку са *свидим,* дакле мјесто *слидим* 8,28; *имаше* у сроку са *биеше,* дакле без сумње мјесто *имише* (у Дубровнику необично) — *бише* 8,76,77; *стиене* у сроку са *дубине,* дакле мјесто *стине* 23.7; *свиета* у сроку са *заштита,* дакле мјесто *свита* 23,10. Има дакле код Е доста далматинско-чакавских трагова, тако да се може мислити да је и све што је он преписивао дошло збиља из Далмације у наш З; нарочито то доказују релативно многи икавски облици, које готово само криви срок одаје, и они примјери са *-l,* од којих ни један није у умјетној пјесми под бр. 23.

Најскромнији је прилог писара F: он је на листу 42b, што га је и Е оставио празна, написао почетак еванђеља по Матији што је преведен с латинскога текста *Вулгате,* како се то види по томе што у томе маломе комаду (гл. I, 1—11), који се састоји готово од самих личних имена, латинско *ex Ruth* преведено је (сасвим криво) са **ехрѹта**, — тако с латинским словом *х* међу осталим ћирилским.

46. — Ето, то су ствари што су ушле у З, за које је, докле се је могло, и показано одакле су, којим путом и на који начин у њ дошле, па сада треба да видимо када је З и гдје је писан и састављен, и ко га је писао и саставио.

---

[1] В. Јагићев *Archiv* XXIV, 217 и д.

Оно прво каже нам сасвим тачно писар D у своjему поговору: »На 1520 лjета Христовиjех, на 20 мjесеца маца у Дубровнику би изписано овоj *Либро од множиjех разлога* (стр. 221)«. Наравски, таj датум 20. маjа г. 1520 не значи када jе *написан* З, него баш, у правоме смислу риjечи, када jе *исписан,* то jест када jе довршено његово писање, наиме када jе D, — коjи jе на њему радио, како смо видjели (в. стр. 98), — послиjе писарâ A, B и C, — довршио своj посао рубрицирања записавши, баш на краjу циjеле књиге, таj кратки поговор. Али сва jе прилика да и та три писара нису радила много приjе тога дана, jер већ jеднакост папира у циjеломе З-у каже да су сви четворица у исто доба радили. Ваљада jе неко (можда сам писар D) хтио имати све те чланке скупљене у *jедну* књигу, па да ствар брже иде, дао троjици писарâ да сваки нешто преписуjе, — а да jе циjели З преписиван, и то смо већ видjели (в. стр. 2 и д.), — па нашао и четвртога писара (ако то ниjе био он сам) коjи jе од тих разних пет диjелова саставио *jедну* књигу и написао свуда рубрике гдjе их ниjе већ било од прве руке A. По палеографским особинама писма првих триjу рука не можемо тачниjе одредити када jе свака од њих писала, jер немамо темељитиjе студиjе о тако званоj »босанскоj« ћирилици коjом jе З писан, нити имамо добрих репродукциjа датованих споменика те ћирилице из друге половице XV. виjека и из прве половице XVI-ога, с коjима бисмо могли испоређивати писмо З-ових писара. А како нам jе добро познато вриjеме када jе З отприлике био *писан,* тако можемо с приличном сигурности одредити и вриjеме када jе постала његова матица; имамо наиме довољно разлога мислити да дубровачка редакциjа чланака што су преписани за З ниjе постала много приjе краjа XV. виjека; видjели смо наиме да *Изговорење од цркве од свете Мариjе Делорите* (бр. 16) ниjе могло постати приjе г. 1483, jер jе тек те године постала талиjанска редакциjа те легенде, с коjе jе пак преведен наш текст (в. стр. 72); видjели смо надаље да дубровачки дио *Цвиjета од крjепости* (бр. 1) наjбоље одговара тексту млетачкога издања од г. 1518, у коjему jе прештампано стариjе млетачко издање од г. 1499 (в. стр. 28 и д.); напокон смо видjели и то, да талиjански оригинал *Сказања од суда великога* (бр. 12) ваљада ниjе постао приjе г. 1472 (в. стр. 59). Све дакле што се у прва 2 диjела З-а

може тачно, или прилично тачно датирати упућује на свршетак XV. вијека; истина, да су то само 3 чланка од њих 18, али и то би нам било доста да утврдимо да све што је A преписао, дакле највећи дио З-а, у својој дубровачкој редакцији није могао постати прије тога времена, — кад бисмо усто били и сигурни да је *један исти* човјек и превео та 3 чланка што упућују на крај XV. вијека и дао дубровачку редакцију осталих чланака преписаних од A, али баш та нам сигурност фали. У осталоме пак дијелу З-а, што су га писали B и C, немамо никаквих података с помоћу којих бисмо могли одредити вријеме када је постала дубровачка редакција чланака што су они преписали. Свакако, будући да се може узети да наши преписивачи нису много мијењали ни текст ни језик својих дубровачких матица, можемо казати да и особине дубровачкога говора какве их налазимо у цијеломе З-у, упућују такођер, како ћемо видјети у другом дијелу ове расправе, на вријеме које није старије од краја XV. вијека. Нећемо дакле погријешити акоречемо да је З преписиван скоро прије г. 1520 а да његова дубровачка матица неће бити старија од краја XV. вијека.

47. — Како је сигурно вријеме када је *довршен* З као *једна* књига, тако је сигурно и мјесто гдје је писан — »у Дубровнику« каже поговор, а при крају *Освећења* (стр. 119), гдје талијански аутор жели да Фиренца и надаље расте и цвате, те у то име зазивље заштитнике тога града св. Ивана и св. Репарату, св. Виктора и св. Барнабу, ту наш преводилац понавља истим ријечима исту жељу и молбу, али он то жели »овомуј нашему граду Дубровнику« те каже »чувај га, Боже, ... и света Госпођа и св. Власи, који јесу главе од овогај града«. Ако се дакле у поговору спомиње само уопће »Дубровник«, на томе се посљедњему мјесту два пута изријеком говори о *граду* Дубровнику, тако да би требало рећи да је З писан баш у самоме *граду* Дубровнику. Али ја мислим да неће бити тако него да је З писан у *околици* града Дубровника, а да »Дубровник« у поговору и »овај наш град Дубровник« у *Освећењу* треба узети у ширему смислу, то јест као »дубровачка држава«. То је лако могуће, а врло обичну паралелу налазимо у начину како су у старије вријеме католички редовници означавали своје поријекло додавајући уз своје име не баш *мјесто рођења* него *дијецезу*

којој је то мјесто припадало; сјетимо се Бартола Кашића који се је писао »Curictensis« (Крчанин), премда је он рођен на отоку Пагу, јер је Паг припадао крчкој бискупији. Разлог пак, с којега мислим да З није писан баш у самоме граду, тај је што је З писан ћирилицом, којом властела и образовани грађани дубровачки, колико знамо, у почетку XVI. вијека нису, или нису више писали (јер до средине XV. вијека јесу и они), док су је још дуго употребљавали трговци, занатлије, сељаци;[1] па, како је З ипак неко књижевно дјело, много је вјероватније да је писан у дубровачкој околици, гдје се је ћирилица у почетку XVI. вијека свакако много више употребљавала неголи у граду.

Али има још нешто с чега ја мислим да З није писан баш у граду: прије свега једна језична особина по којој се може мислити, како сам већ казао у приступу к издању (стр. XV), да је З писан на отоку Мљету, наиме то што има у њему неколико примјерâ гдје се *і* пред *r* схваћа као ě, при чему не мислим на примјере као *манастијер* итд. 25) 5(3). 39)11, *(без) косијера* 41)36, јер се они у граду изговарају тако јекавски, него мислим на ове: *пијер* 20, 238, с *мијером* 11,16.17,41.166, *сјеротам* 4,8; за прва два примјера знам сигурно да се још данданас тако говоре на Мљету — за трећи то је мање сигурно, — а сасвим је сигурно да у граду Дубровнику и у осталој његовој (јекавској) околици има само *пир, мир, сирота.* Можда иде амо и *мјеру* 15,80, *mjera* 27,2, за лат. *myrrha,* и *примјерéнје* 38,1, од *примирити,* премда би могло бити да су у прва два случаја А и В схватили да се ту ради о *мјери* а не о *мири* а да је у трећем случају С помислио на глагол *примјерити.* Али може лако бити да је и ту *і* узето као ѣ, јер знам да се на Мљету према *мијер* говори и *помијѐрити се,* па и *извијѐрити* мјесто *извирити, тијер* од тал. *тиро,* па и *сјер, чјер,* док се у граду говори само *помирит се, извирит, тир, сир, чир.* Ако је дакле З писан на дубровачком дијалекту, — а да јест, видјећемо одмах (в. § 52—53), — ти га примјери »хиперјекавизма« чврсто вежу с отоком Мљетом. Осим тога рекао бих да нас на

---

[1] Јиречек у Јагићеву *Archiv*-у XXI, 499; у тој су књизи на стр. 518—539 штампани разни тестаменти и трговачка писма што су разни Дубровчани из околице, а највише из Стона, писали ћирилицом од г. 1458—1550 (в. § 54); од тих списа на првом је мјесту тестаменат што га је г. 1512 писао ћирилицом у Дубровнику један дубровачки трговац који је био поријеклом из Плата у Жупи.

исту ту везу упућује начин како се у З-у преводи талијанска ријеч *monaco:* на крају легенде о св. кући у Лорету (бр. 16) потписује се у оригиналу »...monaco di Vallenbrosa« а у З-у »... калуђер од Валенброзе« (стр. 176). Ако се сад сјетимо да су се у Дубровнику звали калуђерима у првоме реду Бенедиктинци, а да је на Мљету био њихов највећи манастир у дубровачкој држави, онда се и то може узети као некакав знак да је З постао негдје гдје је бенедиктински ред уживао особит углед, а то би најлакше могао бити опет оток Мљет, који је тому реду баш и припадао а на којему других монашких редова није било. Ако пак узмемо још у обзир врло лијепо и правилно писмо руке A и B, па и D (рука C је већ слабија!), по којему се јасно види да су та тројица били вјешти писари, — а то је за оно вријеме значило да су били и врло образовани људи, — то неће бити превећ смјела супозиција да су они били »калуђери«, те да је З постао у бенедиктинском манастиру на Мљету, чиме би се најлакше протумачило и то да се је нашло неколико »образованих« људи који су у исто доба радили око једног истог књижевног дјела.

48. — Ако одбијемо оно што су писале руке D, E и F, а што не спада к првашњему садржају З-а, можемо рећи да у њему по свој прилици нема *оригиналних* чланака, то јест који би били састављени од наших људи на нашему језику, него су сви преведени и сви за З тек *преписани* (в. стр. 2 и д.). Али што се тиче њихова поријекла треба да чланке раздијелимо у двије групе: једни су у З стигли у својему првашњему преводу, у другима је напротив превод прерађен, — другим ријечима, једни су одмах преведени на дубровачки говор, други су најприје преведени на неки други славенски говор а тек касније су окренути на дубровачки. Чланци прве групе махом су преведени с талијанскога, и к њој сасвим сигурно припадају чланци у којима су преведене пјесме под бр. 10—15 и 17, и проза под бр. 16, а по свој прилици и други дио *Цвијета од крјепости* (бр. 1), т. ј. његове главе 30—41 (в. стр. 28 и д.), а можда и *Прилике и сни Данијела* (бр. 20), ако није тачно моје тумачење сигнатурâ у томе дијелу З-а; сви остали чланци спадају у другу групу. У тој другој групи ствар је замршенија, јер ту оригинал што је превођен може бити двојак — талијански (или можда и латински) и славенски:

талијански је без сумње за први дио *Цвијета од крјепости,* то јест за његове главе 1(19)—28, и за *Прилике и снове Данијела,* ако тај чланак узимљемо у ову другу групу, затим за *Чтеније од Алуберта* (бр. 41), по свој прилици и за чланке бр. 24—28 што је писала рука B, а можда и за још неке легенде и молитве што је писала рука C; али за оно што су писале руке B и C оригинал је могао бити, бар дјеломице, и на латинском језику. За те чланке друге групе који су сигурно преведени, или би могли бити преведени, с талијанскога (или латинскога), морамо свакако узети да су били преведени од свећеникâ глагољашâ. Како пак ти чланци нису литургичке ствари, које су се редовно писале и преписивале црквенославенским језиком, можемо надаље узети да су их глагољаши преводили на свој чакавски говор, сад с више а сад с мање примјесе »књижевнога« црквенославенскога језика који им је из службе божје био тако добро познат и тако обичан. То нам разјашњава зашто ти чланци, како су преписани у З-у, имају, како смо видјели, трагова и од чакавскога говора и од црквенога језика; старију глагољско-чакавску редакцију нашли смо и за први дио *Цвијета од крјепости* и за пјесму под бр. 3, па се нарочито код ове друге лијепо види како је чакавски говор окренут на дубровачки.

Него к другој групи припадају и чланци којих оригинали нису били написани на талијанском (или латинском) језику него на црквенославенском, те се налазе у многим рукописима у старијој јужнославенској и руској књижевности. Међу њих иду сви апокрифи, дакле бр. 2, 4—7, 34, а по свој прилици и бр. 18, а онда још Календар под бр. 19, па за њих смо видјели да треба питати којим су путом дошли у З, то јест јесу ли то на дубровачки говор окренути глагољско-чакавски или ћирилско-црквенославенски текстови. То треба питати, јер су за неке од тих чланака познати текстови једне и друге врсте, тако за бр. 5—7 и 34, док за бр. 2, 4 и 19 имамо само ћирилске паралеле, а за бр. 18 *(Суд велики по Матију)* има можда глагољска паралела, а има ли и ћирилска, у овај мах не бих знао казати. Гдје дакле има, изван З-а, и ћирилска и глагољска редакција, која је од њих била прерађена за З? Ја мислим да ће бити глагољска, иако не баш она која нам је сачувана или позната; за бр. 5 *(Наук од примудрога Акира)* мислим да се је то прилично сигурно (в. стр.

39—40) а регби и за бр. 2 *(Чтенје од прекраснога Јозефа)*, премда за њ немамо, или немамо више, глагољске редакције (в. стр. 44). Па како су и неки други чланци (први дио броја 1 и број 3) сигурно прошли преко глагољско-чакавске матице, мислим да није превећ смјела супозиција да су и остали апокрифи истим путом дошли у З, премда за њих или *сада* немамо глагољске редакције, или, ако је имамо, она је — како је то код бр. 6, 7 и 34 — даља од З-ова текста неголи је односна ћирилска; треба наиме увијек рачунати да се је у сиромашној глагољској књижевности могао лако изгубити односни апокриф, или његова редакција што би боље одговарала З-овој. У прилог тому мишљењу могла би говорити околност да је З можда постао у бенедиктинскоме манастиру на Мљету, а знамо како су баш бенедиктинци у нашему сјеверноме Приморју јако гојили глагољицу, па је лако могла бити међу њима и њиховом браћом на Мљету каква, па и оваква књижевна веза.

49. — З је на доста компликован начин постао: писале су га три руке а четврта га је саставила у једну цјелину, док су још двије касније нешто додавале на странама што су остале празне међу разним његовим дијеловима; ушло је пак у њ и чланака што су директно с талијанскога преведени на дубровачки говор, и чланака што су с глагољско-чакавских, а можда и са ћирилско-црквенославенских текстова прерађени и окренути на дубровачки говор. Посао преписивања З-а без икакве сумње свршили су четири човјека, јер се њихове руке тако јако разликују да не може бити говора о томе да би ма и само двије између њих могле бити од истога човјека (в. § 58). Није тако сигурно ко је свршио онај други посао приређивања чланака што су ушли у З, ко је дакле дао с једне стране директни *дубровачки превод* с талијанскога а с друге стране *дубровачку редакцију* глагољско-чакавских, евентуално ћирилско-црквенославенских матица. У томе погледу једна је ствар сигурна: ни дубровачки превод, ни дубровачка редакција није посао ни једнога од тројице писара што су писали З, јер су они, како смо већ видјели, само *преписивали туђ посао* (в. стр. 2 и д.), — тај превод и ту редакцију дао је дакле неко други, па би то могао бити један сам човјек, али и њих више. Ако се узме у обзир да има знакова по којима можемо мислити

да су бар неки чланци постали отприлике у исто вријеме (в. стр. 101); ако се надаље обазремо на то да, како ћемо видјети, из анализе З-ова језика не произлази да би се за поједине чланке могло констатовати да имају међу њима какве важније разлике у језику, — јер ситније разлике могу ићи, а сигурно и иду, на рачун разних преписивача (в. § 132), као што је и сасвим разумљиво да у комадима директно преведеним на дубровачки говор нема трагова ни од чакавскога дијалекта ни од црквенославенскога језика, којих има, и једних и других, у комадима што су тек у Дубровнику прерађени с глагољских, а можда и ћирилских матица; ако напокон узмемо у рачун да и у једноме чланку што је преведен с талијанскога и у другоме што је, како се чини, прерађен с чакавскога иста се талијанска ријеч *bordone* гријешком преводи истом ријечју *буцат* (в. стр. 88), — то би требало рећи да је *све чланке* у З-у један исти човјек што превео а што прерадио на дубровачки говор. Но опет има и доста разлогâ да мислимо да није било тако! Прије свега, ако би један исти човјек све то преводио и прерађивао, онда би ипак посао испао и једноличнији утолико што код прерађених чланака трагови од матице не би били негдје врло обилни (тако нарочито у *Skazanju od 12 petaka)* а негдје једва видни (тако нарочито у 4. дијелу што је писао В, а евентуално у Данијеловим *Приликама* бр. 20); осим тога, тада бисмо морали узети да је тај један дубровачки преводилац-прерађивач цијели свој посао коначно написао и у *једном* рукопису, док смо видјели да сигнатура табакâ у почетку 3. дијела, иако је непотпуна, ипак прилично јасно показује да је З преписиван с разних рукописа (в. стр. 79). Али је најглавније то што већ код оних комада што су директно преведени с талијанскога видимо да нису сви једнако вјешто преведени — неки, а у првоме реду »историје« о св. Ивану. св. Ђурђу и св. Џулијану (бр. 10, 11 и 13) немају у преводу готово никаквих бесмислица ни погрешака, док их остали имају у великом броју, па се та знатна разлика по свој прилици не може протумачити само тиме да је у оним првим чланцима талијанска дикција јаснија и лакша него ли у овим другима, евентуално да је талијанска матица ових других чланака имала више преписивачких или штампарских погрешака неголи код оних првих (код »историјâ«). Према томе

ја и нагињем мишљењу да је посао око превода и прераде чланака, што су пак преписани у З, свршило више од једног човјека, иако ми фале елементи по којима бих могао тај посао подијелити међу двојицу или неколицину раднику̂. Али свакако мислим да дијелови преписани од В и С нису прерађени ни од једног истог човјека, ни од онога што је прерадио чланке преписане од А, јер иначе међу тим разним дијеловима З-а не би било толико разлика и у ортографији и у језику колико их збиља има (в. § 132).

50. — Ја сам већ довле говорио о З-у, који је сигурно писан у Дубровнику, као о споменику нашега језика који је написан и дубровачким дијалектом, па мислим да то управо не би ни требало доказивати, него напротив, ко не би вјеровао да је то тако, требало би да доказује и докаже да је З састављен доиста у Дубровнику, али не од Дубровчана. Свакако биће добро да се и то питање мало потање разгледа, тим више што је тога мишљења био и Јагић, који је о томе казао ово: »Писац бијаше, како се из књиге види, сљедбеник западне цркве, за цијело некакав босанско-далматински фратар, онакова реда човјек, као што касније Дивковић, Посиловић итд.«[1] Али то је Јагић казао прије 50 година, када се је још опћенито држало да се ћирилицом у почетку XVI. вијека у Дубровнику (на његову околицу није се ни мислило!) није никако употребљавала, док смо сада у томе погледу боље обавијештени (в. § 54); зато је Јагић и помислио на далматинско-босанскога фратра, сасвим тачно разабравши из З-а да га је писао католик а врло добро знајући да су босански фрањевци још у XVII-ом и XVIII. вијеку писали ћирилицом. Против тога Јагићева мишљења ја сам, већ на темељу оних комада из З-а што их је сам Јагић издао, тврдио да су З, у његовој садашњој редакцији, саставили и писали Дубровчани на дубровачком дијалекту, те да се он у језичном погледу лијепо слаже с два дубровачка лекционара из XVI. вијека — с оним од г. 1508, који је писан латиницом од дубровачкога властелина Никше Рањине, и с ћирилским преписом Бернардинова лекционара од г. 1493, али по свој прилици по његову другом издању од г. 1543.[2] Ана-

---

[1] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 68.

[1] Јагићев *Archiv* XIII, 368; о другоме ћирилском дубровачком препису тога лекционара (в. § 55) нисам тада могао ништа да кажем.

лиза З-ова језика показаће да и онај који је, или они који су преводили и прерађивали чланке што су ушли у З, и писари А, В и С, што су их преписали, били сви Дубровчани те су говорили оним дијалектом што се је у почетку XVI. вијека, а и прије и послије тога доба, говорио и још увијек говори у граду Дубровнику и његовој најближој околици.

Прије свега то стоји да је З писан штокавско-јекавским дијалектом: има увијек *што* и *зашто* а никада *ча* ни *зач* (в. § 102); *ј* за праслав. *dj* има каткада у оним облицима у којима се може наћи и у другим штокавским, нарочито дубровачким споменицима (в. § 88); има увијек *št-žd* а никада *šć-žj* (в. § 89); *l* на крају слога готово је без изузетка претворено у о (в. § 90); за праслав. ě има редовно јекавски рефлекс, осим оних случајева гдје је у свим јекавским дијалектима мјесто њега *i* (в. § 72—75). Како је дубровачки редактор поступао при своме послу, видимо најбоље код пјесме бр. 3 јер ту имамо старију чакавску редакцију с којом се она готово увијек слаже од ријечи до ријечи. Ту дакле видимо да је Дубровчанин конзеквентно замјењивао особинама (тадашњега, а редовно и садашњега) дубровачкога говора све особине чакавске матице које су њему биле необичне, — налазимо дакле у тој пјесми (пред знаком > стоји облик чакавске редакције а за њим облик који је у З-у) *ча* > *што* 1, *нишће* > *ништа* 24 (§ 102); *вијмо* > *виђмо* 13; *ојти* — *појти* > *оћи* — *поћи* 29—30 (§ 88); *кал, хотѣл* > *као* 4, *хотио* 81 (§ 90); *в, в'зму, встанѣ* > *у* 28 (2). 37, *узму* 38, *устаните* 52 (§ 91); праслав. ě (које се у Вајсову тексту редовно пише тим истим глагољским знаком) имамо 24 пута јекавски рефлекс, а међу њима и 5 пута гдје јекавски изговор иде против срока: тијело (+ *гњило*) 9, *побјегне* (+ *постигне*) 26, *себие* (+ *греби*) 38, *тиело* (+ *било*) 77, *умриети* (+ *прити*) 81, а икавски су облици само који су обични у свим јекавским дијалектима: *хотио* 81 и (*провѣѣти* >) *провијати* 69; *прид* 13,56 (гдје Вајсов текст нема *прѣд* него *пред*), па (*в гробѣ* >) *у греби* 37, (*о себѣ* >) *о себи* 60 и (*к себе* >) *к себи* 82 нису прави нкавски облици, као што није ни *плима* 14 према *плѣна* (у Вајсову тексту а *пина* у млађему чакавском рукопису) него је исправан облик (који се добро сриче с *очима*) а *плѣна* и *пина* су облици који се с *очима* не сричу никако; за праслав. *вьс-* З има увијек метатезу које чакавски текст нема ни један пут: *сви* 20.56.61, *сва* 65, *свега* 29,

свиех 48, *свием* 46, *свак* 26.60 (§ 95); *вьзда* >*вазда* 62, *сьда*> *сада* 68; *осѿру* >*ошѿру* 17 (§ 93); *чрви* >*црви* 40 (§ 94); *гдо* > *тко* 72, *нигдор* >*ниткоре* 39 (§ 102); *кьдѣ* > *гдје* 66 (§ 115); ген. пл. *гробов* >*гребова* (против метра) 46 (§ 98); инстр. синг. *собу* >*собом* 36.54 (§ 101); *хћемо* >*ћемо* 12.41, 3. пл. *хоѿе* >*хоће* 63.64, >*ће* 47.65 (§ 105); *ѿонести* >*ѿониеѿи* (у сроку са *оѿрести)* 31; *божја суда* >*божјега суда* (против метра 57 (§ 117); *зьдѣ* >*овдје* 32. Од обликâ који у то доба нису више били обични у дубровачком говору остао је у З-у само лок. синг. *греби* 28.37 (§ 98), али први пут, према *(тамьнѣ гробѣ)* у Вајсову тексту, у З-у стоји *у тамној греби,* по чему се види да је дубровачки редактор то мјесто сасвим криво схватио узевши да се ту ради о некаквој женској именици *greba* а не о мушкој *греб,* а други пут *у греби* се сриче са *себи,* па је, без сумње због тога, задржао иначе њему необични облик *греби*; зато је и преписивач (писар А) оба пута писао *греби,* само што је он опет други пут оно *себи,* против срока, окренуо на своје *сєбие* (§ 101). Осим тога из чакавске матице прешло је у З и црквено *паки* 11, а из ње је преузет и ном. пл. *људје* 63, који је у Вајсову тексту већ замијењен нашим обликом *људи*.

51. — Тако су отприлике окретани на дубровачки говор и остали чланци што су истим путом доспјели у З. Него опет све те промјене што је дубровачки редактор провео у језику своје матице доказују доиста сасвим сигурно да је тим та пјесма окренута на штокавско-јекавски говор којим је писан цијели З, али не доказују још сигурно да је тај говор био дубровачки. Треба дакле то боље утврдити, те у ту сврху прије свега истаћи да су ти људи, који су за З преводили, прерађивали и преписивали, били, како је већ казао Јагић, католици, чиме се јако стеже подручје у којему имамо тражити постојбину говора којим је писан З. Сада су наиме јекавци великом већином православни, а католици су само у Дубровнику и његовој околици (то је и најчишћи католички јекавски крај), у једном дијелу Боке которске, нешто мало у јужној Херцеговини, па у средишњој и источној Босни, и напокон у источној Хрватској и западној Славонији. Тако је по свој прилици било и у почетку XVI. вијека, само што су католички јекавци (а и православни) сјеверно од Саве вјероватно млађи досељеници. Је ли у то доба било

још и јекаваца богомилâ, није нам познато, јер уопће не знамо када се је богомилска вјера код нас угасила. Напротив сва је прилика да је већ тада било и јекаваца муслимана, којих има и данданас у великоме броју у јужној Херцеговини, па у средишњој и источној Босни гдје има и католикâ јекаваца. Него, кад се говори о З-у, јекавци богомили и муслимани не могу се дабоме никако узимати у обзир; али не могу ни православни, јер је очевидно да су око њега радили католици. Већ је споменуто да су неке светачке легенде и молитве сигурно к нама дошле из католичке Италије (в. стр. 93), дакле су без сумње од католикâ пренесене за католике; затим познавање, иако слабо, талијанскога језика које је за тај посао потребито може се много прије претпоставити код католикâ у Приморју неголи код православних у Босни и Херецеговини; особито нас пак на католике упућује околност да је неколико чланака у З-у сигурно прерађено с глагољских матица, док ни за један чланак није сасвим сигурно да је његова матица била написана ћирилицом (в. стр. 105). Уз те спољашње моменте имају и у језику З-а двије ствари што говоре за његово »католичко« поријекло: у чланцима преведеним с талијанскога има много ријечи, нарочито за апстрактне појмове, које су позајмљене или преузете из талијанскога (в. § 126—129), а онда — а то је у овоме погледу најјачи и најбољи доказ — има у З-у много обликâ што су у вези с вјером и с црквом а које употребљавају само католици: *Агустин* 25)1; *думну* 39)11; *Јозеф* итд. 2,1 итд.; *Јакоб* итд. 2,1 итд., *Јакоба* 4,1; *Михајао* 6,12.12,42; *ремета* 10,10.16,15; *атеп* 10,26.37,3.39, 8(2 пут),40,0.41, 10.44,0(2 пут); 10,10.16,15; *амен* 10,26.37,3.39,8(2).40,0.41,10.44,0(2), *Исукрст* итд. 11,3.24,6.37,3, *Исукрстов* 4,12; *ерезије* 11,8; *Јерузалем* итд. 12,5.16.17 итд.; *Луцифер* 12,8 итд. 17,21; *арканђео* 12,19 итд.; *миракуло* 13,26; *Матео ванђелиста* 14,53; *бискупи* 15,4. 40,0; *архибискупа* 4,24; *векара* 15,160; *официја* 16,4; *(мјесеца) марча* 5,40, *маца* 16,20; *Мојзес* 17,177, *Мојзе* 17,178; *криж* итд. 18,2.41,5.42,8.43,1.3; *Језуса* 28, 2, *Језус* 35,9; *Иван апусто* 36,5; *Габрио* 39,2; *мису говорити* 41,1. То нису *сви* облици који амо спадају, а разасути су гоово *по свим чланцима* З-а, тако да су они збиља и најбољи доказ да је и цијели З посао радникâ католикâ. Истина, у З-у има и такових облика ове посљедње врсте које редовно не употребљавају

католици него православни, али њих у З-у налазимо само у оним чланцима који су прерађени с глагољско-чакавских, евентуално и ћирилско-црквенославенских матица, па у којим налазимо и других трагова од црквенога језика (в. § 123—125), с чега не може бити сумње да су и ти »православни« облици остали без промјене у глагољској матици — а да таких облика има, уз друге црквенославенске, у глагољским споменицима добро је позната ствар —, па су из ње, евентуално директно из ћирилске матице, прешли у те З-ове чланке.

52. — А кад је З посао штокаваца јекаваца *католикâ*, онда се јако стежу границе његове постојбине. Да је у Боки которској или у Босни и Херцеговини било прије г. 1520 међу католицима ма и најмањега књижевнога живота, није нам никако познато; напротив врло добро знамо да је у Дубровнику, најкасније у другој половици XV. вијека, било живог књижевнога рада, па кад то знамо, и још ктому знамо да је З збиља писан у Дубровнику, онда, и кад не бисмо имали никаквог разлога да речемо да је З *дубровачки* споменик, могли бисмо то *a priori* тврдити и мирно чекати да ко докаже да то није тако. Али имамо врло јак разлог да тврдимо да је З збиља састављен и писан од Дубро̀вчана својим дијалектом, а тај нам разлог даје баш његов језик.

Дубровачки дијалект припада групи босанско-херцеговачких штокавско-јекавских говора, те још дандана нема много граматичких (фонетских, морфолошких и синтактичких) особина којима би се он разликовао од осталих говора ове групе. Али је зато у лексикону велика разлика међу њима, јер је Дубровник, а с њим и његова околица, од давнине био под латинско-талијанским културним а касније и литерарним утицајем, док су Босна и Херцеговина биле више под грчко-бизантским а доцније турским утицајем. Стога је, са стране лексикона, дандана врло карактеристична појава да у Дубровнику има врло много талијанских а — поред његових дугих и јаких веза с турским свијетом — готово никаквих турских ријечи (рачунајући амо и арапске и персијске ријечи позајмљене од самих Турака); а наопако у Босни и Херцеговини има врло много турских а готово никаквих талијанских позајмица. Зато ћемо и у језику З-а наћи врло мало граматичких особина за које се може рећи да припа-

дају дубровачком говору а не налазе се иначе у босанско-херцеговачком говору, али зато нећемо наћи *ни једне* за коју би се могло рећи да припада овому посљедњему а да је нема у дубровачком. Невоља је само, и то врло велика невоља, што немамо из почетка XVI. вијека текстова писаних којим босанско-херцеговачким дијалектом, да их можемо испоређивати са З-ом (најстарији босански писац, Дивковић, за 100 година је млађи од З-а), па зато не можемо поставити него ова два правила: новији облици што их има већ З, а има их још данданас дубровачки дијалект, могу се сматрати дубровачком особином, ако их нема у босанско-херцеговачким говорима од Дивковића амо до нашега времена; напротив, старији облици што их имају још данданас босанско-херцеговачки говори, а има их и З, док их садашњи дубровачки дијалект нема, нису босанско-херцеговачке особине које су стране дубровачком дијалекту, ако их налазимо у осталим дубровачким споменицима прве половине XVI. вијека, — него то су старији, некад цијелој штокавско-јекавској групи заједничке особине које су се сачувале у Босни и Херцеговини а с временом изгубиле у Дубровнику. Да споменем само пар примјерâ: будући да у З-у, као што редовно бива у дубровачких писаца из краја XV-ога и из почетка XVI. вијека, од завршних група *st-št-zd-žd* често отпада дентал (в. § 96), док то у Дивковића бива само »у два три случаја, у којима подражава дубровачким песницима«,[1] а и сада се то ријетко гдје чује у Босни и Херцеговини,[2] може се то отпадање дентала за почетак XVI. вијека сматрати дубровачком особином. Тако је и с оним *-j* што се у З-у врло често, готово редовно додаје неким облицима показних замјеница и показним прилозима (в. § 102 и 115), док га, регби, немају ни Дивковић ни садашњи босанско-херцеговачки дијалекти — бар га Ђорђевић не спомиње, а нити сам га ја слушао; истина, нема га ни садашњи дубровачки говор, али је код старијих дубровачких писаца врло обично. Напротив, није ништа специјално босанско-херцеговачко што З има без изузетка несажето завршно *-ao* (в. § 86) и врло често имперфект а нарочито аорист, док данданас у Дубровнику има само сажето -ō а од та два глаголска облика нема ни трага

[1] Ђ. Ђорђевић, *Глас* Српске академије LII, 109.
[2] М. Решетар, *Der štokav. Dialekt* 152.

— то *-ао* и ти глаголски облици за дубровачки су говор архаизми које дубровачки писци XVI.вијека, нарочито најнароднији између њих, Марин Држић у својим комедијама у прози, редовно имају.

53. — Граматичке нам особине дакле мало помажу, али нам зато лексикон пружа велику помоћ, и то не својим књижевним дијелом, јер је такове ријечи и најскромнији књижевник кадгод могао, а често и морао узимати са стране или сам стварати, јер их је требао а није их налазио у живоме народном говору својега мјеста, — него ту нам помоћ З-ов лексикон пружа оним обичним ријечима што је свак требао и *говорио* у свагдашњему разговарању у кући и изван куће. Међу њима налазимо тако сигурних и карактеристичних »дубровчанизама«, да се одмах види да их је само Дубровчанин могао употребљавати у толикој мјери. Највише примјерâ за то налазимо међу ријечима позајмљеним из туђих језика, а то је сасвим разумљиво, јер се баш туђинке узимљу према мјесним приликама и потребама, док су домаће ријечи понајвише заједничка баштина цијелога народа. Карактеристични су за дубровачки говор н. пр. ови изражаји (које овдје узимљем увијек у ном. синг. или у инфинитиву): *а) за кућне предмете*: *жмуо* (чаша) 38)6; *трпеза* (стô) 7,11.17, 135.188(2); *спенга* (спужва) 12,42.18,8; *интијерна* (фењер) 14, 43; *линцуо* (плахта, чаршав за кревет) 17,120.20,166; *дублијер* (двострука свијећа) 20,26.32; *лукијерна* (свијећњак) 20,184; *b) за зграде и јавна мјеста: келомна* (ступ) 27)9.11,18.12,43.15, 43.17,72.18,2.28,2.41,9; *страњ* (крчма) 33,11; *полача* (палача) 4,9.5,65.6,12.15,118; *клак* (вапно) 5,67.15,32.33; *густијерна* (цистерна) 10,9; *плаца* (трг) 11,12.12,16.15,172; *товијерна* (крчма) 12,57; *сорта* (рупа) 17,59.210; *понта* (морска обала; још и данас *Пôнта* у дубровачкој луци) 17,146; *пуч* (чатрња) 20,267; *с) за виши културни живот: скула* (школа) 12,56; *либро* (књига) 12,12; *каламар* (мастионик) 10,17; *ингваст* (мастило) 10,17.12,51.17,208; *легати* (читати) 14,15.16,1.28,6; *узлегати* 25, 0; *напенгати* (насликати) 15,104, *упенгати* 20,165; *d) за разна занимања: педут* (морнар који лађу води) 41)1; *манигодо* (џелат) 17,20; *векар* (викар) 15,160; *калуђер* 16,20.20,218, а у вези с тиме може се узети и *навао* (бродарина за терет) 14,9; *аксаџ* (драм) 17,71; *вота* (пут, у »један пут« итд.) доста често; *дупли* (двострук) 15,46.47; *спенцати* (потрошити) 15,15,

па и *танац водити* (плесати) 36,4; *е) напокон: куда* (реп) 30)4; *машаљ — фемена* (мужјак — женка) 40)8; *непут* (синовац, нећак, унук) 15,43; *глотунија* (прождрљивост) 33)2.12,21.56; *Михајао* (Миховио) 12,42 и дубровачки »парац« (заштитник) *свети Власи* 16,175, који се само у Дубровнику тако зове а иначе је код католикâ *Блаж*. Али и међу домаћим ријечима има гдјекоја што је својим значењем или обликом карактеристична за Дубровник, н. пр. *дундо* (стриц, ујак) 15,45; *владика* (госпођа) 13,14; *глума* (шала) 26)1; *књига* (папир) 12,40. 17,108, (писмо) 20,104; *мледан* (мршав) 17,16; *стабар* (стабло) 20,147; *у струменте ударати* (свирати 15,155 и опет *трешња* (потрес), која је у Дубровнику на жалост и предобро позната, а под тим именом само у њему.

Треба признати да се гдјекоја од тих ријечи, у томе значењу или у томе облику, може чути и у којему другом нашему крају, али опет може се сасвим поуздано казати да нема ни једног нашег штокавско-јекавског говора (а о другом којем код З-а не може бити говора) а и ни једног нашег старијег језичног споменика гдје би се могла наћи ни четвртина тих »дубровчанизама«, док се готово сви говоре још данданас у Дубровнику, па је то по мојему мишљењу баш најбољи доказ да је З споменик дубровачкога говора. С друге стране и то је истина, да би се из З-а могао извадити много већи број ријечи које се сада у Дубровнику не говоре, али то су или такове ријечи које су ушле у неке чланке З-а из њихових недубровачких матица, или су ријечи које су се употребљавале (нарочито за апстрактне појмове) само у дубровачком књижевном језику онога времена, или су напокон у то доба доиста биле праве народне ријечи које су се с временом у Дубровнику заметле. Она прва могућност најмање је дала повода великој разлици међу З-овим и садашњим дубровачким лексиконом, а тим више су ту разлику проузроковали други и трећи моменат, па с те стране разлика међу З-ом и садашњим дијалектом није већа неголи је међу првим дубровачким пјесницима и садашњим говором, — она је чак утолико мања што и у З-у и у садашњем дубровачком дијалекту има много више талијанских ријечи неголи код пјесникâ, који су у том погледу били одлучни пуристи те се чували што су више могли тих туђинака.

ДРУГИ ДИО: ЈЕЗИК ЗБОРНИКА.

54. — По мојему мишљењу сви су чланци у З-у или прерађени или преведени, па и преписани од самих Дубровчана, тако да су они који су *преведени* написани на чистом дубровачком говору, док су они који су *прерађени,* сад с већом а сад с мањом конзеквенцијом, окренути на дубровачки говор, али опет тако да је у њима остало сад јачих а сад слабијих трагова од говора с којега су прерађивани, то јест од чакавскога далматинскога дијалекта с нешто примјесе црквенославенскога језика, или можда само с траговима тога језика (в. стр. 106). Према томе, истражујући језик З-а, треба прије свега одијелити прерађени његов дио, који је по свој прилици и старији ($З^1$) од преведенога, оригиналног дубровачког дијела ($З^2$); овому другому дијелу припада сигурно друга половица (главе 28 до 41) *Цвијета од крјепости* (*Цвијет*[2]) и чланци под бр. 10—17, а можда и чланак под бр. 20 *(Прилике и сни),* првому пак дијелу све остало, евентуално и тај посљедњи чланак; гдје пак устреба, и у самом $З^1$, разликовати оно што је писала рука А од онога што су писали писари В и С, ту ћу тај први дио означити словом $А^1$, док ће ми $А^2$ бити оно исто што и $З^2$, то јест оно што је *директно преведено.* Језичне особине дијела $З^2$ можемо сматрати особинама дубровачкога говора, то јест штокавско-јекавскога дијалекта како се говорио (и још говори) у Дубровнику и његовој околици у другој половици XV. вијека и у првој половици XVI-ога, јер је сва прилика да и дубровачка редакција од $З^1$ и сам $З^2$ нису раније постали (в. стр. 101); у те дубровачке особине рачунаћемо дабоме само оне којима се је З одалечио од прасрпскохрватскога, односно од праштокавскога становишта. За оне особине пак којим се $З^1$ разликује од $З^2$ — и не говорећи о онима за које се

одмах види да и нису српскохрватске него црквенославенске, — требаће најприје видјети јесу ли дубровачке и уопће штокавске, или су трагови од чакавских матица. Него треба у томе разликовању ићи и даље: и у З[1] има разликâ међу његовим разним чланцима, нарочито међу онима што је писао сваки од његове тројице писарâ, јер, иако су сва тројица били Дубровчани (у ширем смислу), могло је бити ситнијих разлика у њихову говору, које су могле произлазити из њихова индивидуалнога говора, или из говора ужега мјеста гдје су се они, у границама штокавско-јекавске дубровачке територије, родили (и дандана̂с јекавски дубровачки говор није сасвим једнак у граду, у Конавлима, у Стону и на Мљету), или су напокон могле бити резултат неких »језичних правила« што их је сваки или којигод од њих могао себи наметнути. Иако је пак З споменик који се већим дијелом, а нарочито оним што је писао писар А, има ипак сматрати неким књижевним дјелом, баш нам његов језик, а нарочито његова ћирилица, сасвим јасно показује да он није постао у поводу за ученом поезијом Шишка Менчетића и Џоре Држића и њихове школе него у кругу оних скромнијих књижевних радника који су се кретали у границама црквене писмености, намијењене простијему народу а не образованим људима за које су пјесници писали своје пјесме.

55. — Него ја ћу овдје не само изнијети језичне особине З-а већ ћу их и испоредити с онима других дубровачких споменика који су му најближи. Таквих споменика има мало, јер прије свега треба одбити све најстарије дубровачке пјеснике; како сам наиме већ доказао у својему чланку о чакавштини и њеним границама,[1] дубровачки су пјесници XV-ога и XVI. вијека донекле *писали* друкчије неголи су *говорили,* па прави дубровачки народни говор треба тражити у списима и дјелима тога времена што су писани прозом и без икакве или с малом књижевном претензијом. Ја сам ту истакао особито важну чињеницу да и сами пјесници, када пишу у прози, пишу истим језиком којим су писани ти списи и та дјела у прози, тако нарочито Марин Држић у својим комедијама у прози, па и он и други пјесници у прозним предговорима и посветама к својим пјесмама.[2] Нема сумње

---

[1] Јагићев *Archiv* XIII, 361 и д.
[2] О. с., 371 и д., 380.

дакле да нам до краја XVI. вијека дубровачка *проза* а не дубровачка поезија претставља живи народни дубровачки говор, тако да би се са З-ом могле испоређивати из дубровачке пјесничке литературе тога времена само Држићеве комедије у прози и ти понајвише доста кратки предговори и посвете. Прозна књижевност у ту би нам сврху дабоме врло добро дошла, прије свега позната побожна дјела Б. Градића и Арк. Гучетића, и још двије мање ствари,[1] а онда нарочито још четири дубровачка дјела XVI. вијека што су писана ћирилицом као и З. Од тих посљедњих два су рукописни преписи Бернардинова лекционара који су по свој прилици начињени по његову другом издању од г. 1543, а од којих се један чува у Градској библиотеци у Лајпцигу а други у Доминиканској у Дубровнику,[2] а у којима су чакавско-далматинске особине, прилично конзеквентно, замијењене штокавско-дубровачким. Сигурно је за дубровачку околицу приређен и *Наук крстјански* што је г. 1563 ћирилицом штампан у Млецима, и чини се да је са шпањолскога Ледезминог катекизма директно преведен, како у натпису каже, »на дубровачки језик«.[3] Напротив није сигурно је ли дубровачки споменик и рукопис **Ортусь аниме** од г. 1567, који се чува у архиву Југослав. академије под сигн. III.a.25; ја га нисам могао прегледати, јер је био позајмљен, па га познајем само по ономе што кажу о његову садржају Прохаска[4] а о његову писму Лавров.[5] То је молитвеник што га је имао *Mateus di Zorzi Božidar* а писао га је *Marinus Nicolaus* у Биограду. Прохаска говори да није сигурно је ли то Биоград на Дунаву

---

[1] В. *Građu* Југослав. академије 9, 50.

[2] В. Јагићев *Archiv* XIII, 367 и *Rad* 134, 116. Касније сам констатовао да је ћирилски дубровачки лекционар преписан по првоме Бернардинову издању од г. 1493.

[3] Штампао га је млетачки штампар Занети уставним словима којима је штампао и књиге за наше православне, док је још био у друштву са Загуровићем а прије него ли је ишао у Скадар; то је без сумње исто што и »*Led.* = Nauk krstjanski O. Jakoba Ledesmi ciriličkim slovima utiješten« што га Стулић спомиње у *Riječosložju* II, 673 међу својим изворима. Све ми је то саопћио проф. Колендић који је негдје видио један егземплар ове заборављене књижице, од које је можда само ново издање латиницом »Nauk krstjanski od Jakoba Ledesmi, istomačen u jezik dubrovački«, који је штампан у Млецима г. 1583 (*Građa* 9, 50). — О томе ћирилском катекизму в. сада Колендићев чланак у *Решетарову Зборнику* 265 и д., па *Revue des Études slaves* XII, 49 и д.

[4] *Das kroat.-serb. Schrifttum in Bosnien* ... 95—96.

[5] *Энциклопедія слав. филологіи* IV/1, 320, а ктому је дана у Албуму под бр. 91 репродукција једне стране.

или »онај у Херцеговини«; ако се Прохаска није преварио те мислио управо на »Биоград на мо́ру«[1] код Задра, онда тај трећи херцеговачки Биоград мора да је неко врло незнатно и непознато сеоце, јер га нема ни у Акад. рјечнику, с чега и мислим да је рукопис свакако писан у Биограду на Дунаву, по свој прилици у тамошњој католичкој, дакле дубровачкој колонији (15 година прије тога у истоме Биограду био је издао еванђеље за православне *Тројан Гундулић от великаго града Дубровника).* А не могу се сложити с Прохаском ни што се тиче поријекла тога *Marinus Nicolaus:* он мисли да је био »сигурно« босански фрањевац, премда признаје да се види да је био талијански образован. Истина, то би могло бити да је био и фратар и Бошњак, али онда би се *сигурно* и потписао »P(ater) Marinus Nicolaus« а не би по свој прилици латински већ опет ћирилицом. Зато ја мислим да је он био трговац, и то Дубровчанин, на што нас упућује и само име *Marinus,* које је у Дубровнику врло обично, и тому имену додано *Nicolaus,* што ће бити по старome дубровачком обичају очево име, а све се то потврђује тиме што је господар књиге (за којега је ваљада и писана), — како облик његова имена *Mateus di Zorzi Božidar* показује, — опет без сумње Дубровчанин. Прохаска надаље говори да је *Ортус* писан мјешовитим јекавско-икавским говором, али судећи по оној страни што је репродукована у Лаврова ја не бих рекао да је баш тако: према каквих 15 јекавских облика налазимо на њој само *придраги* и двапут *прид,* што нису прави икавизми (в. § 73), тако да је прави икавски облик само *свитска.* Али опет и ја признајем да већ та једна страна не чини утисак правог дубровачког говора. Свакако требаће тај споменик проучити и видјети је ли он преведен (јер се по натпису види да је преведен с латинскога *Hortus animae)* или и он само прерађен или тек само преписан од Дубровчанина.

56. — Сва је та дубровачка прозна књижевност XVI. вијека махом млађа од нашега З-а, осим Дубровачкога лекционара који је свакако из истога времена, а можда и нешто мало старији, могао сам наиме констатовати да га је писао

---

[1] Таки је акценат далматинскому Биограду а не *Бѝоград,* и »на мо́ру« (према *мо̑ре* а не »на̀ мору«.

без сумње сам З-ов писар А, јер су баш једнака слова као у А а само код неких (ћ, ф, ѕ) могу се видјети неке ситне разлике које зависе од тога што оба рукописа нису писана у исто вријеме. Већ је то добар разлог да се та од З-а млађа прозна дјела одвоје за себе, а још је јачи разлог што би се иначе и мој посао знатно умножио и опсег ове радње још више повећао. Ја ћу се зато ограничити на то да З-ов језик испоредим само с дубровачким прозним споменицима који су од З-а старији; њих је мало и већ су у језичном погледу готово сви и проучени, и тако ћемо добити преглед развитка дубровачког дијалекта до почетка XVI. вијека. Ја ћу се дакле обазирати само на двије ствари — на старе дубровачке повеље од XIII-ога до XV. вијека и на Рањинин лекционар од г. 1508. Повеље (P) писане су све ћирилицом и управљане од дубровачке владе разним владарима и господи на Балкану, а изузетно и неким Дубровчанима, од којих има и гдјекоје писмо управљено влади; њихов сам језик ја приказао у чланку о тим повељама.[1] Рањинин је лекционар (R) преписао латиницом од г. 1508 даље дубровачки властелин Никша Рањина и састоји се од главнога дијела, у којему је чакавско-далматински текст лекционара прерађен и окренут на дубровачки говор (R^1), од неколико лекција које су преписане из Бернардинова лекционара и само донекле исто тако окренуте на дубровачки говор (R^2), и напокон опет од неколико лекција које су у Дубровнику директно преведене с *Вулгате* (R^3). И његов сам језик ја приказао у својој расправи о приморским лекционарима (L).[2] За допуну чланка о повељама употријебио сам оне дубровачке списе што је Јиречек издао (J) пошто је тај чланак објелодањен;[3] о њихову писму, ортографији и неким глав-

[1] *Die ragusanischen Urkunden des XIII.—XV. Jahrhunderts,* у Јагићеву *Archiv*-у XVI, 321—368 и XVII, 1—47; при цитирању из ове радње узимљем уз слово U само број стране без броја књиге, јер се већ по броју стране види да ли је односно мјесто у XVI-ој или у XVII. књизи *Archiv*-а.

[2] *Primorski lekcionari XV. vijeka* у *Radu* 134, 80—136 и 136, 97 до 199; како је овдје велики број страна у обје књиге једнак, тако при цитирању узимљем за прву књигу L^1 а за другу L^2.

[3] Својему чланку *Zur ragusanischen Literaturgeschichte* у XXI. књизи Јагићева *Archiv*-а Јиречек је додао на стр. 509—542 24 прилога, од којих су бр. 7—24 писани нашим језиком и ћирилицом; од њих је бр. 7 тестаменат из Дубровника од г. 1512, бр. 8—16 тестаменти су из Стона и околице од г. 1458—1495, бр. 17—23 трговачка писма

нијим језичним особинама дао је Јиречек уз издање цијели низ врло добрих опазака. За нашу сврху ови Јиречекови списи могу се само донекле употријебити, јер неки између њих нису писани од Дубровчана јекаваца него од икаваца, дакле без сумње од Рћана, то јест од становникâ западнога икавскога дијела полуотока Рата, гдје се дакле не говори више дубровачки дијалект; то су списи под бр. 8, 10, 11 и 12, иако су *прва* два и посљедњи писани у иначе чисто јекавском Стону; али и списи под бр. 14 и 15, премда се у њима иначе држи јекавски изговор, по свој прилици писани су од далматинских попова који су присвојили тај изговор у Јањини и Стону (в. § 79). За писма пак што су писана изван Дубровника није сигурно јесу ли их писали баш Дубровчани или ко други у њихово име; али опет наћи ћемо у свим тим Јиречековим списима неколико, иако ситнијих ствари које ће нам послужити.

1. *Писмо.*

57. — Сав је З писан ћирилским »скорописом«, дакле писмом што се је употребљавало у обичном животу, док су се »уставом« и »полууставом« (т. ј. уставом што нагиње на скоропис) писале у првоме реду црквене књиге. Зато се је овим другим (црквеним) писмом редовно много пажљивије писало: слова су била и већа и дебља, те се је настојало да сва буду отприлике једнако велика и једнако висока и да стоје лијепо усправно и у једнаким размацима. Код скоро-

---

управљена изван Дубровника у Дубровник од г. 1505—1531 а бр. 23 од г. 1550, бр. 24 је пак правилник једне братовштине у Стону из XV. вијека. Кад наводим из J који облик узимљем уз слово J и број стране у *Archiv*-у а за списе у XXI. књизи, гдје треба, и Јиречеков број прилога пред бројем стране. У истој је књизи још на стр. 501 фрагменат приватног писма из Стона из XV. вијека а на стр. 500 биљешка преписана у Дубровнику г. 1550, обоје такођер ћирилски. У XIX. књизи истога журнала Јиречек је у чланку *Der ragusan. Dichter Š Menčetić* био већ издао неке ситније текстове: ћирилицом на стр. 59—61 неке стихове и биљешке из прве половине XV. вијека а онда латиницом неке биљешке на стр. 52 из г. 1428—1438, а на стр. 39—40, 41, 55—56 и 70 из краја XV. вијека, па на стр. 56—57 тестаменат из г. 1524. За нас су особито важни ови ситнији текстови у XIX. књизи *Archiv*-а, јер су *сви сигурно* писани баш у граду Дубровнику, а из прилогâ у XXI. књизи нарочито тестаменат под бр. 7, који је г. 1512 састављен од Дубровчанина поријеклом из Жупе а г. 1517 преписан опет од Дубровчанина.

писа напротив писало се је »скоро«, то јест брзо, те се обично није пазило да слова буду лијепа и једнака него се ишло за тим да се брзо сврши посао, с чега су слова и била мања, и нешто положена на десно, а и попримала облике којим су се одвајала од словâ црквених књига. Може се дакле рећи да је стари скоропис отприлике што и данашња курзива, нарочито у томе погледу што су слова мања, тања и положена. Али зато скоропису фали једна од најкарактеристичнијих особина курзиве — везивање, непрекинутим потезима пера, по више словâ заједно а и цијелих ријечи. У нашему скоропису из времена прије XVIII. вијека, када су руски учитељи донијели у наше крајеве тадашње Угарске преудешену »грађанску« ћирилицу, везивање словâ је релативно ријетка ствар — то су понајвише у исто доба и скраћенице, а иначе свако слово стоји о себи, као по правилу и у уставном и полууставном писму. Зато бих ја и волио звати наш скоропис минускулом, јер, како ћемо одмах видјети, скоро нема никако карактер »скорога« или курзивнога писма. Врло је пак обична ствар да се наш скоропис зове »босанским писмом« или »босанчицом«, што није никако оправдано, јер он нити је постао у Босни, нити је био на Босну ограничен. Скоропис се код Славена најприје јавља баш код нас а тек доцније код Бугара и Русâ, — код нас најприје у канцеларији српских владара, и то већ за владања Стефана Првовјенчанога, од кога имамо једно писмо тако писано Дубровчанима г. 1222—1228,[1] па се је отада даље писало скорописом у свим нашим крајевима гдје се је уопће писало ћирилицом, те зато и у Босни и Херцеговини, у Дубровнику и у Пољицима код Сплета. Име »босанско писмо«, »босанска ћирилица« или »босанчица« оправдано је само утолико што су наш стари скоропис употребљавали за штампање књигâ само Бошњаци католици (од почетка XVII. вијека) и што се је он до нашега времена сачувао само у Босни и Херцеговини.[2] Да ли се још њим пише у Босни, не знам, али је Др. Ћ. Трухелка још г. 1889 казао: »У мухамедоваца је то писмо још недавно било обичајно скоро у свим беговским кућама, а

---

[1] У факсимилу у Лавровљеву албуму (в. стр. 118, напом. 5) под бр. 94.

[2] Ја сам у 80-им годинама прошлога вијека познавао у Сплету једног старог Пољичанина који је умио да пише само ћирилским скорописом.

још и данас имаде доста фамилија, које остадоше вјерне босанчици... Што се тиче православног житељства, многи пишу босанчицом још и данас...«; за католике напротив каже само: »До прије четрдесет година била је босанчица рекао бих службено писмо у фрањевачким манастирима«,[1] по чему би се рекло да ју је у то доба код католикâ била већ сасвим истисла латиница. Од тога казивања Др. Ћ. Трухелке тешко ми је вјеровати да су још г. 1889 »многи« православни писали ћирилским скорописом; није ли то тако казано према интенцијама тадашње босанске владе? Свакако, ако је тако и било, сада скорописа неће сигурно више бити ни код муслиманâ ни код православних; али ја сам још пред каквих 30 година у Бечу слушао да је једному ђаку Бошњаку стари отац бег писао скорописном ћирилицом. За то писмо дакле није никако оправдано босанско име, а ако га хоћемо прозвати неким географским именом, онда је опет много боље да га зовемо »западном ћирилицом«, како га је, ако се не варам, први прозвао Јагић,[2] које је име утолико оправдано што се је скоропис употребљавао до краја XV. вијека највише, а послије тога готово само у нашим западним крајевима.

58. — О скорописној (западној) ћирилици имамо само једну малу специјалну студију — чланак Д-ра Ћ. Трухелке што се спомиње доље у напомени 1; чланак је особито зато добар што доноси разних огледа овога писма с камених босанских споменика (са *стећака*) и из млађих рукописа; на старије се рукописе Трухелка не обазире, ваљада зато што босанских није имао при руци, а који нису босански нису њему ишли у рачун. Не може се наиме одобрити његова очевидна тенденција да прикаже ово писмо као нешто што је баш специјално босанско, и само босанско; него то иде на рачун ондашње тенденције сарајевскога *Гласника* уопће. А не могу пристати уз Трухелку да се је ово писмо развило из писма камених плоча — сигурно је баш наопако тачно: скорописно је писмо на пергаменту и папиру без сумње старије неголи на камену, гдје су се само, као свуда и увијек, нешто укоченије и неправилније клесала слова што је

---

[1] *Босанчица* (Сарајево 1889), засебни отисак из IV. књиге *Гласника земаљског музеја*, стр. 18.
[2] *Hrv. pisani zakoni (Monum. histor. Slav. merid.* IV), стр. XXVII.

радник имаю пред очима на пергаменту или на папиру. Осим Трухелке, нешто мало ријечи посвећују нашој западној ћирилици Лавров и Карски у својим палеографским дјелима.[1]

Наравски, и скорописна ћирилица није се у један пут развила, нити је била, свуда гдје се је писала, и увијек себи једнака; напротив, како ћемо то одмах видјети код З-ових писара, она се је могла и цијелим својим спољашњим видом и обликом појединих слова прилично јако разликовати. Још се је најбоље држала без промјене у штампи, а то напросто зато што су све босанске књиге штампане у Млецима (осим Матијевићева *Исповиједаоника* који је издан г. 1630 у Риму од Пропаганде) у истим штампаријама и добрим дијелом, без сумње, и истим словима. У томе погледу треба да се овдје стегнем на неке примједбе о писму З-ових писара A, B, C и D. Опћенита је карактеристика све четворице да не само немају лигатурâ, код којих по два слова или више њих имају један заједнички дио — не бројећи амо старе лигатуре ѹ и щ што су их они попримили као готова самостална слова, — него и не везују непрекинутим потезима пера по два слова или више њих, — ако опет не рачунамо старе везе ꙗ, ю и ѥ — већ свако слово стоји за себе као сасвим самостална јединица; и тако скоропис све четворице нема оне једне главне карактеристике курзиве — нема везивања словâ непрекинутим потезима пера. У погледу пак друге карактеристике наше минускуле, то јест у погледу положености словâ, З-ови писари иду по два заједно: A и D пишу сасвим усправна слòва, док су код B и C нешто положена на десно. Писари пак A, B и D били су извјежбани у своjему послу, те пишу лијепа, једнака слова; код A и D више су четвртастог облика, али код првога су ситна, с оштрим потезима и строго су војнички поредана, код D нешто су већа, с мекшим цртама и с нешто мало квачицâ; B напротив, гдје год може, извлачи црте изван ретка те их при крају мало завија — под ретком на лијево а над ретком на десно (нека се на 2. табли уз издање види како он пише слова а, г, д, и, п, р), с чега је његово писмо више уско и више дугуљасто неголи код осталих. Сва су та три писма дакле правилна и лијепа, док је сасвим

---

[1] Лавров, о. с. 320—321; Е. Ф. Карский, *Слав. кириллов. палеография*[2] (Петроград 1928) 177.

друкчије писмо C: то су груба, крупна, неједнака слова, добрим дијелом и у неједнаким размацима и у кривим цртама, тако да је опћенити утисак прилично неугодан, иако се и то писмо, као и прва три, лако чита, јер су и код њега слова одијељена једно од другога и крепко цртана.

У детаљу облик се слова̂ овдје не може показати — то се може чинити само у специјалној палеографској студији; али опет неке ствари треба рећи. Прије свега ваља казати да сва четири писара имају ове за наш скоропис карактеристичне облике: а, које се састоји од окомите црте с петљом у средини с лијеве стране; б јако наклоњено на десно, највише код A и D, код којих баш лежи као ваљено на десно; в као четворину (◫); г, којега нога не стоји на ретку него се спушта под њим а глава му је на ретку; ж, као коси криж X пресјечен по сриједи окомитом пречагом (ӾӾ); н, као два мала с (сс); и с десном ногом продуженом узгоре; р, којему је округла глава на ретку а реп му виси под њим (ρ); т с три једнаке ноге (ПІ); ц (осим код D) с лијевом цртом од главе заобљеном, тако да је сличније уставному ч (ч), само што се и оно пише с главом на ретку а с репом гдје виси под њим; ч готово као v. Има код тих писара и нешто особито: за A је нарочито карактеристично његово ȣ, које он прави у два потеза, то јест најприје направи тијело као о а онда над њим главу v, која је врло често јасно одијељена од тијела, па како он ту главу каткада заборавља, то излази да је у њега у тим случајевима управ написано о мјесто ȣ, чега у осталих писара нема, јер они праве, као обично, слово ȣ само једним потезом; на свој начин A прави и слово χ косо спуштајући малу црту с горње десне стране. Писар B пак, уз остале своје репове и носове, разликује се од својих другова словом д, које се код њега састоји од дуге окомите, горе и доље завијене црте, уз коју у средини с десне стране пристаје петља с квачицом, док код осталих писара има облик што га има у црквеној азбуци, само што су обје ножице дуже и стоје на ретку. За писара C је опет карактеристично слово ю што у њега изгледа као є с малим о што пристаје уз пречагу (єо). Писмо писара D доста је слично оному писара A, има чак и његове обје карактеристичне особине — ȣ у два потеза и χ с косом цртицом с горње

десне стране, само што је код њега још и лијева нога доста дужа од десне а завијена на лијево, тако да се за њега може навести само ортографска особина да он једини има глиатуру ѥ.

Дубровачке повеље XIII. вијека писане су уставом који се донекле, а нарочито словима д и в приближава скоропису, док су оне XIV-ога и XV. вијека писане скорописом (U. 342), при чему треба памтити да међу оним првима и овим другима има размак од каквих 100 година, јер су оне прве из г. 1238—1256, а ове су друге готово сами млађи преписи туђих повеља од г. 1332 даље или концепти дубровачких писама од краја XIV. вијека и даље; на палеографску страну ја се у U на жалост нисам даље обазирао. И Јиречекови списи писани су сви скорописом, осим бр. 24 који је, будући да је ипак у вези с црквом, писан уставом; за први спис под бр. 7 Јиречек каже: »Die Buchstaben sind etwas rechts geneigt, besonders в; р, д, ц haben lange Striche abwärts, в ist ein Viereck, т dreifüssig, к aus zwei Theilen bestehend« (J. 502); за остале пак списе каже уопће: »Die Schrift ist Urkundenschrift, mit abwärts verlängerten д, г, р u. s. w., stehend, später rechts geneigt, mit der Zeit immer weniger sorgfältig und leserlich« (J. 506), што се све слаже с карактером скорописа.

59. — У З-у се разликују мала слова (минускула) и велика (мајускула), али се та разлика понајвише састоји само у томе да су велика нешто већа од малих, па је зато доста често тешко казати је ли писар хтио начинити велико слово или мало. Ријетко пак бива да се велико слово разликује од малога не само величином него и обликом, па онда и та разлика не иде даље од тога да велико слово има нешто више завијених или развучених црта; нека се н. пр. види у 1. ретку на 2. табли уз издање велико П од Почине и велико С од Скѹплѥние: сво друго је само нешто мало веће од осталих слова, код П напротив завијене су обје ноге, док код п нијесу. Велика се слова по правилу пишу само у почетку сваког чланка (осим бр. 44, гдје је прво слово мало) а понајвише и у почетку сваке алинеје, а само у бр. 39 цијела је прва ријеч МОЛИТВꙖ написана великим словима; напротив у бр. 20, иако је сваки сан у засебној алинеји, нема ни једног ве-

ликог слова. Никако се пак велико слово не пише у средини алинеје, ни у једном од оних случајева гдје смо ми вични писати ријеч с великим првим словом. Врло су ријетки пак иницијали, који већ спадају к накиту књиге; у З-у имају сада само четири: од руке D је велики иницијал Ђ у почетку 2. чланка (в. на 1. табли уз издање), који је врло неспретно цртан; али још су слабија три иницијала у почетку чланака бр. 31, 33 и 35 (онај први в. на 3. табли уз издање).

Тим иницијалима З није заиста постао љепши, тако да су, што се тиче писма, његов једини и врло чедни накит његове, црвеним мастилом написане рубрике, што су их шарали писари А и D. У З-у су црвеним мастилом написани прије свега натписи појединих чланака, и то у А и С сви (сачувани), осим пјесме под бр. 3 која уопће нема натписа; напротив у В црвен је само опћи натпис за цијели тај дио З-а, док је натпис појединих чланака писар В писао обичним црним словима. У другом реду по правилу је црвено у А и прво слово у тексту сваког чланка, само што тако није у бр. 15, 16 и 18 него је обично црно, али велико слово; у В и С прво је слово сваког чланка велико, али црно, и писано је од исте руке од које је писан и цијели чланак, само што је D, који је радо шарао својим црвенилом, код бр. 33 и 35 преко црног првог слова руке С направио опет своје црвено. Најдаље је пак, у погледу великих црвених слова, пошао писар А, који у бр. 1 има у почетку *сваке алинеје* тако слово. У трећем реду опет је D гдјегдје у тексту понављао црвеним мастилом по коју ријеч или по које слово; нарочито је то чинио у дијелу С, а највише код бр. 43, гдје је не само написао цијели натпис од 5 ријечи него и прве 4 ријечи од текста.

У вези с тим писменим накитом З-а може се овдје још споменути и то, да у њему иначе нема никаквих цртежних орнамената осим једноставне широке ленте која је начињена од цијелог низа косих крижева међу двије водоравне црте. Том лентом само А редовно дијели два чланка кад се свршетак једнога а почетак другога нађе на истој страни рукописа, али га кадгод меће на крају чланка и кад се нови чланак почиње тек на идућој страни; штавише, једини пут кад меће двије такве ленте једну над другом, то је на крају чланка под бр. 10 који се свршава баш при дну стране. Сличну ленту

од самих косих крижева, али с неким накитом с обје стране и црвеним мастилом, извео је пак D под својим (црвеним) поговором. А већ је споменуто да је В (*Скупљенје ново*) у талијанском оригиналу било *историјано*, то јест илустровано, али те илустрације нису прешле у З, а по својој прилици ни уопће у наш превод (в. стр. 90).

60. — За слова као такова треба још споменути њихова имена и њихову бројчану вриједност. Имена налазимо у З-у само један пут, и то само за 3 слова: »...каконо су његди... учили вучића веле му: реци *аз, бук, глаголе*« 5,75 па је сва прилика да је и сам дубровачки редактор тако звао своја *ћирилска* слова, иако је он та имена ту нашао у својој глагољској матици (в. стр. 40), можда баш с тим истим облицима, бар Јагић не говори да је у његову глагољском тексту друкчије а ни то да ли је и у њему испуштено име трећега слова в[1]; свакако то иначе не може имати никакова значења, него је то име испуштено нечијом преписивачком погрешком. Облик *бук* (за старослав. боукъі а наше глагољашко *буки)* има и М. Дивковић,[2] па се по томе види да је он био познат нашим старијим књижевницима, а онда може бити да је и *глаголе* (за старослав. глаголъ) као неки »екавски« изговор према обичноме »икавском« глагољашком *глаголи*, што би такођер показивало да је матица З-ова *Акира* била из сјеверних чакавских крајева.

За бројчану вриједност словâ З не даје баш много примјерâ, јер се у њему бројеви, гдје их уопће има, понајвише исписују ријечима, тако редовно у З² (А²) гдје се доста често наводе неки бројеви. Дјеломице то исто бива и у З¹, али у А¹ бројеви су неколико путâ означени словима, а тако редовно бива и у Календару (бр. 19, па код С у бр. 34—37, 39 и 41. Само се собом разумије да у свим тим случајевима слова у З-у имају редовно познату бројчану вриједност *ћирилских* слова (за слово в у значењу броја 2 в. стр. 80); а ако се гдје чини да се од тога правила отступа, то је зато што се је збунио онај који је окретао глагољску матицу на ћирилицу (в. стр. 47, нап. 1). Обично се пак у З-у додаје уз слова, кад значе број, неки знак: или се меćу међу двије тачке (тако редовно у Календару бр. 19), или се меће над

---

[1] Кукуљевићев *Arkiv* 9, 147.
[2] Академ. рјечник под 1. *buk*.

њих водоравна цртица (то обично чине C и D), а могу изузетно и остати без икаква засебног знака (тако у натпису и у почетку броја 34), па могу имати над собом и титлу (в. § 70).

Што се тиче појединих бројчаних низова, за јединице треба констатовати само то, да за број 6 и у Календару и у C, као уопће у нашој старијој ћирилској књижевности, има само знак *г*[1], који се у З-у, као уопће у западној ћирилици, не употребљава као слово већ само као број. Нема дакле у З-у за број 6 старијега знака ѕ, од којега је новији знак *г* постао тиме што је окренут на лијево,[2] а регби да и P, имају редовно такођер *г*.[3] Код бројева 11—19 у Календару није на првоме мјесту јединица а за њом десетица, како редовно бива у свим старијим ћирилским (и глагољским) споменицима (дакле 11 = ·аі·, итд.), него, напротив, прва је десетица а за њом јединица (дакле 11 = ·іа·, итд.); може бити да је у З-ову Календару то тако удешено према реду арапских бројева, али тај се исти ред може изузетно наћи и у најстаријим глагољским рукописима[4] и у неким ћирилским из XII. вијека.[5] Обични ред за број 12 (·ві·) има и бр. 41, 12, а један и други ред код ових бројева налазимо у *Сказанју од 12 петака* (бр. 34): D, који му је написао натпис, пише **Починѹ ів петака**, премда је C, *ӣрије* неголи је D написао натпис, написао текст који се почиње с ријечима **Сказаниє ѿ ві петака**, а и даље има у тексту неколико путâ ·ві·; види се дакле да је онај први начин био писару D обичнији. Иначе оба су начина била у Дубровнику у обичају; ја се ни на то нисам у U напосе обазирао, али бих рекао да је ред по којему јединица стоји пред десетицом и у дубровачким повељама био правило; бар писар Руско (г. 1392—1430) конзеквентно га се држи. У J напротив, који су З-у ближи, превлађује новији начин: ч:іа:ів 518, ·із·, ·ів·, а·ѣ·ів 534, аѣіи 537, а с друге стране ·ві· 526, ·єі· 528(2).

Осим к за 20 и л за 30 у Календару, виши су бројеви у З-у врло ријетки: ·л· 5,69, ӑ 5,47.34,11, ρ 5,45 и ѕӑ 6,1

[1] У издању је свуда узето ѕ, јер штампарија није имала знака *г*.
[2] Vondrák, *Altkirchenslav. Grammatik*[2] 73, у напомени.
[3] Исп. у Стојановића *Старе срп. повеље*, н. пр. 155, 156, 162 итд.
[4] Vondrák, о. с. 73.
[5] Карский, о. с. 217.

стоје без сумње правилно за 30, 60, 100 и 460; једино би неправилно било кад би тај посљедњи број требало с Јагићем читати као 464 зато што је ту над ꙋ титла у облику малога ^ (која се у издању не види), јер би тада било врло необично да се јединица пише над десетицом; па зато ја баш и мислим да је то ^ само титла као што је и у натпису броја 4 ϾѢТ^ОГЯ са ^ над Т. Из Ј споменућу овдје још годину ·чꙋϛє· (= 1495) 532, гдје дакле за број 90 стоји знак ϛ, то јест грчко *koppa*, које је у западној ћирилици задржано за тај број а није било замијењено, као редовно у источној ћирилици, словом ч (које му је својим старијим обликом Ꙋ било прилично слично),[1] јер се је у западним крајевима ч(Ꙋ) узело за број 1000. Зато и у дубровачким и босанско-херцеговачким повељама из 90-их година XIV. вијека, у којима се година биљежи словима,[2] налазимо увијек ϛ за 90, али се тако може наћи и у онима гдје се број 1000 иначе биљежи словом а.

61. — D у својему краткоме, а ипак тако важноме поговору на врло је необичан начин назначио годину када је З писан: на ·чıак· лиєта христовиєх(ь); што ту слово ч значи број 1000 није доиста ништа необично, јер је то давно добро познато да су у западним нашим крајевима католици, по свој прилици и богомили — да ли су и православни, тога не знам, — оставили за тисуће, или бар за тисућу у датумима, ћирилски (то јест грчки) начин биљежења бројева словима а прихватили глагољашки начин по којему се број 1000 пише словом ч. То дакле није ништа ново, само што се не зна откада се је то *почело,* јер ће ипак бити да су и католици у најстарије вријеме биљежили тисуће на грчки начин, дакле узимали за 1000 слово а, па в за 2000, итд. Најстарији мени познати примјер за ч = 1000 даје нам оригинална повеља бана Твртка од 1. јуна 1367;[4] и отада даље може се рећи да је у босанско-херцеговачким, а нешто касније и у дубровачким повељама ч за 1000 правило, на-

---

[1] Карский, о. с. 216.

[2] То су у Миклошића *Monum. Serb.* повеље под бр. 204, 206, 210, 211, 220, 224—227, 229 и још бр. 464 из г. 1499; у Пуцићевим *Спомен. срп.* I има 51 Русково писмо из г. 1395—1399, али ни у једноме година није написана ћирилским словима.

[3] Н. пр. у Стојановића, о. с., 122, 139.

[4] Стојановић, о. с. 72.

равски гдје се година биљежи словима а не исписује ријечима. Прије тога времена нашао сам само два така примјера а у оба за 1000 стоји ⰰ а не ч: ·атлв· и ·атмѕ· у двије дубровачке повеље од г. 1332 и 1333,[1] па се чини да се је баш у Дубровнику ⰰ за 1000 држало нешто дуже неголи у Босни и Херцеговини, јер га налазимо и у повељи од 1. октобра 1388,[2] док се ч појављује тек код Руска, и то најприје у повељи од 18. априла 1405,[3] а отада редовно даље. Него се у повељама поред редовнога ч изузетно налази и ⰰ најкасније г. 1455: ·аүне·,[4] а послије тога још у оба прије споменута примјера из J који су из г. 1512 и 1518.

Није дакле ништа необично што се у З-ову поговору број 1000 означује словом ч, али је зато врло необичан и до недавна био *једини* познати примјер да лигатура ꙗ у ћирилици (у глагољици те лигатуре нема!) има неку бројчану вриједност. Јагић, који је први проговорио у науци о З-у, спомињући ту годину из поговора, каже напросто: »Одатле се види да је овај рукопис писан год. 1520.«,[5] али се то одатле никако не види — види се само да у тој ознаци године оно ꙗ значи неку стотину, јер се налази међу тисућом и десетицом, али се никако не види која је то стотина — у теорији могла би бити која год стотина од 100 до 900. Ја зато мислим да је Јагића на ту мисао, да овдје ꙗ значи баш 500, навела чињеница да у Пољичкоме статуту, који је такођер писан западном ћирилицом, на једном мјесту ѣ значи 500,[6] па како је знао да се у западној ћирилици, бар

[1] Стојановић, о. с. 43 и 45.
[2] О. с. 168.
[3] О. с. 149.
[4] Миклошић, *Monum. Serb.* 473.
[5] Кукуљевићев *Arkiv* IX, 68.
[6] То је мјесто гдје најстарији рукопис има годину ·ⰰ··є··о··ѕ·, која не може друго значити него 1576, а гдје је за стотину узето, према писању арапским бројевима, слово є које иначе значи само 5; ту два млађа рукописа имају ·ѵ·ѣ·о·z·, гдје дакле ѣ значи 500, а још друга два рукописа имају баш исписано „тисꙋћа пет сто седамдесет и седам“ (*Hrv. pisani zakoni* 94). Него то није баш сигуран доказ за бројчану вриједност слова ѣ, јер она иста два прва млађа рукописа, и још један трећи, у почетку Статута, гдје најстарији рукопис има годину чꙋ(м), то јест 14(40), они преписују чѣм, дакле узимљу ѣ за 400! Сигуран доказ даје нам напротив Офичиѥ ѿ блажене госпоће, за које се зна тек од недавна а прва је књига штампана за

дјеломице, налазе ѣ и ꙗ у истој служби, то је узео да имају и исту бројчану вриједност. Је ли тај рачун тачан, не умијем казати, али свакако врло је чудна ствар да је западна ћирилица за тисуће прихватила глагољашко биљежење (по којему је ч = 1000) а да је за 500, и то баш само за ту једну стотину, оставила старо ћирилско и глагољашко и грчко биљежење (по којему је ф = 500) а узела у тој служби слово ѣ које је у глагољици значило, и то само у старије вријеме, 800![1] Али, ма како ми то могли или не могли разумјети, ето стоји да је у западној ћирилици не само ѣ него и ꙗ могло значити 500; него то *сигурно* знамо тек из J, то јест тек од г. 1899. У J наиме година једног тестамента означена је са ч:ꙗ:iв 518, а како у биљешци дубровачке канцеларије од 16. фебруара 1517, која је пред преписом тога тестамента, стоји да је онај што га је писао умро »his preteritis diebus«, то нема сумње да овдје, као што и Јиречек узимље, оно ꙗ значи 500 а опет цијело ч:ꙗ:iв да је 1512. Из J су већ споменута два примјера гдје је и ѣ = 500; то је сигурно за годину ѧѣлн 537, јер је ту и биљешка канцеларије из г. 1518, тако да се може слободно узети да ѣ има исту бројчану вриједност и у години ѧ·ѣ·iв 534, дакле да је и ту година 1512. Посљедњи се пут, колико ја знам, ѣ узимље за 500 у *Офичију* од г. 1571 (в. стр. 131, напом. 6). *Сигурних* дакле примјера за ѣ као знак броја 500 имамо само овај један од г. 1518 у J и други од г. 1571 у *Офичију*, а за ꙗ у истоме значењу само онај један од г. 1512 у J. Можда су оба слова могла имати исту бројчану вриједност, како је већ сигурно наслућивао Јагић, зато што су оба могла имати и исту *гласовну* вриједност *(ја)*, али ко би знао зашто су, истина само дјеломице, у западној ћирилици га

босанске католике г. 1571 у Млецима (в. Prohaska, *Das kroat.-serb. Schrifttum in B. u. H.* 96); у њој је на посљедњој страни година назначена ·ѵ·ѣ·ѻ·ѧ· а на првој са M.D.LXXI. (По факсимилу тих двију страна у каталогу 150, стр. 57, бечкога антикваријата Gilhofer & Ranschburg).

[1] Исп. Берчићев чланак у III. књизи *Rada* Југослав. академије.

[2] Не разумијем зашто Јиречек као натпис тому тестаменту меће »Testament des Radič Aligretović, Ragusa 1517« а послије ћирилске године додаје »(sic)«; ствар је у потпуном реду: тестаменат је *писан* 10. новембра 1512, а у канцеларији је *преписан* 16. фебруара 1517 мало данâ послије Алигретовићеве смрти.

два слова у томе значењу замијенила слово ф; тому сигурно није била крива околност да ф није слово *славенске* азбуке, јер то није ништа сметало да је западна ћирилица задржала као знакове бројева и грчка слова ѕ, ѯ и ç, премда их није требала *као слова,* док је ф задржала баш и као слово, иако, истина, само у туђим ријечима.

2. *Графика.*

62. — Како З-ови писари стоје у слабој или никаквој директној вези с црквеном књижевности, то је и З-ова графика много једноставнија неголи је у црквеним књигама: од словâ црквене азбуке узета су само она што требају за означавање гласова нашега језика, а гдје у црквеној азбуци није било згодних слова, и З-ови су се писари помагали како су боље знали. З дакле нема словâ ѧ, ı, ї, оу, ѵ, ѵ, ѕ, θ, ѯ, ѱ, али ѕ, θ, ı ѯ и ȣ за оу) употребљавају као бројеве. За наше вокале у З-у имамо а, о, ȣ, є, и, али поред избјегавања непотребних знакова чудно је да је, уз о, задржано и ѡ, при чему три главна писара иду сваки својим путом: најмање га има В — само код предлога ѡд- (што га сви обично пишу са д над ѡ), али зато редовно с једним јединим изузетком од-исȣкарста 24, 6; А га има већ више — и он редовно само код ѡд- (врло ријетко има и он од, н. пр. одриєшио 5,77, одговори 15,68) и за велико *о,* н. пр. Ѡник 19,3, Ѡ-ѿчє (уз о-одчє) 15,37; осим тога А пише ѡ доста често на крају ретка или недалеко од краја, н. пр. господцтвѡ| 21)13; изварєнѡ| 39)4; дѡ|ходи 34)1; приведѡ|шє 2,12; ȣзмѡгȣ| 2,12; дѡћи| 12,27; и тако А пише подједнако у свим својим члaнцима. С напротив пише неједнако: у бр. 31 и 32 за свако *о* пише свуда ѡ, у бр. 33 мијеша ѡ и о, у бр. 34—39 о већ одлучно превлађује, тако да се ту ѡ ријетко види, а у бр. 40—46 има ѡ у обичајном ѡд- а осим тога још само у кралєвствѡ 42,11. Да сва три писара пишу редовно ѡд-, то је сигурно преузето из црквених књига гдје је ѡ код тога предлога од најстаријих времена утврђено; тако се може тумачити и велико Ѡ код А, код којега је ѡ на крају или према крају ретка без сумње узимано зато да се редак испуни, тако да нова ријеч или нови слог дође и на нови редак. Али от-

куда код С то постепено узмицање слова ѡ? Најприје је искључиво а напокон, осим код ѡд, сасвим ишчезава! Он, зато да напише свој дио З-а, није сигурно требао много времена, па је стога тешко вјеровати да је за то кратко вријеме тако постепено мијењао свој начин писања; а опет треба узети да је било тако, јер би иначе требало мислити да је С имао разних матица које су се баш случајно поредале тако да је у свакој даљој било по мање примјерâ са ѡ. Редовно има ѡ и писар F, осим єзрома 9, 3, а и у J стихови и биљешке из прве половине XV. вијека (J 59.61) имају готово искључиво ѡ. — Никако пак нема З слово ѣ као вокални знак, осим што је један једини пут, у примјеру зламеније спасенијѣ 38,2 то ѣ постало исправком од є; али тај исправак неће бити од руке С, јер ни она нема иначе никада ѣ ни за *ја* (како овдје) ни за ě. У Р напротив налазимо ѣ врло често као вокални знак, често, истина, на кривом мјесту, то јест за етимолошко е или *i*, изузетно и за *ја* (U. 344.352 и д.); у J већина се слаже са З-ом: немају никако ѣ бр. 8, 9, 12, 15, 16, 18 (овај га има само у години као број), 20, 21 и 23, а имају га бр. 7, 17, 19, 22 и 24[1]; у бр. 10, 11, 13 и 14 пак узимље се у значењу гласа *i* или *j*.

Напосе треба узети биљежење вокалнога *r*: А, В, D, па и Е, F, пишу за њ сви увијек ар, а само у А има један пут бирзо 11,8, али то ће прије бити нека погрешка неголи у вези с тиме да је и Џоре Држић, отприлике у исто вријеме, бар дјеломице писао латиницом *ir* за вокално *r*,[2] као што је, без сумње само гријешком, испуштено а у ѹтв[а]рђеније 17, 227. Напротив С пише увијек, као и ми данас, само р, без икаквог другог знака, па је интересантно да D, када пише натпис неког чланка у С, гдје С по својему правилу има само р, ту D пише своје ар, н. пр. за бр. 33 барнарда (а С брнарда), за бр. 37 смартниєх(ь) (а С смртниєхь). Писање ар сигурно је прихваћено у западној, а нарочито приморској ћирилици, из латинских (и талијанских) докумената гдје се је за наше вокално *r* писало у старије вријеме *ir*-*er* а у позније редовно *ar*, па зато и у Р већ у XIII. вијеку имамо, уз црквено рь, и єр

---

[1] Бр. 24 има ѣ само 3 пута у лигатури рѣ, коју Јиречек нетачно преписује са р(и).

[2] *Slavia* VII, 640.

а од средине XV. вијека и ар (U. 12). И у Ј налазимо редовно ар, али ту су још и два начина писања тога гласа који се, колико знам, у науци нису још спомињали: бр. 9 (из Стона г. 1463) има р и уза њ, нешто повише, мали крижић, а бр. 10—12 (из Стона г. 1473—1486) имају ри, н. пр. **Григура** 524, **Крикарь** 525, **крижє** 527, па зато и **црикву** 528; оно је прво дошло без сумње од црквене скраћенице **крстъ** (т.ј. **крьстъ**) под малим крижићем, али откле је дошло ри, не бих знао казати: у нашој латинци има тек М. Раднић г. 1683 тако *ri*,[1] — можебит да је и то у вези с именом **Христъ** — *Christus*, гдје су наши писали *ri* а изговарали у својему језику вокално *r (Крсг, Исукрст)*. А није С први који је, пишући ћирилицом, консеквентно узимао за вокално *r* само р; појединих случајева може се амо тамо и раније наћи; тако и у Ј у бр. 24 има 2 пута **мртвихь** 539.540 (уз **цр̊кви** 540 и **смр̊сити** 542), али први нешто повећи ћирилски споменик гдје тако редовно налазимо, то је повеља хумскога војводе Иваниша од 25. марта 1452,[2] у којој имамо 12 пута само р а један једини пут рь **удрьжи** 451 (али **удржи** 452), које би могло бити и издавачка погрешка. Иначе то писање самога р мислим да није плод каквог особито финог гласовног осјећања, које се за XV. и XVI. вијек не може претпостављати, него су и писар те повеље и писар С из црквенога писања рь избацили полуглас, који се је тако налазио у средини ријечи, јер је први у томе положају писао полуглас врло ријетко а други га није писао никада.

63. — Од 25 консонанта нашега језика већ је стара ћирилица за 19 између њих имала згодна слова, што их дабоме употребљава и З, али за осталих 6 није било сталних једноставних знакова, а то су три опћа словенска гласа *ј, љ* и *њ*, и три специјално српскохрватска *ћ, ђ и џ*. За *ј*, кад је на крају ријечи или слога вриједи и за З старо правило да се пише вокал и, н. пр. **даи, чуи—даитє, чуитє**. Кад је *ј* пред вокалом, онда се за *је-јо* редовно пише **нє-но**, н. пр. **моне, мономь**; за *ју*, по староме правилу, има само и, н. пр. **мои** *(моју)*, **марии, старии, трєти, брати** (дат. синг. од *братја*) а само се пар пута пише ии: **камилии** 33)3, **братии** 40)18; сло-

[1] Maretić, *Istorija hrv. pravopisa* 361.
[2] Миклошић, *Monum. Serb.* бр. 365, стр. 451—453.

гови *ја* и *ју* означавају се у А и С редовно лигатурама ꙗ и ю, н. пр. **моꙗ**, **мою**; В напротив нема никада тих двију лигатура него увијек пише само **иа** и **иꙋ**. А кад А и С редовно, или бар често употребљавају лигатуре ꙗ-ю, врло је чудно да ни они двојица, а наравски ни В, немају за слог *је* лигатуру ѥ; њу има само D: **чтѥнѥ** у натпису броја 2 и броја 6, и **Бѥшє** као прву ријеч броја 2. Како пак цијели З нема слова ѣ, тако га нема никако, уз ꙗ - иа, за слог *ја*, као што то редовно бива у глагољици, а у најстарије вријеме и уопће у ћирилици, касније пак само у западној; у томе значењу налазимо ѣ тек у Е, н. пр. **владаньѣ** 8,2; **коѣ** 8,35.41; **завиѣти** 8,51, па се тако разумије да Е каткада пише за слог *ја* и **ѣа**, н. пр. **ѣа** 8,5; **ѣамє** 8,83; **ѣакость** 22,2, тако да изгледа да му у овим посљедњим случајевима ѣ значи само *ј*. У погледу лигатурâ З је дакле на по пута међу западном и источном ћирилицом: нема доиста (осим D) лигатуре ѥ, а има лигатуру ꙗ, мјесто које никада не пише ѣ.

У погледу биљежења гласа *ј* отприлике је тако и у Р, гдје само најстарија повеља од г. 1238 нема ни ꙗ ни ѥ, док у осталим с временом све више превлађују обје те лигатуре; у њима се пак ѣ за слог *ја* налази у XIII. вијеку а изузетно и касније (U. 343—344). И у Ј неки списи имају а други немају те двије лигатуре; само пак два пута има тамо ѣ за *ја:* **приѣтєлꙋ** 61 (прва полов. XV. в.) 61 и **Йѣ** *(jâ)* 522 (г. 1463). А необично је за ћирилско писање што у Ј слово ѣ може стајати и за глас *ј:* **ѣюрьѥвиħꙋ** 9,523(2); **мониѡѣ** *(мојој)* 10,527. 11,528; **своѣои**, **ѣєсти**, **ѣакшиħь** 13,530; **Юрьѣва**, **ѣєдань** (2) 14,530; **ѣєднꙋ**, **ѣєдьнє**, **ѣа**, **ѣєрє**, **своѣомь**, **ѣаниньскомь** 14,531. Да је тако у бр. 10 и 11, лако је разумјети: то су два одлучно икавска списа, којих су писари били иначе вични читати ѣ као *і*, па су га могли онда лако узимати и у служби конзонантскога *і*, то јест нашега *ј*; остали су списи исто тако одлучно јекавски, а и једни и други су из Стона, па је ваљада из икавских списа и у јекавске стоњске списе, бар дјеломице, прешло то означавање гласа *ј* словом ѣ.

Уопће се глас *ј* у З-у пише како је горе речено, а неки засебни случајеви, гдје се тај глас ничим не биљежи, биће боље да се разгледају мало даље, гдје се баш говори о правопису (в. § 66), а овдје ћу као врло карактеристичну гра-

фичку црту писара А навести то, да он глас *ј* пише каткада и словом ћ, али само у ова два случаја: 1) међу два *и*: омлићи-се[1] 20)3; марићије 17,104; змићи 17,175; тамнићи 17,183; 2) у ријечима изведеним од коријена ěd- (*јести-једем*) и опет ěd- (*jêd*): ћиести 37)7.38)9.10,11.14.12,5.20.17,200; ћиеде 17,200; ћиедући 17,224; ћиећаше 10,12.14; ћиедиеше 15,67; ћиела 15,69; ћиедение 37)7.14,24.15,37; ћиедения 39)4; ћиедениа 17,46; поћиедоше 2,10; увћиеда 22)3; увћие 38)6; увћиедень 17,175; ућиедения 17,176; ћиестиво 7,9; ћиестонске 37)7; — ћиедь 14,28.17,174; ћиеда 36)10.10,14.30; ћиедомь 13,18.17,99; разћиеди 17,94; ћиедовити 15,94.17,21; ћиедовита 14,18; ћиедовитиеми 17,98. Али ни једно ни друго не бива конзеквентно, него уз изузетно ићи редовно са пише ии а уз ћие има често и ие: истории 20)7; вавилонии 37)7; бибии 41)97; марии 17)252; старииемь 25)7 итд.; 2) иести 38)9.7,9; иеду 14,21; иећь 7,10; иедения 38)1; изиести 37)7 2).38)2.11,12.15, 67.17,94.200; изиела 24)2; изиеле 2,3.20; изиели 15,66(2); изиедения 17,60; обиедь 2,18.19.6,3.17,41; — иедомь 15,93. Ја сам навео све примјере гдје се у А овако пише ћ за *ј*, а и све гдје се у случају под 2) не пише, а то зато да се види да се једни и други налазе и у А¹ и у А² — много чешће у А², јер се тамо односне ријечи највише и налазе —, и да се у случају под 2) без и једног изузетка пише ћие а не само ће. Како се пак има тумачити та чудна графичка особина писара А, видјећемо кад буде говор о рефлексима праславенскога ě у З-у (в. § 76).

64. — Палаталне гласове *љ-њ* А редовно не разликује од тврдих гласова *л-н*, те и њих једноставно пише истим словима л-н, тако да се не зна, кад он пише ла-на, ле-не итд., да ли се то има читати *ла-на, ле-не*, или *ља-ња, ље-ње*. Али то нам ништа не смета, јер су ванредно ријетки случајеви гдје бисмо могли бити у сумњи како треба читати, то јест како је А изговарао; то би управ могло бити само код пакли

---

[1] Ја сам у издању (у напомени) криво узео да је у глагољском тексту мјесто ћир. ћ било глаг. ⰼ; Строхал је у *Цвѣту* преписао *omlejet* (у другом рукопису *omlednit'*), па је ту у глаг. рукопису сигурно омлећет. Маретић је у Акад. рјечнику облик омлићит-се узео под *omliđiti se*, додавши да је ријеч тамна постања и значења; она је без сумње у вези с руским глаголом *млѣть-млѣю* »онемоћи, чезнути«, тако да је *omlejet* екавски интранзитивни а *omlijit se* икавски рефлексивни облик.

17,4 и у облицима од коријена *гнус-:* **гнѹсь** 17.251; **гнѹсне** 41)2; **гнѹснеѣхь** 41)66; **гнѹсни** (3. синг. през.) 40)5; ту се наиме негдје изговара *кл-гн* а друговдје *кљ-гњ*. Али и сви дубровачки споменици латиницом писани и садашњи дијалект доказују да се је у Дубровнику одувијек изговарало *пакљен* а *гнус-*, па је без сумње тако изговарао и А. За то неразликовање гласова *л-н* и *љ-њ* у писању има код А на свакој страни толико примјерâ да не треба ни једнога наводити. Напротив може се већ овдје споменути да с истом конзеквентности, с којом А у писму не разликује *л-н* од *љ-њ*, он с друге стране разликује секундарне групе *лј-нј* од *љ-њ*, а тиме и од *л-н* (в. § 96). Од свога правила, да *љ-њ* биљежи само словима **л-н**, А отступа само утолико што изузетно за њих пише комбинације **ћл-ћн**: **мнћла** 33)3.38)2.10,1.57.158; **мнћле** 14,23; **воћле** 33)4. 40)18.15,67.70; **воћла** 39)5; **краћла** 10,22.20,294.298; **невоћла** 40)6. 20,110; **изкаћла** 41)2; **сећлани** 41)52; **ћлѹть** 15,167; **ћлѹтѹ** 10,11; **биећла** (бјёљā) 12,40; **поћла** 15,52; — **ћнѹ** 13,32.16,11; **воћнѹ** 15,68; **маћно** (тал. *magno)* 41)23; **ѥћне** 7,3; **ћне** 11,7; **ћнее** 11,8; **кѹхнћна** 12,56; **сѹмћне** 15,54; **раћнень** 20,353. И овдје сам навео све примјере; правила за то писање нема, али опет се види да се често пише **ћл-ћн** гдје има друга ријеч са *н-л* а друкчијег значења: миља-мила, бöљē-бòлē, вöља-вòла, кра́ља-крäла, ѝскāљā-ѝскала, бјёљā-бијѐла, пòља-пöла, њê-нё. Сасвим као А пише и С, то јест *љ-њ* не разликује од *л-н* а разликује од *лј-нј*; штавише, он је утолико конзеквентнији од А што нема комбинацијâ **ћл-ћн**. Друкчије поступа В; он на троји начин биљежи *љ-њ:* или, као редовно А и С, само са **л-н** н. пр. **Ѻкѹпление** 24, нтп.; **примлено** 24,4; **рашчинамь** 24,2; или има (као за *лј-нј)* **ли-ни**, н. пр. **трѹблиа** 24,1; **валиа** 24,3; **напокониа** 24,1; или напокон пред тако **ли-ни** меће још једно **г**, н. пр. **глиѹбећи** 24,6.8; **когние** 28,4; **гнио** *(њо[ј])* 28,5. Што пак В има и **растарпѹтћламь** 24,2 и **сега свие[т]ћна** 24,5, гдје би се рекло да и у њега има **ћл-ћн** за *љ-њ*, то неће бити тако; прва је ријеч без сумње цијела искварена, а други примјер сигурно је боље читати како је написан, дакле **сега свиећна** (како је писано и у бр. 28,6), дакле са *ћ* које је постало од *т̄* (в. § 88). Напротив у Е сасвим је обично **ћл-ћн**, премда и он има и само **л-н**. За писање гласова *љ-њ* групама **ћл-гн** и **гли-гни** ја у Р не налазим примјера, па их ваљада и нема, и тако најстарији би ћирилски примјери били у Ј у бр. 10 (од г. 1478): **напокогни** 524;

гне, когле 527, и једини примјер комбинације са ћ — баћне 527, док за гл(и)-гн(и) има у Ј још неколико примјерâ из каснијих списа.

За гл(и)-г(ни) нема сумње да је то према начину како су се одвајкада у талијанскоме гласови *љ-њ* означавали групама *gl(i)-gn(i)*, који је начин прихваћен и у нашој приморској латиници најкасније крајем XIV. вијека,[1] али није сигурно откле је узето ћл-ћн. Најлакше би било помислити да је и то нешто што веже западну ћирилицу с глагољицом гдје се такођер за палатално *љ-њ* пише пред *л-н* глагољско слово ћ које баш одговара ћирилском ћ. То изгледа тим вјероватније што су то глагољско слово наши глагољаши, како ћемо одмах видјети (в. стр. 140), изговарали као *ј*, па је стога много приличније истини да се је у нашему језику палаталност гласова *л-н* прије почела биљежити с помоћу тога глагољскога слова које се изговарало као *ј* неголи с помоћу ћирилскога ћ које се је изговарало као *ђ* или *ћ*. Него ја у овај мах не умијем казати када се у глагољским споменицима најприје јављају ове групе ћл-ћн — најстарији примјери што их за сада могу навести налазим их у модрушкој повељи од г. 1525: докћле, задовоћлно, сећнски, ћнега и т. д.,[2] док је најстарији ћирилски примјер, што је горе споменут за ћн, из г. 1478 а и сам З је за неколико година старији од те глагољске повеље. А по свој прилици је глагољашког поријекла и то што А и С *редовно* (то ће бити у ћирилици најстарији примјер!) биљеже *љ-њ* само словима л-н; наши глагољаши, који нису употребљавали дијакритичких знакова, — док нису и они почели уводити ћл-ћн, — нису уопће разликовали, јер нису ни могли, *ле-ли-ло, не-ни-но* и завршно *-л, -н* од *ље-љи-љо, ње-њи-њо* и од завршнога *-љ, -њ,* а често су писали и ла-лȣ, на-нȣ мјесто лѣ-лю, нѣ-ню; и тако се, не знамо ни гдје ни када, створило графичко правило, којега се држи и А и С, да се палаталност гласова *љ-њ* не изражава.

65. — Већ када је у IX. вијеку уређена глагољица узет је засебан знак ћ за грчко γ (г) пред палаталним вокалима,

---

[1] Једино *Šibenska molitva,* коју је издао Милчетић у *Starinama* XXXIII, има за *љ-њ* само *l-n,* дакле како редовно А и С, па и то, као уопће цијела графика тога споменика, може бити један од разлогâ да га држимо најстаријим нашим спомеником који је писан латиницом.

[2] Кукуљевић, *Hrv. spomenici* 214.

гдје се је отприлике изговарало као наше *ђ*.[1] То је глагољско слово мала загонетка: прије свега зато што га уопће има, јер је то једини примјер да се је у глагољици за засебан изговор једног *грчког* слова увео и засебан знак; друго, кад је нов знак уведен за грчко γ пред палаталним вокалима чудно је да није уведен засебан знак и за грчко κ *(к)* које се је такођер пред палаталним вокалима меко изговарало, отприлике као наше *ћ*; треће, врло је чудно да је тај *нови* облик једног *грчког* слова преузет у »официјалну« глагољску азбуку, то јест у онај низ глагољских слова што имају бројчану вриједност те су према њој и поредана, док старо грчко слово ϑ није узето у обзир; четврто, изненађује и то да глагољско ꙉ, као знак палаталног *г*, у глагољици није дошло у близину самога *г* него, са значењем броја 30, међу *и* и *к* што значе 20 и 40. У најстаријим глагољским споменицима ꙉ се је писало редовно само мјесто омекшанога грчкога *г*, дакле само у грчким ријечима, али у нашим глагољским споменицима писаним народним језиком ꙉ се је почело писати и у нашим народним ријечима мјесто нашега *ј*, јер се је у чакавском говору мјесто грчкога палаталнога *г* изговарало *ј*, н. пр. *(е)ванјелје, анјел*, па се је у нашој глагољици писање слова ꙉ све више ширило. Али и наша ћирилица, према бугарској и руској, има у погледу грчкога палаталнога *г* ту карактеристичну особину да има за њ свој знак ꙉ (старији је облик ґ), којега нема ни у Бугара ни у Руса̂; и у томе погледу дакле наша ћирилица, — као у најстарије вријеме и у погледу писања слогова *ја* и *је* (в. стр. 136), — каже једнакост с нашом глагољицом, управо стоји, без сумње, под њеним утицајем. Али, чим се је код нас ћирилица почела употребљавати и за писање народним језиком, и наше се је ꙉ почело узимати и за наше *ђ*, јер је тај глас у штокавскоме говору најближи грчкому палаталному *г*, које је у шток. говору задржало свој првашњи изговор, исп. *(е)ванђеље, анђео*. Како је пак писање ѣ-ѥ за *ја-је* у најстарије вријеме било опћенито у нашој ћирилици, а с временом се је стегло на западну, тако је исто било и са ꙉ: у најстарије вријеме налази се и у повељама српских вла-

[1] Али у неким грчким дијалектима врло се је рано одатле развило просто *ј*, како се данданас опћенито и изговара (Јагићев *Archiv* XIX, 176—177).

дара (посљедни пут у писму кнеза Лазара од г. 1381[1]: мѣћа, мећами, али се с временом ћ све више стеже на западну ћирилицу, специјално на Босну, па га зато налазимо врло ријетко и у Р, гдје се за глас *ђ* обично пише г (U. 344—345). Више је среће у западној ћирилици имало слово ћ као знак нашега гласа *ћ*, у којој се је служби почело узимати у Босни тек у другој половици XIV. вијека, и то најприје у првој повељи (од 1. јуна 1367) бана Твртка која нам се је у оригиналу сачувала.[2] У Р је знак ћ за наше *ћ* такођер риједак, него се редовно пише к (U. 344), па га зато нема ни у дубровачким преписима Твртковиx повеља; први га употребљава неколико пута Руско, али редовно га пише само Маринко Цвјетковић у другој половици XV. вијека (U. 175). Редовно имају ћ за оба гласа и J, али ту налазимо каткада и г-к. Него у погледу писања и значења слова ћ З је најконзеквентнији наш повећи споменик из времена прије штампаних босанских књига: све његове четири руке имају *без изузетка* ћ и за *ђ* и за *ћ*, не бројећи дабоме у изузетке, него у ортографске погрешке, случајеве гдје В пише ч мјесто ћ (в. § 88).

У старијој ћирилици наш глас *џ* није имао својега слова, — за њ је тек Вук увео *џ;* зато се у Р означује у домаћим ријечима редовно словом ч а ређе словом ж (пред в), а у страним ријечима наопако — редовно са ж а ређе са ч (U 27—28). У оно пар примјерâ што их имају J налазимо такођер ж: скожать 529, спенжаѡ 535, али има и гѡнтѹ 522, које се у другом спису пише жѡнтѹ 523, а обоје је ак. синг. од *џонта* (тал. *gionta*, млет. *zonta)*. У З-у налазимо понајвише ж у свим оним случајевима гдје се може претпостављати да се је тада у дубровачком говору изговарало *џ*, али има каткада и ћ, дабоме у значењу гласа *ђ*, па за то упућујем на § 94 гдје се о томе говори.

Како је дакле З писан »босанчицом«, то јест скорописном ћирилицом, тако он и у погледу графике припада »босанскому правопису«, то јест западној ћирилици, јер нема (осим D) лигатуре ѥ а има ћ за *ђ и ћ*, иако нема ѣ за *ја* него лигатуру ꙗ, које опет нема, бар по правилу, у »босанском правопису«.

---

[1] Миклошић, *Mon. serb.* 197.
[2] Стојановић, *Старе срп. повеље* бр. 80.

3. *Ортографија.*

66. — Док нам графика каже којим се знаковима (словима) изражавају поједини *гласови* неког језика, ортографија нам каже како се тим знаковима пише тај *језик*, при чему она контролује и констатује докле *писање* одговара *изговору*. Код тога могу избијати три могућности: или се гласови биљеже другим а не својим нормалним знаковима, или се не биљеже гласови који се уистину изговарају, или се биљеже гласови којих није или није више чути. К ортографији надаље спадају и питања: кад се употребљују велика слова; да ли се сва слова једне ријечи пишу на једном истом ретку; да ли се све ријечи потпуно исписују, или се бар дјеломице скраћују; пише ли се свака ријеч за себе, или се неке пишу заједно; којим се знаковима одвајају поједине ријечи и реченице (интерпункција), и напокон да ли се на којигод начин биљежи квантитет слогова и акценат ријечи (акцентуација). Те ћемо разне стране писања тим редом прегледати у погледу З-а.

Што се тиче биљежења гласова, за наш З, и уопће за старију ћирилицу, најважније су ове двије ствари: прво, како се биљежи или не биљежи глас *ј*; и друго, како се биљеже секундарне консонантске групе које су у нашему језику настале тиме да је међу два консонанта нестао праслав. »полуглас«. У погледу првога случаја ствар се своди готово само на то да се у З-у врло често *не пише ј* гдје га ми данданас пишемо, а понајвише и изговарамо; тако је већ споменута прастара ортографска особина ћирилице да се за слог *ји* пише само једно **и** (в. стр. 135), али то неписање консонанта *ј* уз вокал *и* иде у З-у много даље. Прије свега и за *иј* на крају слога пише редовно опет само **и**: **ѹбимо** 2, 3; **ѹби-се** 15, 168; **не-ѹби** 36, 6; **побите** 4, 28; **ѹзлите** 4,18 (то су све сами императиви!), а једини је изузетак **ѹкиница** 36,6. Надаље, иза вокала *и* за слогове *ја-ју* мјесто потпуних лигатура **ꙗ-ю** налази се само **а-ѹ**, на пр. **мариа-мариѹ**, и то у А не баш често, у С доста често, а у В, који тих лигатура нема, увијек. На сличан начин послије вокала *и* пише се за *је-јо* само *е-о*, па било да се ради о *једној ријечи* или о двјема што се пишу заједно: **снешь** 20, 306; **сие** 41)51; **ниедно** 5, 46; **неголи-е** 28)2; **али-е** 33)11; **ни-едань** 2, 26; **заповиди-он** 26)8; **бестно** 33)11; **отво-**

ри-ои 10, 8; марио 15, 122 итд.; изузеци, гдје се пише ние (за нио немам примјера) врло су ријетки: бние 14, 21; боли-ие 30)1; кои-ие 30)4.15,113.179.245, а у изузетке не бројим иедань (*йједан)* 13,4.14,22; иедно 15,73; и-иедань (*и jѐдан)* 17,20; и-иедну 17,173; и-иезикомь 17,157, јер би ту био сасвим други смисао кад би се мјесто ние писало само ие. Напосе пак треба истаћи да се у цијеломе З-у јекавски облици пишу, без и іеднога изузетка, само са ие, дакле и у дугим слоговима гдје ми пишемо *ије*, што наравски још не доказује да су З-ови писари и у тим дугим слоговима изговарали *један* дуги слог а не два кратка; ие се штавише пише и у јекавским флексивним завршецима гдје ми пишемо, ако узимљемо јекавске облике, — *јијем* итд., н. пр. моиемь, моиехь, моиеми.

Осим уз вокал *и* А (и В) врло ријетко изостављају *ј*; ја сам нашао само ове примјере: иоевиħи и иоевиħемь 5,67 (али иониевиħе 5,69); дарувемь 111, којима треба прибројити и по-) милу[и]е 17,54. Много даље, у томе смјеру иде С; он и у почетку ријечи и послије сваког вокала (а не само послије *и*- пише редовно е-о мјесто ие-ио, зато есть, едань, ере (све троје врло често); езици 34,16; езеро 35,5 итд., па твюе 31,3.7; питае 31,6; дае 31,16, даше-он 33,23 итд., онда юще 32,2.33,14, па моои 39,3.4.5.8.43,1; коои 35, 7; коомь 33,20 итд.; изузеци су ријетки: иесть 31,3; иеда 31,4; иезеро 35,1; июще 32,22; твоиомь 43,5. Уз толико изостављање слова и треба истаћи да се завршетак *іјі* у З-у увијек пише -ии; у-истории 20)7.23)3.26)5.28) 6; по-маħедонии 20)7; на-вощарии 33)11; ружнии 35)37; у бабилонии 37)7; у-бибии 41)97; марии 10,7 итд.; изузимље се само арписими 4,11(2) као дат. синг. од арписимиа.

Врло је необична појава с друге стране што А и С *послије консонаната* мјесто ıa пишу ниa, па опет се њих двојица не слажу у погледу мјеста у ријечи гдје то бива: А тако пише само у првоме слогу, који може бити и једини, а С напротив у свакоме а нарочито у посљедњему гдје се слог *ја* најчешће налази; дакле у А: днıавао итд. 36)13.25.38)9.40)23(2) итд., днıаволи (дјавољи) итд. 12,11.48.62 итд.; тнıа (т а>ħä) 39)11.2, 23.10,7.13,24.15,19(2).50.65.116.133; пнıанство (у Дубровнику *ӣја́нсшво* од *ӣја̏н)* 40)16; пнıаница 5,12(2); пнıаници 5,12; пнıачерь (у Дубровнику *ӣја̀чē̦р)* 14,58, а амо се могу можда узети и примјери тиа 15,63; пиачерь 34)7; пиачеремь 32)7, јер ту ваљада а стоји послије и мјесто ıa (в. стр. 142); напротив изван првога

(или јединога слога) за слог *ја* А пише само **ꙗ**: **карстꙗнинь** итд. 10,24.13,33.15,23.29, **карстꙗнски** 16,14; **карстꙗнскога** 16,5; **дивꙗка** 5,57; **сѹдꙗ** 5,24(2), а онда велики број примјерâ за ген. синг. (и ном. плур.) средњих именица што у ном. синг. имају завршетак **ие** (-*ьје*) као **веселие-веселꙗ**. У С пак имамо и **диꙗво** итд. 31,5.32,6(2).33,5 итд., **с-ниꙗдомь** 36,14, и **крстиꙗнинь** итд. 34,2(2).3(2).5 итд., и велики број примјерâ као **мркиѹтиꙗ** 31,10; **желениꙗ** 31,16 итд., а тако можда треба схватити и **божиꙗ** 33, 7, то јест као *божја* а не као *божија*; **над-ꙗмѹ** 33,14 мислим да ће бити једини изузетак. Него С иде још даље, он послије конзонанта пише и **ию** мјесто **ю**, али то може да буде само у посљедњему слогу, јер се слог *ју* у другом којем слогу не налази, — пише дакле тако само у дат. и лок. синг. оних истих именица код којих пише у посљедњем слогу и **-иꙗ** мјесто **-ꙗ**, н.пр. **спасению** 32,1; **веселию** 42,4 итд., а онда у инстр. синг. женских основа на *і*, н.пр. **лѹбавию** 31,1.2; **радѡстию** 31, 8; **смртию** 33, 1; изузеци су *можда* **примлен[и]ю** 39,3 и скраћеница **бжю** 37,2. Писар А тога **ию** мјесто **ю** нема, јер он **иꙗ** мјесто **ꙗ** пише само у првоме или једином слогу, а тамо слога *ју* нема. Кад не би А у посљедњему слогу без изузетка писао **ꙗ-ю**, могло би се мислити, гледајући како пише С, да су тому писању дали повода новији црквени споменици гдје се врло често, дјеломице баш и редовно, у свим тим случајевима пише управо тако **иꙗ**, **ию**, јер је ту свуда то *и* намјесто праслав. полугласа; али овако ствар ми се чини сумњива, јер зашто би онда тога **иꙗ**, **ию** у А нестало баш у завршецима гдје се најчешће налази? Требало би тада рећи да је то пука самовоља тога писара.

67. — На промјенама што бивају у конзонантским групама у којима је нестао полуглас оснива се наша старија »етимолошка« а Вукова »фонетичка« ортографија. Конзеквентности у томе погледу прије Вука није било, па је дабоме нема ни у З-у, него се, без икаква правила, налази и овако и онако, то јест и без ознаке промјене што је у групи настала, и с ознаком те промјене. Промјене могу бити од двије врсте: или се један конзонант асимилира другому (мукли звучному, или обратно), или га нестане пред другим или међу друга два. Асимилација може не бити, нарочито код префиксâ, н. пр. **безпаметнога** 12, 6; **изпѹстимь** 12, 14; **обтиецание** 11, 5; **ѹзкарсиѹо** 14, 56 итд., али код префиксâ што се

свршавају на сибилант, дакле код *без-*, *из-*, *раз-* и *уз-*, па и код *с-*, асимилација може и бити, иако рeђе, н. пр. исхоћаше 4, 23; распеть 17,95; ускарсниути 14,55; зборь 15,4 итд.; код осталих префикса (*об-*, *над-*, *од-* и *под-*) асимилације напротив никако нема, осим код опћине 17, 227 и опћени 16,12 гдје се није више осјећало да је ту префикс *об-*, и осим отпасти 3,18 гдје је асимилација само привидна, јер је ту преузет тај облик из глагољске матице која има увијек црквено *от* мјесто нашега *од*. Тако се мијеша и иначе, н. пр. лажца (од *лажац*) 26)3; убожтву 33,10; жриебце 5,65; сарчба итд. 24)8.33) 2.11.12,11.14.39(2).14,21 итд. (и увијек тако са чв); личбу 15, 151 итд., али и колиепци (*колијевци* са *в* < *б*) 21)17; тешко 26) 4.5,26; слатки итд. 11,7.13.15,32.145 итд. (и увијек тако са тк); таршцу (од *тржац*) 4,8; мушки 5,2; лекши (*легавши*) 6,2; мрске 35,4; тадбомь (од *тат*) 37,5; увиежбати 12,45.

Иако пак З предлоге по правилу пише заједно с ријечју с којом су у реченици спојени, асимилације код предлогâ што имају свој вокал никада нема, осим једнога примјера у С ис-пакла 42,7; али код оба предлога без властитог вокала *к* и *с* асимилација је правило: г-дилаволу 22,1; г-земли 41)82.15,19.83.17,26; г-богу 12,55.14,54; г-жулиану 13,66; г-злиемь 31,2 итд., којим примјерима можемо додати и х-камилии 33)3; х-кући 7,3; х-кому 14,5; х-карсту 15,150; х-кацинелу 17,185, гдје је *к* пред *к-* фонетским путом прешло у *х*; З пише пак фонетички *з* мјесто *с* у примјерима з-женами 40)12.17,145; з-друзиемь 12,23.35; з-димомь 35,4; з-дарови 39,5 итд., па у томе погледу А иде тако далеко да он уопће пише з и пред муклим конзонантом: з-сећлани 41)32; з-службомь 41)89; з-свонемь 10,3; з-палицомь 12,61; з-тицаниемь 15,12 итд., па и пред осталим конзонантима: з-низоциемь 12,26; з-вриеменомь 13,9; А пише чак и зс: зс-кћерю 10,20; зс-карста 17,95; зс-фуховствомь 12,11. А с тиме је у вези што А и иначе за етимолошко *с* пише з или зс: незсть 35)1; зслатко 41)64; узстне 41)82; незпознаниеми 12,19; изкали 12,54; изкати 15,127; празчи 12,59; и-зкужание-се 12,60; и-зкупь 15,156; ваз-се (*вäс се*) 17,44; изсукарста 17,50; незциенену 17,112; па и разсчинене 17,163; разсчинена 17,234. А је без сумње тако мијешао с и з за етимолошко *с*, јер је често мијешао оба слова код префиксâ *из-* итд., а по свој прилици је опет мијешао с и зс зато што је „етимолошки" писао разсипати, разсапь итд. а изговарао *расипати*, *расап*.

И кад се нађу упоредо два једнака или слична гласа, а гдје се је већ давно прије XIV. вијека изговарао само један, З пише или »по етимологији« оба гласа или »по фонетици« само један, н. пр. ȣзстрȣже 19)2; разсипа 38)3; разсапь 15,31.119; ȣзснеде 10,1.20.13,18; изснећи 15,131; изжеже 20,334; ѡдднели 14, 51 ; ѡдднелити 17,56 итд., али, ређе, и расташе-се 4,8; расапь 33, 11 итд. На исти начин поступа са *д-т* пред *ц-ч-шт*: младца 30)13; становитцтво 41)97; диетчица итд. 15,66.153.17,63; диететце итд. 10,11.15.15,68(2).17,12; отца итд. 13,18.28.30.33.14, 12.57.45 итд.; отче 15,60; отченаше 13,30; тче (од *ткати*) 20, 324; слободщина 33)6.38)9 итд., али, ређе, и без *д-т*: диеце 15, 16; сарце (често, и увијек без *д*, осим сартце 17,243); оца итд. 14,62.15,2.23,124 итд.; оче 15,61 итд. Тако је и код групе *стн*: ȣзстне 41)82; радостна 13,28; радостнȣ 17,113 итд., али обичније без *д-т*: изварсни итд. 11,1.12,43.13,7.16,6 итд.; радосно 15, 6; болесни итд. 17,102.131; корисне 41,3(2) итд.; овдје се може навести и инстр. пл. сласми 33,12 од *сласт*, гдје је дакле *т* испало међу *с* и *м*. У погледу писања секундарних конзонантских група и наш З стоји дакле, као сви наши старији споменици, претежно на „етимолошком“ становишту.

68. — Сасвим су излишни знакови, према садашњему начину писања, полуглас ь и двострука слова. Полуглас пишу сви писари А—Е, а само га F нема никако; писари пак самога З-а, то јест А—D, врло се добро слажу што га пишу једино на крају ријечи, односно на крају изговорне јединице што се свршава с конзонантом, не бројећи амо -ј што и у најстарије вријеме у томе погледу није вриједило као конзонант. Ванредно ријетко нема ь на крају таке ријечи, н. пр. кѡликиеχ 31, 5; нрод 34,18; виеком 46,0, а то су без сумње саме преписивачке погрешке. Сасвим је друго што С доста често пише посљедњи конзонант — а то је обично χ, ређе м, а више ни један — над ретком, па онда редовно уза њ не меће полугласа, н. пр. мѡне^х 38,6; не-влада^х 33,18; влагословщение^м 34,8; јер то се има сматрати као скраћеница, иако у таком случају С не меће никакве титле над посљедњим конзонантом; само се двапут код њега тада налази и полуглас: малие^хь 35,1; невидиени^хь 38,2. Тако је писао и D: смартние^х 37, нтп. (С ту има смртниеχь), па у поговору χристовие^х и мнозие^х. Има и пар примјера гдје је ь у средини ријечи: нигьда 14,28; пȣтеньe 37,3, али и то су без сумње

преписивачке погрешке, као што је сигурно континентъто 17,43 мјесто континентѡ. Највише употребљава ъ писар Е: он га има не само редовно на крају ријечи него врло често и у средини, и то гдје му је (по црквеноме језику) мјесто оправдано и гдје није, п. пр. позъри, грешънѡ 8,3; синъка 8,5; итд., а опет и небесъкога 8,1; тамъносъти 8,24; иросъти 8,25 итд.; дакле у средини ријечи он механички полугласом дијели два консонанта, док је *можда* према црквеноме писању то што полугласом дијели консонант од прејотиранога вокала у примјерима као владанъѥ, ȣфанъне 8,2; мисалъю, риечъю 21,2; третъѥ 21,3 итд.; ѡътартъ 8,57 биће пак погрешка мјесто о[л]ътаръ. — У Р се ъ много више употребљава неголи у З-у (U 346 и д.), а и у Ј имају га на крају ријечи редовно сви списи, а некоји између њих каткада и у средини ријечи; нема нигда ъ само бр. 21 (г. 1526 у Сарајеву), а зато га бр. 10 (г. 1478 у Стону) и бр. 12 (г. 1486 у Стону) имају каткада на крају ријечи послије вокала: монѡъ, Єланѡъ 524; ћеринъ, χѡтинѡъ 529 итд., што би могли бити најстарији примјери за тако погрешно писање полугласа.

Двоструких слова има само А, а и он у малој мјери. Од консонанта може бити двоструко само н; има доиста и прил|ликȣне 20,165, али то је зато што је прво л на крају ретка а друго у почетку сљедећега, тако да је једини прави примјер гдје је неки други консонант двострук наззада 17,137, јер и примјере као ѿда-зла (в. стр. 150) треба радије рачунати у ортографске погрешке. Примјери двострукога н доста су чести: конникъ итд. 37)7. 41)30. 10,10.19.11,1.2(2).3.7.12.14.18. 15,34.54.60.20,173 итд., увијек тако са нн осим коникомъ 15,112; конничтво 11,2; закониика, али за[к]ѻникомъ 4,8; истинно (*истинито*) 14,17.15,21, али истине 15,1; неначинно 38)1; приклонно 5,48; многоциенно 7,15; и напокон женно 13,5. Осим посљедњега примјера, иначе ту свуда имамо посла с етимолошким двоструким *н*, које се је у црквеним књигама често тако и писало, с чега се и у Р од двоструких консонанта највише опет налази нн (U. 17—18). Али док се у Р тако двоструко нн пише и за кратким и за дугим вокалом, оно у А стоји само за кратким, па тако и у примјеру женно; ја бих зато рекао да је писање двострукога н у З-у ипак у вези с квантитетом вокала што је пред њим. То је тим вјероватније

што А, како ћемо одмах видјети, и двоструки вокал пише понајвише према квантитету вокала, па онда је сва прилика да је писање двострукога н дошло, иако не директним путом, из црквених књига, али да је удешено, као уопће у нашој старијој књижевности латинским словима, према обичају талијанског језика, по којему се двоструки консонант пише само за кратким вокалом; а црквени извор писања двострукога консонанта у З-у види се баш најбоље по томе што је стегнуто на слово н које се у црквеним књигама једино може наћи двоструко.

Много чешће неголи двоструки консонант налазимо у А двоструки вокал на апсолутном крају ријечи. Понајвише се тако означава дуго *и*: **тии** (*тӣ*, али никада кратка енклетика *ти!*) 33)11.41)29.4,28.11,9.12.47.14,7.21.43.48.54.15,13.29.73 итд,; **мии** (*мӣ*, никада кратка енклитика *ми!*) 23)3.13,21.15,70.72.73 итд., али и **ми** 2,22.4,6.15,85 итд.; **вии** 39)11.12,13.52.56.13,14,22.57. .63 итд., али и **ви** 2,20.22.23(2).11,14 итд.; **тии** (ном. пл. од *тај*) 4,28.14,20; **онии** (*онај*) 31)9.35)21.41)59.14,48.51.57.148.150.17,56 итд.; **онии** (ном. пл. м. од *онај*) 15,133; **земалскии** 17,84; 3. синг. през.: **чинии** 22,4; **излазии** 14,47; **летии** 20,38; — 3. синг. аор.: **бии** (fuit) 36)16.41)97.12,52.14,31(2) итд., али и **би** 14,38.63.15, 12.21.29.49.61 итд.; **звии** 2,9; **скѹпии** 15,171; **пии** 17,171; ти су примјери за аорист важни, јер се по њима види да је ту и А изговарао дуго *-и*. Много ређе налазе се подвостручени остали вокали, а и они понајвише на самом крају ријечи: **облакаа** (ген. пл.) 36)20; **знаа** 41)55; **даа** (dat) 10.5. (dedit) 14,53.15,112 (уз **да**); **ѹстаа** (*устаде*) 17,44; **неизмишленаа** (вок. синг. ж.) 17,44; **нее** (*ње̑*) 24)2.26)6.8.36)18.39)11.4,30 итд.; **ћнее** 11,8, али има и **не** 41)2.7,9.23 итд., **ћне** 11,7.9 итд.; **манее** (*мање*) 17,164; **мрее** (уз **мре**) 14,44; **ѹзее** 17,165; **сокоо** 36)10(2).17,196.234; **гоѡ** 11,18; **гоо** 12,16.17,171.172.20,234; **гѡо** 17.217.20,235; **огоо** (гријешком мјесто **охоо**) 12,14; **стоо** (*стотина*) 17,83.319; **нѹѹ** (*њу*) и **кѹѹ** 13,12. Врло се ријетко налази двоструко слово за дуг вокал у средини ријечи: **ѹсилоᲃвааниа** 41)95; **граадь** (*гра̂д*) 15,7; **пооноћа** 13,23; **доонe** (*доње*) 17,58; **мѹѹка** (*му́ка*) 20,117. А поред толиких примјера гдје је двоструки вокал уистину дуг, могу се сматрати погрешкама они врло ријетки примјери гдје је подвостручени вокал кратак: **казатии-се** 17,33; **говорећии** 13,29; **сповиндиети** 17, 155; **веесела** 17,33; **нее** (*нё*, није проклитика!) 15,56.17,141; **зоовиеше** 15,6.

Као што, осим А, ни остали З-ови писари тако ни J немају двоструких вокала, јер уопће немају двоструких слова; а Р се у погледу двоструких вокала опет слабо слажу са З-ом, то јест са А, јер се у њима доиста каткада пишу двоструки вокали, али понајвише *а* а ређе остали, и то без видног обзира на њихов квантитет (U. 17—18). Ако се пак за писање двоструких конзонанта може мислити да је А био и под утицајем талијанске ортографије, то се за двоструке вокале не може никако мислити, јер их тамо уопће нема; за то треба тражити први извор у црквеним књигама гдје су се доста често писали двоструки вокали (нарочито у сложеној деклинацији придјевâ и у имперфекту). Али у З ни то није сигурно дошло директно одатле него преко старијих наших споменика писаних латиницом, како се то најбоље види по томе што и А, као ти споменици, највише подвостручује вокал *и,* и то, готово без изузетка, на апсолутном крају ријечи.

69. — У З-у нема баш много погрешака, при чему наравски не мислим на погрешке у преводу, којих, како смо видјели код појединих чланака, има врло много и врло крупних; а не мислим ни на преписивачке погрешке, гдје је писар коју ријеч криво прочитао или наопако разумио, те тако написао нешто сасвим друго неголи је било у његовој матици, — а и таких погрешака има у З-у много, — него мислим на таке погрешке које су се писару поткрале, па је написао сасвим друго слово неголи би требало и неголи би он сигурно и написао кад би само боље пазио. С те стране једна се погрешка доста често понавља код А а друга, релативно још чешће, код В: А, како смо видјели (в. стр. 125), пишући слово ȣ заборавља каткада горњу половицу, и тако мјесто ȣ напише о, н. пр. нѥгово *(његову)* 40)8; ѥдно *(једну)* 41)1; захоздаю*(захуздају)* 41)4; дрознѥхь *(друзијех)* 41)39.60 итд., — то писање дакле с изговором писара А нема никаква посла, па зато нису сигурни ни примјери гдје он има тако о мјесто вокалнога *л* (в. стр. 183). Прије би се могло казати да зависи о погрешном изговору писара В што он не разликује лијепо *ћ* од *ч* већ често пише ч мјесто ћ, н. пр. врачиа *(враћа)* 25,0; вечиѥ *(веће)* 28,5; приѥврачиа *(прјевраћа)* 28,8 итд.; него није вјероватно да су се у дубровачком говору већ у почетку XVI. вијека та два гласа, макар само ин-

дивидуално, изједначила, јер остали споменици и из тога и из много познијега времена немају тога мијешања. Зато мислим да је то код В само нека ортографска самовоља, или управ неко зазирање од слова ћ, јер он иначе никада не пише ћ мјесто ч ! Како се пак види из горе наведених примјера, В уз тако ч што стоји мјесто ћ (али никада уз етимолошко ч !) радо пише још једно и, као што иначе чини и уз ћ, н. пр. **тисѹћиѹ**, **χоћиѹ** 27,1; **веће** 28,4; **ћиѹ** 28,8. Код А има пак још једна погрешка што се више пута понавља; он наиме каткада пише **ѿ** гдје је мјесто само простому о, н. пр. **ѿда-зла** 41)52.13,30; **ѿда-свиеχь** 39)4; **ѿда-све** 41)4; **ѿдриешень** 41)83; **ѿстави** 13,26; **ѿставио** 14,25; **ѿслободи** 17,47; **ѿца** 2,24. 20,198; **ѿче** 15,37.76.17,12, па према томе и **одче** 15,37. Иначе су у З-у саме појединачке погрешке, н. пр. **воћга** *(воћа)* 38) 9(2); **твоюомь** *(твојом)* 14,26; **лѹпешь** *(лупеж)* 15,167; **гривь** *(крив)* 15,175 итд.

Него све су то погрешке гдје је нешто криво *написано*, али их има много више гдје нешто *није написано*, то јест гдје је писар нешто испустио. Таки примјери гдје фали у којој ријечи по које слово или који слог, или гдје фали у реченици и цијела ријеч, у врло су великом броју, и у издању их има на свакој страни, гдје се могу лако опазити, јер је свуда (у угластим заградама) додано што фали. Да има много таких погрешака код В и С није чудо, јер је први писао брзо а други немарно, али се је чудити да их има толико и код А који тако савјесно и пажљиво ниже своја ситна правилна слова. Али нису писари оставили све своје погрешке неисправљене: иако ријетко, ипак су каткада одмах исправљали криво написану ријеч, или су превлачили нешто што су већ написали а није било добро. Врло је пак риједак изузетак да је ко од њих остругао нешто што је криво написао те на струготини опет написао како треба; и то се све каже у напоменама к тексту. Напротив нема ни једног сигурног примјера да је у тексту исправљала нешто нека друга рука, јер није баш сигуран ни примјер **спасенић** 38,1 гдје је ѣ исправљено од е (в. стр. 134).

70. — Што треба знати о писању великих слова већ је казано гдје је говорено о њихову облику (в. стр. 126), по чему излази да велика слова *могу* биљежити почетак чланка или алинеје. Што се пак тиче положаја ријечи̑ и слова̑ према

ретку на којему се пишу, то они углавноме стоје равно на самоме ретку, уколико је редак раван, а то је код В, а нарочито код С, много мање неголи код А, који је и у томе погледу најуреднији међу њима. Него доста често бива да се, код сва четири З-ова писара, по једно слово, а много ређе по два заједно, — а то су понајвише слово или два слова што су на крају ријечи, — пишу над ретком, очевидно зато да се приштеди нешто простора. Али та слова над ретком могу бити и извађена из средине ријечи, а С каткада пише тако над ретком и по два слова једне исте ријечи што нису једно до другога. И то се све види из напомена к издању.

У З-у има мало *скраћеница,* то јест ријечи гдје хотимице нису исписана сва слова, при чему се понајвише и које слово пише над ретком, обично нешто ситније, а цијела се тако скраћена ријеч меће под некакав знак (под *титлу).* И то се чинило, опет да се приштеди нешто простора и посла, у црквеним књигама већ у најстарије вријеме, нарочито за неке ријечи што се често понављају, па је одатле прешло и у нашу народну књижевност. У А је релативно обична само скраћеница за **господинь**: **г҃нь** итд. 19)4.20)3.4.21)4.2,7.9. 11.17.4,2.4.5 итд., али она се налази много чешће у А[1] неголи у А[2] гдје се понајвише исписује ријеч цијела, док је скраћеница риједак изузетак: **г҃нь** 17,5; **г҃не** 15,145.17,154; осим тога има А још двапут за **свети** скраћеницу **с҃ти** 22)4.30)11. В нема никаквих скраћеница, а С их има највише: и **г҃нь** 33,4. 43,5, и **с҃ти** 36,6, па још **б҃гь** (**богь**) 42,10; **б҃а** 36,4; **б҃же** 43,5(2) и **б҃е** 43,5; **б҃жю** (**божию**) 37,2; **м҃сца** (**миесеца**) 34,7; али скраћеницâ за **чловиекь**, **анђель**, **небеса**, **царь** итд., које су у црквеним књигама тако обичне, нема ни С. Као титлу за скраћенице С употребљава равну хоризонталну цртицу, коју он меће и над бројеве; А, осим обичне титле у облику ˜ код **с҃ти**, над **г҃нь** нема никакве титле, тако да баш то ситно ^ код њега изгледа као титла, с чега ја и мислим да га је он код неких бројева и узимао у томе смислу (в. стр. 130), како што га узимље и D код **свтога** 4, нтп., а и код **с҃те** 30,2 премда је истина да се у црквеним књигама не узимље као титла, па је ваљада то дошло одатле што се је тако често писало ѡ. — Нека врста скраћеницâ су и лигатуре, гдје се два слова спајају као у једно, али З, осим старих лига-

тура ѕ, ꙗ, ю, ѥ, ꙑ, које су се одавна сматрале као једноставна слова, нема никаквих новијих лигатура гдје би се два слова, што се иначе пишу редовно свако за себе, тако спајала да им је један дио заједнички.

71. — Кад и нама данданас, поред нашега филолошкога школовања, није увијек лако одредити које гласовне скупине имамо сматрати као самосталне ријечи које се при писању имају одвајати од осталих, то би наравски било још много теже нашим старијим, филолошки неуким писцима и писарима, кад би они уопће ишли за тим да одреде за то нека чврста правила којих би се строго држали; они су једноставно ствар себи много олакшали тиме што су напросто редовно писали заједно ријечи што су заједно изговарали, дакле под *једним* главним акцентом, — они дакле код писања нису понајвише одвајали логичке већ изговорне јединице. Тиме је њима олакшано писање, али њиховим читаоцима отежано читање а донекле и разумијевање, јер више пута једна њихова писмена јединица може сасвим друго значити према томе како се логички дијели или не дијели. У те старије неуке писаре спадају и З-ови, којих нам писање по изговорним јединицама утолико добро долази што нам понајвише сасвим јасно показује које су ријечи они изговарали заједно под *једним акцентом*; а будући да су и они у првоме реду тако спајали с главном ријечи проклитике и енклитике, то одатле излази да ми с помоћу њихова писања можемо одредити које ријечи по њихову изговору нису имале свог самосталног акцента него су се наслањале на коју другу ријеч. Још једном и у томе погледу А је најпоузданији свједок: он наиме дијели (како се често налази и у старијим талијанским рукописима, откле је ваљада и то к нама прешло) изговорне јединице једну од друге тачком.[1] Као А дијели сваку ријеч тачком и D, док их В и С растављају само малим празним простором, али како је тај простор неједнак — често, нарочито у С, није већи неголи је простор међу два слова исте ријечи, — то код њих обојице често и није баш сигурно, као што јест увијек сигурно код А, јесу ли двије

---

[1] Ни Јагић (*Енц. слав. фил.* књ. 3) ни Карски (*о. с.*) не спомињу да има који старији ни глагољски ни ћирилски рукопис који би на тај начин *конзеквентно* дијелио ријечи, а ни из огледа приложених тим њиховим дјелима не види се да има таки рукопис.

ријечи писане заједно или нису. На тај се начин у З-у врло често пишу заједно по 2 или 3 самосталне ријечи, али могу бити и 4—5, н. пр. и-не-ѿпѹсти-га[1] 19,4; не-христа-ли-ми 4,27; и-ѹ-сии-мѹ-се 4,24. Напротив врло ријетко бива да се у З-у пише одвојено нешто што ми обично пишемо састављено: не бројим амо случајеве гдје је А нешто криво разумио, па према томе и криво растављао, н. пр. када у бр. 5 име *Синагрип* увијек пише сина-грипь, мислећи ваљада да су прва два слога наш *син;* али А каткада код сложених ријечи одваја први саставни дио као засебну ријеч, н. пр. добро-волно *(добровољно)* 15,117.

И у З-у се дакле пишу понајвише проклитике и енклитике заједно с ријечју на коју се наслањају, па како су углавноме и у његово доба биле исте проклитике и енклитике које су и сада, то се понајвише у З-у и пишу заједно оне исте ријечи које и ми данданас изговарамо заједно. Уз обичне енклитике пристају још честице бо и ве, које се никад не пишу одвојено, н. пр. писано-бо 29)1.22,1 итд., добро-ве 41)53 итд.; краћи облици презента *сам* итд. дабоме увијек се пишу састављено, не пишу напротив никад тако пуни облици *јесам* итд. у оним многим случајевима гдје ми мјесто њих употребљавамо краће облике (в. § 117). Иначе отступања има врло мало, н. пр. помилѹи нась 4,27, гдје бисмо ми употријебили енклитику *нас,* док је А можда и ту изговарао акцентовани облик на̏с (у Дубровнику таки је акценат а не *нâс);* могао би 35)36, а биће можда још који примјер; рекби пак да А није изговарао као енклитике предлоге цећь и ради, кад их пише послије односне ријечи, бар их увијек пише растављено, н. пр. тогаи цећь 19)3; човика цећь, исѹкарста цећь 4,30 итд.; кога ради 19)4 итд.; али је лако могуће да је то само нека његова ортографска »регула«, јер он и та оба предлога пише одвојено и кад су проклитике, као што редовно пише и друге двосложне предлоге а често и једносложне с конзонантским завршетком. И проклитике су углавноме исте — редовно предлози, везе *и* и *а* и негације *не* и *ни,* а дјеломице и веза *да*; него од предлогâ они који су двосложни редовно, а они који су једносложни с конзонант-

[1] У издању тако су цртицама одијељене самосталне ријечи што су у рукопису писане заједно.

ским завршетком — добрим дијелом не пишу се састављено, па су зато примјери као **мимо-врата** 26)6 ријеедак изузетак, док су обични и примјери и као **кон-себе** 10,9 и као **конь огна** 6,3; најконзеквентније се пак пишу састављено једносложни предлози с вокалским завршетком, па су с те стране примјери као **на пѹть** 40)14 врло ријеедак изузетак. Везе *и-а* и *не-ни* прилично се редовно пишу састављено, али опет има подоста изузетака, н. пр. **и цесарь** 41)53; **ни чинити** 32)7; **не може** 40)5(2) итд.; веза пак *да* редовно се пише састављено само с ријечју која је сама енклитика, па су зато примјери као **да-ми, да-га, да-си** итд. врло обични, каткада се пише састављено и с којом акцентованом ријечи, н. пр. **да-ти** (*да-шū*) 33) 11; **да-бѹде** 36)10; **да-бестиа** 37)3; **да-поћемь** 39)11 итд.

Када се једна ријеч дијели на два ретка, ни један од З-ових писара не пази да је дијели према њеним слоговима него, до којега му слова дотече редак, с њим и престане; само што смо видјели да А на крају или при крају ретка радо мјесто **о** пише **ѡ**, да тако прије испуни редак (в. стр. 133). Прекид ријечи при крају ретка ничим се не назначује, па зато, гдје је на једном ретку проклитика а на другоме главна ријеч, или на једном ретку главна ријеч а на другоме енклитика, могло би се помислити да се З, а нарочито А, не држи правила да се те двије ријечи заједно пишу. Али уистину то није тако, него је писар и у тим случајевима раздиједио изговорну јединицу, па је случајно потрефио да на једноме ретку напише проклитику, или енклитику, а на другоме главну ријеч. Свакако, да се не би мислило да су то сами изузеци од правила о састављању ријечи, у издању су такове свезе писане заједно, али нису одијељене водоравном цртицом, као кад су заједно писане на истоме ретку (н. пр. **ако-сѹ**), него окомитом цртом (н. пр. **ако|сѹ**).

Интерпункције у З-у нема никакве: у В и С нема уопће никаквих знакова ни међу ријечима ни међу реченицама, а тачка што се у А и D налази међу сваке двије ријечи, како је већ казано, није знак граматичке интерпункције већ механички знак одвајања појединих ријечи а управо изговорних јединица; зато А нема своје тачке на крају ретка ни на крају алинеје, јер ту нема што да одваја.

4. *Вокали.*

72. — Између праславенских вокала за нашу хисторичку граматику и дијалектологију најважнији је без сумње вокал ě због разних рефлекса што може имати у нашему језику у разним крајевима и у разним временима. З је готово чисто јекавски споменик, а према садашњем дубровачком говору, а донекле и према садашњему јекавскоме књижевноме језику, сачувао је дјеломице старији јекавски изговор који је тамо замијењен новијим екавским или икавским, док су сасвим спорадични примери гдје у њему налазимо *и* или е мјесто јекавскога изговора. Али испоређујући специјално у погледу вокала ě наш З с дубровачким споменицима писаним до његова времена, примјећујем одмах да се нећу моћи у детаљу обазирати на Р, јер су у њима прилике, због мијешања слова ѣ-ѥ-є, прилично замршене, па ћу зато више гледати како је код R, јер се код њега одмах види да ли за ě стоји *ie*, е или *i*.

Прије свега ћемо дакле видјети гдје З има своје ие (које он без разлике пише и за наше *ије* и за наше *је*) а сада је ту нешто друго. Амо иду најприје примјери гдје за праслав. rě у кратким слоговима З има још јекавски изговор, који је с временом у свим јекавским крајевима, осим на отоку Мљету код Дубровника, готово сасвим замијењен новијим изговором rе. За то имамо у З-у много примјерâ, али за сваку ријеч наводим их само неколико, и то само у једном облику гдје их је више: бриеме (*брјёме*) 31,9; цриевие 20,309; гориe (supra) 10,15.15,35.17,206.24,4.28,4.31,1.41,1.9; *грěх-*: гриешни итд. 7,19.20.8,3.27; гриешникь итд. 10,13.25.11,1.12,3.19.47.13,3.35,6.7.8.38,3.42 итд.; гриешница итд. 17,70.43,5; безгриешна 15,122; сагриешѹне 40,17; згриешивати 35,5; сагриеха итд. (*сăгрјеха*) 26)5.10,11.13,17.33.44.46 итд.; *крěп-*: криепость (*крјёпōсш*) итд. 23)7.31)3.5.33)2.11(2).28,1.38,1 итд.; криепко 27)24.41)82.15,38.79; ѹкриеплению 33,1; мриежа итд. 17,216.217(4).219(2); наприедакь 14,53; наприедовати итд. 30)7.12,21; *прě-*: приение 34,2; приеше-се, ѹприе 34,3; априприел- 34,4; приеша итд. 14,49.15,3.77.160.17,178.248; *рěз-*: риезахѹ 17,104; риежѹ 41,9; изриезано 17,90; обриезѹиешь 20,238; ѹриеза 5,74; *срěд-*: сриедни 15,170; посриедь 32)7.38)9.11,8.10.16,15.17,185.197.210.2 7.251; *срěт-*: сриести итд. 5,6.20,6.33,23; сѹсриести итд. 31)7.13,19.15,60.143; сѹсриетахѹ 13,11; сриећа итд. 31)4.10,6.11,10.14,24; несриећа итд. 27)5.

17,135; несриећань итд. 10,9.11.12,49.14, нтп.; несриећниче 10,11. 13, 0; старнешинамь 20,224; *шрѣб-:* триебовати итд. 31)7.34)6. 35)18.36)19.40) 2.итд.; потриеба итд. 20)5.28)1.33)11.41)53.54.81. 5,6 '.34,4.99,2.5 итд.; потриебань 13,19; потриебовати итд. 37)7.41) 18.30(7) итд.; триеска (*шрјёска*) итд. 30)9.12,28.32(2).24,?; вриемена 20)1.11,18.12,58.13,9.14,13.31,4.7.9.32,8.30,4.5 итд.; вриеменито 14,25; а према *врјёши* и вриени 17,77. Код ових ријечи врло се ријетко у А и С мјесто ие налази е или и; у А примјерâ са е нема, а и у С су само ова четири: потреби 39,4.6; временни 42,2; крепости 43,1; а за и опет само ова три: потрибüне 36)13 у А, а у С припри 34,2 и приепри 34,3 (оба пута 3. синг. аор. за prěprě). Него у погледу ријетких језичних изузетака одмах ћу код ових првих казати да, како је З постао и како је писан, треба не само рачунати с траговима од матичиног језика у З[1] него уопће у цијеломе З-у и с преписивачким а и прерађивачким погрешкама. Тако *може бити* да је који од ових екавских примјера у С постао одатле што он у почетку ријечи и послије вокала пише редовно е мјесто ие (в. стр. 143), а код свога јединога икавскога облика А је *могао* заборавити да напише е, како је више пута заборављао које слово, нарочито и е н. пр. у хотиени 17,29 мјесто хотиение; а оба икавска примјера у С приепри и babyприпри *можда* је дубровачки редактор само напола разумио, то јест тачно схватио да је сприједа тако обични префикс prě-, али цијела му је ријеч била непозната и неразумљива (Стулић има глагол *priprjeti*[1] тек из глагољскога часослова), па је зато слијепо преписао -при које је *ваљада* имао пред очима. Ја дакле ријетким изузецима који се *могу* и друкчије тумачити веле не вјерујем, али их савјесно регистрирам. Него, ако се може сумњати јесу ли А и С сасвим изузетно изговарали *ri* за праслав. кратко *rě* а С и врло ријетко *re*, та је сумња за В много слабија; он доиста има горе споменуте примјере горие 24,4.28,4; криепось 28,1 и триеска 24,2, али зато има и гриишниче 27,2; крипось 28,8 и посридь 24,8, тако да су у његову, доиста малом броју примјерâ, јекавски и икавски подједнако подијељени.

73. — Напосе треба узети префикс prě-; ту А има редовно при-, тако (не узимљући, наравски, амо случајеве с ети-

[1] Стулић пише »priprjeti«, као да је управо припријети, али Вук има *прети, пòпрети, сàпрети.*

молошким *pri-*) код разних сложених глагола, н. пр. 2,3.6.7. 14.4,10(2).5,60.7,2.10,5.7(2).9.18.16 итд.; код разних придјева и прилогâ, н. пр. у 2,7.11.5,1.72.11,16.12,62.15,108(2).109 итд.; код именица пристанакь итд. 10,17.15,22.143; пристꙋпитель 14,61, па према томе и код неких именица кад је слог дуг: пристолие 12,43.44 итд.; приварка итд. 10,12.55.14,36.15,74.125.17,46.20,51. 182 итд.; приварникь 13,16; а према *ӣри-* за *ӣрѣ-* начињено је и придь 5,31.12,13.24.41.44 итд.; прико 10,8.18. Само изузетно има А и прие-; више путâ код придјевâ: прикрасни 2,1; прие-краснꙋ 2,6; приелꙋблени 2,8; приемꙋдрога 5,52; приемꙋдри 5,55; приедраги 7,12; приевелика 17,142.20,163; код именица: приемꙋ-дрости 5,3.4.72, а онда у дугоме слогу приестолие итд. 7,2.18, и напокон приедни 15,86; изприедь 30)13; приеко 5,23.7,3.17,10; приема 2,8; приеће (*ӣрјѐће*) 30)13.41)76.7,2.12,62.17,66. А дакле има редовно при- (ријетко прие-) и придь (само 1 пут изприедь), мијеша прико и приеко, а оставља без промјене приедни и прие-ма (по 1 пут) и приеће (5 пута); један једини пут налазимо пак код њега пре-: предобити 33)9, уз обично придобити, н. пр. 33.)8.9. С А се прилично добро слаже В: уз привратио 24,8; прибивати, прибивалище (гријешком мјесто -ище), присвета 28,1; приславна (2), приславни 23,2, па и приварни 26,0 има и прие-творио, приекрачина (*арјевраћа*) 24,8; приепорꙋчꙋнꙋ 28,1; приесвете 28,2; приеразꙋмного, приеглꙋте (*ӣрјељуӣе*) 28,8 а само придь 27; 1.28,23; свакако већ он има релативно више јекавских облика неголи А. Али С још јасније отступа; у њега наиме налазимо с једне стране придиева (*ӣреодијева*), приѡблачи, приѡбꙋче 31,13, приѡблачение 31,15; припри 34,2; априприел- 34,4; приврати 34,12; пригрiешению 36,6; приможение 38,1; неприлꙋбодиство 36,7; прилꙋ-бовство 43,2, али зато с друге стране има приесиекꙋ 31,4; прие-клѡнити 31,7; приевари 33,2; приепри 34,3; приестꙋпи 34,7; прие-стꙋпити 37,2; прiехини 42,1; приедаю 41,7; приебивати 44,0; неприе-можно 38,1; приечисте 39,3; приечиста 42,11; приеславномь 39,8; приеславно 46,0, па и приеварке 26,0; приестоли 35,9; приестолию 42,6, а онда редовно приедь 31,3.32,3.34,11.12.13.15.35,7.36,3.43,8 и приеће 39,6; осим тога С има више путâ и пре-: пребиваѡ 35,9; пребиваю 35,9; предаю 43,7; превишие 39,5; без-престанка 35,2 и предь 34,8.10.14.17.42,6, иако се и за којигод од тих примјера може мислити да је само написано е за *је* (в. стр. 143). И у С дакле јекавски и екавски облици (а ови други се у овоме случају морају свакако узети заједно с онима првим) одлучно

превлађују над икавским којих има само за $^1|_4$ од укупнога броја случајева, док А има у великој већини случајева, а В бар у већини, икавски изговор; осим тога А и В имају без изузетка **придь** (само А једанпут **изпрнедь**) а С напротив без изузетка **приедь-предь**.

74. — Иако међу З-овим писарима нема баш видне разлике у погледу краткога слога *rě* уопће, јасно је да нека разлика има напосе код префикса *prě-* а нарочито ето код *prěd*, па треба да питамо, откуда та разлика? И то је питање што га треба споменути одмах у почетку овога расправљања, да се види како ја уопће мислим да се таке разлике и несугласице у З-ову језику имају или бар могу схваћати. Ја наиме мислим, — и гдје се не ради о ријетким, па зато сумњивим изузецима, — да таке несугласице могу зависјети не само од фактичних разлика у говору З-овиx писара који су могли бити из разних мјеста (јекавске) дубровачке околице, а и не само од разног њихова мара да у својој матици замјењују особинама својега говора оне што су им необичне, него мислим да донекле зависе и од њихова индивидуалног мудровања. Тако за ову разлику с обзиром на *prě-* и *prěd* свраћам прије свега пажњу на то да су у А сви примјери са **прие-** у A^1, дакле у ономе његову дијелу за који знамо, или можемо с разлогом претпоставити, да је потекао из глагољских (или црквенославенских) матица, — осим једнога примјера **приевелика** 17,149 а можда и 20,163, ако се узме да бр. 20 не спада к $З^2$; па стога се може и мислити да је дубровачки редактор преписивао глагољско (или ћирилско) **прѣ** са **прие**, као што је и иначе мјесто такога **ѣ** узимао своје **ие**, иако је специјално за *prě-* понајвише, а можда и редовно изговарао *при-*. Та се мисао може поткријепити тиме што С код глагола *prěprěti* има и **прие-** и **при-**, па како тај глагол дубровачкому редактору није био познат (в. стр. 156), то он није могао ни изговарати *прјепрјети*, него је напросто, гдје је матица имала **прѣ-**, тај префикс механички преписао са **прие-**; то дакле није учинио према својему *изговору* него према својему *читању* слова **ѣ**. Како су пак В и С по свој прилици потекли сасвим из глагољских матица, то би се на тај начин могло и најлакше протумачити

да су у њима код *prě-* јекавски облици много боље заступљени неголи код А, а нарочито неголи код A^2.

На опрезност при признавању правих језичних разлика упућује нас и различити однос икавских облика у В напосе у краткоме слогу *rě* и уопће у свим осталим облицима гдје има ě. У кратком слогу *rě* у В нема доиста много икавских облика, али опет упада у очи да су у томе случају код њега икавски и јекавски изговор заступљени отприлике једнаким бројем случајева, па бисмо према томе очекивали да ће отприлике исти размјер међу оба изговора бити и у осталим ријечима гдје има ě. Мјесто тога, како ћемо одмах видјети (в. стр. 170), и код В су икавски облици, изван краткога слога *rě* у незнатној мањини према јекавским, тако да би то *могло* значити да је В уз глас *r* волио писати *и* и ондје гдје би он, према својему изговору, требао да пише *je*. Ја те могућности не бих ни спомињао, кад не бисмо налазили у Р нека слична ортографска правила: у XV. вијеку неки дубровачки писари радо пишу ѣ мјесто (етимолошкога) *i* понајвише послије р, а опет понајвише послије р замјењују сваки вокал полугласом ь, н. пр. **трь** мјесто **три** а **затворьна** мјесто **затворена** (U. 350.354). Тако је нешто и код J у бр. 24; ту слова ѣ иначе нема, него мјесто њега стоји и, јер је споменик икавски, али опет има 3 пута ѣ у лигатури са р: **прѣвезана** 539, **прѣтегнули, прѣгали** 541, иако је ту свуда етимолошко *i* а није праслав. ě . Види се дакле да су дубровачки ћирилски писари XV. вијека имали донекле неке своје ортографске регуле или симпатије за писање вокалâ уз слово *r*, па их је *могао* имати и В, а можда и С.

Јекавски изговор у краткоме слогу *rě* налазимо редовно и у Р, али већ у XIII. вијеку мијеша се *прје-* и *при-* (U. 357.360); са Р се слажу и јекавски списи у J: **горюти** 519, **копрнени** 520, **црювьнара** 530, **прнеко** 523, али *u pridgradju* 56, **сдридь** (*срид*) 59, **припорукуюћи** 61; **припоручую** 523, **прида** 534, **прид** 537, па је тако и од тал. *predicatore* начињено **придикатуре** и **придикатура** 519. У R је јекавски изговор правило за кратко *rě*, али има и пар примјерâ екавских и икавских, а редовно има и *pri-* уз мали број јекавских облика (L^1, 111.113). Између З-а и R има дакле у погледу краткога *rě* та разлика да екавских облика у А и В нема (осим

једнога примјера у А, који би могао бити и писарска погрешка), њих налазимо тек у С, али они су под сумњом да могу бити прикривени јекавски облици (в. стр. 143). Свакако тек у R можемо *сигурно* констатовати почетак онога процеса по којему је у краткоме слогу *rě* мека група *rj* отврднула у *r*; то је можда у *граду* Дубровнику најприје избило и најбрже било проведено, док се је у *околици* могло и дуже вријеме одржати *rj*, које се је на отоку Мљету одржало до данашњега дана те се говори *мрјежа, срјећа, врјећа* итд. Али зашто се је толико раније, свакако најкасније у XIII. вијеку (старијих дубровачких споменика немамо!), почело *prě*- мијешати са *pri*-? Ја сам негда мислио да је то баш пуко мијешање (L[1], 126); и неко ће мијешање и бити, којему је без сумње дала повода гласовна сличност та два префикса. Него треба узети на ум да то мијешање иде, готово без изузетка, у томе смјеру да *pri*- наступа мјесто *prě*- а не обратно, па то мислим да се може тумачити исто као замјена слога *rje* слогом *re*: од два гласовно слична префикса, који су добрим дијелом узимани и за сличну семантичку службу, превладао је онај који није садржавао групе *rj*. Зато ја и мислим, како што *re* мјесто старијега *rje* није примјер баш екавскога говора, да тако ни *pri*- мјесто *prě*- није примјер баш икавскога.

75. — Други је догађај гдје је З дјеломице сачувао јекавски изговор случај када се ě нађе пред *j*; сада у таком случају имамо без изузетка *i* мјесто ě, и тако је било и у старије вријеме, ако је односни слог био кратак, али у дугом слогу могао је бити и јекавски рефлекс. Зато и у З-у у кратким слоговима налазимо увијек **и**: **снıати** 41)51; **снешь** 20,306; **сне** 41)51; **сниаию** 41)32.98; **згриıа** 17,157; **разѹмню** (а **разѹмнемь** итд.) 11,12.37,1; **желию** (3. пл.) 36,15 (а **желнемь**, в. § 105); **хотиюћи** 17,1.104; **хтиюћи** 14,61; **хотиıахь** итд. 21)17 26)6.35)38.37)7 итд.; **хтиıахч** итд. 37)7.39)11.10,13.14.13,3 итд., **хѡтиıахь** 33,17; **ѹмиıахь** 10,6.17,18, а онда у компаративном завршетку *-ији* гдје је увијек тако *и* пред *j* (**-ии**, **-иıа** итд.). Амо се могу узети и примјери гдје се прилог *гдје* налази пред енклитиком *је* или *ју*; ту З има увијек **гди**: **гди-е** 21)4.41) 14.2,17.10,3.15,20.111.120.17,83.28,1.32,3.37,7 итд., **гдию** 7,23, док у сваком другом положају има, и то врло често, само **гдие**, али нема ни једног примјера гдје би било **гдие-не** или

гдне-ю, док има гдне неси 17,133 и гдне несть 14,22.31,3 гдје глагол није енклитика (па зато у З-у није писан заједно с прилогом!). У дугим слоговима јекавски се изговор напротив држи: насмнеіа-се (у Дубровнику је акценат *смијати се*) 6,4, па код императива на -ěј: развмнен 11,13.13,8.14,1.17,12. 95.170.211; развмне[н]те 41,10; провмнен-се 5,55; хотне[н] 13,28; хотне[н]-ю 15,18; хтнеинте 12,24; желнен (према презенту желнемь, в. § 105) 21)5; пожелне[н] 36,13.15; разгрнен 17,42 (а горе згрниа 17,157); једини је изузетак двию (а двиема, в. § 104) 27)7.12,8.14,16.17,160. — У оно мало примјерâ у Р такођер је рeдовно ю-е у дугим слоговима, али може бити и у кратким, осим компаратива на *-ији*, гдје је и у Р *и* правило (U. 385.361); у Ј примјерâ за ěј уопће нема. Редовно *i* у кратким слоговима има и R, а у дугим мијеша и он *ije* и *i*, осим пар примјерâ што су без сумње писарске погрешке (L[1], 111). Зато ја мислим да је у дубровачком говору најдаље почетком XVI. вијека у кратким слоговима већ било проведено *ij* за ěј, док се у дугим слоговима још мијешао старији јекавски изговор и млађи икавски. А што се тиче тумачења ове гласовне појаве, остајем при ономе што сам већ казао (L[1], 129 и д.), наиме да је то асимилација вокала ě гласу *ј* што је за њим, која се је прије појавила и прије била проведена у кратким слоговима, јер је у њима контакт међу оба гласа јачи неголи у дугим слоговима. Данданас се пак ни у дубровачком дијалекту не говори *гди је*, јер се у њему (као и у осталим јекавским дијалектима) не говори више *гдје* него *ђе*, које се је тако јако увријежило да се пред енклитиком *је* не промеће у *(г)ди* него остаје без промјене *(ђе је)*.

Још има једна врло бројна категорија случајева гдје З чува много боље јекавски изговор неголи данашњи књижевни језик, а у чему се слаже с дубровачким говором данашњега времена; то су неки флексивни завршеци што имају ě на крају основе, наиме у именичној деклинацији стари завршетак ěh-hě- лок. пл. основâ на *о*, па завршеци -ěm, -ěh, -ěmi (-ěma) у замјеничној и придјевској деклинацији. Послије Вука, који је у тим случајевима имао и *ије* и *и* без обзира на основу, и послије Даничића, који је у својим старијим годинама хтио да се (према праслав. стању) разликује

у тим завршецима *ије* у тврдим основама а *и* у меким, — и јекавски књижевници прихваћају мјесто тога *ије* све више једнолично *и* за све основе како је у екавскоме говору. З напротив има готово увијек **ие** и у тврдим и у меким основама, дакле н. пр. и **селиехь** и **полиехь** (*йољијех*) и **овиехь** и **моиехь**; врло су ријетки код њега примјери са **и**: **с-велицимь** 15,113; **с-осталимь** 16,19; **демо[н]скимь** 35,6; **на-[на]кованихь** 35,6 (које би требало да стоје мјесто *на нâковњих,* али би могло бити да је гријешком схваћено као *на кôвāнūх*); **невидиенихь** 38,2, а тим се примјерима могу прибројити и **тизиехь, тизиеми** 10,14 с оним првим *ти-* (в. § 102). Може бити да ми је у великој маси примјерâ измакао још који појединн примјер, али то стоји да та велика маса има редовно јекавске завршетке, међу којима истичем ове примјере: **киемь** 41)28.29.82 и **киемь** 7,4 од **тко**, па **киеми** 16,5 од **ки** (*који*); за инстр. од **що** (*чим или чијем*) нема примјера. Иначе не смије се заборавити да ови завршеци са *и,* за јекавски (и екавски) говор нису никакви икавски облици него завршеци замјеницâ с меком основом (*ових* мјесто *овијех* итд.). И у Р и у Ј мијешају се завршеци са *ије* и са *и*; у којему размјеру то бива у Р, не могу казати, јер тога у U нисам износио, а од списâ у Ј имају само неки по 1—3 примјера, по чему се не може ништа казати — само бр. 7, који је једини писан у *граду* Дубровнику, има 10 примјера, и сви су јекавски, па се тако лијепо слаже са З-ом. Напротив, доста је јака разлика међу З-ом и R, овај наиме има доста велики број оваких завршетака са *i*, и то без обзира да ли је основа мека или тврда; нисам ни њих бројио, али ће их бити за $^1/_3$ укупнога броја случајева (L[1], 149), — свакако, и релативно и апсолутно, има их много више неголи у З-у, па и то може бити знак да је З из једног краја гдје су се јекавски облици боље држали, односно више ширили неголи у самоме граду. И доиста дубровачки писци све до XVII. вијека имају врло често или претежно те облике са *i*.

Осим довле наведених случајева ријетки су у З-у примјери гдје он има јекавски облик којега у садашњем језику нема или може не бити Обичан је примјер презенат **ниесамь** итд., који у њему никада не гласи *нисам,* како што га нема ни у R (L[1], 140); за *наш језик* ја наиме мислим да је облик *нисам,* који и у јекавском књижевном језику све више пре-

отимље мах (а у екавском је правило), ипак икавизам, већ ако не узмемо да је 3. синг. *није* схваћено као *ни* + *је*, па према томе удешено *ни* + *сам* итд. Исто је тако без изузетка у јекавском облику префикс ně-: **ниетко** 11,2(2).14,44; **ниещо** 15, 99(2); **ниекиемь** 21)2(3); **ниеколико** 12,4.15,86; **ниегдие** 5,76.77.78. 13,23.15,117; **ниегди** 5,75; **ниегда** 12,19(2).17,242(2) итд., па је и то тако и у R, гдје такођер нема новијег облика *ne-* а само пар пута има икавски облик *nikoje* (L,[1] 112—113). Готово увијек има З **ие** на крају неких прилога што сада у дубровачком говору излазе само на *-i*: **горие**, које је већ споменуто (в. стр. 155), а данданас *гори*; **долие** 5,32.17,2.41,1.9 и **низдолие** 12,27 а сада *доли-низдоли*; **овдие** 11,7(2).12,26.15,133.28,7 и **овди** 15,28.26,0. 28,7, а сада само *оди*; **ондие** 10,6.42,11(3), а данас *онди*; надаље: **кȣдие** 10,6 а данас *куд*(*а*); **годие** (за енклитично *год* и акцентовано *гӧд*) 37)7.41)75.14,21 и **годи** 14,20 а данас *год-гӧд*; код ових прилога R још више мијеша *gorje* и *gori, dolje* и *doli, ovdje* и *ovdi, ondje* и *ondi, kudije* и *kudi, godje* и *godi* (L[1], 112—113), — свакако има више икавских облика неголи З, као што их има више и код флексивних завршетака са ě у деклинацији замјеница и придјева. За све те прилоге што могу имати на крају **-ие** и **-и** Vaillant с разлогом мисли[1] да су облици на *-i* постали, као и облик **гди** (в. стр. 160), пред енклитиком *је;* то се исто може узети и за **триеби** (уз **триеба** = *тријѐба*) 2,13, док за **посли** уз **послие** 15,153 (оба пута као прилог) то је мање вјероватно, јер је посљедњи слог дуг, — то ће прије бити прави икавски облик или пука погрешка. Напокон З има и неке поједине јекавске облике који се више не говоре: **болиеживиа** 13,10.14,32 уз **болижливи** 13,4 а у Вука *болежљив*; **обиетованиe** 17,7 а данас нема ни *објетовати* ни *објет*; **обиетели** 21)8; **погибиели** 15,21; **осьиень** 15,16.34; **сиемо** 31) 6.4,4.27,17.121.145 и **симо** 15,36 а у западном књижевном језику *обитељ, погибељ, осим, симо*; од тих ријечи R има уз *osvjen, osvjeć, sjemo* само *obitili* и *pogibio-pogibili* (L[1], 112), дакле опет два икавска облика којих З можда случајно нема (јер се односни јекавски облици у З-у налазе само по једанпут).

76. — Јекавски се облици пишу са **ие** за ě без разлике да ли је слог дуг или кратак, а само код ријечй што су постале од коријена ěd- „јести" и ěd- „љутити се" налазимо да се у З-у, али само у А, пише за јекавско *je-иje*, како је већ

[1] *La langue de D. Zlatarić* I, 219.

у детаљу показало (в. стр. 137), уз обично ие- и ћие. То је врло чудна ствар, и мени није познат који други наш ћирилски јекавски споменик гдје би се тако писало. У погледу тога врло чудноватог писања треба прије свега констатовати да су то два једина коријена код којих је вокал ě на првоме мјесту а да се је у нашему језику сачувао и није прешао у *ја-* (као у *јасли, јад* итд.); не може дакле бити само нека ортографска самовоља писара А што он баш *само* код ријечи изведених од тих коријена тако пише ћие- уз ие- а *никада* тако не пише код других ријечи што их он пише са ие- у почетку, н. пр. *никада* код тако обичних ријечи као што су иеданъ итд., иесамъ итд. Ваља дакле да је нешто било што је писара А тјерало да баш само код тих ријечи, и то доста често, пред својим нормалним ие пише још и ћ. Наравски, не може бити говора да је он и у томе догађају слово ћ изговарао као *ћ* или *ђ*, али кад се зна да су наши глагољаши употребљавали своје слово, којему одговара ћирилско ћ, не само за меко грчко *g* него и за наше *ј*; надаље када са̂м А неколико пута̂ за *-ији* пише -иħи (в. стр. 137), онда је оправдана мисао да је тому писању ћие- мјесто ие- дало повода то глагољашко писање гласа *ј* глагољским ћ. Како је дакле А за свој облик омлиħит-се 20)3 имао без сумње пред очима тај исти облик глагољским словима, па га је слијепо преписао узевши и ћир. ћ за глагољско ћ, тако је могао чинити и на другим мјестима, нарочито кад се помисли да чакавци збиља изговарају *јисти* и *јид*, па би било лако могуће да је у глагољској матици било написано (глаг. словима!) ћисти-ћидъ итд. или чак ћѣсти-ħѣдъ, што је дубровачки редактор могао сасвим механички преписати са ћиести-ћиедъ. Него опет ствар није тако једноставна, прије свега јер не знам да има таквих глагољских рукописа гдје би се за *ј* употребљавало глагољско ћ само код ријечи изведених од оба коријена ěd- и код завршетка *-ији;* а онда, ако је ово ћие- и -иħи у А удешено према глагољско-чакавскоме писању и изговарању, требало би очекивати да ће то понајвише бити у дијелу A[1] који је прерађен по глагољским матицама, а кад тамо готово се сви примјери налазе у дијелу A[2] који није пролазио кроз глагољске матице. Осим тога има и у дубровачкој латиници XVI. вијека нешто што се може довести у везу с тим писа-

њем писара А: доста често R за етимолошко *ije* пише *iie* или *jie*, или *ije*, дакле двоструко *i* + е, па тако пише три пута и *iie* за *ije* (*jёдē*) (L,[1] 135); рукопис пак Држићевих комедија, који такођер доста често на исти начин биљежи етимолошко *ije*, пише тако са *iie*- или *jie*- 17 пута разне облике краћега презента *ȉjem*, а има и *iieд* и *iiedu*;[1] и у познатом Рањинину Зборнику од г. 1507, како ће се видјети из његова новога издања, такођер се више путâ тако пишу обје те ријечи. Лако је могуће да ће тако бити још у којему дубровачкоме споменику XVI. вијека који с те стране није још проучен; у Златарића регби да тога нема, — бар Vaillant ништа не спомиње (o. c. 188). Него већ нам је доста да прије споменута три рукописа ни код једне друге ријечи што се почиње са *je*- не пишу у почетку двоструко *i* пред е већ само код *ijem* и *jed*, дакле гдје и А искључиво пише своје ћие-. Па опет није то баш иста ствар! у латиници оно двоструко *i* + е у почетку ријечи није могло значити друго већ *ije* (*ȉjem*, *ȉjed*), те се зато није писало код *jedan*, *jesam* итд. гдје тога *ije* није могло бити; ћие- напротив није могло значити *ије*-. јер су његови примјери код глагола *јести* готово сви такови гдје је први слог кратак (*јёсти*, *јёђ*, *јёђаше* итд.), а само има по један пут 3. плур. ћиеду и 3. синг. узћие гдје је слог дуг; иначе, кад би А у почетку ријечи хтио писати *ије*-, он би по свој прилици писао ние-, као што је писао иедань *ȉједан* (в. стр. 143). И тако, иако је прилично сигурна ствар да је А каткада писао *ћ* за *ј* према глагољашкоме обичају, признајем да не знам зашто А тако пише само за *-ији* и код оба коријена ěd- и готово искључиво у А[2].

77. — Доста често има у З-у и таких случајева јекавскога изговора гдје јекавски рефлекс не одговара праславенскому ě него домаћему или страному е или *i*, гдје је дакле ě, како се обично каже, секундарно. Код домаћих ријечи то је доста ријетка ствар, али опет имамо са ие мјесто *е*: кориень 36)18.21; кориение 20,302; са ие мјесто *i*: без-косиера 41) 36; пастиерь итд. 2,2.5,70.12,19; пиерь 20,238 уз пирь итд. 15,14 (2).20,236; с-мнеромь 11.16.17,41.106 и примиерение 38,1 уз мирь итд. 12,21.13,1.15,5.11.20.28.17,49.95.156.233.27,2.28,7 итд., с-ми-

---

[1] *Rad* 233, 163.

ромь 17,24; снеротамь 4,8; лиеке 39,6 мјесто лике „зборове" погрешка је редактора или преписивача који је *лике* схватио као *лијеке*. Више је тога у позајмљеним страним ријечима, и тада не стоји готово увијек за *е*: манастиерь итд. *(monasterium)* 25)5(2).39)11 уз манастирь 25)5; виержиниеми *(vergine)* 34)1; лȣкиернȣ (далмат. *lukerna*) 20,84; интиерна (*linterna*) 14,43; гȣстиерна *(gusterna)* 10,9; товиерна (*taverna)* 12,07; пиена итд. (*pena*) 35)38. 15,93; контиенть итд. (*contento*) 15,29.17,9.43.97.149.217.231 уз контентати (*contentare*) 40)20; ȣ-фондамиенти (*fondamenta*) 15, 105; парамиентами (*paramenti*) 17,247; тиентами (*tenda*) 15,48; мандалиена итд. (*Maddalena*) 17,103.104.57,1; приеша итд. (*pressa*) 14,49.15,3.77.160.17,178.248; кащио-кащиела итд. (*castello*) 14,17. 17,158 итд.[1]; кандиелоть (*candelotto*) 20,32; педиепсань (ἐπαίδευσα, т. ј. *epedefsa*) 15,18; а тако је сигурно постало и андрию 11,1 од лат. (или грчког) *Andreas*, гдје је, као у старослав. Ꙗндрѣа, *е* постало ě које је пред *j* прешло у *i* (в. стр. 160). Врло је ријетко у страним ријечима секундарно ě за *i*: миерȣ (*myrrha*) 15,18 и миера 27,2 уз миромь (?) 31,4; жинтиеле ак. пл. (*gentile*) 41)93 и зинтиелиа (*più gentile*) 41)2 уз жинтилеца (*gentilezza*) 41)92 и жинтилеце 41)2.92; к томе се из J може додати *srdjele* (*sardella*) 55 и кандѣла, т. ј. *кандјела* (*candela*) 519. И R има редовно *korijen, pastijer, pijer*, али нема *mijer*; има и *lukijerna, vjerǵin-vjerǵina* и икавски *intirna*, па *prješa, prješan, pedjepsan, kaštio-kaštjela* и *kostio-kostjela, kandjela*, а ктому још *mjentovati (mentovare), pjergula (pergolo)* и *funjestra (finestra)* (L[1], 139).

Ако прегледамо те примјере, видјећемо да на овај начин имају секундарно ě неке домаће ријечи с дугим *и* пред *р (косир, пастир, пир, мир)*, а од страних неке с дугим е, већином опет пред *р (манастијер, вјêрџин, лукијерна, интијерна, густијерна, товијерна, пјêргула)* а ређе иначе *(пјêна, парамијента, тјêнта, Мандалијена, млијентовати, контијент* [али *контѐнтати*]); од страних пак ријечи с оваквим ě за *i мјера (myrrha)* има *и* пред *р* а *џинтио-џинтијела* има дуго *и* (зато *џинтилеце* с кратким *и)*. Остали су случајеви сами појединачки примјери, осим што су *каштио (костио)* — *каштјела (костјела), кандјела (кандјелот) и срдјела* грађени талијанским суфиксом *-ell-, -el-*, који у дубровачком дијалекту и

---

1 Облик кащилиехь 13,11 неће бити „икавски" облик већ пука писарска погрешка.

иначе бива -ěl- *бурдио* — *бурђела (bordello), тȍвјела (tavella)* итд.[1] С овим случајевима секундарнога ě темељито се је позабавио у најновије вријеме Vaillant *(о. с.* 221 и д.), и ја налазим да је све тачно како он каже, а само не могу да се сложим с њиме у томе што он не признаје да би у примјерима као *манастијер, пастијер* итд. оно *р* на крају могло дати повода да се страно е и домаће *и* мијењају у ě, него он мисли да је ту завршетак *-ер, -ир* био замијењен тал. суфиксом *-ієr(e) (о. с.* 234). Ја сам већ прије изнио неколико примјерâ гдје та промјена бива не само код дугога завршетка *-ир, -ер* него и у унутрашњости ријечи пред *р,* гдје дакле не може бити говора о каквом утицају тога тал. суфикса[1], а сада могу додати неке интересантне примјере из мљетскога дијалекта (како се говори у селу *Прожури*): *мјеритат,* тал. *meritare*), *шјеро́ко* (мјесто *широ̀ко), чје̏р* и *сје̏р* (*чи̏р* и *си̏р)* с кратким вокалом, нарочито пак *Светје́рок,* ген. *Светје̏рока,* то јест *Свети Рок* (капела тога свеца у селу).

78. — Икавских облика има у З-у, нарочито у А, врло мало, осим већ споменутога догађаја гдје ě пред *ј* бива дјеломице *и* а префикс се прě- замјењује префиксом *при-,* гдје управо и немамо правих икавских облика. Надаље правило је у З, као и за садашњи дубровачки (и књижевни јекавски) говор, када од *л* на крају слога бива *о,* да се пред њим ě također мијења на *и;* разумије се дакле да је у З-у увијек **видио** 7,15.20.10,10.13,19.14,3.10 итд., **разȣмио** 14,15.15,22; **проȣмио** 5,54; **изгорио** 15,101 итд.; а З има тако и код глаголâ с једносложном инфинитивном основом, гдје су неки јекавски дијалекти, па и књижевни језик, према осталим падежима дјеломице реституирали ě пред *о:* **изио** 5,33.15,87 и **изнєо** 5,33.34,2; **срио** 5,77; **сȣсрио** 10,4(2); **сио** 15,157; **смио** 17,220; **понио** 17,41; **поднио** 17,49, — опет све како сада у Дубровнику, а ктому још књижевни облик **ȣприо** (од *упрјети)* 34,19. Како пак у Дубровнику нема обликâ *бијел* и *дијел,* тако је у З-у само **био** 5,70.17,43.237.20,175.261 и **дио** 12,11.13.15,61; надаље с **-ио** на крају ријечи има **погибио** 14,14.15,91 (а **погибиєли**); **жȣдио** 15,9.17,236 (а **жȣдиєла**); **кацїно** 14,4.17,158 (а **кацїиєла**); **жинтио** 41)2 (а **жинтиєла**), па тако је и у оно мало случајева гдје је -ěl- у средини ријечи: **дионикь** 36,10;

[1] Исп. мој спис *Der štokav. Dialekt* 73—74.

ѹдионикь 28,7; свиетионикь 3,22; жѹдиоски 11,18; жѹдио[с]кога 15,100, — једном ријечју у цијеломе З-у нема ни једног примјера гдје би за праслав. -ěl било што друго осим ио или гдје би -ěl остало без промјене као -иел. Врло је необичан облик израиоски 17,162 за *израелски*; јер је ту *el* а није ěl, па како се тај облик налази у нашој старијој књижевности само на томе једном мјесту, могла би ту бити и каква погрешка, а ако није, онда је то удешено према жѹдиоски; друго је што има и габрио 39,2 (уз габриель 15,123.18,2), јер је то од лат. *Gabriel*, гдје је лат. *ie* схваћено као ě, па је пред *о* претворено у *i*, као што и R исто тако има *Gabrio*, а ктому још *Danio* и *Ezekio* за лат. *Daniel* и *Ezechiel* (L,[1] 140); а кад се *л* не мијења у *о*, онда остаје без промјене и ие: габриель 15,123.18,2. Тако редовно *-ио* за -ěl имају и Р (уколико мијењају *-л* на *-о*!) и R (L[1], 127), па тако је оно пар примјерâ што их имају J: дию 532, подиию 536, и у биљешци од г. 1550 Биоградѹ 500. Пред *о* вокал се ě у јекавском говору није уопће држао него је одмах прешао у *и;* а што се у Р на 3 мјеста привидно сачувао, то сам ја *(l. l.)* протумачио, а ту сам и казао зашто мислим да се је ě пред *о* претворило у *i*.

Малу групу за себе праве облици од глаголских основа *vědě-* и *sědě-* гдје у јекавским дијалектима за оба ě може бити у једном слогу *је* а у другоме *и: (припо)вједити* и *(припо)видјети, сједити* и *сидјети*. З има редовно -видиети: изповидиети 14,53; оповидиели 15,68; оповидиеније 20,87.158; повидиети итд. 7,16.15,110.34,10; приповидиеније 12, нтп.; споведиети итд. 10,10.11,8.13,29.14,3 итд.; заповидиети итд. 6,11 12.14.17.7,11.10,11.14.34,1 итд.; али стара атематска једносложна основа *věd-* има понајвише ие: повием- 21)20; повиешь 14,18; повиећь *(повјеђ)* 4,9.11.15.24.7,15; сповиећь 14,58, а ређе има и: повим- 21)19; сповићь 15,117. За стари облик 1. синг. през. (перфекта) *vědě*, који је у нашему језику остао само у значењу конклузивне везе, З[1] има пак и виде 33,9.15 (можда и 39,6) и веде 7,14.33,8. Од основе *sědě* налазе се само ови примјери с једним, зато и непромијењеним ě: сиедећи 17,36; сиећаше 13,12.17,116. Редовно *-видјети* и *сидјети* имају и Р (U. 358.361); у J пак има уз сиедећи 519, и осидюла *(осидјелица)* 521. И R има увијек *-vidjeti,* а за *sě-*

dĕti има само *sjediti* 260(2) и *sjediše* (3. синг. имперф.) 181; за везу *vĕdĕ* у њега се налазе *vjede* и *vidjem* (L[1], 112). За ове облике са *видје-* и *сидје-* ја мислим да су постали дисимилацијом првога ĕ (L[1], 130); Vaillant пристаје на ту мисао (*o. c.* 220), те се позивље на Маретића, који управо каже да ĕ бива каткада *и* пред *ђ* и *љ*,[1] док ето видимо да већ у XIV. вијеку имамо (у Р) *-видјети*, премда за првим ĕ, што се је претворило у *и*, не иде *ђ* већ *дј*, а с друге стране *ђ* није ништа сметало да З има *прјеђе, повјеђ, сповјеђ, сјеђаше.* — Исто је така дисимилација и код *bĕlĕg*: билиегь итд. 12,24(2). 25(2).14,14 итд., и 3. синг. билиежа 17,157.233; за *билјег* Р немају сигурних примјера, а J и R уопће немају те ријечи.

Напротив мислим да треба признати као праве икавизме гдје на крају инфинитивне основе глаголâ III-ће (Миклошићеве) врсте стоји *и* мјесто ĕ, премда би се то могло схватити и као прелажење у IV. врсту; него, будући да таког прелажења у дубровачком говору иначе нема, много је вјероватније оно прво. Иначе у З-у таки су примјери врло ријетки: видише 15,104; видить 25,0; а сигурно и опусти 2,16(2), јер ће то бити 3. синг. аориста од *опустјети* а не 3. синг. перф. през. у значењу аориста. Много је више таких примјера код R, нарочито за глагол *видјети,* код којега половица облика грађених од инфинитивне основе (њих 22) има основу на *i* (*viditi*; L[1], 112). Стога Vaillant (*o. c.* 220) мисли да специјално тај облик *видити* итд. не мора бити икавизам (чакавизам) него да се може протумачити као аналогија према облику *видио* и 3. синг. аор. *види ју* (са *и* пред *ј* мјесто ĕ); мени се то тумачење чини нешто завијено, нарочито зато што је тешко вјеровати да би тако ријетка веза *видĕ ју* могла утицати на тако обичне облике као *видјети, видјела* итд.; а и за *видио* видимо, иако је то врло обичан облик, да се лакше он равна по осталим облицима неголи ови по њему, па зато лакше је чути у јекавскоме говору *виђео* према *виђети* итд. неголи *видити-видила* итд. према *видио.* Ако се хоће спасти дубровачка аутохтоност и народност обликâ *видити* итд., онда је опет лакше вјеровати да је н. пр. према *чиним-чинити* начињено *видим-видити,* премда ја волим узети да је и *видити* један од икавизама старијих дубровачких

[1] *Gramat. i stilist.*[2] 47.

споменика, који је у R толико бројан, јер се та ријеч у лекционару врло често понавља, па је то могло навести дубровачкога редактора или преписивача да је остави у »књижевном« икавском облику.

79. — Готово сви довле споменути икавски облици у З-у могу се сматрати правим дубровачким икавизмима, који су се развили, с разних узрока и у разним приликама, из старијих јекавских облика без утицаја каквог икавског сусједног говора или икавског књижевног језика, па их зато понајвише налазимо и у садашњему дубровачком дијалекту. А кад се сви ти облици одбију, онда остаје врло мало примјерâ који се не могу тако тумачити, па се зато и не налазе данданас у Дубровнику; амо иду: 1) потрибȣнє 36,1; припри 34,2; приєпри 34,3; гришничє 27,2; крипось, посридь 28,8 (в. стр. 156); 2) ниєгди 5,75; годи 14,12; посли 15,153; болижливи 13,4; висимо 15,36 (в. стр. 163); 3) повимь- 21,19; повићь 15,117; видишє 15,104; видить 25,0; опȣсти 2,16(2) (в. стр. 168). Ктому још придолазе: из А омлићи-сє 20,3; гниздо 20,233; манастирь 25,5 уз манастиєрь 25,5.39,11; тисна 7,22 и призричь 5,5 које је свакако нека погрешка према прєзрєћь глагољскога текста; из В слипи 25,0; свита (*свијеша*) 27, нтп.; свитлось, вични 28,8; из С цвитȣ 31,14; грих- 36,9, а може бити и нєприлȣбодиство 36,7, премда би ту ди могло бити и мјесто *дuj* са *u* за ě пред *j*.

Према врло великоме броју јекавских облика у З-у (ја их нисам бројио, али их је сигурно много стотина), врло је мало случајева (око 30) гдје не бисмо, према садашњему стању дубровачкога дијалекта, очекивали икавски изговор што га у њему збиља налазимо. Пита се дакле како се има то тумачити. Кад би *сви* примјери што амо спадају били из З[1] (то јест А[1], В и С), онда би ствар била много лакша, јер бисмо онда могли с много већом вјероватности казати да су сви ти икавизми напросто преузети из чакавских, понајвише икавских матица, али је невоља да тих икавизама има и у З: потрибȣнє 36,1; годи 14,20; болижливи 13,4; симо 15,36, посли 15,153; повићь 15,117; видишє 15,104; па и ако би се један или други примјер могао тумачити као погрешка гдје је писару уз и остало є у перу, н. пр. оно посли (в. стр. 156), опет не могу се тако тумачити сви ти примјери. Ако пак ктому узмемо да таких икавизама има и у Р (U. 358.363) и у R, — али R[3] има само *prid, doli, ondi, zapovidje*, па *godi*

и 5 пута *gdi,* и то 1 пут пред *je* а 2 пута пред *ja,*[1] — онда је још мања вјероватност да су сви икавски облици у З[1] преузети из икавских матица. У јекавским списима код Ј налазимо осиднела 520, годи 523.530.535, гдје је дакле *и* као у З-у, а онда *чловик* 55.56(2) и *Стипко* 55(2).56 (уз *дјетићи* 55.56, *дјетића, нијесам* 56 у истом спису); смирнω 61; минихь 59; осим тога два икавска облика за секундарно ě: жѹстичирь 59 од тал. *giustiziere* и тезωрирωмь (дат. плур.) 532 од тал. *tesoriere.* Напосе пак треба јако подвући да у Ј у бр. 7, што је састављен од Дубровчанина г. 1512 и од Дубровчанина преписан г. 1517, уз 47 јекавских примјера има само један икавски, наиме осиднела 520.

R[3] и Ј показивали би дакле да у дубровачком говору већ у другој половици XV. вијека није било необичних икавских облика, али ти су споменици, нарочито списи у Ј, малог опсега, па би то донекле могло бити случајно. Напротив сасвим је сигурно да много опсежнији споменици Р, R[1] и R[2], па и сам З, имају неки, иако мали проценат икавизама који су сада у Дубровнику непознати. Ти су икавизми ушли у те дубровачке споменике или зато што су их њихови писари збиља *говорили,* ваљада их мијешајући с односним јекавским облицима, или зато што су их односни писари вољели каткада *писати* мјесто јекавских. У принципу може бити једно и друго, може наиме бити да се је у XIV-ом и XV. вијеку још на цијеломе земљишту јекавскога говора изговор, бар донекле, колебао међу јекавским и икавским; могло би надаље бити да је који од тих писара био баш из онога дубровачкога краја гдје се сусретају, па зато и мијешају оба изговора, дакле с полуотока Рата, како је лако могуће за неке списе из Стона код Ј; могло би напокон бити и то, да је рођени икавац поприммо јекавски изговор, па било баш у говору или само у писму, те му се је поткрадао по који икавски облик. Ту посљедњу могућност спомињем, јер за то имамо врло интересантан примјер у бр. 14 код Ј, што га је писао »поп Дом Андрија« у Јањини (западно од Стона) око г. 1493. Сада се у Јањини говори помијешано икавско-јекавски,[2] али тај је спис писан чисто јекавски, бар је тако у свих 8 примјера

---

[1] *Rad* 134, 112; *gdi* је пред *je* у R. 308 а пред *ja* у R 309.
[2] М. Милас у *Radu* 103, 68.

гдје би мјесто не могло бити и: цриевьюра, свиедочьно, наиприе, кралиешь 530, диевер8, човиекь, свиедокь, миесеца 531. Па опет тај »поп Дом Андрија« није био родом јекавац, није био чак ни штокавац неко чакавац! Одаје га већ његово властито дом: поп8 домь Ѩндрии 8 Ѩнини 530, који се облик налази у дубровачким споменицима само ту и још у једном јекавском стоњском тестаменту од г. 1495: дwмь Пасквю, дwм Пасквю 531, а иначе једино у чакавским споменицима, док се је у Дубровнику увијек говорило *дум*. Али има још више: једино он код J има без промјене *-л*: 8чинилъ, Павалъ, доплатилъ 531; једино он има надаље: Ѩньдрии 531 (уз Ѩндрии 530); нище, које сигурно треба читати *нишће*;[1] кади 531, које неће бити мјесто *када* него чакавски облик за *гдје*. Свега тога нема ни код икаваца на Рату некмоли у каквом јекавском крају, па је очевидно да је »поп дон Андрија« дошао из некога чакавског краја, — из сјеверног Приморја, ако кади стоји збиља за *гдје*, — у какву јекавску дубровачку жупу, можда у Стон, да врши службу божју на старославенском језику, па је тамо привикао јекавском говору, али није одвикао од свога *дом, -л, Јандрија, нишће, кади*.

Ако је могло бити таког мијешања дијалекатских особина у спису што с књижевношћу нема апсолутно никаква посла, како што је тај јањински тестаменат од г. 1493, онда га, то се разумије, може много лакше бити у споменицима какви су З и R, који имају ипак неку везу с литерарним радом а за које се зна да су великим дијелом прерада текстова писаних другим говором. Можемо зато претпоставити да су њихови писари, специјално у погледу икавскога изговора, штошта без промјене пренијели из својих матица, тим више што је то за неке од њихових необичних икавизама вјероватно. Тако н. пр. у З-у сигурно су на тај начин остали облици омлићи-се 20)3; припри 34,2; принепри 34,3, којих у дубровачком говору није никада било (исп. стр. 156) па повим- 21)19, за које опет дубровачки редактор није разумио да ту има футурно значење, па би требало да га он према томе мијења, а и неразумљиво призричь 5,5 није сигурно разумио ни он. То слијепо преписивање појединих икавских облика

[1] И у чисто икавском трпањском дијалекту на Рату говори се *ништа*, *што* или (аналогијом) *нишћа*, *шћо*, али чисто чакавскога *нишће* нема никако (*Rad* 103, 71).

потврђују нам, како ћемо одмах видјети, и неки за дубровачки дијалект необични екавски примјери.

Али икавски су облици могли долазити и с друге стране. Када је З преписиван, а без сумње када је према крају XV. вијека редигован, а исто тако када је R преписиван, а може бити већ када је постала његова дубровчка редакција, у Дубровник су биле већ дошле далматинске икавске црквене књиге и пјесме и били су већ пропјевали први дубровачки пјесници, који су од тих далматинских књига и пјесама штошта прихватили за своју учену поезију, међу осталим стварима и јако мијешање свога јекавскога говора с њиховим икавским писањем, па је врло вјероватно да су и З и R дошли под утицај и тога икавско-јекавскога дубровачкога књижевнога језика, те и они, бар донекле, *писали* икавске облике и гдје их нису *говорили*, сматрајући да су они први »књижевнији« и финији. На тај начин бих ја најволио тумачити необичне икавске облике у $З^2$ и R^1; за R^2 сигурно је да су у њему остали из Бернардинова лекционара, из којега је R^2 *преписан*, а није прерађен, а у R^3 необичних икавских облика баш ни нема. Дубровачки књижевни језик био се је сигурно мало помало развио још прије Ш. Менчетића и Џ. Држића а нијесу га тек они одједном створили, па су и З и R могли доћи под његов утицај.

Други ће узрок бити с којега и у P има необичних икавизама — на њих је сигурно утицала босанска државна канцеларија која је у XIV-ом и XV. вијеку била што чисто а што претежно икавска, па су дубровачки државни писари (*логофети*), који су често преписивали те босанске повеље, и нехоте се привикавали њихову икавизму, те дјеломице уносили босанске икавске облике и у своје преписе и у своје оригиналне списе. На тај начин мислим сада да се има тумачити врло чудна појава да дубровачки писар Џиве *de Parmesano* (г. 1348—1363), од којега имамо само неколико преписа̂ босанских и српских повеља, и у преписаним српским списима има често икавских облика, којих у оригиналу сасвим сигурно није било, и да уопће замјењује ѣ и и (U. 353—354), по чему би требало рећи да је он, бар претежно, икавац. А то би било врло чудно, једно стога што би тада Џиве био једини дубровачки логофет који би био икавац, а друго још више стога што би он био икавац, док је његов

полубрат и насљеденик Нико Бијелић (г. 1363—1367) одлучан јекавац, а обојица су рођени *од исте мајке;*[1] нити је Циве могао од оца прихватити икавски изговор, јер му је отац био Талијанац из Парме (зато *de Parmesano*). Сва је прилика дакле да је Циве употребљавао у још већој мјери неголи остали дубровачки логофети, па и више неголи његов полубрат, босанске икавске облике, и тако затајивао свој рођени дубровачки изговор који је у Ника тако изразит; а да је Цивина ортографија била донекле извјештачена види се по томе што н. пр. он ѣ мјесто и пише готово само послије слова р (U. 354). Како су дакле дубровачки логофети »китили« своје повеље облицима и ријечима ученога црквенога језика, тако су их китили, — а нарочито је Циве то радо чинио, — босанским икавизмима, а можебит и другим босанским особинама. И тако ја мислим да сви икавски облици у Р, З и R који се не даду фонетским путом протумачити, а који нису обични у дубровачком говору простога народа, нису били у њему обични ни до почетка XVI. вијека него су у те споменике уношени у старије вријеме из босанских повеља а доцније што из икавских матица а што из дубровачкога књижевнога језика.

80. — Много је лакше изаћи на крај с екавским облицима у З-у, јер их има много мање од икавских и лакше се разумију. Већ су споменути примјери гдје је (код А један пут а код С неколико путâ) *ре* за праслав. *rě* (в. стр. 156), али то нису стари екавски облици него је ту е постало од старијега *је*. Напротив од старине е за ě имају неке ријечи у свим приморским, чакавским и штокавским, споменицима и дијалектима, па их тако има и З: обєћати итд. 19)2.32)7.17,33.56. 187.31,9 итд. обєћавамь 15,163; цєловь 17,205.20,128; цєливати итд. 7,14.20,91; цєловати 13,4; цєлȣнȣти итд. 15,35.150.17,27.54. 142; злєдь 17,92.24,3; затим има З редовно е у основи *tělesa-*: тєлєса итд. 12,54.62(3).14,61.15.12.87.114.24,4.35,2.4; тєлєсни итд. 12,52.17,86.33,1. Осим тога има неколико појединачких примјера; у А[1] неколико путâ у глаголској основи *věća-*: вєћа 5,53; свєћашє-сє 2,3; ȣвєћати 5,42, па онда још видє 5,42 за *vidě*, али то је без сумње погрешка мјесто видиє као што је

---

[1] Јагићев *Archiv* XXVI, 202.

ваљада погрешка и понесмо 27,2 у В; у С има већ више примјерâ: болезни 42,3.43,8 и болезаню 42,5 (уз бо[л]незни 42,4); сведочство 36,12; наследвю 37,5; смерение 37,5; и од обликâ виде-веде за праслав. vědě сви су, осим једнога, у С (в. стр. 168); него, како је већ казано (в. стр. 157), ни један екавски облик у С није сасвим сигуран, јер он редовно пише е мјесто не у почетку ријечи и послије вокала. Напосе треба истакнути да З нема никада облика *венац*, који је тако обичан у дубровачких пјесника XV-ога и XVI. вијека, него има увијек виенаць итд. 17,236.247.20,13.14.55.35,9 итд. Због несталнога писања слова е-не-ю-ѣ нису сигурни ни примјери гдје се за ě у Р и Ј пише само е, па зато из Ј наводим само *gde 52*; али је зато важно да оваких појединачких екавских облика R нема него два примјера *bdenju* и *odeće* (L[1], 111), који могу бити обадва погрешка, иако онај први може бити екавизам преузет из чакавске матице.[1] Стога ја мислим да се ти појединачки екавски облици, од којих се ни један не налази у З[2], у Дубровнику нису никада говорили него су преузети из чакавских матица у којим таких и сличних екавских облика има доста велики број (L,[1] 109.114 и д.).

За све ове дубровачке екавске облике, осим оних са ге за rě, Vaillant напротив мисли да су дошли у дубровачки говор из црвенога језика (*о. с.* 111). Да тако нешто може бити, видјећемо код групе *шт* (в. § 89), али да би ријечи као *обећати, целов* и *злед* могле мјесто домаћега јекавскога изговора преузети екавски из цркве (Vaillant мисли сигурно на православну службу божју), чини ми се слабо вјероватно, јер ни једна од тих ријечи није у црквеној служби толико обична или тако знаменита да би могла у обичноме животу истиснути дубровачки (јекавски) облик; а кад би се то и допустило, онда бисмо по свој прилици мјесто **објећати* имали у Дубровнику *обештати* (као што је на једном мјесту у *Горском Вијенцу)*, а не *обећати*, гдје би е било из цркве а *ћ* из народа. Иначе требало би тек доказати да су херцеговачки православни, који су најближи Дубровнику и најприје у овој ствари могли утицати на дубровачки изговор, збиља *екавски* изговарали црквени језик. Једино за *телес-* могло

---

[1] За *одећа* Vaillant мисли (*о. с.* 241) да је то старије *одеђа*, преудешено према *одјећа*, али то би био једини примјер у нашој литератури за тај преудешени облик **одеђа*.

би се узети да је удешено према екавскоме (?) црквеноме изговору, јер, ту Vaillant има право, облици *небеса, чудеса,* па и *телеса* прије се могу чути у цркви и у побожном разговору неголи у простоме народном говору; само што би опет донекле било чудно да се у Дубровнику за плуралом *телеса никада* не поводи сингулар већ увијек гласи *тијело,* у пјесника̂ и *тило,* а *никада тело.*

81. — Праслав. полугласи у З-у су се сачували као вокал *а* или су нестали, углавноме у истим границама као у садашњему језику. У средини ријечи врло су ријетки случајеви отступања гдје З нема *а* а садашњи га језик има: тма 35,7(2) и тмꙋ 22)5.7,21 сигурно је старији облик од садашњега *та́ма,* који је удешен према придјеву *та́ман* да би се избјегла једносложна основа без вокала, с чега је и у садашњему дубровачком дијалекту начињено *тмица,* које нема деминутивног значења; сасвим је исто и са цке 20,323 и на-сци 20,165 од ном. синг. *цка,* према којему данашње *даска* а дубровачко *штица* (из *дшчица)* стоји као *тама* и *тмица* према *тма.* С необичним, али иначе правилним губитком полугласа облик је пωмчаше (3. пл. аор.) 33,23, који спада коријену *тък-* (одакле *макнути);* рјечник Југослав. академије има, уз тај примјер, још *ротča* из Марулића, а *омћи, промћи, замћи* — *замкнути* има Вук у рјечнику. Ријетки су и примјери гдје З овако *а* има у средини ријечи а нема га у садашњему језику, или га бар нема у дубровачком говору: облик множаство 25)5 и множаствомь 21)16 мислим да је преузет из глагољске матице, јер се је у Дубровнику увијек писало, а сигурно и говорило, *мноштво,* као што има и З: мноштво 25)5; из истога извора могао би бити и облик католичаскꙋ 40)23, али он је без сумње егзистирао и у дубровачком говору, у којему се и данданас говори *католичански* (а никако *католички),* гдје је најкасније од краја XVII. вијека (од писца J. Aquilini) завршетак удешен према придјевима на *-ански*; него за ове именице на *-аство, -анство* и придјеве на *-аски, -ански* в. § 97. Како сам пак већ казао (в. стр. 44), сумњив ми је за дубровачки говор облик цакленица 2,19 и цакленицꙋ 2,19(2),[1] јер је он могао постати само

[1] Погрешка је у Акад. рјечнику да ту стоји *цкленицу.*

у Далмацији, гдје се збиља говори *цакло,* а никако у Дубровнику, гдје се је увијек говорило, и још данданас говори, само *цкло* — *скло* и *склѐница.* Рефлекс секундарнога полугласа имамо у инстр. синг. женских основа на *-і* с конзонантском групом на крају: мисалю 15,137; мисалию 37,7; болезанью 42,5; ту се не може напросто рећи да је *а* узето из ном. синг., јер би онда тако било и у осталим падежима, као што је код *љубав:* лꙋбавю 17,27, али и лꙋбави 17,38 итд., — него ту се је развио секундарни рефлекс полугласа, да се разбије гомила конзонантâ *(мислју),* али чим је од *лј-нј* постало *љ-њ,* нестало је тога *а* (*мишљу*). Друга је ствар што у 33,19 уз земалниемь има и земланиемь: први облик, ако се је уистину говорио у Дубровнику, има доиста *а* као рефлекс секундарног полугласа (као код *земаљски),* а у другоме облику имамо напротив по свој прилици етимолошко *а* као што је код данашњих облика *земљан, воштан, дашчан* итд.

У домаћим ријечима ријетки су и примјери гдје је »помично« *а* које је сада »непомично«; редовно је тако код *мач·* ѿ|мча 15,98; са-мчемь 6,15; са-мчи 15,85, али има већ и новији облик ѿ-мача 15,83 гдје је као основа узет ном. синг., да се избјегне тешка група *мч-;* исто је тако старији облик трнескь 4,13, гдје је на крају ријечи сачувана група *-ск* (одакле је у данашњему дубровачком говору постало *тријес).* Та су нам оба примјера већ позната из других старијих споменика, док за каркть *(крк, крхак)* 28,8 немамо паралеле; ту треба узети да се је у споредном облику *крхат-крхти х* пред *т* претворило у *к,* — ако није писарска погрешка; а по свој прилици без разумијевања преузет је из матице облик на-чти (<*начьсти*) 2,21, јер у нашему језику, а нарочито у дубровачком говору, ријеч *част* не губи никада помичнога а.[1] С друге стране у истинань 15,36 имамо још један примјер тога ријеткога старијега облика, који није замијењен према осталим *(истин*[*н*]*а, истин*[*н*]*о* итд.) новијим *истин,* па је зато сачувао свој потпуни завршетак с помичним *а.*

Међу ријечима пак што су позајмљене из талијанскога и латинскога језика има их много што пред својим завршним

[1] Примјер *u cti* у М. Држића *(Stari pisci hrv.* VII,[1] 69), који изгледа као чешки, погрешка је, како је већ наслућивао Даничић у Акад. рјечнику; ту је у рукопису *udri* а у старим издањима *utri* или »*Viti*« *(Stari pisci hrv.* VII,[2] 60).

вокалом имају неку консонантску групу; а како се тај завршни вокал у нас редовно не чува, то у нашему ном. (ак.) синг. та група остаје на крају ријечи, па будући да су то понајвише групе које наш језик на крају ријечи не трпи, то бисмо очекивали да ће се и код тих туђица, као што редовно бива код домаћих ријечи, та консонантска група растављати помичним а. Али то у З-у не бива увијек, а нарочито је ријетко код најобичније групе, то јест код *-нт*; тако је редовно без *а* **сакраментъ** *(sacramento)* 10,11.15,22(2); **левантъ** *(levante)* 12,45; **понентъ** *(ponente)* 12,45; **тестаментъ** (*testamento*) 20,325; **суфичинентъ** (*sufficiente*) 35)4; **валентъ** (*valente*) 41)96.15,125; **пацинентъ** (*paziente*) 13,28; **континентъ** (*contento*) 15,29, а изузетно са *а*: **унжиенатъ** (*unguento*) 20,340; **канатъ** (*canto*) 28,1; **контиенатъ** 17,217.27,1. Напротив код свих осталих група *а* је правило: **поратъ** (*porto*) 15,6.28,3; **тенпао** (*templum*) 12,20; **верась** (*verso*) 25,нтп.; **ларадъ** (*lardo*) 20,185.187; **брнарадъ** (*Bernardo*) 33,1; **фалась** *(falso)* 10,11; **фресакъ** *(fresco)* 27,1 , а једини је изузетак **триунфъ** *(trionfo)* 15,14. Међу туђицама с помичним *а* интересантна су ова два облика што се налазе само у дубровачким споменицима: **гристаладъ** *(кристал)* 15,22 и **Михаило** (*Михаил*) 6,12, од којих они први (који се још говори у Дубровнику) претпоставља некакав романски облик **gristaldo* или **cristaldo*, који у романистичкој науци није познат, док је други постао од **Mihajl—*Mihajal* с ген. синг. *Михајла* итд., према којему је опет начињен новији дубровачки облик ном. синг. *Михајло*. Разлог пак с којега се у З-у група *-нт* редовно не раставља секундарним *а*, биће сигурно то што оба консонанта имају исту денталну артикулацију, па се зато група лакше изговара на крају ријечи.

За ово колебање међу облицима с помичним а и без њега Р су још слабији свједоци неголи за прави изговор прасловенскога ě, па се зато на њих нећу ни обазирати; сигурнији су J, с чега ћу из њих навести с једне стране **тестаментъ** 532; **контъ** (*conto*) 533 а с друге **тестаменатъ** 522.528; **сакраменатъ**, **марачь** (*martius*) 534. Мало примјерâ има и R, јер тих туђица он нема; али ипак налазимо и у њега инстр. синг. *misaljy*, *boljezanju* уз *bojaznju*, па *mnoštvom* 107.134. 218.258 (а не *množastvo)*; ако пак у њега нема баш облика *католичаски*, има неколико других таких формација као *človječaski*, *božastveni*, *svjedočastvo*, *proročastvo* (обичније,

истина, с новијим *п)*, што ипак показује да и Рањини нису били по свој прилици непознати ови старији облици без *п* (L,[1] 101.124); вишесложних облика од *мач* регби да у R има само један — *маče* 101, а и код њега има *istinan* 252.

82. — Познате су прилике у којима се код ријечи сложених с консонантским префиксом уз тај консонант развија *а* као рефлекс примарнога или секундарнога полугласа.[1] Тако и у З-у код глаголâ с вишесложном (редовно секундарном) инфинитивном основом налазимо тако *а* само код с-, и то не само пред сибилантом као **сазидати** итд. 12,26.13,22 него и пред консонантском групом, н. пр. **сагрешити** итд. 24)11.14, 13(2) уз **згрешити** 15,19; **сагрешение** итд. 15,11.71.140.17,70; **сагреха** итд. 26)5.10,11.13,17.33.14,46 итд.; **садржи** 39)2; **сатворити** итд. 2,7(2).4,15.5,1.6,2.14.17,7.33,4 уз **створити** итд. 2,7.4,14.23.5,22.11,15 итд.; **сахранити** итд. 39)11.5,48.13,33; **сахраниение** 36)30 уз **схранити** итд. 12,59.13,21.28.15,37.127.17,162; **схраненне** 15,70; необичан је облик **саграда** 12,31, т. ј. *са̏града* (мјесто *зграда)* према *саградити,* а прибиљежио сам и само један примјер са **са-** пред једним консонантом: **сачува** 12,63. Код једносложних (примарних) инфинитивних основа имамо овакво *а* не само уз с- пред сибилантом и консонантском групом као прије него, у томе другом случају, иако ријетко, и код других консонантских префикса: **сазва** 2,10; **сажежение** 20,151; **сакрити** 40)12; **сакривень** 17,78; — **саблюсти** итд. 6,3.33,18.34,1; **сагнань** 15,49; **сагнути** итд. 17,124.130 а према томе и **сагибаюћи** 17,208, — **изагнати** итд. 36)33.5,15. 15,85.17,160 итд.; **изагнание** 20,177; **изабри** 20,109; **узазнати** итд. 16,12.14.17,207; **изабраниче** (вок. синг.) 4,5.7. И овдје налазимо два необична облика: **изабиени** 35,9 и **са|тварь** 20,88: глагол *изабити* Акад. рјечник уопће нема, а облик **изабиени** свакако би се лакше разумио кад би се узело да се је изговарао *изабјени* (што би могло бити, јер облик *бјен* има, баш и у Дубровнику) а не *изабијени;* за *сатвар* напротив има примјерâ и из старијих споменика и из садашњега језика, али сви ће бити књижевног поријекла. На све ове случајеве ја сам у L на жалост премало пазио те само рекао сасвим опћенито да је у R отприлике као што је и сада (L[1], 103).

---

[1] За јужнославенске језике в. мој чланак у III. књизи *Revues des études slaves.*

У синтактичким везама предлогâ с другим ријечима понавља се отприлике оно што смо видјели код префиксâ: овакво *а* појавља се прилично често само уз предлоге *с* и *к* (*к* не може да буде префикс), а иначе ријетко. Већ је казано (в. стр. 145) када и уколико се та два предлога пред консонантом мијењају на *з-зс* и *г-х;* разлика је пак међу њима што с често задржава тај облик, док је облик к врло ријетак: **к-алонѹ** 5,60; **к-аврамѹ** 6,13; **к-прахѹ** 17,44; осим тога с може да пред сибилантом и нестане, али то бива, и то редовно, само код везе [с] **собомь** 5,47.6,11.17,47.59.24,6.27,2.31,12.34,3, а иначе још само пар путâ: [с]**своиомь** 6,10.13,19; [с]**зада** 17,24.43, г се напротив не губи. Облици **са** и **ка** редовно се налазе пред сличним (сибилантним и гутуралним) консонантом и пред консонантским групама: **са-свиеми** 27)9.12,29.30.41.17,74; **са-свиемь** 2,30.12,52.15,154.43,6; **са-свиехь** 2,17.33,2; **са-свиета** 17,226; **са-свомь** 36)33.37)7.14,1; **са-свацыемь** 44,0; **сасвиемь** 24,4; **са-светиеми** 20,72; **са-скале** 20,90; **са-сестрами** 35)3; **са-сѹпротивници** 20,52; **са-зломь** 36)32; **са- злиемь** 12,1; **са-злиеми** 17,184.20,36; **са-зман** 20,67; **са-зноемь** 35,1; **са-женомь** 5,1.16.20,369; **ка-кнезѹ** 4,21; **ка-хралѹ** 15,8; **ка-госпоћи** 38)9; **ка-господи** 15,23; **ка-господинѹ** 17,32.242 **ка-гр҇ѹ** [sic] 38,3; **ка-гарлицн** 39)2; **ка-градѹ** 4,24; **ка-гробѹ** 4,25; **ка-гребѹ** 17,124; — **са-мномь** 21)5.2,7(2).12,17(2).14,18.15,110.118 итд.; **са-благо ѹфаниемь** 5,1; **са-кривиномь** 5,30; **са-благословомь** 5,39; **са-братномь** 6,10; **сл-мчемь** 6,15; **са-плачемь** 7,21; **са-дишвли** (т.ј. *са-дјавли*, в. стр. 143) 18,13; **са-пси** 20,52; **ка-брати** 2,12; **ка-дрѹгомѹ** 4,24; **ка-дрѹзиемь** 5,68; **ка-двиема** 5,67; **ка-праведномь** 7,7.42,1; **ка-приестолю** 7,10. Пред једним другим консонантом **са** нема никада, док се **ка** налази доста често: **ка-земли** 3,47 (против метра који иште *к земљи*). 18,12; **ка царѹ** 2,22.5,63.66.70.71.73; **ка-за[к]оникомь** 4,8; **ка-томи** 4,14.22; **ка-добрѹ** 5,24; **ка-сина грипѹ** 5,43.52.59; **ка-жени** 5,47; **ка-богѹ** 6,16; **ка дѹбѹ** 7.7; **ка-ложници** 7,12; **ка-цркви** 39,4. Врло је ријетко **са** пред вокалом, у којему се положају и **ка** налази само неколико путâ: **са-ѹдаржаниемь** 5,6; **ка-армелинѹ** 41)2; **ка-исѹсѹ** 4,7; **ка-иномѹ** 4,27; **ка-алонѹ** 5,52; **ка-аврамѹ** 6,9. Ријетки су и примјери гдје се овакво *а* налази уз друге консонантске предлоге: **иза-све мwћи** 31,10; **нада-све** 31,16; **надасве** 31,13; **ѿда-зла** 41)52.13,30; **wда-зла, wда|зла** 33,17; **ѿа-све** 41,4; **ода-дне** 17,243; **ѹза-нѹ** 41,9.

Испоређујући З са R у погледу овога *а* уз консонантске предлоге, излази да донекле отступају један од другога: об-

лици *sa* и *ka* у R су врло ријетки, и ја сам за *sa* прибиљежио само везу *sa mnom(e)* гдје се и данданас редовно говори *sa;* осим тога З има оно неколико примјера гдје је од *к* пред почетним *к*- постало *х,* а у R нема ни једног; напокон R пред почетним вокалом понавља тај вокал уз *s* и *k* (*si Isusom, ko ovcam*) (L.[1] 103). Него и чисто дубровачком З[2] имамо, како се из горњих примјера види, само неколико путâ *са* пред сибилантом и *ка* пред гутуралом, онда већ споменуто *са мном* а осим тога још једини примјер ка-армелинꙋ, гдје би могло бити да је *а* двапут гријешком написано; сви су остали примјери за *са* и *ка* из З[1], па се зато може и помишљати да су у њ прешли из глагољских матица. Друкчије стоји ствар с примјерима гдје имамо *х* мјесто *к* пред почетним *к*-: они су сви, осим једнога, баш из З[2], тако да нису могли бити преузети. Али у старије вријеме та се промјена (*к*>*х*) налази само у чакавским споменицима; Задарски и Бернардинов лекционар доиста још је не знају, осим што онај први има са сличном промјеном неколико путâ *h tebi* (уз *k tebi* (L,[1] 103), али по Акад. рјечнику већ у једној глагољској повељи од г. 1450 има *х кнезу,* а затим често у другим чакавским споменицима. У штокавским пак старијим споменицима, ако не баш формално исту, а оно фонетски сасвим једнаку промјену налазимо код ријечи *кћи,* за коју већ у P има облик *хћи* (U. 31), па тако и у R (L.[2] 111), гдје дакле имамо *хћ*- мјесто *кћ-;* тек код неких млађих штокавских писаца има *х к*- мјесто *к к*-: у дубровачком *Štitu* од г. 1783 и код С. Матијевића из Тузле *h komu* а код другог Бошњака П. Бакшића *h Kaifi* и *h kojijem,*[1] али то су сами појединачки, дакле несигурни примјери, којим је могао нехоте дати повода изговор односнога слагара.

83. — Врло је важно да у З-у има врло често глагол *примити* — *примим* а никада *пријати* (с презентом *примем,* као у чакавскоме, или *пријам* као у најстаријих дубровачких пјесника); само један једини пут има приꙗлк 26)1, гдје и у глагољском *Cvêtu* стоји *priêl,* т. ј. *prijal,* што је дубровачки редактор слијепо преписао не разумјевши тога облика, како се јасно види по томе што је то и једини примјер гдје он, у домаћим ријечима, није *-л* претворио у *-о.* Али ако *при-*

---

[1] Akad. rječnik IV, 703—704.

јати нема у З-у (у Ј има, само једаи пут, примитє 536), у самоме Дубровнику било га је свакако, и то већ у Р, гдје се доста често за праслав. *-jęti* тако налази (»чакавско«) *-јати* а уза њ, ређе, и (»штокавско«) *-јети,* па тако исто и у босанско-херцеговачким повељама XV. вијека (U. 13); а неколико пута *-јати* има и R (L[1], 109). Према томе би се рекло да споменици из околице (З, евентуално и Ј) немају *-јати,* док га градски (Р и R) имају, и то старији (Р) уз ређе *-јети,* којега посљедњега млађи R нема. И ја мислим да би то могло одговарати фактичноме стању дубровачкога говора у граду и околици у XIV-ом и XV. вијеку, јер, иако би се могло помишљати, да је R своје *-јати* задржао из чакавске матице Лекционара, или га преузео из тадашњега дубровачкога књижевнога језика, за Р (и за босанско-херцеговачке повеље) не може се претпостављати ни једно ни друго, већ се је (*при-*)*јати* морало говорити у граду Дубровнику најмање још у првој половини XV. вијека, а ако вјерујемо што R свједочи, и у почетку XVI. вијека. Ако пак *-јати* није уведено у Дубровник путем књижевнога језика, онда се не може друго казати него да је тај облик ушао у Дубровник из опћења с људима који су га од старине имали, при чему треба најприје мислити на Ластово, Рат и Корчулу гдје га још има,[1] — или пак треба казати да је, од старине иначе штокавски дубровачки говор, као иначе чакавски дијалект, развио праслав. *ję* у *ја* само код овога глагола. Него треба признати да би и једно и друго било врло необично — оно прво, јер би требало узети да се за један тако обичан појам као »примити« узела мјесто своје ријеч из сусједнога говора, а ово друго, јер се не разумије зашто би се праслав. *ję* у Дубровнику развило у *ја* баш само код овога глагола. Да избјегне тим потешкоћама, Vaillant (o. c. 253—254) узимље да се је дубровачко *-јати* могло развити неодвисно од чакавскога, то јест он мисли да је према глаголскоме прилогу праслав. јьmъ > *јам* начињен облик *јал,* а онда према једноме и другоме опет нови инфинитивни облик *јати,* гдје дакле *а* не би одговарало (као у чакавскоме) праславенскому ę него полугласу. Уз тако тумачење не могу никако пристати, јер се не може никако вјеровати да би тако ријетка и необична формација каква је глаголски прилог прошлога времена могла утицати

[1] Јагићев *Archiv* XVI, 428.

на тако обичне облике какви су партицип активни прошли и инфинитив, па зато мислим да се не може сумњати о истоветности дубровачкога и чакавскога *-јати*, иако нам није јасно како се је тај облик нашао у старијему дубровачком говору.

84. — Негдашње вокално l, како нам сложно доказују P и R (L[1], 142 и д.), и у Дубровнику, као уопће у штокавском дијалекту, развило се је тако да се још у XV. вијеку и у почетку XVI. вијека показује као његов рефлекс, уз обичније *у*, још и *уо-о*, и то у неједнакој мјери и неједнаком опсегу у разним споменицима. З је свакако на посљедњему степену тога развитка, то јест у њему, уз редовно **ȣ**, налазимо у А још само каткада **ȣо**: **вȣокь** 24)4; **пȣокь** 35)34.12,33 и **пȣока** 15,96; **пȣоть** (*месо*) 17,206.253 — уз обично **вȣкь**, **пȣкь**, **пȣть**; за *о* немамо сигурних примјера: **изтомачи** 17,185, како се је увијек у Дубровнику говорило и писало, постало је без сумње од *толмачити* (као *отар* од *олтар)* а не од *tl̥mačiti*, а примјери **потенiемь** 33)3 (уз обично **пȣтени**) и **своче-се** 13,7 могу спадати међу оне не баш ријетке случајеве гдје А гријешком пише **о** мјесто **ȣ** (в. стр. 125); необичан је пак облик **земȣни** 35,4 гдје, — ако није ту у црквеном облику **земльны** напросто **ль** окренуто, као иначе, на **ȣ**, — имамо исту ствар као у *земуница* < *земљьница*. За мијешање сва три рефлекса *и-ио-о* дају нам J доста нових примјера: **дȣгь** (дȗг), **пȣти** 521 (г. 1458); **пȣти** 122, **Вокана** 523(2) (г. 1463); **Вѡкчићȣ** — *Vuchzich* 524, **Вѡвосалићь** — *Vuchosalich* 528 (г. 1478); **дȣогь** (дȗг) 530 (г. 1491); **пȣти** 531 (г. 1495); **Вȣкѡсавь** 533 (г. 1496); **дȣжань** 534 (г. 1512); **дȣжань** 519, **Вȣкѡсавȣ** 520, **дȣгь** (дȗг) 521 (г. 1512); **дȣжникь** 536 (г. 1518); *Vukosava* 57 (г. 1524); **Вȣкашинȣ** (2), **Вȣкасовићю**, **Вȣкашина**, **Вȣкашинь** **Вȣкасѡвићь** 538 (г. 1531); **дȣжници** 538.539, **дȣжань** 539 (г. 1550). Иако је ту мало примјерâ, опет неће бити случај да *уо-о* не иде преко XV. вијека. Може се дакле рећи да З и J потврђују што нам показују P и R: у Дубровнику се је још до почетка XVI. вијека за негдашње вокално *l* уз редовно *у* чуло дјеломице и *уо*, док је крајем XV. вијека нестало рефлекса *о* који је био увијек изузетан; при томе је лако могуће, како сам већ нагађао за P (U. 11), да се је *ио-о* дуже сачувало у граду неголи у околини; мислим наиме да ми је успјело доказати да је још дубровачки властелин Никша Рањина, преписујући од г. 1507

даље свој зборник дубровачких пјесама а од г. 1508 свој лекционар (R), изговарао, уз редовно *u*, изузетно *uo* а да је зазирао од о (L[1], 145 и т.).

Већ је казано (в. стр. 134) да у З-у за вокално *р* писари А, В и D пишу ар, док писар С пише само р, па нема сумње да је то само нека разлика у *писању* а никако у *изговарању*, јер се још данданас у цијелој области дубровачкога говора редовно и правилно изговара вокално *р*, осим што се у дугим слоговима скраћује. Надаље, мислим да се може сматрати као посве сигурно да је С писао само р не зато да тачније биљежи глас вокалнога *р*, него зато што је испуштао ь и у црквеној вези рь као и свуда иначе у средини ријечи. Али има ипак случајева гдје изговор, бар писара А, сигурно отступа или можда отступа од садашњега изговора. К првима рачунам облике као *умро, раздро* итд., гдје ми сада пишемо и не пишемо, а слабо изговарамо вокално *р*; ту за то наше *-ро* А увијек пише -аро: ȣмаро 12,20.14,28.50.15,17.17,26.77.20, 29 и раздаро 13,23; В има само један пут ȣмро 25,0, док С нема ни једног оваког примјера. *Данас* у Дубровнику ту *р* није вокал већ консонант, те се ти облици изговарају двосложно *умро, раздро*. У Р нема оваковüх примјера а у J само је један пут ȣмрѡ 535; али то стоји да у *свим* дубровачким споменицима писаним латиницом, почевши од R, никада се друкчије не пише него само *-ro* а никада *-aro* (L,[1] 141), по чему је готово сигурно да се је у дубровачком говору, дајбуди *у самоме граду*, већ крајем XV. вијека изговарало, као сада, *-ро* с консонантским *р*. Али зашто онда А пише -аро? Кад би он изговарао како што се обично у Дубровнику изговара, то би и он писао само -ро (као В онај један пут), значи дакле да је он изговарао друкчије, али како? Никако друкчије него или *-аро*, као што је данас дјеломице у Боки которској, или -р̥о, као што је данас у Црној Гори, дакле као *умаро*, које је опет постало девокализацијом вокала *р*, или као *умр'о* са сачуваним вокалним *р*.[1] Али ја опет мислим да се је у крају одакле је био А изговарало -р̥о. јер да се је изговарало *-аро*, тај би се изговор негдје у дубровачкој области сачувао до данашњега дана као у Боки которској, док сада, колико је мени познато, тога *-аро* нема нигдје у

[1] Исп. *Der štokav. Dialekt* 100.

дубровачком говору. Треба дакле да је још негдје у дубровачкој области (можда опет на отоку Мљету) још у почетку XVI. вијека био жив изговор *ро*, који је у граду у то доба већ изгубио вокално *р*.

Може бити да З отступа од данашњега изговора и у овим случајевима: (зацо-) се дрвꙋ 21)2; себарство 13,23; себарске 15,71; ютарне 17,118; мꙋдарци 15,86; мꙋдарца 24, нтп.; мꙋдарцех 31)4; и ту свуда оно ар може се читати и *р̥*, како је сигурно било у старије вријеме, и *ар*, како је у садашњему језику, осим *арвати се*, које може да буде само у неким дијалектима.[1] Старији нам споменици латиницом писани овдје, због своје ортографије, слабо помажу (L[1], 142), али нам лијепо помажу Р, гдје се за вокално *р* редовно пише рь а опет каткада ꙋгарске (U. 13), по чему се види да се је већ у XV. вијеку почело у таким случајевима вокал *р* замјењивати слогом *ар*. Него, ако је тачно да је А изговарао *умр̥о*, онда је још вјероватније да је и у овим и у оваким примјерима сачувао старије вокално *р* те изговарао *р̥ву* се итд. Тако је без сумње изговарао и сребарнь 20,365, јер се још данданас у Дубровнику говори *сребрн*.

85. — Код осталих вокала има само појединих облика што их треба напосе спомињати, и то највише код *о*. Уз *гроб* налази се и *греб:* гробь итд. 2,5.4,24.12,36.17,101.136.163.135 итд.; гребь итд. 12,36.15,17.108.174.16,12.17,97.107.115.124 итд.; како се одатле види, у једном истом чланку, н. пр. у бр. 12 и 17, налазе се оба облика, па се тако мијеша и у R и у свих старијих дубровачких писаца (L.[1] 106), док се данданас у Дубровнику говори само *греб*, које ће бити свакако новија формација према *грепсти - гребем*, јер у осталим слав. језицима имамо само облике са *о*. Сигурно је пак према *охолост* новији облик охоласть итд. 22)6.33)2.17,98.20,288.24,3.28,8(2).37,7 итд., а само један пут охолось 43,2; *охолост* је у дубровачком говору редовно прешло у *охоласт* дисимилацијом једнога од три *о* у истој ријечи, премда је баш завршетак *-ост* тако обичан. Тешко је казати зашто је исто тако *о* замијењено од *а* у ωздала 12,26.15,68.17,210; одиздала 15,105; ωзгара 12,33. 15,68 па *ozgara* J. 57, ωдзгара и ωдзгарь 500, ωдь згара 520, како се често, и готово само у старијему и садашњему ду-

[1] *Der štokav. Dialekt* 99.

бровачком говору, налази уз ωзгорь 16,12(2); ωзгора 17,58; можебит да је то аналогија по *кàдâр(а), сàдâр(а),* као што је сигурно и крајње *-а* истога поријекла. Напротив сачувано је *о* у одовле 11,7.17,61; ωтоле 13,18.14,17.55.16,13.17,71.152.39,8; ѿонле 17, 130.145.190, — опет према дубровачком говору а против књижевнога језика с његовим облицима *одавле-одатле-оданле* који су без сумње настали према упитноме *одакле,* док се у Дубровнику говори само *откле,* па се стога та аналогија није могла провести. Сачувано је о и у ѿколе 13,13 према ѿкле 15,70.16,11 и у пωкωле 31,6 према *покле.* — Облик царковнои 5,3.37; црковне 36,4 гдје је *-ков-* према старослав. -къв-, биће и узет из црквенога језика, исто као и *љубовни(к),* а неће бити, како сам ја некад мислио,[1] начињен суфиксом *-ов-*; а истога је поријекла без сумње и виекꙋ виечни 17,225 и виекꙋ вѣчне J. 519 мјесто *вјековјечни.* И З има стари дубровачки облик ꙋдорацъ 26,0.28,5, који има исти корјенити вокал као *умор, раздор* итд., само што је уз посљедње формације сачуван облик с вокалом е (наиме *мрѐти-дрѐти* (из *мерти-дерти*), док уз *ударац* имамо сада облик *ударити,* према којему је и начињено садашње *ударац;* Vaillant напротив мисли (о. с. 252) да је *ударац* старији облик а *удорац* млађи.[2] За малаксање закона о прелажењу вокала о у е послије палаталних гласова у З-у нема још правих примјера осим цесаровомь 15,128 (напротив цареꙋ 2,21), гдје се то лако разумије; код J у истоме спису има и Лꙋкаровникь и Лꙋкаревикга 520. Не можемо пак амо рачунати ријечи позајмљене из талијанскога језика са завршетком *-io,* што га и З тако пише -нѡ, али се је већ тада у Дубровнику изговарао *-ијо* као и дандданас: вицио (*vizio*) 30)1; адꙋлтерио 40)3; пꙋргаторио 12,38 итд., па и матио 12,3 што је у З² по свој прилици млетачко *Matio* а не тосканско *Matteo,* а једини би изузетак с те стране био матие 18,1 (*Matthaeus*) у З¹, који се облик по Акад. рјечнику налази и у Марулића и у неких млађих писаца, те ће бити удешен према многим именима на *-ије* у црквеним књигама, а специјално из глагољских књига биће дошло и офичие (*officium*) 12,57.16,4.

Није у нашему језику постао облик биастимашь 41)60 од тал. *bestemmiare* него је у старије вријеме био и тал. об-

---

[1] *Nastavni vjesnik* II, 354 и д.
[2] В. о томе *Slavia* VIII, 639.

лик *biastimare*; сада се у Дубровнику говори само *bjestìmat*, али око г. 1600 Арк. Гучетић и М. Орбин имају *бјастема* и *бјастемати*. И серенꙋ 20,24 мјесто *сирену* није код нас постало; Vaillant је тачно казао (о. с. 248) да је то старији тал. облик *serena*.

86. — За сажимање вокалâ З има врло често оне познате примјере код посвојних замјеница са *-ô-* мјесто *-оје-*: *мога* итд., али уз њих има и доста често несажете облике *мојега* итд., никада пак оне друге сажете облике *ма* мјесто *моја* итд. што их имају дубровачки пјесници; доста често у истим облицима сажимље *-оје-* у *-о-* и код релативне замјенице: кога 4,12.14,30.36 итд.; комꙋ 15,126 итд. Како пак З на крају слога редовно претвара *л* у *о*, тако и *-ол* сажимље преко *-оо* у *-ô*, иако ту редовно *пише* двоструко *о* (в. стр. 148); тако је и од лат. *altare* постало дубровачко *ȍтāр*: отарꙋ 15,37 а од тал. *volta* опет *вота:* вотꙋ 15,16.18.87.157.17,213, иако је у првоме случају *о* кратко зато што се налази за 2 слога пред старим акцентом (*ōтāрā* итд.). Тако имамо *-ô* за *-ол* и у дињвѡ 33,20, јер је то по својој прилици *дјȁвō* (са ни за *ја*, в. стр. 143) од *дјавол* а не од *дјавао*; у староме и садашњему дубровачком говору налазимо наиме, уз редовно *враг*, изузетно и *дјаво* (*ђȁвō*)*-дјавола* (*ђȁвола*) и *дјавао* (*ђȁвō*)*-дјавла* (*ђâвла*), како што има и З чешће динвао 22)5.40)23(2); динвла итд. 10,7.8.11,3 итд. а ређе динволꙋ 22)1.33,5. Према дубровачкоме говору је и контракција *стòјати* > *стâт(и)*: сꙋ стали 12,58; стахꙋ 13,10, за коју Vaillant с разлогом каже (о. с. 303) да је постала баш од *стојати* а не од *стајати*, како се тврди у Броз-Ивековићеву рјечнику; *стојати* је сасвим нов облик којега у дубровачком говору никако нема, па зато није ни могло од њега постати у Дубровнику *стâт(и)*. Али опет неће бити ни *стајати* постало, како Vaillant мисли, према томе сажетоме облику који изван Дубровника није познат, него ће бити удешено према *стȁти-стȁнēм*. За чудо овај облик *стâт(и)* (с презентом *стòјӣм*) ништа не смета Vaillant-у који таке изоловане облике иначе не воли (*пријати!*), па не пита, а зашто немамо исту контракцију и код *бòјати се* — *бòјӣм се*, што има исти корјенити вокал и чак исти акценат како *стòјати* — *стòјӣм*? Нема пак у З-у облика *нéмати* — *нêмâм* него је увијек без промјене и доста често не имати — не имамь; него

тиме се З не одваја од дубровачкога говора, у којему *дан-данас* има доиста само *нêмâм* (за инфинитив *нéмати* готово бих рекао да се не говори него само *не имат)*, али и сви дубровачки споменици до XIX. вијека имају само *не имам* или (н. пр. у Игњ. Ђурђевића) *нејмам*. С чега ја и мислим да *нêмâм* није резултат какве контракције (као *нијесам)* него је ту, у брзом говору те тако обичне свезе, најприје *и* постало *ј* а ово пак отпало; а што је е у *нêмâм* дуго, тумачим тиме да је у облику *нејмам,* који је свакако старији степен од *нêмâм,* е у позицији продужено. Будући дакле да се у Дубровнику, и уопће у јекавскоме говору, облик *нêмâм* не може сигурно констатовати прије XIX. вијека, а нема ни једног сигурног примјера за јекавски облик *нијемам* који би одговарао чакавско-икавском *нимам* и екавскому *немам,* сасвим је сигурно да у јекавскоме говору код ове свезе није никада ни било праве контракције, па се зато облик *немам* садашњега јекавскога говора не може ни рачунати у његове (млађе) екавске облике.

Ријетки су случајеви гдје вокал отпада; најобичнији је примјер да нестаје крајње *-и* код инфинитива на *-ти* и *-ћи,* док се код завршетка *-сти* добро држи (в. § 106), а каткада се *и* губи и код императива (в. § 109); ту се дакле ради о нестајању краткога, понајвише неакцентованог вокала. Под истим увјетима то исто бива и код неких веза и прилогâ: **нере-нерь** (обоје врло обично); **юре** 31, нтп. 1.14 и **нȣрь** 25,0. 28,4.8.31,5.6(2); **него** (обично) и **негь** 15,168.17,71.27,2; **ѿзгора** 17,58 и **ѿзгара** 12,33.15,68 и у J *озгара* 57,1 , **ωдзгара** 500, **ωдь згара** 520, а **ѿзгорь** 16,12(2) и **ωзгарь** 16,19.17,210 и у J **ωд-згарь** 500; надаље **надалекь** 3,11 (и 8,62 у Е), које је ваљада тако постало из *на далеко*. К најстаријим примјерима за скраћено *нег* мјесто *него* спада *нег ти* J. 56 (г. 1488). У З-у има и облик **ȣдри-с:** 13,20 мјесто *удари се),* и у J *удри* 40(2), који се у Дубровнику једино говори; Vaillant је покушао да га протумачи (*о. с.* 250 и д.), али ја остајем при томе да ту имамо посла с механички скраћеним императивом *удри* кад се енергички произноси, иако, признајем, није лако разумјети како је пак у Дубровнику постао нови презент *ŭdrēm*. Може се напокон амо узети и облик **мнократ** 42,1 мјесто *много крат,* који је такођер постао механичким скраћивањем, тако да је цијели слог *го* избачен; *mnokrat* има и R. 108.

87. — Секундарни су вокали врло ријетки, осим познатих примјера гдје у нашему језику вокал *а* у завршном слогу раставља праслав. консонантску групу као у *вјетар, добар, јесам,* и осим још увијек загонетнога *-â* при крају ген. пл. основâ на *-о* и на *-а*. Преко тога доста често налазимо секундарно е на крају флексивних завршетака, за које Белић мисли[1] да је постало у поводу за алтернацијама као *јер-јере* итд.; али ствар није тако једноставна, јер овако може пристајати, н. пр. у Р и R, не само е него и *и* а изузетно и *а* (L[1]. 155 и д.). У З-у налазимо на овај начин само -е, и то само код завршетка на *-м*, док код оних на *-х* тога нема, док, иако рјеђе, има код Р и R. Највише се ово -е налази у оним случајевима гдје је и дандана с врло обично, наиме у инстр. синг. *њиме* и *њоме,* па у лок. синг. м. и ср. рода замјеницâ и придјевâ: *томе, доброме* (в. § 102); али га З може имати, иако само ријетко или врло ријетко, и у инстр. синг. именицâ на -а (в. § 99) и женских замјеница (в. § 102) и придјева (в. § 103), па у 1. синг. през. неких глагола (в. § 107). Будући дакле да и садашњи језик, исто као и З, ово секундарно -е има само уз завршно *-м*, и будући да се то -е најјаче јавља код тако обичних облика какви су *њиме* и *њоме,* сва је прилика да се то -е најприје и појавило код тих облика а да су се за њима повели и остали облици са завршним *-м*; али и ако је тако, опет остаје да су и то -е и његови другови *-и* и *-а* исто тако загонетни као оно *-â* у ген. пл.

Иначе су други неки секундарни вокали постали јасном аналогијом: у **ѡнадаи** 17,22 није прво *а* директан рефлекс праслав. полугласа него је *онда(ј)* преудешено према *када, сада, тада.* Исто је тако **наззада** 17, 137 (мјесто *назад*) начињено према *(s)zada, sprijeda.* Аналогија је према облицима од коријена *ид-* када се у онима од коријена *шьд-* праве облици као да је коријен *ишьд-*: **сишаѡ** 14,33; **изишла** 14, 51.17,106; **ѕзишастиє** итд. 16,3.17.161.240 итд.; у З-у пак нема примјерâ гдје би у тим приликама мјесто тога *и-* било секундарно *а*, нема дакле примјерâ као *сашао-изашао,* док се у R мијешају обје врсте са *изи-* и са *иза-*. Сасвим је необичан дубровачки облик **ѡдиздала** 15,105 (сада се у Дубровнику говори *одиздала и одизгара*), за који Маретић (у Акад. рјеч-

[1] *Глас* 62, 210.

нику) мисли да је постао тако да је међу *од* и *с-дала* уметнуто *из*, али сам примјећује да облика *издала* нема; можда је само у овој свези уметнуто *из*, да се избјегне тешка консонантска група.

5. *Конзонанти.*

88. — И између конзонанта̂ узећу најприје оне што су за штокавске дијалекте највише карактеристични, а то су гласови *ћ-ђ* и групе *шт-жд*. За *ћ* (из праслав. *тј*) можемо само констатовати да се редовно пише на својему мјесту словом ћ, које се је без сумње изговарало као што се дандана̂с редовно изговара у штокавским дијалектима, то јест као алвеоларна африката а не, као што је редовно у чакавским дијалектима, као палатално *т'*; зато се у З-у не мијеша *ћ* са *ч* као што то у најновије вријеме бива у Дубровнику. А што писар В доста често мјесто ћ пише ч или чи, то је он сигурно тако само *писао* (в. стр. 141); факт је да се у Р, Ј и R врло тачно пишу и разликују оба гласа: у R ваљада има гдјекоја ријетка погрешка, чему се при врло великоме броју његових преписивачких погрешака не смијемо чудити, а једна је погрешка и у Ј: обеча (*обећа*') 538 уз обећали 539 у истоме спису. За изговор гласа *ћ* наравски не значи ништа што се у Р и Ј, сад редовно а сад дјеломице, за њ пише слово к, за којим може, али не мора бити пре̂јотирани вокал.

За штокавско *ђ* (из праслав. *дј*) З редовно пише такођер ћ, али дјеломице има мјесто њега и глас *ј*. Словом ћ је без двојбе означаван обични садашњи глас *ђ*, што га дубровачки споменици XVI. вијека, који су писани латиницом, не разликују у *писму* од гласа *џ*, како што и садашњи дубровачки дијалект не разликује добро *ђ* од *џ*. За правилно *ђ* у З-у не треба наводити примјера̂; напротив споменућу све примјере за *ј* а уз њих и све примјере гдје се у истим ријечима налази и правилно *ђ*: госпоја 16,7.17,108 а госпоћа итд. 22)6.38)9. 2,7.8(3). 4,11(2). 12(4). 13(2). 14(2). 15(3). 21(2). 5,21. 15,175.17,107.114.234.237.238.242. 28,2.3.38,3.39, 1.2.3.4(2). 5.6.7. 8; 45,0(3); меѥ 13,14.15,49.112.114(2) и измеѥ 12,21 а мећу 21)2(3), 27)2. 34)7. 36)12.13.19.36. 7,11.12,9.10.19(2). 15,1.8.12. 80.111(3).112.127. 16,5.8. 17,14.42.55.60.73.196.213.227.235.20, 150.28,1.2.33,23.30,4.5(2).34,2(2).5.7.18(2).36,13; такоие (*та-*

kође?) 40)14.14,41 а такоћє 24)11.41)49.15, 97.109.156.16, 3.17, 3.84.96.156.223.238. 34,14; такоћєрь 12,32.16,9.12.19; такоћєрє 36,13; толикоћєрь 5,50; юраћь 11, нтп. 11(3). 13.14; нȣраћь 11,9; юрю (вок. синг.) 11,20; а ћȣраћь 11,2.6.7.8.10. И у З-у дакле налазимо, код домаћих ријечи, дјеломице *ј* баш код оне исте три ријечи које су нам добро познате из других дубровачких споменика — код *госпођа, међу* и, несигурно, код честице *-ђе*. Кад би се у тим примјерима са *ј* у З-у хтјели видјети трагови од чакавских матица, то не би било тачно, јер се они налазе баш у З², то јест у ономе дијелу који је с талијанскога одмах преведен на дубровачки говор; штавише, гдје год се једна од те три ријечи налази у З¹, који је прерађен с чакавских матица, ту се увијек она пише са *ђ* а не са *ј*. То *ј* дакле није у З прешло из чакавске матице, а као да га није унио ни писар А, јер би се иначе налазило бар који пут и у А¹, него је то баш особина Дубровчанина што је преводио З². Како је пак тај преводилац иначе најчишћи заступник правога дубровачкога говора, то се може тешко вјеровати да је он то мијешање гласова *ђ* и *ј* код тих ријечи узео од тадашњих дубровачких пјесника који су исто тако мијешали, и највише код истих тих ријечи, па зато мислим да је тај преводилац тако донекле мијешао *ђ* и *ј* у писму, јер је тако мијешао у говору. А што је од тога мијешања остало у З² тако мало трагова (2 пута *госпоја*, 5 пута *меју* и 2 несигурна *-је*), тому би могао бити узрок што преписивач А, противно од тога преводиоца, није тога *ј* говорио, или га није волио. Како се пак та оба изговора могу мијешати код једне исте ријечи, каже нам име *Ђурађ*: само за њ налазимо у З-у *Јурађ* нешто чешће неголи *Ђурађ*, а опет само један пут вокатив *Јурју*, гдје је и на другоме мјесту *ј* мјесто *ђ*; и то све налазимо у *једноме истоме* чланку (бр. 11)! Осим тога и D у натпису тога чланка пише юраћь, премда А у почетку текста (§ 2—8) пише увијек ћȣраћь, по чему се види да и писару D облик *Јурађ* није био необичан. Да то дјеломично мијешање гласова *ђ* и *ј* у З-у није извјештачено него се оснива на живом говору, сјајно доказују Р, у којима баш у истим ријечима *госпођа, међу* и *такође* налазимо по правилу *ђ* а изузетно *ј*, које је посљедње нарочито често код имена *Ђурађ* и код његових деривата, с једином том разликом према З-у да овај има тада претежно облик *Јурађ* а Р

облик *Јурај* (U. 19—20). Исто мијешање дакле као у З-у и у истим ријечима налазимо и у Р које нису сигурно биле, а нису ни могле бити под утицајем дубровачкога књижевнога језика. Исто нам, поред свог малог опсега, потврђују и Ј: *госпођа* (на разни начин писано) итд. 56.519(5).532 а **Госпою** 523; **мећю** 534, **мећѹ** 540.542; **такоћере** 520; *Ђурђа* 56, **Гюра** 499, **Гѹрица** 532, **Ћюрѡ** 534(4); **Гюро** 537(3), **Ћюро**, **Ћюроѡ**, **Ћюрѹ** 536 а **ћюрьћиевићѹ** 523(2), **Юрѹ** 534, и то све је тако у јекавским списима; али и у икавским налазимо *госпођа* (на разни начин писано) итд. 524(3).525.528.529, *такође* (на разни начин писано) 521(8).522(2) а само **Юрьћева** 530, **Юрью** 531. С тим мијешањем у З-у и у PJ не слаже се сасвим добро R: он наиме — осим четири у R^2 из Бернардина слабо преписана примјера — има *увијек ђ*, па често и код *међу* (како је и 9 пута преписао Бернардиново *меју*; L^2. 100), и један пут код *gospođi* 145 (других примјера за ту ријеч регби да у R нема, свакако нема *ни једног* за *госпоја*), и редовно код *такође* и уопће код *-ђе* (ни ту нема нигда *ј* мјесто *ђ*), док имена *Ђурађ* у R нема. Иако се дакле не може казати да се З и R не слажу у погледу ријечи *госпођа* и честице *-ђе*, ипак се не слажу у погледу предлога *међу*, јер R има често *међу* и само тако, а З пише 48 пута **меѹ**, али и 6 пута **мею**.

Треба питати и за ове облике са *ј* мјесто *ђ* како су дошли у дубровачки говор; Vaillant допушта (o. c. 267) да је *Јурај* (а тада треба додати и З-ов мјешовити облик *Јурађ*), а можда и *госпоја*, позајмљено из чакавскога, док мисли да су се облици *меју* и *такоје* фонетским путом баш у Дубровнику развили. Да је име *Јурај*, као име свеца, а по њему и *Јурађ*, могло *доћи* из чакавских црквених књига, то је врло вјероватно, али да је господски Дубровник узео са стране, иако само дјеломице, назив за »госпођу«, то је већ потеже вјеровати — то би могло бити кад би и чакавци звали »госпојом« Богородицу, како што се је у старије вријеме у Дубровнику звала и она и њена црква (сада се и једна и друга зову *Го́спа*), али у старијим чакавским споменицима тога нема. Није ми пак јасно како Vaillant хоће да су облици *меју* и *такоје* у Дубровнику постали фонетским путом, па зато ја и волим казати да се сва ова три облика са *ј* мјесто *ђ* имају схватити као *пријати* (в. стр. 182).

Секундарно *ћ-ђ* у сложеним облицима глагола *ити-идем* конзенквентно је проведено у цијеломе З-у, и то врло често, а једини је изузетак доиди 43,8(2) у С. То *ћ-ђ* аналогијом прелази и у глагол *прити* (тако је наиме глагол од давнине гласио мјесто праслав. *priiti)* те тако уз приди (2. синг. импт.) 5,64; приде (3. синг. аор.) 2,24; придоше 7,7 итд. има и приħи (inf.) 2,13; приħи (2 синг. импт.) 5,42; приħе 5,43.52.61.73.78; приħоше 2,16.4,6 итд.; оваких облика са *ђ-* код *прити* у З[2] нема. Старији облици са *-јт-, -јд-* у Р су у XIII. вијеку правило, у XIV-ом мијешају се с новијим, који у XV-ом одлучно превлађују а пар пута имају и *прити* (U. 20). Редовно новије облике имају и J: наħю 518(2).519, наħосмо 534, наħиосмѡ 536, доħи (инф.) 539, доħе 534(2).538.539, али у стиховима дѡиде, дѡидѡхь 59; R пак има неколико старијих облика, а у R[2] остало их је 16 без промјене, он пак има већ и *prići* уз *priti* (L[2]. 100), — па зато мислим да су се они у првој половици XVI. вијека још говорили, иако ријетко, у Дубровнику — можда нешто више у самоме граду неголи у околици.

Има неколико примјерâ гдје је у З-у *ћ-ђ* а данас *т-д*. За тако *ћ* имам само ова два примјера: просвиеħлаю 39,7 из С и просвиеħьлѹие 30,2 из Е, што се има читати *просвијећљају* и *просвјећљује*, ако нису писарске погрешке! Напротив нема разлога да сумњамо о примјерима са *ђ*: дань сѹħни (*суђњи*) 30,7; до сѹħнега дне 41,1; послиеħ[н]и *(посљеђњи)* 43,0; послиеħнемѹ 42,5; сѹпроħниа (*супрȍћнија̂*) 30,7 начињено према сѹпроħь 10,20.41,5; страħати (*стра́ђати*) 35,3. Упада у очи да су сви ови примјери с необичним *ђ*, а тако и онај један с необичним *ћ*, из С; садашњи су облици *судњи, посљедњи* постали дисимилацијом групе *ђњ* а *страдати* је друкчије грађено.

Напокон и у неким ријечима позајмљеним из грчкога језика имамо *ћ-ђ* за меко грчко *к-г* пред палаталним вокалима: тако увијек и доста често анħео итд. (ἄγγελος), ванħелю (εὐαγγέλιον) 39)11, еванħелию 36,1.4.6.13, ванħелиста 12,7.14,23 итд.; па по-маħедонии (Μακεδονία) 20)7, ѹ-еħиптѹ (Αἴγυπτος) 17,56; маħионикь 2,4.5 (μαγεία); лонħинь 18,3 (Λογγῖνος); изузетно је тако *ђ* и мјесто талијанскога (или латинскога) палатализованог *g*, гдје се дакле очекује наше *џ* (в. § 94).[1] — Тешко је пак ка-

---

[1] Али види сада мој рад *Бернардинов Лекционар*, стр. 52.

зати зашто је *ђ* у инћинскѹ 4,5 и инћинскога 4,6; ту се наиме ради о азијатској Индији, али и наша сријемска *Инђија* без сумње је с њом у (етимолошкој) вези, па и она се већ год. 1496 пише Инћиꙗ.[1]

89. — И за штокавско *шт-жд* (од праслав. палатизованог *ск-ст* и *зг-зд)* З има без изузетака такођер *шт-жд*. За *жд* се то одмах види по његову писању: даждь 41)2.20,260.278.300. дажь 7,8.30,4; дажди (3. синг. през.) 12,60; раждежене 35,8, гдје *жд* није прешло из црквенога језика, јер тај исти партицип пасивни има не само R 203[2] него и пјесник Чубрановић у XVI. вијеку и прозаиста Андријаши у XVII-ом[3]. Чудно је пак што има и здежено 31)9 за *с-жежено*, гдје се је код *с-ждежено сж* сажело, против закона, у *з* а не у *ж* као у *раждежен*; али то неће бити писарска погрешка, јер се можда и у R има читати *раздежена* (в. напом. 2). Код *из-жећи* напротив З нема таког *жд*: изжегѹ 40)12, премда још Палмотић има за 2. синг. импт. *иждежи*.[4] Није пак јасно како је постало *жд* у ждимаше 17,136; цијела реченица гласи: плачь мандалиени сарце ждимаше, а у тал. оригиналу: »Il pianto a Maddalena il cor conquide«; па кад би мјесто *ждимаше* било *здимаше*, могло би се помислити да је то 3. синг. имперф. од *с-димати* (као *надимати*); али тога глагола чини се да у нашему језику нема, па зато мислим да ће то бити погрешка мјесто ждизаше, а да је то опет облик имперфективнога *ждизати* према перфектноме *ждећи* <*с-жећи)*.

У ријетким случајевима дакле гдје З има групу *жд* она је (изузевши можда тај облик ждимаше) сасвим сигурна; напротив за *шт* то се не може одмах од прве казати, јер гдје је у штокавскоме *шт*, ту З редовно пише лигатуру щ која би могла значити и групу *шћ*, као што редовно значи у глагољским споменицима а изнимице и у неким ћирилским.[5] Али да знак щ у З-у значи баш *шт* а не *шћ*, види се сасвим јасно по томе што се тај исти знак употребљава и у оним случајевима

[1] *Monum. Serbica* 541.

[2] У рукопису је писано *rasdesgena*, па је Даничић (*Историја облика* 393) то читао *раздежена*, што би могло бити, али према писању у R може бити и *раждежена*, како сам ја узео у текст; мало редака прије тога R пише и *rascese* за *ражеже*.

[3] Даничић, *Историја облика* 393.

[4] *Stari pisci hrv.*, XIV, 248.

[5] Јагићев *Archiv* XIII, 191.

гдје он може значити само *шт* а никако *шћ;* амо спадају прије свега они ванредно бројни примјери гдје имамо замјеницу *што,* саму или сложену, и гдје се увијек пише щ а никада шт, што би се сигурно бар каткада чинило, да се не би криво читало *шћо* итд., кад би иначе щ значило *шћ;* осим тога имамо щ и у примјерима као мещарь итд. 22)6.12, 8.28,8; кощиела итд. 10,5.16,6; ощри 7,21 (уз оштарь 13,7); мнощво 25)5.17,159; дрѹщво 17,159; ѹбощво 24)5.27,1; ещерѹ *(Естеру)* 17,73, а то су такођер сами примјери гдје је щ могло значити само *шт.* Зато је сасвим сигурно да у З-у свако щ треба читати *шт,* па стога треба га тако читати и у пасивним партиципима глаголâ на *-стити,* код којих и у најтврђим штокавским дијалектима може уз *шт* дјеломице бити и *шћ:* прощено 33,19; прощение 15,175; памнещена 16,9; ожалощение 35)31; карщенога 12,53; карщение 17,15; ѿпѹщение 17,132; гощень 15,152; очищень 15,163; очищени 17,77; павнещена 16,2; тако је и у R (L². 102). Напокон има се без сумње тако читати щ и у оним, иначе ријетким приликама гдје З има и завршетке -ѹщи, -ещи партиципа активнога који су преузети из црквенога језика: ѹмирающѹ 5,21; живѹще 12,38.14,37; зреще 5,71; таких партиципа на *-ушти* има и R (L². 103), а *лèтуште* за „живад, перад“ говори се још дандана у Дубровнику. А кад се у З-у хоће да биљежи група *шћ,* онда се и пише шћ; то бива само у двије талијанске ријечи: шћавѹнске *(schiavone)* 16,6 и шћнера итд. *(schiera)* 15,58(2).59.60.62; па треба сватити пажњу на то, да А у тим примјерима талијанско *sch(i)* чита на *млетачки* начин (са *шћ),* али с друге стране има и скиера 15,58, гдје га опет чита на *тоскански* начин (са *ск*), тако да у једном истом параграфу (15,58) исту талијанску ријеч *schiera* два пута пише према млетачкоме изговору а један пут према тосканскоме. — И Р (U. 21), и J. и R (L². 101—102) имају увијек *žd-št,* само што је R један једини пут задржао *sfišću* које сигурно није разумио.

90. — Код ликвидних конзонаната за штокавштину З-а врло је важно што је у њему готово без изузетка проведено правило да се *л* на крају слога претвара у *о,* па ће бити доста да се само наведу неки мање обични примјери: као *(блато)* 41)2.6,5(2).10,12; печао 5,19.37,5; свиетао 16,16.17,215; мао 17,39 са *-о* на крају ријечи; а за *о* у средини ријечи: надговараоци

41)78; сионе 5,42 и сиона 35,7; посаобеникь 5,68; ꙋмивлоницꙋ 7,8(2); властеоски 11,2 и властеоска 33,9; ꙋмиетеоства 11,2.3 итд.; приповиедаоци 12,13; проклинаоци 12,55; осаокомь 15,80; мисаони 17,58; каоне *(блатне)* 20,202; печашно 33,10 и печашна 33,11; свиетишнике 33,22; анђеоски 12,10; баочомь 15,83; гꙋвернаоци 15,70. Кад се на тај начин *о* нађе уз још једно *о,* онда се оба сажимљу у једно (дуго): апꙋстш 36,5; стоникь 2,9(3) и стоникꙋ 2,9; (недиꙋ) вотꙋ (од тал. *volta)* 15,87 итд. (али ген. пл. волата 17,127.131 итд.); отарь (< *олтар;* в. стр. 187) 13,11.17,141; а што А (који једини пише двострука слова) за *-ол* на крају ријечи редовно пише двоструко *-оо*, н. пр. сокоо (в. стр. 148), тиме мислим да означује, као редовно и иначе, само да је вокал дуг а не да се чују два несажета *о.* Р у XV. вијеку мијешају још *-л* и *-о* (U. 22), али J имају већ редовно *-о* (и Мишкш, Мишкꙋ 532 уз Милко 499), осим бр. 14 који има ꙋчинилъ, Павалъ, доплатилъ 531, а за који в. стр. 171—172, и осим имена Братꙋлъ 528 у икавском спису од г. 1478; редовно је *о* и у R (L[2]. 106).

Једине су двије домаће ријечи у којима је овако *л* задржано без промјене ꙋсилно 22)3 и обилнш 31,14 (али у Е обиона 30,4 уз обилне 30,6), гдје се и данданас *л* добро држи; а̂ што има и пришль 26)1, то је чакавски облик што га А није разумио (в. стр. 181), па су на исти начин у С остали и облици babyприприель 34,4 и жрлство 37,3; неколико пута̂ оставио је *-л* без промјене и Е: мисалъ 21,4; ꙋгодилъ 21,7; посьтавилъ 22,1(2), зазьвалъ 30,8. Понајвише се чува *-л* и на крају страних *личних* имена која нису ушла (као *анђео, апостол)* у народни говор: жованель 23)1; ꙋриель 6,7; габриель 15,123.18,2; даниель 17,20; абель 17,28.170; ракель 17,74(2); натанаель 17,213; рафаель 18,2. Али уз тако сачувано *-ел* имамо и ова два примјера: габрио 39,2 и аристотио 20)7.21)14.25)4; оно прво име сигурно је у народу највише познато између ових библијских имена на *-ел* (за његово *-ио* в. стр. 168), те *Gabrio* има и R. 102 и још данданас се говори у Дубровнику; облик пак *Аристотио* није постао од обичнога талијанскога облика *Aristotele*, јер би од њега у нас постало *Аристотел* или *Аристотео,* него је постао од старијег споредног облика *Aristotile*, у којему је *i* већ у талијанском језику, а који се налази у З-у аристотиле 32)4. Промјену *л*>*о* имамо и у већ споменутом специјално дубровачком облику *Михајао* (в. стр. 178). Напротив код *опћих* имена узетих из талијанскога језика, која су зато

и прилично ушла у живи говор, вокализација се завршнога *л* увијек проводи: **рево** *(reale)* 41)1; **жинтио** *(gentile)* 41)2; **пасторао** 12,6; **тепао** *(templum)* 15,20.53; **крудео** 15,65; **натурао** 17,13; **скандао** 20,57.366. Врло је пак необично што за тал. *palma* имамо **пауомомь** 11,20 и **пауму** 17,50, — готово бих рекао да су то писарске погрешке са **у** мјесто **о** како их има пар путâ у А, н. пр. **хоћему** 15,85 мјесто **хоћемо**, дакле наопако од онога што доста често бива да А пише **о** мјесто **у** (в. стр. 149), јер у нас има само *палма* или *паома* (у Дубровнику сада сажето у *пôма,* али у ген. пл. *pälāmā*); али је можда и то *паома-паума* као што је (ω)-**каоке** 17,67 а у разних далматинских пиаца *каука* и *кавка,* или отприлике као **Паоко-Павко**, **Гаоже-Гавже** у Р (U. 14) и **Паоку** у J. 520, премда се ту више не ради о вокализацији гласа *л,* јер је *каока-каука* по свој прилици грчко καῦκα, а ово двоје су умањени облици од лат. *Paulus* и *Gaudius*.[1]

Без промјене је још *н* пред *б* у **хинбомь** 37,5 и **хинбенинемь** 8, 14; R има већ двапут *hïmba* са *т* (L.[2] 104); сачувано је *н* и у **снимили** 15,116.133, а понајвише и у коријену *čьn-*: **почне** 15,57.17,12; **пωчнешь** 32,1; **починаше** 17,81.82, али уз то има и **почамши** 17,158, што је нова потврда да се је *м* мјесто *н* провело најприје у томе глаголском прилогу (L.[2] 107). Редовно имамо и **пиесань-пиесни**, н.пр. 12,16.17,4 итд., али инстр. пл. гласи **пиесми** 17,76 и **пие[с]ми** 17,94; него ја мислим да је тај облик постао од *пјесн-ми,* дакле *м* припада суфиксу (исп. § 100). Напротив промијењено је *зн-* на *зл-*, као обично у дубровачком књижевном језику, код **зламенита** 34,6. — В мјесто *йомња* има **покну** 27,1 и **повгну** 27,2, то јест *йовњу,* гдје је, као често у нашему језику, група *мн* замијењена групом *вн;* али тај облик *йовња* није ми познат ни из једнога дијалекта, нарочито није из дубровачкога, гдје има облик *йôмја* (са *ј* мјесто *љ)* и одатле метатезом *пôјма.* Без изузетка је сачуван старији облик предлога **конь** 4,25.6,3.10,9.11,5.14,14.16,6.17,82. 114.20,2; **кωнь** 32,5 а нема новијега *код.* — За случајеве гдје *н* послије *г* може да буде *њ* З није добар свједок, јер он понајвише не разликује у писму *њ* од *н* (в. стр. 138), па зато кад он пише н.пр. **гнусь** 17,25 или **гниездо** 36)10 или **гниевомь** 13,18, не може се знати је ли изговарао *гн-* или *гњ-*; али ако

---

[1] За облик **пауμа** в. сада мој спис *Бернардинов Лекционар* 54.

се узме у обзир да дубровачки писци који пишу латиницом, а разликују *њ* од *н*, пишу и *гњијев-гњив*, али никада *гњијездо* ни *гњус-*, може се слободно узети да су тако изговарали и З-ови писари.

Добро се чува *м на крају* ријечи а једини би изузетак био **знанъ** 14,14, које врло лако може бити писарска погрешка; Р и Ј немају таких примјера, али их R има неколико; него, будући да он каткада и у почетку ријечи мијеша *m* и *n*, нису ни они сасвим сигурни (L². 180). Сасвим је друкчије са *м* у *средини ријечи* и на крају слога — ту З има редовно *н*: **инпачь** (тал. *impaccio)* итд. 12,22.14,40.15,17.17,98 и **инпача** (3. синг. през.) 17,214; **трѹнбете** 12,45; **понпози** 12,49; **тенпло** итд. 15,18.50.51.85.17,13.89(2); **конпаниѹ** 15,121; **сентенбра** 16,16 и **сетенбра** 19,4; **валенброзе** *(Vallembrosa)* 16,21; **линбо** итд. 17,2.21. 23.34.43.47.59.69.70.236.249.43,6; **сѹнпорь** 17,83 и **сѹнпѡрѡмь** 33, 22; **корѹнпанѥ** (од *corrompere*) 17,86; **новенбра** 19,6; **деценбра** 19, 7, **таланбахе** (тур. *talambas*) 20,329, па је тако сигурно и **манмона, манмоно** 12,50 (тал. *Mammone*, в. § 99), а само уз **инператѹра** 20,85.87 има и **императѹромь** 20,54, уз **анброжа** 35, нтп. и **ам[б]роза** 36,1, а уз **сансонь** 12,7 има и **самсонь** 27)7.9(2); и Ј уз *„impazao"* 57 има **инпачати** 531 и **сетенбра** 524. Кад се прегледају све те ријечи, упада у очи двоје: прво, да послије такога *н*, осим код *Сансон* и *Манмон*, увијек иде *б* или *п*, а друго, да су то саме стране (талијанске или латинске) ријечи. Али то се двоје опет своди на једно: у домаћим ријечима нема случаја да је *м* пред *б* или *п*, а у талијанском језику *m* може бити на крају слога само пред *b* или *p*. Зато би се баш могло и помислити да је та промјена дошла из талијанскога гдје рукописи из старијега времена често тако пишу *nb-np* мјесто *mb-mp*. Али ако би се то могло мислити у погледу З², који је превођен с талијанскога и у којему су на много мјеста задржане баш те исте ријечи из талијанске матице, то се не би могло казати ни за С ни за Ј. С друге стране јако смета што З на крају слога у средини ријечи нема *н* мјесто *м* пред *д-т*, дакле баш ондје гдје бисмо му се најприје надали и гдје га имају и штокавски дијалекти што иначе врло добро чувају *м* и на крају ријечи и на крају слога[1]; ја сам наиме у З-у нашао **ѹпамтишь** 14,21; **седамдесеть** 14,58; **осамдесеть**

[1] *Der štokav. Dialekt*, 126.

16,21, и мислим да других примјера нема, никако пак нема ни једнога гдје би било *нд* мјесто *мд*. Требаће дакле још гледати да ли се у приморским споменицима *п* мјесто *т* јавља прије у средини ријечи неголи на крају, и прије пред *b-p* неголи пред *d-t*. — За гласове *л-р* могу само да споменем да за *стабло* и З има облик *стабар*, који је у Дубровнику једино познат: **стабра** 38,9 и **стабре** 41)98, али то је дабоме промјена суфикса.

91. — Код лабијалних консонанта најважније је у дијалектолошком погледу вокализација *в* > *у* код предлога и префикса праслав. *vъ-vъz*, а нарочито код глагола *vьzęti*; А и В имају без изузетка ȣ, ȣ- и ȣз-, и то врло често, а понајвише тако има и С, али он пише неколико путâ и **ва-**: **ва-едномȣ** 34, 2; **ва-лието** 34,11; **до-ваторога** и **вазеть** (парт. пас.) 34,17; **по-вАздвижению** 34,16; **вавиеке** 39,8; осим посљедњега облика, који се збиља говори и у штокавским крајевима (па било да је преузет из црквенога језика или да се је у нашему језику развио фонетским путом), сви се остали примјери налазе у чланку бр. 34, то јест у ономе чланку З-а у којему су најјачи трагови од црквенога језика (в. стр. 94), тако да је сасвим сигурно да су они у С прешли из глагољске матице. Потпуно се слажу са З-ом и Р које такођер имају специјално само **ȣзети** (U. 23), па тако и J гдје налазимо **ȣзети** итд. 521(3). 529.537; без изузетка је *uzeti* и у R^1 и R^3, а и R^2 чешће узимље своје *uz* а ређе оставља Бернардиново *vaz-*. Исто се тако З врло лијепо слаже са Р и R и што се тиче глагола *упитизапити:* Р тај глагол имају доиста само један пут — **ȣпиахȣ** (J га немају ни један пут!), али га R има често, и опет само у облику *upiti* (L^1. 105), како што је увијек и у З-у: **ȣпити** итд. 4,24.5,67.7,12.15,88.17,17(2).42.48.54.61.70.71.75.88.18,6.31, 10.39,7; **заȣпити** итд. 15,66.159.17,74.136.18,5.13.33,25; **ȣзȣпи**·26)6.

У домаћим ријечима глас *ф* имамо само у глаголу *уфати*, па је тако увијек и у А и В: **ȣфати** итд. 25,0.26,0.27,1; **ȣфание** итд. 15,28.17,13.25,0.26,0; С напротив редовно мјесто **ф** пише **п**: **ȣпание** 33,19.36,2.38,1; **ȣпанию** 37,5; **ȣпасте** 42,10; **ȣ пань** 44,0; али ја не мислим да је он тако изговарао, јер није вјероватно да се је већ у почетку XVI. вијека ма у којему нашему крају, а најмање у Дубровнику, тај глагол говорио са *п* мјесто *ф*, па ће зато прије бити да је С тако само

писао, јер није хтио (или није умио?) писати слова ф којега он никако нема, те стога пише *п* мјесто *ф* и у неким страним ријечима гдје се никако не може вјеровати да је наше *п* замијенило страно *ф*, будући да те ријечи нису ни тада ни касније биле прихваћене од простога народа. Тако он пише пилꙋсопь и пилꙋсопа (*философ*) 34,2; параона (*фараон*) 34,16; понтане (*фонтане*) 43,6. Стога мислим да би и његово цаптишь 40,0 могло бити написано мјесто *цафтиш*, јер за тај глагол имамо сигурних примјера са *ф* из XVI. вијека, док сигурних са *п* немамо прије Гундулића. Иначе у домаћим ријечима нема гласа *ф*, осим што налазимо један примјер да од групе *св-* буде *сф-*, што је у неким приморским споменицима врло обична ствар: зс-фꙋховствомь 12,11 уз вꙋховство итд. 30)3.10; у Р таких примјера нема, а и у ћирилским код J има само сфиедочи (за *свједòци*) 537 у спису од г. 1526, али зато има *sfoju* 52, а тестаменат писан латиницом г. 1524 има редовно *sf: u-sfiesti, sfieta, sfetu, sfeto, sfetomu* 56, *sfe* 56.57; један примјер има и R — *sfišću* (L². 109). Напротив нема примјера ни у J ни у З, као што их нема ни у Р ни у R, да би се група *хв-*, као што понајвише бива у данашњим дијалектима, мијењала у *ф*, него је З редовно задржава: хвалꙋ 15,123.130 и хвале 24, нтп.; захваливахꙋ 15,40, ꙋхватили 34,5; нахвалице 17,185 итд., па тако и J: захвалимо 538.

У страним се ријечима доста често *ф* замјењује гласом *п;* у С, како смо видјели, то је правило; напротив В задржава *ф*: фортꙋна и фресакь 27,1; формань 28,8. А пак мијеша *ф* и *п*, али по некаквом правилу: у почетку ријечи и он готово без изузетка задржава *ф*, а у средини ријечи мијеша оба гласа. Тако имамо с једне стране: фараꙋнь итд. 2,9.10 и фараꙋновь итд. 2,6.11.15(2) итд.; филипа 4,1; фратарь 10,11; фаласъ 10,11; фаризеи 12,5.15,4.18.108 итд.; флꙋксь (у тал. оригиналу *fluxo)* 15,15; сфорцавашe (од *forza)* 15,65; ꙋ-фосате 15,65; ꙋ-фондамиенти 15,105; фонтане 15,122; с-фестомь 15,156; фастидиозо 16,1 итд., а изузеци су пениче (*fenice)* 31)3.4 и паша (*fasce* в. стр. 27-28) 31)4; интересантан је пак облик фененꙋ 17,74 што није никакво страно име него је дошло, Бог би знао како, мјесто *пе тепа* (води их) талијанскога оригинала. У средини пак ријечи имамо: Иѡзефа 2, нтп. и иозефь 2,1 а иначе иозепь итд. 15,107.112(2).113.114.121.132.149(2) и тако редовно у бр. 17; филозопь итд. 19)4.33)1.11.20,51; каифа итд. 15,4.33.89.17,96

а канпа 15,94.111; триѹнфь 15,14; триѹнфамь 17,84 и триѹнфанꙗ 17,245 а триѹ[н]панне 15,130; сѡфони[ѹ] 17,62; олифѣрне 17,73; клеофась 17,158.160.192; лѹцифѣрь 12,8.9.17,21.18,6.19,48 а лѹципера 17,25.18,13; алепа *(Calef)* 17,63; ꙗфеть 17,171; серафини 17, 247; рафаель 18,2. Да би све то тако А и изговарао, није никако могуће, како то најбоље доказује већ облик *филозоѿ*, што га он увијек тако пише са *ф* на првоме мјесту а са *ѿ* на другоме. Али то исто доказују и сви његови облици кад се узму заједно, јер видимо да А редовно задржава *ф* (у почетку ријечи) баш код талијанских обичних ријечи које су много лакше могле ући у народни говор и у њему замијенити страно *ф* домаћим *ѿ*, а нарочито код учених ријечи (код *филозоф* и библијских имена) мијеша донекле оба гласа (у средини ријечи), премда те ријечи сигурно понајвише нису ушле у народни говор, те су зато сигурно биле и много мање изложене тој замјени *ф*>*ѿ*. Ја стога мислим да је А себи само створио ортографско правило да не дира у ф у почетку ријечи а да га оставља или да га замјењује са п у средини ријечи, као што је себи створио и ортографско правило да у првоме или јединоме слогу пише иꙗ мјесто ꙗ (в. стр. 143) и да пред конзонантом пише з или зс за предлог *с* (в. стр. 145); а што он има и пениче и паше са п у почетку ријечи, то је ваљада зато што те обје ријечи није разумио — иначе правилâ без изузетака не треба тражити бар у нашој старијој ортографији. — Овако *ѿ* за страно *ф* имају Р пар пута у неким дубровачким преписима босанских повеља (U. 24), а и Ј имају један пут ѡпичиꙗломь *(officiale)* 534; у R тога нема.

Без промјене је остало *п* у колиепци (лок. синг. од *колијевка)* 21)17, а без промјене је *в* у А код вриеме — вриемена (врло често), док В и С имају понајвише дубровачко бриеме 24,3.42,5.43,5.7, али и вриеме 24,4, па, због мијешања група *вр-* и *бр-* код те ријечи, настала је и погрешка вриеме 31,9 за *бр̑јеме*. У погледу ријечи *вријеме* А се слаже са Р и Ј, али не слаже добро са В и С, а још мање са R који, осим једнога примјера, има увијек *br-* (L². 111). — С има за лат. *ave (Maria)* неколико путâ *абе:* абе марию 39,2.3.4.5.6.7 и абе амарию 39,8. 39,8; мени се чини да се тако са *б* може и данданас чути у дубровачкој околици, а знам сигурно да се за тал. *avvocato* у Конавлима говори *абдкâт* (с. ген. синг. *абдкâта)*. — Без сумње је само писарска погрешка краленство 28,7 мјесто *краљевство*.

92. — У погледу гутуралних конзонанта наши се старији споменици одликују највише тиме што се ти гласови пред вокалом *и* много чешће мијењају у сибиланте неголи дандањас. Али та је разлика у деклинацији именицâ прилично слаба; примјери као ꙋздаси (инстр. пл.) 13,6; с-орꙋжници 15,60; ꙋ-рꙋци 10,10; на-скарси 34)6.41)1.86.10,23; слꙋзи 2,9.17, 31.34; книзи, граматици 5,3 итд. и сада су обични, али су већ мање обични примјери као кози 6,2.4; ꙋ-конɪсци 15,59; на-сци (*на даски,* в. стр. 176) 20,165; кероници (од *Бероника)* 15,140, а примјер ꙋ-вици *(у вијеку)* 4,24 дандањас у штокавском говору не би могао ни да буде, јер нема више у лок. синг. завршетка *-и*. Тим је јача разлика код придјевâ и замјеницâ: код њих се је, на већ добро познати начин, та палатализација, највише из ном. пл. м. придјевске деклинације, проширила на све падеже који на крају основе имају или могу имати вокал *и* или ě, дакле на инстр. синг. м. и ср. рода, на ген., дат., инстр. и лок. пл. сва три рода и на дат.-лок. синг. ж. рода неодређ. деклинације. За овај посљедњи облик нашао сам само један примјер: ꙋ-велици 13,29, али их зато има врло много за остале падеже: *а)* за ном. пл. м.: сꙋси 12,29; рекенатци (из Рекената) 16,10; дрази 17,17; толици 15,20.66; сви колици 10,21.12,41,44.63; дрꙋзи 33)21; глꙋси 17,194.18,5; неколици 14, 45.17,21; галилеисци 17,238; дꙋзи, широци 35,2; нази 42,1.7; ꙋбози 12,34; велици 15,63,100; мнози 12,41; *б)* у осталим падежима: кисоциехь 15,1; иерꙋзалемсциехь 16,2; кратциехь 17,13; лꙋпешциехь 17,65; фресциехь 17,81; анђеосциехь 13,1; толициехь 31,15; ꙋбозиехь 12,38; небесциехь 7,11; жестоциехь 10,25.11,15; неколициехь 33)11; свациехь 17,112; разлициехь 24, нтп.; толициемь 15,168; римсциемь 15,5: тациемь 15,14.159; свиемь колициемь 12,52; слатциемь 14,50.63; ꙋбозиемь 12,29; дразиемь 10,20; низоциемь 12,26; морсциемь 41)101; нећипатциемь 2,23; кротциемь 17,161; свациемь 44,0; човиечасциеми 15,105; велициеми 5,72.38,2; родителсциеми 38, 3 итд. Врло су ријетки примјери гдје се у тим облицима враћа гутурал према осталим падежима гдје се гутурал уопће не мијења; амо не бројим инстр. синг. од *тко,* јер се ту ни у најстаријим споменицима нашега *народнога* језика гутурал не мијења, па зато и у З-у гласи увијек киемь 41)28.29(2).82.7,4 итд., па ће исти разлог бити да гутурал редовно остаје без промјене и код *ки* и *њеки:* ѿ киехь 37,4; неки (ном. пл. м.) 20)1(4).32)7.14,15.17,195,222.248; неикиемь 21)2(3). Преко тога

примјери су с повраћеним гутуралом врло ријетки, и ја мислим да су ово сви: **велики** 15,64; **с-великиемь** 35,8; **тихиемь** 17,, 180; **кωликиехь** 31,3; **демо[н]скихь** 35, 5; **демѹ[н]скиехь** 35, 6; **великиеми** 5, 1; **слаткиеми** 5,42. У погледу ове палатализације З се добро слаже с млађим Р, у којима је редовно проведена, док старије с Руском мијешају облике са сибилантом и облике с гутуралом (U. 25—26); и J имају понајвише сибилант: **дѹбрωвачцихь** 61, **ѹбож мь** (са *ж*!) 528; **ѹбωзимь** 532; **тѹжсцѣхь** (мјесто **тѹрсцѣхь**) 534; **тци** 539, имају чак и **теци** (дат. синг. од *тетка)* 520, али имају и **ѹбогимь** 525 и **тѹрскихь** 533; врло се добро пак са З-ом слаже R који, осим *њеки*, има још само један пут *drugi* (L.[2] 112).

Према садашњим штокавским дијалектима З се пак највише одликује тим што, као и Р и J и R, и као садашњи дубровачки говор, увијек сасвим правилно има *х* на своjему мјесту, па су зато примјери **смртние[хь]** 31,13 и **билиехь** (мјесто *билјег)* 36)22 без икакве сумње само писарске погрешке, а сумњиви облик **каркть** 28,8 мјесто *крхак* већ је споменут (в. стр. 177), док **карко** 17,89 за *крхко* одговара правилу штокавскога говора да од *хк* буде само *к*. Напротив необично је за штокавски говор да од *к к-*, како смо већ видјели (на стр. 145), може да буде *х к-*, а необични су специјално за дубровачки говор и облици **полахко** 41)85.7,6.15,152(2) и **мехка** 17,178 (уз **мекω** 33,10), јер се иначе у Дубровнику, и у старије и у садашње вријеме, налази само *лак* и *мек*. Врло је необичан и облик **полакь** 33)11.39) 10.4,19.14,31.15,169; **пωлакь** 33,1 мјесто **полагь** *(код)* у Р; *полак* има и Стулић а можда је постало у поводу за дубровачким *колак* с истим значењем, али можда и наопако *колак* (мјесто *код)* у поводу за *полак,* само што је тешко код обога протумачити тај завршетак *-ак,* — можда је необични завршетак *-аг замијењен* обичнијим *-ак.*

93. — Код сибилантних консонанта ради се понајвише о томе да се глас *с* пред експлозивним консонантом може замијенити палаталним *ш*. Етимолошко се *с* чува у **спилахь** 15,147.17,173 и **скрини** 15,139, **скринѹ** J. 531, које се ријечи још данданас у Дубровнику изговарају *спила - скриња,* док иначе обично гласе *шпиља-шкриња.* Са старијим *стр* има З и **остре** 35,3, али и с млађим *штр* има и **оштри** 7,21 и **оштрь** 13,7; Vaillant напротив мисли (*о. с.* 289) да је *штр* ту настало

у поводу за облицима *oštrjon-oštrenъ*, што се мени чини мање вјероватним, јер су ти глаголски облици ипак доста ријетки. Прије ће бити така аналогија према *влашт(и)* (L[2]. 113) код обичног дубровачког влаците и наклаците 12,2 поред садашњега *властит;* а тако је без сумње и код *(до)-пуштит*, како се сада говори у Дубровнику у поводу за тако обичним облицима какви су *(до)пуштен* и *(до)пу̏штат* (према којему је ваљада у Дубровнику промијењен и акценат од *пу̏стити* на *пу̏штат*), док З има још без промјене старо *ст:* пустити итд. 23)3(3).25)5.26)7.20,211 итд., допустити 17, 252, а тако и J: допусти 518 (2).519(2),пусти 529. Нарочито код ријечи позајмљених из талијанскога језика често бива да тако од с буде *ш*, па *З* за то има ове примјере: кацио-кацнела итд. *(castello)* 10,5.16,6 а и данас *ка̀штио-ка̀шћела* (< *каштјела);* школь *(scoglio)* 41)1 и сада *школ̏;* бандешкаю *(bandisco)* 20,95 а сада *бандишкат*; (*ксња*) шкакаста (сигурно од *scaccato)* 20,65, с којим се слаже данашње *шкаки (scacchi)*. Али код фресакь (*fresco*) 27,1 и фресцнехь 17,81 З је, према садашњему *фрешак-фрешка*, сачувао старије *ск*; и према ошпедале 13,21 и данашњему *ошпѐдо̄-ошпеда́ла (ospedale)* J имају оспедаѡ 521.525. Етимолошко с има пак и З у карсмань 5,4; карсманм 15,154 мјесто познијега (погрешнога!) *крзмање*, а сачувао је без промјене с и у сорте 37)7 и сорти 17,59 (од старотал. *sorta*), гдје је у данашњему *шо̂рта с* на необичан начин палатализовано.

За *з* била би само једна, бар за Дубровник, необична промјена на *ж* код анброжа (лат. *Ambrosius*) 35, нтп. уз ам[б]роза 31,1 (оно је прво од D а ово је друго од C), али би могло бити да оно прво треба читати на дубровачки начин са *ж* за глас *џ*, према тал. *Ambrogio* (в. стр. 207), премда бисмо тада прије очекивали да ће бити написано анброжиа, т.ј. *анброџија*, према дубровачком изговарању тал. ријечи на *-io* (в. стр. 186).

Без промјене остаје *ц* пред *к* и *т* : цкло 28,8, па зато и цакленица-цакленицу 2,19 (али види стр. 44); цке 20,323 (али сци 20,165 мјесто **cci);* цкните 17,105; цкнение 13,15.15,25; оцкварнила 15,18; неоцкварнена 24,7; оцта 15,20.17,31.171 и оцтомь 18, 2; цти (3. синг. през.) 28,5 и процтне (3. синг. аор.) 17,230; сигурно су само писарске погрешке неоћкваргнена 28,8 са ћ мјесто ц и богаћтву 27,1 са ћ мјесто ц из *тс* (в. стр. 211). Неколико примјера̂ за *ск* без промјене имају и P (U. 27), а ре-

довно *ск-сш* налазимо и у R (L. 113—114), док је у садашњему дубровачком говору прешло у *ск-сш*: *склѐ҃ђцаш-ђсша*.

Како западна ћирилица нема засебног слова за глас *дз*, којега у западним крајевима готово нема никако, то се у њој за тај глас пише слово з; па је тако и у З-у, у којему, од ријечи гдје се у дубровачком говору чује глас *дз*, налазимо само ове двије: **зора** 17,107 и **нωзефь** 2,1; **нωзефа** 2, нтп.; **нозепь** итд. 15,2.107.112.17,121 итд.; иначе и R у писму не чини разлике међу *з* и *дз* (L². 113); по својој прилици има се читати *дз* и у »*Lazaru*« J. 56, јер се и данас у Дубровнику тако изговара.

94. — Од палаталних гласова *ч* се у З-у држи без промјене пред сваким другим консонантом, па тако налазимо не само **очце** 32)7 и **вꙋчца** 4, 9 са *ч* пред *ц*, па **гарчки** 10,11 и **юначки** 17,73 са *ч* пред *к*, у којим се догађајима *ч* до данашњега дана држи у штокавском говору, него имамо редовно и *ч* пред *т*, осим код **що** гдје се је и прије најстаријих штокавских споменика *ч* претворило у *ш*, имамо дакле **чтиети** 19)3; **почтовати** и **почтение** (обоје често); **юначтва** 11,1.2.3; **конничтво** 11,2; **пꙋтничтво** 20,354; **на-чти** (*на часши*) 2,21, па тако и у J **почьтованомꙋ** 53ʹ5, а тако редовно и у P и у P (L². 115), док је данданас свуда проведено *шш* мјесто *чш* а у Дубровнику и *шк* мјесто *чк*, а ријечи са *чц* тамо и нема.

Карактеристична је новина за штокавски говор што групу *чр* мијења на *цр*, па тако је редовно и у З-у: **царленꙋ** 20)2 и **царлене** 20)3.2,9; **царвь** 31)3; **царниехь** 2,10.13 и **царне** 20, 8; **цриевне** 20,309, а амо спада и **зарлена** 20,62 гријешком са з мјесто ц; остало је из чакавске матице **чрки** 35,2 а и 34,16 *чрмно* (*црвено*) море претворено је у **чрно**. У P се у XIV. вијеку мијеша *чр* и *цр*, али у XV-ом ово друго је правило, као што је правило и у R (L.² 115); и у J је **цриевьиара** 530, па зато мислим да је **чр҇кена 539** у спису од г. 1505 ипак нека погрешка као што је н. пр. **сфиедочи** 537 за *свједоци*.

Глас *ж* у презенту глагола *моћи*, и у старијим споменицима и у садашњим дијалектима, бива врло често *р*. У А то бива врло ријетко: **море** 3,44.5,53, и В има само један пут **моревить** 28,6, док С има то *р* више путâ: **море** 35,3.7.36,12.37,3; **мωрешь** 31,4.9; **моремо** 34,2. P мијешају такођер *же* и *ре* (U. 27), а тако и J: **може** 525.529.530 и **мωре** 521, **море** 527,

моремо 541.542, па опет тако и R (L². 116), али данас се у граду Дубровнику говори само *же*.

Замршене су прилике код талијанских ријечи с палатализованим *k* и *g*, који гласови добро одговарају нашима *ч-џ*. Код ријечи што су у новије вријеме позајмљене из талијанскога као књижевног и културног језика ствар је једноставна — у дубровачком говору остају без промјене та два гласа, н. пр. *чѐрто*, *ричевѝменат*, *чѝнквѝна*, *џорна̑та*, *џу̏сто* итд., али у З-у то иде сасвим друкчије — за талијанско (тосканско) *ч* понајвише налазимо *ц*: ѩцинта (*Giacinta*) 34),7; цела (*cella*) итд. 39)11.10,8.10.11.13.15 итд.; цанце (*ciance*) 41)51.17,94; авицена (*Avicenna*) 41)12; кападоцие (*Cappadocia*) 11,2; луцифер итд. 12,8.9.19.48.17,21 итд.; церто 12,20: ланца (*lancia*) итд. 12, 18.19.42.15,20.17,211; цербера 12,56; ацара (*acciaro*) 14,6.20.21; принципи 15,70; францеско 16,18; риналдуци (*Rinalducci*) 16,18; фецу (*feccia*) 20,103; винценца (*Vincenzo*) 39,6. Поред толиких примјера са ц врло су ријетки они са ч: из-чеке 32)7; франческо 16,19; импачь (*impaccio*) 14,40.20,5 и импачамь 12,22; пиачерь 34) 7, пиачерь 14,58; пиачеремь 32)7; с-чнеромь (*ciera*) 17,161.

Док је за талијанско (тосканско) *ч* у З-у *ц* правило а *ч* изузетак, за тал. *џ* он пише понајвише *ж* а изузетно ћ и з. Оно прво има у овим примјерима: жованель (*Giovanello*) 23)2; виержиннеми (*vergine*) 34)2; жинтилеца итд. (*gentilezza*) 41)1.2. 92(2).95.96(2); жинтио (*gentile*) 41)2; женара (*gennaro*) 10,15; жулиань (*Giuliano*) у бр. 13 често; жусто (*giusto*) 15,134; аксажь (лат. *exagium*) 17,71; жиль итд. (*giglio*) 17,109.246; мажа (*maggio*) 16,20 и D у поговору; амо узимљем и спенжала 15,15 и провижавате 15,70, премда је оно прво постало од тал. *spendere* а ово друго од тал. *provvedere* које је, можда, контаминовано с тал. *provvigionare*. За *џ* узимљем да стоји ћ у овим примјерима: провића (3. синг. перф. през. према имперф. провижавате) 15,176; лонћино 35)18, које је, како каже завршетак *-о*, без сумње удешено (у З²) према тал. *Longino* а не према грч. Λογγῖνος, према којему би могао бити (у З¹) облик лонћинь 18,3 (в. стр. 193); леќионь 17,80 и леќиуна 17,84, што се такођер находи у З² те има пред завршетком вокал *и* као тал. *legione* а не *е* као грч. λεγεών. Напокон *з* за тал. *џ* имају зоѩ итд. (*gioia*) 41)30.15,127.142 и зинтиелиа (*più gentile*) 42)2.

Који су се гласови хтјели означити тим разним словима?

или управ, које је гласове хтио А да означи, јер сви су ови примјери његови, осим вицница 30,6 у С и мажа у поговору писара D. Да је са ц и ч А хтио да означи баш гласове *џ* и *ч*, о томе се, наравски, не може сумњатти, али што му значе ж-ћ-з када стоје за тал. *џ*? И ту з не прави тешкоћâ, јер немамо никаква разлога да не вјерујемо да А тим словом биљежи глас *з*, само што се може питати не значи ли он, како ћемо одмах видјети, баш африкату *дз* за коју А није имао засебног знака. А што се тиче примјерâ са ж и ћ, — ако се узме у обзир да Р пишу у сличним случајевима ж а рећe ч (U. 28), да се и у Ј пише жонтȣ-гонтȣ и спенжао, (в. стр. 141), да R и сви дубровачки споменици у тим приликама не пишу ништа што би се могло читати као *ж* а од XVII. вијека даље добро разликују ту *џ* од *ђ* у другим догађајима, напокон да се још данданас, слабије у самом граду а сасвим јасно у најближој околици, у таким ријечима изговара баш *џ*, тако и *џенар, маџ, џусто* итд., то нема сумње да је и А својим ж-ћ хтио означити баш глас *џ*, а помагао се је како је боље умио, не имајући засебног знака за *џ* као што га није имао за *дз*.

Ако је тако, онда се морамо чудити да З за талијанско *џ* има такођер *џ*, док за талијанско *ч* има понајвише *ц*, јер је оно прво дабоме према књижевноме тосканском изговору, а ово друго не може бити него према изговору млетачкога дијалекта, — морамо се дакле чудити да није обоје по једном истом талијанском изговору већ *џ* по тосканском а *ц* по млетачком. Него и садашњи дубровачки дијалект показује неко разликовање у истоме смјеру; Будмани за њ доиста говори: »Од сугласникâ [талијанских] небно *c* и *g* изговарају се *ч* и *џ*; ... а у старијим ријечима мјеште *џ* има и *ж*: *лужа (loggia)*.«[1] То је сасвим тачно што се тиче *џ*, па би Будмани сигурно споменуо уз *лужа* још који примјер, кад би га било, али бих ја рекао да га нема;[2] свакако и тај један примјер опет одговара боље млетачкому изговору *loza*, то јест управо *lodza*, неголи тосканскому *loggia (лоџа)*, како што и З-ово зоиа и зинтилана одговара млетачким облицима *zoia* и *zentil* а не то-

[1] *Rad*, 65,163.

[2] Будмани (на стр. 164) има доиста *кужин* и *кужина* од тал. *cugino-cugina* »братучед-братучеда«, али ја то нисам никада чуо него увијек *рођак* и *родица*.

сканским *gioia* и *gentile*. Али што се тиче гласа *ч* има и дан-данас неколико изузетака с млетачким *ц*: *ацô-ацáла* (acciaio, млет. *azzal)* а у З-у *ацар; феца (feccia*, млет. *fezza)* и *лâнца* (*lancia*, млет. *lanza)* као у З-у; *фаца (faccia*, млет. *fazza)*; *лац* (*laccio*, млет. *lazzo)*; напокон *Вице*, као умањени облик од *Винченцо*, и *Луција* одговара боље млетачкому *Vizenzo*, што га има и З, и *Luzia* неголи тосканскоме *Vincenzo* и *Lucia* са ч; а можебит и *контумација* (већ у Р за контѹмацию U. 117) према тоск. *contumacia*, али у старије вријеме и у тоск. дијалекту могло је бити *contumazia*. Има дакле и данас у дубровачкоме дијалекту доста примјерâ с млетачким *ц* мјесто тосканскога *ч*, иако се *данас* не би рекло *церто*, *принцип*, *Францеско*, *Луцифер*, *цербер*, *Риналдуци* него свуда је или би било *ч*; *цанце* пак и *зоја* не говори се, а ни облик *џинтио-џинтијела*, него би се рекло *чанче*, *џоја* и *џентио*. Али би могло бити да је у старије вријеме утицај млетачког дијалекта на дубровачки био јачи, нарочито за *зоја*, то се потврђује примјером зѹѥль из Р (U. 75) за млет. *zoielo* а тоск. *gioiello*, по чему се види да је у старије вријеме у Дубровник долазило из Млетака с јувелима (и другом скупоцјеном робом) и њихово име. Требаће дакле и с те стране боље пазити на писање старијих дубровачких споменика писаних латиницом,[1] само што је код њих за тај посао врло незгодно што они доста често не праве тачне разлике баш међу *ц* и *ч*; тако н. пр. кад већ споменути тестаменат од г. 1524 (в. стр. 200) пише »*impazao*« (J. 57), могло би бити да је то према млетачкоме *impazzar* мјесто тосканскога *impacciare*, али је много вјероватније да ће бити као *Danze*, *reze*, *zegliad*, *zuiem*, што су једини примјери гдје је у томе спису глас *ч* и свуда се за њ пише *z*. Свакако у З-ово доба могло је бити и колебања међу тосканским *ч-џ* и млетачким *ц-дз*; али је опет чудновато да А каткада мијеша оба изговора код *истих* ријечи у *истим* чланцима; тако налазимо успоредо *цела* и *чела*, *џинтио* и *зинтио*, па и *за истога човјека Франческо и Францеско*.

95. — Асимилација консонантâ најчешће се појавља кад се нађу успоредо мукли и звучни консонанти, о чему је било већ говора код ортографије (в. стр. 144). Посљедица асими-

---

[1] То се лијепо види из Марина Држића у мом чланку о његову језику што ће изићи у *Rad*-у Југослав. академије.

лације је и палатализација сибилантних конзонанта пред палаталним; тако је увијек са *жљ* болнежливь итд. 12,3.14 итд. и лвбежливе 17,4, а има један пут и рашчинамь 24,2 уз разчинашь 27,1. Али најчешће се ова палатализација види код предлога *с* пред *њ:* ш-нимь 24)11.25)5.33)11 итд.; ш-ниме 34)7. 37)7 итд.; ш-номь 10,8.17,73; ш-номе 10,18.17,74; ш-ними 5,53. 11,15.17,122; ш-нега 27)7.32,2; ш-не 14,3; ш-нихь 12,38.15,48(2). 50.55; ш-неговиемь 12,5.15,24(2); ш-неговомь 12,3.13,29; ш-неговиеми 12,11, — увијек дакле *ш њ-* а никада *с њ-*. За *с* пред *љ* нема у З-у ни једнога примјера, а у J има ш-людми 518. P у овоме догађају мијешају *с* и *ш*, али зато, у више разних случајева неголи З, имају чак пар пута и *ж* за *з* (U. 26); R напротив изузетно има š *ńim- š ńime* (L². 114), али то сигурно зависи о томе што он и иначе пише само s за š. — Примјери су »далеке« асимилације скващише-се 17,217, мјесто *скврасише се*, и лвла 19,2, што се сигурно има читати *љуља*, од *љуљ*, како се и сада у Дубровнику говори за тал. *lugiio;* напротив у вжежи 21,5 (2. синг. импт.) нема асимилације него је аналогија према презенту *ужежем* итд.

На крају ријечи звучни конзонанти остају без промјене и у P и у J, и у З-у и у R, а спорадични примјери као лвпешь 32)7 писарске су погрешке; тако и B неколико пута мијеша ш и ж, н. пр. втиежение 25,0 а мошебить 25,0(2).

За метатезу имамо управо један, али зато врло бројан примјер, наиме вась (сав) што у свим осталим облицима и у З-у, као у свим штокавским споменицима, без изузетка има *св-;* осим њега има још само извещати 5,19 (мјесто *изветшати* од *ветах-ветха)*, који облик Акад. рјечник не наводи из З-а већ само из Вукова рјечника, гдје се налази, без метатезе, и *оветшати*.

96. — Од конзонантских група држе се у почетку ријечи неке којих данданас више нема: *a) цкн-*: у цкнити 15,54; не-цкние 17,120; не-цкните 17,105; цкнненя 15,25, али не-цните (са *цн-*) 24,5; *b) чл-*: A и B имају редовно, и то врло често, човиекь итд., али C каткада има и *чл-*: члwвиечие 31,3; чловиека 35,2.4; чловиечанствв 39,5; чловиечански 42,6.8 — по својој прилици преузето из глагољских матица, одакле су без сумње дошли и плурални облици чловиеци 36,2.3.4 и чловиекомь 36,6 итд. У P ријетко је *чо-* (U. 32), у J уз *čovik* 55.56..

(2) и уз скраћеницу члкв 533.535 има човиекь 531, човиѣкв 537 и човиечвтвw 535, док R има само пар пута чо- а иначе редовно чло- (L². 119); c) дв-: редовно остаје двигнвти итд. 10,1.15.17.31,16.41,1(2), али вздигните 25,0, можда зато да би се избјегла група -здв-; и у P има само један примјер без в (U. 32), у J их уопће нема, а у R је редовно сачувано дв- (L.² 119); d) гд-: увијек је гдие, гди итд. па зато нема сумње да је ние[г]дие 15,117 само погрешка; тако је и у P, J и R без изузетка (L.² 119); e) за хв- већ је казано да остаје без промјене (в. стр. 200); f) и кћ- у кћи итд. (доста често) остаје без промјене; P пишу, уз редовно кћ-, један пут χки т.ј. хћи (исп. стр. 141), а неколико путâ и ћер- (U. 31), што ваљада нису погрешке, како сам некад мислио, јер се и у J уз кћеремь, кћерюмь 520, кћерн 526.529, кћи 531 јављају облици без к: ћери 526(2).527(3).529, ћериь 529, ћеремь 528, па зато и оно неколико примјера што R има и без к, уз редовно кћи, неће ни они бити погрешке — има њих свега заједно превише; g) йч- је без промјене у пчеламь 21)2 и пчела 37)7 и у R (L.² 119) h) йс- се држи у псомь (псима) 15,60; псость итд. 33) 11(3).35)38.20,112 и у псалми 17,201 и псалмв 17,239; i) йш: птица итд. 12,30.17,29.20,251.252 итд., увијек са йш- као и у R (L.² 119); k) сц- редовно се држи у сциена итд. 12,51.63.13,9 и сциенити 11,2 итд., и у J несциени 539, али има и многоциенно 7,15; тако мијеша и R cijeniti (aestimare) и scijeniti (existimare) (L.² 119); l) шк- у шко итд. увијек остаје без промјене; у P (U. 32) напротив и у R (L.² 119) отпада који пут ш.

И у средини ријечи држе се, бар дјеломице, неке групе којих данас понајвише нема: a) -бв- држи се у обвесели 17, 33 а губи се код обесели-се 4,10; обеселена 17,71; обеселаχв 21)20; b) -цкн- је сачувано у доцкна 17,166; c) држи се и -дв- у медвиеда 12,7; медвиедовв 24)4; медвиедицв 20)6; d) од -сц- у прасце 20,276 у Дубровнику се је изгубило с, па се говори ира́сац-ира́ца; e) -скн- се што држи а што губи: тиескна 7,21.22 а тисна 7, 22; стискнв (3. синг. аор.) 17,220 и затискнв (исто) 30)13 а стиснвти 33)1.35)18; затиснвти 33)1.2; притиснвти, притиснвто 17,3; потиснвти 20,7; у P редовно се држи група -скн- (U. 32), f) од -сл- редовно се губи л у благосовити итд. 15,123.28, 2.42,10 и благосивлати итд. 15,16.17,56, а само једном има благословлени 42,10; P имају понајвише са -сло- а ређе са -со-

(U. 32), а у R су некако подједнако подијељени једни и други облици (L.² 119), а сада је у Дубровнику само са *со-*; *g*) од *-ш̄в-* губи се *в* већ у З-у, како што је сада у Дубровнику: мартаць 15,99; мртаць 34,8; мартаца (ген. пл.) 15,99.

Док З у примјерима довле наведеним чува етимолошки старије облике, код групе *-вљ-*, која се сада у Дубровнику конзеквентно чува, он дјеломице изоставља *в;* то бива код оних облика глаголâ на *-вити* у којима се је већ у праслав. доба развила група *-вљ-*, а онда нарочито код глаголâ на *-вљаши.* Али таквих примјера у А су само два, осталена 17, 70 и пралаху 5,36. а у В један стална (за *ставља*) 28,7; напротив у С то је правило: посталена 32,3; посталене 34,10; припралене 42,8; поздралениe 39,2; пралу (за 1. синг. през. *прављу)* 31,7; ωстала (за *оставља*) 32,3; ωпралати 32,4(2); ωпрала 32,4; ωпралаше 33,9; припралаю 33,9; припралала 42,5; усталати 33,13, а уз то С има с друге стране само избавла 32,6. Као у С, и у Р правило је *љ* без *в,* а ријетки су изузеци са *-вљ-* (U. 31); у J се мијеша једно и друго: поздраление 538, осталıамь 519 (2).520, ωсталамь 521(2), осталıаме 523(3) и *ostavļam* 56(3), ωставлень 59, пωздравленıе 61, оставлıаме 522(2).523(3), ωставлıаме 523; R је пак готово на садашњем становишту, јер има само двапут *љ* без *в* (L². 120).

Групе *дс-тс-дш,* које још и нама данданас доста муке задају, З на неколико разних начина пише: *а*) гдјекад пише без промјене: проклетство 12,55; племенитство 14,19; слободщини 33)6; слободщину 38)9; *b)* ријетко има, према правоме изговору, *ц* мјесто *дс-ш̄с:* луцки (*људски*) 27,2; богацтво итд. 27,1.37, 5.42,11; *с*) најобичније сажимље „фонетски" *дс-ш̄с* у *ц,* а *дш* у *ч,* а опет пише „етимолошки" односни дентал пред тим *ц* или *ч*: господцтво итд. 10,4.14,5 итд.; лудцтво итд. 10,2.14.12,5.6.9. 10 итд.; лудцки итд. 15,37.17,241; развлудцтво 20,167; богатцтво итд. 12,21.15,17.44; рекенатцки 15,10; дошадчи 10,10; нашадчи 10, 13; ободчи 11,10 итд.; *d*) у групи *ш̄сц* избацује *с*: нећипатцемь 2,23; *е*) сигурно је само писарска погрешка богаћтву 27,1 (исп. стр. 204). Од свих тих начина писања ових група највише упада у очи што у пређашњему глаголском прилогу пише *-дчи* и код сложених облика глагола *ићи (нашадчи* итд.); види се да су му краћи облици (*нашад* итд., гдје се је једино чуло корјенито *д,* били врло обични, кад је према њима умио да пред изговарано *-чи* уметне *о.* У Р се ове групе такођер на

разни начин мијењају и пишу, али комбинације *дц* и *дч*, што су у З-у тако обична, у њима нема (U. 30); у J пак има уз **брацьтва** 541, **брацтво** 541(2).542, **госпωцтва**, **гωспωцтву** 61, **госпоцтву** 538 и **госьпотьство** 534(2).536, дакле са *шс* за *дс*, како се у З-у не пише. R се утолико слаже са З-ом што и он редовно сажимље ове групе у *ц-ч*, а тада врло често пред тим *ц* и *ч* понавља дентал, нарочито код глаголскога прилога на *-дчи* или *-дче* (L.[2] 118—119).

Секундарне групе *cons.* + *j* и у кратком слогу *cons.*+ě остају без промјене, н. пр. (а има сва сила примјерâ, нарочито за именице са завршетком *-ьје*): *а*) с ликвидом: **веселие** 30)4; **улиемь** 14,19; **тамяна** 31)4; **чинение** 21)1; — **билиегь** 32)3; **хлиебомь** 5,3; **миниети** 35)3; **ниегди** 5,75; *b*) с лабијалом: **дубя** 28)2; **копие** 11,10; **дриевие** 5,67; *c*) с денталом: **ледя** 5,16; **милосардие** 39)11; **гвоздя** 14,6; **третие** 10,11; **карстянски** 12,20; — **диевоика** 26)8; **летиети** 35)15; **хотиение** 21)12; *d*) са сибилантом: **козиоме** 2,3; *e*) с палаталом: **покућя** 41)30; **божя** 6,2.12,4. Изузеци су врло ријетки: **ω-живиена** 15,66 и **ω-поступлена** 15, 53 требало би при крају читати *-ња* мјесто нормалнога *-нја* (**-ня**), па би то лако могле бити и писарске погрешке; али је потежě на то мислити за примјере **овча** 5,28; **овчемь** 5,75, **човиеча** 35,4; **човиече** 35,6, јер су то сви примјери, које сам прибиљежио из З-а, гдје бисмо очекивали *-чја*, *-чје*, а свуда је написано само *-ча*, *-че*; с друге стране тешко је вјеровати да би се у секундарној групи *чј* већ у почетку XVI. вијека губило *ј*, као што се губи дјеломице у Црној Гори и послије *ж* и *ш*[1]; тим више што тога у Дубровнику нема ни данданас. Без промјене остају све ове групе у P и J, а и у R, само што овај има по један пут *ńeci* и *ńekako* (L.[2] 118).

Које конзонантске групе могу бити на крају ријечи, оне понајвише и остају без промјене; али најобичнија између њих, то јест *-ст*, у А каткада губи крајње *т*: **хитрось** 26)1; **немилось** 10,5; **трудность** 11,18; **махнитось** 12,4.15,75; **якось** 15, 175; **несь** 35)25.5,70.13,232, а двапут и код **плашь** 2,7.15,67 (уз **плащь** 2,7.8.15,171); а што има и **жалос-ми-е** 4,24 то би могло бити да је *ш* испало у групи *сшм*; редовно чува ове групе и C, па је у њега само један изузетак — **охолось** 43;2; В на-

[1] *Der štokav. Dialekt* 140.

против, осим то-несть 24, нтп., нема ниједне групе на крају ријечи: охолась 24,3,28,8 и охолас-ме 28,8; лудось, лакомось 24, 3; лись 27,1; крипось 28,1; милось 28,7; свитлось, крипось 28,8; дажь 28,7.8. U P отпада само више путâ *ш* од *јеш* (U. 33); у J се већ мијеша: милость 519.520.538, часть 528,532, несть 519(2) и *šes, to jes* 56, дажь 59, милось 520.530, милωсь 531, несь 534; R пак има доста често *-s,-š,-ž* мјесто *st,-št,-žd* (L.[2] 121).

97. — Изван конзонантских група поједини се конзонанти врло ријетко губе, не бројећи амо доста честе случајеве гдје се у З-у глас *j* због непотпуне графике не пише, премда се је без сумње изговарао (в. стр 142 и д.). Али има и случајева гдје се је глас *j* лако могао писати, али се не пише, јер се збиља није изговарао; то су неки флексивни завршеци са *j* на крају, наиме завршетак *-oj* дат. лок. синг. ж. замјеничне и придјевне деклинације, и завршетак *-ěj,-aj* 2. синг. императива. За први има у З-у неколико примјерâ: натура-но[и] 31,3; да-но[и] 14,3; да-но[и]-га 15,139; гнио (њој) 28,5; у-твонo 23,1; у-коно-си 24,5, а можда и четврти-ю 33,24 не стоји за *четврти ју* него, као што смисао иште, за *четврти јо'*, јер и у P налазимо пар примјерâ гдје је написано ю а смисао захтијева *јо'*, за које пар путâ стоји чак и ωω (U. 33 и 34); неколико путâ *-o'* за *-oj* имају и J: *u dobro' pameti, sveto' Mariji* 56, па и R (L[2]. 121). Примјере императивних облика без *j* на крају в. у § 169. Облик наіачи (најјачи) 27,7 сигурно је само слабо написан.

Најобичнији је примјер секундарног конзонанта оно *j* што пристаје уз неке облике показних замјеница и уз показне прилоге, о чему в. § 102 и 115. Обичан је примјер код многих именица с праслав. суфиксом *-ство* и придјевâ с праслав. суфиксом *-скъ* што у старије доба у нас свршавају на *-аство* и *-аски* а сада на *-анство* и *-ански*. Они су први облици дошли к нама без сумње из црквених књига, како се види по томе што је код њих *а* према праслав. ь, док би по правилу у нашему језику требало да полугласа нестане, па зато н. пр. према праслав.*множьство* облик *множаство* је дошао из цркве а *мноштво* је никло у народу (исп. стр. 176). У З-у су редовно старије формације: божаствени итд. 10,21.12,18. 14,42.15,38.16,3; божаство 17,3; човичаски итд. 12,12.13.15,68. 138 итд.; човичаство 15,1.3; католичаску 40,23; пророчаство

итд. 14,17.16,18.20,357; **величаство** 15,163; без *н* има и В свој једини примјер **божаствени** 28, 2, док С има рeђе без *н*: **каталичаска** 3),2(2); **свиедочаство** 36,10; **величаство** 39,5, а чешће има са *н*: **божанство** итд. 39,8.42,11; **чловиечански** 42, 6.8; **чловиечанству** 39,5; **чωвиечанскии** 32, нтп.; **човиечанство** 42, 11; **диевичански** 39,3.6. За ово *н*, којега у Р још нема, док се у R мијешају облици без *н* и са *н*, али тако да ови други превлађују (L.[2] 124), ја још увијек мислим да је преузето из формација с етимолошким завршетком *-ански*, *-анство*.

Познати су примјери **унити** 36,1 с привидно секундарним *н*, и **раздриеши**, **раздриешено** 5,14; облик **виекомань** 18,8, што га има неколико пута и R, покушао сам ја да протумачим (L.[2] 138—139), а **сентенбра** 16,6 сигурно је писарска погрешка мјесто **сетенбра**. Врло су необични облици **увћиеда** 22)3 и **увћие** 38)6 према *ујести*, и **захуздати** 37)5; **захузда** 38)7, **захоздаю-се** (са о мјесто у, в. стр. 125) 41)4, **охуздава-се** 41)4, **иенаохуздану** (гријешком мјесто **на иеохуздану**) 5,20; и једно и друго сасвим је поуздано: *увјести* има Вук из Боке, а *охуздати* имају још три Дубровчанина у XVI. вијеку — Нaљешковић, М. Држић и Златарић; за ово друго пак не помажу нам баш *хузда* и *фузда* што их Вук има из Боке и Црне Горе, јер се ни један ни други облик није никада ни писао ни говорио у Дубровнику него увијек само *узда*, како што има и сам З: **узда** 37)5, **уздомь** 41)4. — На више од 100 година неголи то излази по Акад. рјечнику облик *инкуна*, са секундарним *н* према грч. εἰκών, налазимо у J: **инкуна** 519.

6. *Деклинација.*

98. — *Именице с основом на -о.* — *Ном. и ак. синг.*: и З има облик **ками** 5,67.17,115.116.120.125.179.181; па **звиере** 40)8; **рамо** 5,28 биће из цркв. језика, јер је у нас иначе увијек *раме*. — *Вок. синг.*: **сину** је правило; од основâ с негда меким *р*: **цесаре** 15,44.118, **царе** 2,13.5,42.44(2).46 итд., **господару** 10,4.15, 113.137.162 итд., **гуверпатуру** 15,1; необичан је облик **канћелисте** уз ном. **канћелиста** 38, 3; пар путâ замјењује се номинативом, без сумње према талијанском језику, гдје је вокатив једнак номинативу: **студенаць**, **о-прозорь** 15,122, **о-дань** 17,105. — *Инстр. синг.*: уз сада обичне облике **царомь** 2,15(2),

господаромь 15,135 с новијим тврдим завршетком имамо отарємь 34,18, плацємь 16,1 са старијим меким завршетком; иначе тврди завршетак послије мекога конзонанта има само у инпачомь 15,62, а пар таких примјера има и у P (U. 38); именємь 34,3(2) из црквенога је језика уз народно именомь 41,1; могао би бити најстарији примјер гдје се завршетку *-ом* основâ на -о додаје -е зговоромє J. 541 (XV. в. у Стону) уз зьговоромь 540. — *Лок. синг.*: има неколико путâ завршетак *-и*, али из живога ће говора бити само приложна свеза ȣ-сни (спавајући) 4,24.16,12.20,265.358.35,6; напротив биће преписано из чакавске матице ȣ-грєби 3,28.36 (у риму са сєбиє мјесто сєби); ȣ-вици 4,24, ȣ-глиби 5,5; најмлађе P,[1] на које се, за облике, понајвише једино обазирем, имају такођер врло ријетко тако *-и*: обично само у формули *(ни за један ини узрок који би могао бити)* на свѥти M. 365. Pu 116, на свиєти M. 380.384.395. Pu 94, на свєти 95 уз на свиєтȣ M. 374.387, на свѣтȣ 472, а осим тога има још вь свєтимь дȣси, ȣ сємь жити M 418, што су очевидно облици црквенога језика; нема *-и* у J, а и у R, осим *у сни*, има само пар примјерâ (L². 129).

Дуал има само обични завршетак *-а* за ном.-ак., а црквени је облик за лок. ѡ ві пєткȣ 34,4.19; према народном је говору датив замијењен дативом плур. у двиєма човиєкомь 24)9 и локатив акузативом у ѡ ві пєтка 34,5. Овака је замјена и у са два камєнка M. 380, има и у R (L², 157 и д.).

У плуралу једносложне мушке именице шире, као обично данданас, основу са *-ов-*, *-ев-*, и то не само у ном. на *-ове* и у ген. на *-ов*, који се облици могу схватити као облици мушких основа на *-и*, него и у осталим падежима, н. пр. у ном. кȣмови 12,53, мостови 12,31, попови 15,19.101.165. 17, 162, синови 17,10.30, волови 2,13.20,6.7, врагови 33,23, вȣкови 12,19; у ген. кралєва 14,61.17,195.244, мостова 13,22, сниєгова 17,76; у дат. кралєвомь 12,12.15,80, синовомь 40)18; у акуз.

[1] Најмлађе дубровачке повеље оне су, што су састављали (а не преписивали) писари Никша Звијездић (г. 1430—1455) и Маринко Цвјетковић (г. 1455—1474), што су дакле З-у и Рањинину лекционару по времену најближе; како сам се у U обазирао само на оне морфолошке особине којима се P одликују од повеља из других крајева, тако треба да овдје за остале особине ове врсте наводим бар по који примјер из P, јер се не могу позивати на U; ти су примјери узимани из Миклошићевих *Monumenta Serbice* (M) и из друге књиге Пуцићевих *Споменика српских* (Pu).

гласове 15,156, градове 2,14.15(2), мостове 13,21 уз мосте 15,63, овнове 20,200, тракове 34,5.6; у инстр. боневи 17,98, дарови 39,5; у локат. градовиехь 13,11. Али то чине и неке између њих са старим завршним акцентом код којих данданас у Дубровнику то ширење није обично: гребови *(грѐби)* 3,59 (против рима и метра), гребока 3,45, гробовиехь 12,36; мироки (*мири* »зидови«) 14,11 уз мири 12,33; дворови 12,31, двωрови 33,3, дворове 15,103.20,290, док би се данданас рекло, мислим, само *дво́ри*; само је један таки примјер од ријечи с вишесложном основом: мученикова 18,11 што ће бити »поштокављен« ген. пл. чакавскога облика *мучеников.* Од таких сада необичних облика има у R лок. пл. *grobovijeh* (L². 131).

Од других мање обичних плуралних основа сигурно су из црквенога језика облици за ном. човиеци 6,2, чловиеци 36,2.3.4 и за дат. чловиекомь 36,6, док може бити из народнога говора малоприје споменути облик двиема чов иекомь јер се за тај падеж уз двиема није могао узети облик *људем.* — Од средњих основа на -ес- З има ријетке облике колеса 5,70 (ном.). 69 (ген.) и словеса 35,9, али како се ти облици налазе у З¹ а не налазе ни у дубровачким споменицима ни у дијалекту, сигурно су и они преузети из матице; према обичноме *телеса* (в. стр. 174) има и један пут тиела 38,3.

У ном. пл. неке мушке именице, уз редовно *-и*, могу задржати и старије -е, наиме оне што у плуралу немају суфикса *-ин* и оне што задржавају или примају завршетак *-ове* мушких основа на *-и: а)* агаране 34,10; дворане 2,21(2); граћане 42,11; неćиптане 2,4.5; карстιане 16,5; крстιане 34,2.3; римлане 15, 74; властеле 5,68.71(2); жидове 7,3.34,2(2).3.6 (а ном. синг. жидовинь 34,3.19); *b)* синове 2,5.23.4,25.26.17,171; попове 15,54; волове 2,10. Ови се облици узимљу и за вокатив: карстιане 10,26; о-синове 7,21.17,6. Али и код ове двије категорије мушких именица налазе се и облици на *-и*: граћани 4,21; карстιани (вок.) 13,33; римлани 35)32(2).36.15,71.159.170.173 итд., а неколико примјера̑ на *-ови* наведено је горе. Тако је у Р редовно властеле М.364. 365(3).372.373 итд.. па синове М.420(2).430.473.497 и судове (посуђе) 393(2) уз суди 393, док се у R мијешају, као у З-у, завршеци *-e, -ove* и *-i, -ovi* (L². 130—131). Завршетак основа̑ на *-i* има ковачие 35,6; у Ј и R таких примјера нема, али Никша Звијездић у Р има поклисарье М. 390(3).393.396. Pu 98, прь-

ставіє (приставе) 106, а у старијим Р има их још више. Облик за *ак. пл.* спѹди 4,9 црквени је облик (са *-i* за праслав. *-у*) у реченици која је у З-у сасвим покварена: и-праведнием спѹди творити, док је у ћирилском тексту сасвим тачно: и вѣде (знам) же и творити спѹдьи праведньи.

У *ген. пл.* А и В имају готово увијек штокавски суфикс *-â*, а врло се ријетко налази старији завршетак без тога суфикса: *а)* од основа без помичнога *а*: воловъ 2,10; непріатель 20,9; ѹсть 26)3; годищь 10,18; небесъ 3,53; најчешће код *крат* (што се и налази само у ген. пл.): веле кратъ 26)8; веће кратъ 33)11.41)27; малократъ 40)5.41)27; честократъ 41)12.59; тисѹчкратъ 28,4, па зато и трикратъ 41)22, можда и (ѿ-изгѹблена) животъ 15,52, ако је то ген. пл., а није (грешком) ак. синг. као што је сигурно у примјеру ѿ-ѹсецована носъ 41)82, гдје се говори о једном човјеку, дакле и о једном носу; *b)* од основа с помичним *а*: (светихъ) отацъ 21)15.25)5.30)13.32)6.34) 7.39)5 (у тој свези нема никад *отаца)*; лакатъ 12,26; младенацъ 17,66; сардацъ 16,68. Напротив С, осим грехха 37,1(2), има само облике без суфикса *-â:* тракъ 37,5.6; множратъ 42,1 и трикратъ 32,1; младенацъ 34,18, а онда понајвише примјере на *-ов*, дакле опет без суфикса *-â:* дѹховъ 35,5.37,1; киповъ 35,5; грехховъ 35,7; даровъ 37,2; ѹдовъ 37,4, траковъ 37,5.6, каквих у А и В никако нема, јер они, — како се види из оних горе наведених примјера, — ако имају *-ов-*, *-ев-* у овом падежу, додају му редовно и *-â* (мостова, кралева итд.), па стога ја и мислим да је тај завршетак *-ов* С преузео из своје чакавске матице. У Р се такођер понајвише налазе новији облици са *-â*, али има доста и старијих без тога суфикса, нарочито дѹкатъ и литаръ, што се често узимљу код навађања тежине разних предмета; много су ријетки примјери на *-ов-*, *-ев-*: мжѹловъ (жмӯла̄ „ча̄ша̑") М. 372.374; дѹкатовъ 380 уз дѹкатъ 380(2).390(3).497. Ри 120 и дѹката М. 390, — све у истога Никше, који има и синова М. 380, Ри 92, кѹмова Ри 106. Дјеломице *-â* имају и Ј: дѹката 519(2), грѣхаа 521, али и приіатель, властель 61, лакат 521, лакатъ 531, дакле старији облик дјеломице опет код ријечи што се често употребљавају код мјерења. Са З-ом се не слаже R^1 утолико што се код њега често налазе и облици без *-â*, који су у цијеломе З-у ријетки, и облици на *-ов*, којих у А и В никако нема, док су облици на *-ova* у З-у релативно чешћи неголи код R^1. Али

је врло важно да R[3] има увијек *-â* а само два пута *-ов*, а да R[2] више пута окреће Бернардинове облике без *-â* и са *-ов* на своје обично *-â* (L.[2] 134). Ја бих зато рекао да *они многи* облици на *-ов* у R[1] не одговарају стању дубровачкога дијалекта у почетку XVI. вијека него да их је R[1] задржао из чакавске редакције, као што је без сумње из ње преузео и суфикс *-т* у 3. синг. и пл. презента (в. § 108) и презент перфективних глагола у футурном значењу (в. § 118). — Може се казати да у З-у нема сигурних примјера гдје би у ген. пл. био завршетак основâ на *-i*: сежани 17,217 сумњив је, јер би требало да буде или *сежњū* или *сежāнā*, а (ѿ-онихьхь) скаритижани 23)3 слаб је превод талијанског *(da quelli) di Cartagine,* за које у глагољском тексту стоји *с карташ(и)на*, није дакле по свој прилици ген. пл.; сигурних примјера дају нам Р: динари М. 380. Ри 106 уз динара М. 364.390(3).394. Ри 93 итд., кондиери М. 407. Ри 97.99, камени М. 386, кꙋкани (од *кућанин*) Ри 107 уз кꙋћана М. 473; и Ј имају до колѣни 535, али с друге стране само динара 523(2).524(10).525(7).526 (12).527(5).528 итд., а у R су такођер врло ријетки облици на *-i* (L.[2] 135).

У *дат. пл.* држи се без изузетка стари завршетак *-ом*, *-ем*, н. пр. богомь 31,9; синовомь 40)18; властеломь 2,15; псомь 15,60; тарговцемь 2,5.23; мꙋжемь 7,8 итд.; двије основе на *-арь* имају још меки завршетак: јастребаремь 5,59 и лꙋчаремь 5,72, па је можда у поводу за таким основама постало и пиачеремь 32)7 (од тал. *piacere*); напротив нису нормални облици жꙋдномь 15,60 и демониомь 38,1 — оно прво би могло бити према облику псомь, за којим непосредно слиједи, а друго је опет ваљада према ном. синг. *демонијо* (в. стр. 186) од тал. *demonio.* И Р, Ј и R имају редовно старе завршетке, а само R има 2 пута новији завршетак *-im* (L[2]. 138); сасвим су пак необични, па зато и сумњиви, у Ј примјери фрꙋскатꙋрωме 521 (тал. *frustadori*) 522 и фратрωме 522.

Стари је завршетак *-и* правило и у *инстр. пл.*, н. пр. римлани 35)32.36; анђели 36)13; редовници 41)31; коневи 17,93 итд., али доста путâ завршетак је удешен према основама на *-i*: законми 21)1.27)1; зꙋбми 2,19 (уз зꙋби 12,3.33,23); даровми 5,72 (уз дари 31,13 и дарови 39,5); царвми 12,7; шатормн 15,48; гвоздми 15,166; гласми 17,51.33,12; клꙋчми 17,100; жидовми 34, 5; крилми 31)5 (уз крили 41,22); телесми 12,52; дриевми 15,48;

вратми 15,68.17,192. И у Р се тако мијеша: покривачи М. 372(2). листови Pu 116 и листовми М. 365.374, градми 424; и R, уз редовно *-i*, има неколико пута и *-mi* (L.[2] 140).

Без изузетка има у *лок. пл.* З стари завршетак *-ěh*, што га он по својему правилу (в. стр. 162) пише -иехь и код меких основа; пламениехь 76)18; стѕпиехь 5,69; мѕдарциехь 31)4; коннехь 15,54; вратиехь 19)1; колиениехь 32)7; колесиехь 5,69; полиехь 10,10. Нема пак у З-у примјера да би се тај завршетак замијенио нашим старијим завршетком -ех основâ на *-i* (*људех, костех*), док у R то бива доста често, штавише R[2] неколико путâ Бернардиново *-ih* замјењује таким *-eh* (L[2]. 143); таких примјера има и у Р, али су они мање сигурни, јер се тамо често пише е мјесто ю или не, па зато кад Никша н.пр. пише гласехь М. 394, сѕдовехь 407 или поклисарехь 420, није нимало сигурно, није ли то оно исто као сѕдовиехь М. 372, записюхь Pu 116, тим више што он пише н. пр. и ѕ сѕдехь златехь М. 372, по властелюхь и поклисарехь Pu 115, гдје је дакле још вјероватније да треба читати *у судијех* као *златијех* (јер *придјеви* немају никада именични завршетак *-ех*) и *поклисаријех* као *властелијех*.

59. — *Именице с основом на -а.* — *У вок. синг.* код меких основа редовно се држи старији завршетак *-е* само код именица на *-ица*: братице 2,2; дневице 15,38.78.122; ѹвиетнице 15,38; виернице 15,78; царице 15,80.39,3; кралице 15,124; поглавице 17,56; приıателице 43,8 итд., а само пар путâ налази се већ завршетак -о тврдих основа: братицо 2,4; поглавицо 12,48.52. Код осталих се меких основа мијеша -е и *-о:* госпоће 15,141.28,2.3. 39,2.3.4(2).5.6.7.45,0; кћерце 28,3; братие 35,7; дѕше 31, нтп. и 1; црквени је облик рахилие 2,5 (у З-у иначе то име, према лат. *Rachel,* гласи ракель 17,74[2]), а с друге стране: вестно 33)11; братно 3,1.23.4,17.42,1.3.6; свиећо 15,1; марио 15,122.38,3.39,3. 4.5.6.7.8; мариѡ 39,2; дѕшо 17,48.59.78.114.227.251.28,4(2).33,13; дѕшѡ 33,14.15. Доста често имају још нормални вокатив, а не замјењују га номинативом, лична имена што немају облик и акценат као *Мâра* итд.: марио већ је споменуто, а онда још томо 4,2.4(2) итд., саро 6,10; канфо 17,96; катарино, мандалиено, маргарито 38,3, али има већ и мариа 17,141.28,1.2.3(2), а пар путâ тако је и код неких страних опћих имена: ремета 10, 15(2); фонтана 15,121; фортѕна 27,1; нису пак сигурни примје-

ри плачите-ме небѡ и земла 31,6; хвалите... небѡ и земла 31,13; жалꙋи ме небо и земла 33,8, јер као што може бити 2. лице императива и вокатив, тако може бити и 3. лице и номинатив. Необично је што има вок. синг. маимоно 12,50 уз ак. синг. маимона, али то се тумачи тиме да је грч. μαμωνᾶς а лат. *mamona* у тал. језику, уз обични облик *Mammone* (као мушког рода), могло имати и облик *Mammona* (као женског рода).

У дат. и *лок. синг.* већ је без изузетка проведен наш завршетак -*и* и за тврде и за меке основе — једини би изузетак могао бити ꙋ-своне галелне 4,27, кад би то било гријешком мјесто вь своиеи Галилеи, али и тада би то био облик црквенога језика. Сигурних примјера за завршетак -е у дат. синг. даје бр. 16 у Ј (из г. 1496 у Стону): светѡмꙋ Кꙋзме, светѡмꙋ Никѡле, диевѡнице, фратиле, гѡспѡде (?), Ꙗндрие 532, па их има и Никша у Р за дат. синг.: госпоге Єллене М. 387.395, госпоге 395. Ри 95, госпоге Тодоре М. 418(2); вои[во]де Иваинишꙋ, кнезꙋ Николе 421. Ри 115, и за лок. синг.: ва...виекнице М. 380, ва...полаче и виекници 384, ва...полаче и веекнице 391.396.409. Ри 95, по...дрьжаве М. 431. У свим тим примјерима имамо дакле за праслав. завршетак. ě, у тим иначе јекавским споменицима, без изузетка екавски рефлекс, па је чудно да ни у њима а ни у једном јекавском споменику прије краја XV. вијека нема ни једног сигурног примјера да би у том догађају био јекавски рефлекс -*је*, већ се увијек пише -е или -ѣ. Друго је што упада у очи да се ови облици на -*е* понајвише употребљавају кад је говор о свецима и господи, па у неким свечаним формулама; нарочито се истичу ове посљедње и са својим књижевним *ва* мјесто народнога *у*, па стога мислим да је и тај завршетак -е, бар у Никшино доба, дакле око средине XV. вијека, био у дубровачком дијалекту такођер књижевног поријекла. То свакако стоји да ни R, а ни најстарији дубровачки пјесници, који су само за једно кољено млађи од Никше, тога -е никако немају, као што га немају ни у лок. синг. основâ на -*о*. — За *инстр. синг.* има само један примјер гдје уз завршетак пристаје -е: с-викоме (*с вӣкōм*) 18,2; Ј имају ове (за малѡме) братиѡме, с кꙋћѡме 522, с кꙋћиоме 523, а неколико их има и R (L.[1] 155); у Р их нема. У реченици пак а-хоћꙋ-ти до-лиета двоинꙋ родити 5,78 лако је могуће да

двоину није ак. него чакавски инстр. што га дубровачки редактор није разумио.

Старих *дуалних* облика има мало: двие книзи 5,40; двие мушици 5,69 уз двие мушице 5,70; почешће се налазе само облици *руку-ногу,* али само за генитив а никада за локатив, и то као прави ген. дуала: руку 17,69, ногу 15,30.43, и у значењу ген. пл.: руку 14,3(2).5,24(2).26.16, нтп. 17,94; него обичнији су, и у дуалном и у плуралном значењу, плурални облици рука-нога. Нема пак никако дуалних облика *рукама-ногама* за дат. и инстр., него се у оба значења узимљу само плурални облици: ногамь 17,208; рукам 41)82.15,13.16,4.17,14. 17.34.44.50 итд., ногами 41)82.17,136.20,66.346; рукахь 34)2.6.12. 14.5,22.17,12.68 итд., ногахь 15,15.17,35.204.18,2. — Неколико старих облика има и Никша у Р: двие кръугли срьбрьни позлаћени М. 380, две нози ωрьлю 408, две нози ωкругле ωковане Ру 100, али се већ из два посљедња примјера види да му је и поред облика *нози* обичнији за придјеве и партиципе новији завршетак, што га има и код именица у примјерима двие купе злате М. 380.384, две роменче (2), дви видрице, две литре, две тезсине 408; за ген. лок. ду. код њега нема прилике да употријеби облик *rukū* или *nogū,* али зато има ген. ωбею страну М. 390. Из Ј могу навести примјер (да се удаду) двие унуци 530 (г. 1491), а не знам може ли се амо узети и примјер ·в· перпери 528, јер у истоме писму има и ·в· перперь и ·в· дукать 528, а у другоме ·г· перперь 526(3).527, по ·г· перперь, по ·д· перпери 526, ·д· перперь 527, по чему се види да се у Ј изузетно и уз бројеве 2—4 узимље и старији ген. пл. *перпер* и новији *перпери*, — наравски, тако се је само писало; прије ће бити прави дуални облик двие аспри 536, само што то може бити и по основама на *-i.* У R нема дуалних облика, осим можда једанпут *rukū* (L.[2] 155).

Ном. плур.: примјер изби 4,13 са завршетком *-и* за праслав. *-у* дошао је дабоме из црквенога језика; напротив *ак. плур.* аспри Ј. 538 није од облика *ăспра* него од pl. f. *ăспри,* које се још данданас чује (*асприма* у нар. послов.). — И код ових основа за *ген. пл.* правило је да на крају има суфикс *-â,* а ријетки су изузеци: тисућь 12,39.15,16.34.42.54.58.96(2).99 уз тисућа 15,42.62; волать 34)7.15,21.164.17,249 уз волата 34)7.39) 11; фондаменать 16,13, — дакле опет готово саме ријечи што се требају код бројења. Као мање обичне облике ген.

пл. напомињем патрнарака 17,38 и виоıала од *виојла* (сада у Дубровнику *vìhôjla*) 17,247. У Р мијешају се оба завршетка отприлике као код основа на -*о*, па и овдје добар дио случајева без -*â* сачињавају облици тисȣћь, литарь, ȣначь, дакле изрази за бројење и мјерење, којима се придружује верагь (од тал. *verga*) 406(9). Рu 96(4).97(2), верьгь М. 406. Завршетак без -*â* Ј имају доста често, али само код перперь 520.522(2).523 итд. уз перпера 520.521.522.523 итд., а и у R су доста ријетки (L². 134), иако их има сигурно много више неголи у З-у и у Ј. Осим тога изузетно може бити у Р и Ј завршетак -*и*: перпери М. 422(2), аспри М. 407(3). Рu 97(5). Ј. 533(3).535(2). 538(3); сакȣлїи (од сакȣлıа »кеса«) М. 406; завршетак је узет из основа -*i*, али не директно него сигурно преко ген. пл. *динари*, за којим су се повеле *перпере* и *аспре* (обоје врста новца као и *динари)*, па и *сакуље* у којима је новац спреман. У З-у и у R тога нема, јер нема код њих ни тих ријечи.

У *дат. инстр.* и *лок. пл.* налазе се у З-у без изузетка старији завршеци: *a*) пчеламь 21)1; ıаребицамь 25)2; птицамь 36)10 итд.; *b*) сестрами 33)3; младицами 34)2; женами 34)10 итд.; *c*) косахь 27)7; сȣпротивахь 33)10; халинахь 33)11 итд. С њим се потпуно слажу и Р, Ј, R, само што овај посљедњи има неколико путâ у дат. пл. завршетак -*ati* из инстр. пл. (L.² 138).

100. — *Именице с основом на -i.* — Од *мушких* именица сачувало се подоста старих облика код *дан* а сви (плурални) код *људи*; тако имамо редовно ген. синг. дне 5,77.79.16,16.17,101. 243.34,8.9.12.41,9 итд.; инстр. синг. днемь 34,10.12.17; лок. синг. (ȣ-)дне 41)99.11,3.12,53.13,6.29.15,7.25.32.143.35,5.8.36, један пут, из црквенога језика, без предлога: еднемь дне (једанпут на дан) 34,18; ак. дуала два дни 14,55; ген. пл. дни 2,1.11.5,70.10, 18.15,103.16,16 уз дана 2,3.12,39; ак. пл. дни 33)11.37)2.16.24.5, 12,12,16.15,17.21 итд. То су облици већ добро познати, па ћу из Ј навести само ак. дуала два дни 531, а сигурно је пука погрешка што тамо има и по овомемь днемь 520 мјесто дне, коју је проузроковао завршетак замјенице. За *људи* пак имамо такођер обичне облике: ном. лȣди (често) а лȣдие 3,63.42,7, као и людие Рu 119, из црквенога језика; ак. лȣди 22)6(2).25) 5.36)44.40)23 итд.; ген. лȣди (често); дат. лȣдемь 31)5.4,5.11, 5.16,19; инстр. лȣдми 36)13.30.41)31(2).34.12,50; лок. пл. лȣдехь 41)90. Од других оваких именица налазе се ови облици:

инстр. синг. пѫтемь 10,4.13,11.15,34.17,250; ак. пл. царви 17,195 и ген. пл. 17,251(2), али дат. пл. царвомь 24,3 и црвωмь 33,10; ак. ду. ·в· лакти 35,2, ак. пл. четири лакти 5,50.

Женске основе на *-i*, међу које у З-у иду и странь (ном. синг.) 33)11 и сиень (ном. синг.) 17,197, имају у *инстр. синг.* увијек, као и P, J, R (L^2. 127), суфикс *-ју:* сластю 10,19; смартю 10,25; девоцюню 11,3; жѫчю 12,42; сиеню 15,135; мисалю (исп. стр. 177) 15,137; матерю 33)3.20,368; кћерю 10,20 итд., а једини би изузетак био с-печали 31,3 гдје би могао бити новији облик овога падежа удешен према осталима на *-и*, али *није* сигуран, јер може бити да је ту предлог с с генитивом. — Уз нормални *вок. синг.* мати 2,5.39,7; кћери 30,1; лѫбави 31,10 није сигуран примјер лѫби 31,12 а лѫбω 31,11 није, наравски, од *љубав* већ од *љуба.* — *Кћи* у ген. синг. уз обични облик кћери 13,21 има и кћере 13,10 што не одговара старослав. *дъштере* него је удешено према основама на *-а.*

Дуални облици сачували су се само од *очи* и *уши*: очию ген. ду. 26)2.17,90.237 и ген. пл. 17,127; ѫшию ген. ду. 33)11. 39) 11 и ген. пл. 33)11.40)12.41)21.82.87; очима дат. ду. 5,63.76, дат. пл. 20,367, инстр. ду. 40)10.13,17.17,2.14.17.42.50.109 итд., инстр. пл. 15,105; ѫшима инстр. пл. 17,53. Интересантно је да се у погледу ових облика R врло лијепо слаже са З-ом, јер и он има *очију-ушију* само за ген., а *очима-ушима* и за дат. и за инстр., док се за изражаје *руке-ноге* слажу само напола — обојица немају *рукама-ногама* а *руку-ногу* има само З. Зашто R нема обликâ *руку-ногу*, лакше је разумјети неголи зашто и З и R имају *очима-ушима* а немају *рукама-ногама*, — биће зато што је појам двојине код *очи* и *уши* много јачи неголи код *рука* и *нога* које обично раде свака за себе. Још има један дуални облик: з-двиема кћерма своима 24)11, гдје и један рукопис *Цвêта* има *с двема кћерма своима*, па је тај облик можда и прешао из глагољске матице; у J пак има дат. ду. двима ћермамь 526, гдје је уз дуални облик *кћерма* пристао из дат. пл. суфикс *-м.*

У плуралу задржавају своје старе завршетке *а)* датив: звиеремь 41)101.20,18; парсемь 17,14 (од парси 15,137); чаремь 36,2; *b)* инструм.: звиерми 33)11; болестми 12,19; свиралми 17,80 (од ном. пл. свирали 41]65); стварми 17,214; пωχωтми 31,9 (ген. синг. похоти 36,7); сласми 33,12; риечми 39,10; али, због консонантске групе на крају основе, пиесни 15,79, пиесми 17,76,

пие[с]ми 17,84; *с)* лок.: створехь 41)3.30.17,166; мислехь 14,41.15, 61; по-тлехь 15,65.105(2).17,23; тамностехь 17,8; пропастехь 17,23; болестехь 17,136; ричехь 17,161; изузетно је пак наставак удешен према замјеницама, придјевима и основама на *-о:* пиеснихь 20, 330; раскошихь 31,7 (али ген. синг. раскоше 33,3). J нам пружају три нормална примјера за дат. пл. од *кћи:* кћеремь, кюремь 520, ћеремь 528. Како је у З-у, тако је и у R, који такођер има само новији облик *pjesnijeh* L². 138.143).

101. — *Замјенице без ознаке рода.* Личне замјенице за 1. и 2. лице и рефлексивна замјеница мијешају у *дат.* и *лок. синг.*, некако подједнако, старији завршетак *-ије* и млађи *-и:* мение 2,1.4,5.5,45.49.79.31,5.12(2).33,8(2).14.16 итд. и мени 5,7 62.73.77.78(2).79.6,15 итд.; тебие 5,5.31,1(2).15.33,10.15.16 и теби 21)15.22)1.33)11.41)42.2,2.20.5,65 итд.; себие 21)10.26)6. 30)10.31)5.36)23.40)12.41)43.44 итд. и себи 21)15.22)1.33)11.41) 42.2,2.20,5.65 итд.; тако је у А и С, а можда је само случај што В има само мени 24,1.3.28,8. У Р и J има мало примјерâ, а већином су са старијим завршетком: мение Pu 119. J. 533.536, мениє J. 521, себие М. 373; можда треба читати са *-ије* и слава тебе М. 420, себе 422, али то би могло бити и -е као у дат.-лок. синг. основâ на *-а* (в. стр. 220), сигурно је пак са *-и* себи М. 496; много чешће завршетак *-ије* има и R (L². 149).[1] — За додавање вокала е у *инстр. синг.* нашао сам само један примјер у J: собоме 540, али их R има неколико за све три замјенице (L¹. 155). — У *дат., инстр.* и *лок. пл.* увијек су старији нормални облици: намь 2,11.4,2.7,6 итд., вамь 2,2(2).4,1 итд.; нами 10,24.15,116.17,186 итд., вами 17,46 итд.; нась 4,14.23 итд., вась 2,21.17,241 итд., па тако је и у Р, J и R, само што за дат. пл. у J има једном нами 539 а у R *vama* (L². 149). Енклитички су облици за дат. пл. намь-вамь а за ак. пл. нась-вась (све врло често), али за оба падежа налазимо у овим споменицима изузетно и *ви:* дат. стои-ви 15,60; за-хотиет-ви 15,176; уготовано ви есть 42,10; госпоцтву ви J. 499; слуга ви J. 534; ак. богь ви весели J. 536 и двапут у R (L². 149).

102. — *Замјенице с ознаком рода.* За све ове замјенице вриједи у З-у као правило да у ген. синг. м. и ср. рода имају

---

[1] Ја сам у издању писао *menje* итд., јер сам тада мислио да је тај завршетак кратак као што је сада кратко *-и* код *мени*, али у XVI. вијеку, бар у Дубровнику, тај је завршни вокал био *увијек* дуг (в. *Rad* 233, 172).

потпун суфикс *-га* а у дат. синг. м. и ср. потпун суфикс *-му*, нема дакле ни *-г* ни *-м*; у лок. синг. м. и ср. мијеша се с нормалним суфиксом *-м* суфикс датива *-му*, прилично подједнако код свих замјеница, тако да су врло обични и примјери као монемь, момь, овомь и примјери као монему, мому, овому; у дат. лок. синг. ж. рода проведен је свуда завршетак *-ој*, од којега изузетно може отпасти крајње *-ј* (в. стр. 213); у пл. пак редовно се држе стари нормални суфикси *-х* за ген. и лок., *-м* за датив и *-ми* за инстр. Тако је редовно и у P, J и R, али у J имају два примјера за дат. синг. ж. своеи 530 и кое[и]годи 531, што ће бити погрешке, а онда ними 531 као дат. пл. а кимь 531 као инстр. пл.; у R се пак налази пар путâ и у дат. синг. суфикс лок. *-м* и неколико путâ суфикс *-ми* у дат. пл. а *-м* у инстр. пл. (L². 145.148). За рефлекс праславенскога ě на крају основе в. стр. 162.

1. *Лична замјеница 3. лица.* — У дат. синг. ж. по правилу је народно нои (*њој*, врло често), а само се једанпут налази облик црквенога језика неи 5,16; у инстр. синг. пак и у З-у се измјењују облици нормални и облици с доданим -е: нимь 35)34.41)48.4,23.5,39.50 итд. и ниме 34)7.35)20.37)7.41)77.4,27 итд.; номь 26)5.10,8.17,73 итд. и номе 10,18.17,74 итд.; лок. синг. м. има редовно нормални суфикс: немь 19)1.24)10.4,10. 18. 26. 15, 43. 106. 16, 9 итд., али има и нему 15,113. Енклитички облик за дат. и ак. синг. ж. без изузетка је нои-ю (врло често). Формално и синтактички, инстр. дуала имамо у примјеру блиещећи нима (т. ј. очима) 42,3, што би могло бити из народнога говора, јер и R има пар примјерâ као *prjed očima tvojijema* (L². 154), тим више што се у P налази и прави дуални ген. нию М. 364.365.373(2).499.

2) *Упитне замјенице.* — Ном. редовно гласи тко и цо (обоје врло често), нема дакле *шта* као ном.; *шта* је ген., али само иза предлога *од*: ѿ-ца 17,140.144.239, а иначе је ген. чеса 4,24.11,8, па зато и ничеса 7,4.28,8, нема дакле *чега*. Негативни је облик нитко (често) и обично ница, али има и доста често ницо 6,4.15,71.17,111.28,6.7 итд.; и за неодређени облик има ицо 17,215. На крају пристаје -е у лок. по-коме 27,2; напротив нема примјера да би у истоме падежу био суфикс *-му*: чемь 5,6. Уз ном. и ак. негативних облика доста често пристаје честица *-ре* или скраћено *-р*: ниткоре 2,11.5,53; ницаре 26)7.2,4.5,43 итд., ницарь 15,119.31,16.33,11.20, ницорь 21)5.31,6

итд.; за остале падеже имам само примјер никогарь 13,24 а и само један примјер за то да се предлог умеће међу *ни* и замјеницу: ни ѡ кога 31,16. Облик *шта* као ген. има и Никша у Р у формули ца богь не дали М. 364.373.380 итд., а облици *ништо* и оваки с доданим *-ре, -р* и у R су врло обични, чак и обичнији од *ништа* и од оних без *-ре, -р* (L². 145.151).

3) *Посвојне замјенице.* — Што се њих тиче треба истакнути да З сажимље само слогове *-оје-* у основи у добро познатим догађајима као *мојега* > *мо̑га* итд., али има доста често и несажете облике; нема дакле никада *ма̑, ме* итд. за *моја, моје* итд., па зато и примјере мωнь пȣти (дат. синг.) 31,6 и ȣ-дȣши свωи 32,8 треба без сумње читати *мојој* и *својој* и одбити на неспретни начин како писар С биљежи слог *јо* (в. стр. 143). Замјеница *његов,* што има облик неодређеног придјева, у дат.-лок. синг. ж. има стари завршетак *-и* неодређених придјева (в. стр. 229) — у З-у само лок. (о-хитрости) негови 4,10(2), а за дат. су у J примјери негови 523.539, негωви 522, а у R их има неколико за оба падежа (L². 147). Посвојних замјеница *њен-њезин* и *њихов* у З-у нема, јер се јављају тек у XVII.-XVIII. вијеку, него се мјесто њих узимље ген. синг. исте замјенице: ћне говорение 11,7; ћне плачь 11,9 итд.; нихь жене 12,23; рȣками нихь 15,105 итд.; има чигово 36,9. Нема пак у лок. синг. м. и ср., уз облике на *-м* и *-му,* и облика̂ на *-ме* као што су садашњи *моме* итд.

4) *Показне замјенице.* — За ном. синг. м. З има само ове облике: ови 12,10.11.14.15.18 итд., тай 12,31.33.38 итд., они 11,5.6.8.12.16.12,1 итд., нема дакле облика̂ *овај-ти-онај.* Облици што се свршавају на вокал, осим оних на *-и,* измјењују нормалне облике с онима уз које је с краја прирастао консонант *-ј,* н. пр. овога - овоган, овомȣ - овомȣн, ова - оваи итд., али одлучно превлађују ови други, тако напосе и у лок. синг с. и ср. са секундарним суфиксом *-му:* овомȣн 32)7.35)13.40) 23. 5,36.15,148.17,202; томȣн 26)1.4,22.11,5.14,24.25.26.15,137.16,9.18. 17,8.161.18,3; ономȣн 14,22.17,19.57.42,5, па у дуалу м.: ован (ном). 17,186; ωван (ак.) 34,1; тан (ном.) 15,116; онан (ном.) 17,187. 190.193. (ак.) 13,13. Уз редовно *овај* налази се, али само у З¹, у истоме значењу а ређе, и сан 2,24.3,33.26,0.32,2.36,3, што у ном. синг. м. у С може гласити и си 31,9.35,1.3.5; ова замјеница прави остале падеже од основе *с-* или *сиј-*: сега 27, нтп.; сеган 22)2.23)2.18,3.31,9.32,3.33,19.20.41,9; семȣн (дат.) 4,3.31,14;

семь 28,7; **семѣ** (лок.) 28,7.31,11.33,11.41,2; **сан** (ак. ду. м.) 34,18. (ак. пл. ср.) 34,18; а с друге стране: **снегли** 35,4(2); **снемь** (лок. синг. м.) 4, 24; **еноп** (дат. синг. ж.) 36,14; **ене** (ак. пл. ж.) 36,1. — Ово исто »показно« *-ј* пристаје каткада уз квалитативне и квантитативне показне замјенице: **такоган** 4,9.15,119; **такеи** 41)74. 17,11.94; **толикан** 12,5.31; **толикѣи** 11,1.12,51.13,27. — За ном. и ак. синг. м. Р имају **овн** М.373(2), **онн** 38() и **ѡвь** 366.374(2). 380, а Никша и загонетно **овы** 384, **ѡвы** 409 Рu 100.102.103(2). 105, **ѡвьы** Рu 106.115.116 и **ѡны** М. 409,[1] па **сан** 386, а **оваи** има и Ј 520; у R је понајвише *ovaj-onaj, saj-taj*, а изузетно *ov-on* (L.[2] 144); сви ти споменици имају и разних облика замјенице *сај*, али само од основе *с-*, и уопће имају и они, као и З, често разних облика свих показних замјеница с доданим *-ј* и без њега, нарочито R, гдје се облици са *-ј* врло често налазе (L.[2] 125).

Нормални се завршеци показних замјеница шире на разне начине: *а)* додаје им се честица *-зи:* у ном. синг. м.: **овизи** 7,18, **онизи** 6,8; у ген. синг. ж.: **тези** 35,3(2).7; **тензи** 6,9, гдје је додано и *ј* и *зи;* у дат. синг. ж.: **овонзи** 11,10.36,2.3.5, **ѡвонзи** 36,4, **тонзи** 4,22.6,9.35,3, **ононзи** 39,6; *b)* таки се облици на *-зи* за ном. синг. (и пл.) м. узимљу као основе од којих се граде нови облици у којих се чини као да је то *-зи* уметнуто: инстр. синг. **овизимь** 33)11.15,141. (дат. пл.) 12,13.15,60. 111(2); **тиземь** (инстр.) 12,58; **овизехь** (ген.) 17,163; **тизехь** (ген.) 10,14; **онизехь** (ген.) 35)8.36)8.40)23.17,46. (лок.) 17,12; **овиземи** 17,46(2); **тиземи** 10,14; **ониземи** 12,40.50.15,75.17,125. 188.214; *с)* у инстр. синг. ж. пристаје уз завршно *-м* обично *е* а онда опет показно *ј:* **ономеи** 7,2; *d)* у лок. синг. м. и ср. додаје се обично *е* а онда понавља суфикс *м:* **ѡвомемь** 31,12; **томемь** 33,18.34,5; *е)* у инстр. синг. м. и ср. и у дат. пл. понавља се цијели завршетак *ем*: **ѡвемнемь** (инстр.) 33,2. (дат.) 31,7; **овемнемь** (дат.) 43,2; **тимнемь** (инстр.) 5,59.78; **онимнемь** 15,127. 135.146. (дат.) 4,5.23.7,8.10,25.15,14; *f)* у ген. и лок. пл. понавља се такођер завршетак *-ех*: **тихех-** (ген.) 5,80; **онихехь** (ген.) 23)3; **тиехехь** (лок.) 33,19.37,2; *g)* у инстр. пл. од суфикса *-ми* буде *меми:* **онимнеми** 17,235. У погледу тих проширених облика тре-

[1] Даничић је најприје мислио да су то саме писарске погрешке, а онда опет да су ти облици постали од *овај-онај*, али Маретић с разлогом каже (Акад. рјечник IX, 473b) да »и једно и друго мишљење тешко је прихватити.«

ба свратити пажњу на ово: прво, сви су ови примјери из А и С, а из В нема ни једнога; друго, сви примјери под *b)*, који су грађени од основе проширене честицом *зи*, налазе се сви само у А, и у њима се свима (а има их 23!) на крају основе не налази за праслав. ě јекавски рефлекс него *и*; треће, код облика̂ под *e)*, *f)* и *g)*, гдје се код нормалних форми основа свршава на ě а и у проширеном се завршетку налази опет ě, А опет има, као и код *b)*, за праслав. ě на првоме мјесту *и*, док С има, истина само у 4 случаја, на оба мјеста јекавски рефлекс, н. пр. А **тихнеҳь-** — С **тиеҳнеҳь**. Код ових проширених облика иду дакле сва три писара А, В и С сваки својим путом. — Ови су проширени облици у Р и Ј ријетки: лок. синг. **овомен** М. 421. Ј. 520, као горе под *d)*; инстр. пл. **онѣзѣми** Ј. 519, као горе под *b)*, али опет по свој прилици с јекавским рефлексом и на првоме мјесту, дакле *онјезијеми*[1]; нема пак у З-у оваких примјера: лок. синг. **ѡвоме** Ј. 527 без *ј* на крају, па инстр. синг. **ѡвнеме** Ј. 512 и **ѡнемен** Ри 120. Много таких и сличних проширених облика налази се у R (L.[1] 155-156. L.[2] 152).

5) *Остале замјенице.* — Односна замјеница има редовно ширу основу *који* итд., врло често у свим облицима, али изузетно има и облика̂ од краће основе *ки* итд.: **ки** (ном синг. м.) 14,31.15,19.17,13.60. (ном. пл. м.) 43,2; **кȣ** 4,8; **ке** (ак. пл. ж.) 36,1; **кеҳь** (ген.) 37,4; **кеми** 15,135.17,183.197. Гдје се *-оје-* може сажети у посвојних замјеница, ту се може сажимати и код ове замјенице: **кога** 6,14; **комȣ** (дат.) 33,11. (лок.) 15,135. 17,183.197; **комь** 20,327.42,11, а изузетно јој се додаје *-то* и *но:* **коитo** (ном. синг. м.) 7,14; **коино** (ном. синг. м.) 36,10. Краћих облика имају каткада и остали споменици: **кȣ** М. 390. Ј. 529.532, **ко** (ак. синг. ср.) М. 423; **ки** (ном. синг. м.) Ј. 530. (ном. пл. м.) 531; *ka* Ј. 56; **кимь** (инстр. синг.) Ј. 520, **ȣ кои** 523, а доста их често има R, али то су сами облици што се свршавају на вокал као *ки*, *ка* итд. (L[2]. 150). — Овдје се може још споменути да је у ном.-ак. синг. м. увијек **вась** (никада *сав*) а да је у осталим падежима *(сва, свега)* и у свим ријечима од истога коријена (*сваки*, *свуда* итд.) увијек проведена метатеза; од **вась** има у Ј инстр. синг. м. **свиме** 522, а од *васколик* уз обични ак. пл. ж. **све колике** 30)5 треба забиљежити необични ак. синг. м. **свега колика** 15,67.

[1] Према садашњему *онезијем* с кратким е.

6) *Дуал* и код замјеница сачуван је у данашњим уским границама, — преко њих мало који примјер иде: у предь очима нєговиєма 35,7 и очима своиєма 39,6 (обоје инстр. ду.) замјеница је задржала завршетак *-има* који се код *очима* и *ушима* тако чврсто држи (в. стр. 223), па је ваљада тако постао и примјер блиєщєћи нима (т. ј. очима) 42,3, али ипак имамо и очима своиєми 40)10.17,50, очима твоими 13,17, очима моиєми 17,14.17; може бити да је из народнога говора з-двиєма кћєрма своиєма 24)11, али в. стр. 223. Иначе уз двиєма и замјеница је у пл.: с-онизиєми двиєма ȣчєници 17,188; мєћȣ ними двиєма 17,227; у пл. је замјеница и уз ген. ду. *очију, ру̑ку̑*: очию нєговиєхь 17,90; рȣкȣ нєговиєхь 17,69. Необична су ова два примјера: сии ві пєтка (ак.) 34,18 и ѡ в̄ı пєткȣ коꙗ ста... 34,4; у првоме је уз број 12 (*два на десете*) узет дуал због онога *два*, а у другоме коꙗ је у дуалу, премда није у непосредној свези с бројем *два* или *оба*, али оба су примјера из бр. 34 који је под јаким утицајем црквенога језика в. стр. 94), па су сигурно и та два облика оданле и прешла.

103. — *Придјеви.* — Како се је одређена деклинација у нашему језику сасвим изједначила са замјеничном, то и за њу вриједи, у погледу нормалних завршетака, што је казано за замјенице, а једина ће разлика бити што код придјевâ у лок. синг. м. и ср. превлађује, рекао бих, нормални суфикс *-м* према дативном суфиксу *-му* (в. стр. 225). Неодређена пак деклинација сачувала је у старијем језику још један завршетак, наиме *-и* у дат.-лок. синг. ж., што смо га већ нашли код посвојне замјенице *његов* (в. стр. 226), а који је сада потиснут сасвим завршетком *-ој* одређене деклинације. З га има опет код посвојних придјева са суфиксима *-ов* и *-ин*: х-кȣћи аврамови 7,3; маици исȣкарстови 17,238; ȣ-слȣжби цєсарови 20,153; ȣ-ȣтроби матєрини 33,8, али и иначе: по добри воли 22)4; ȣ-ȣтли лади ȣ-сȣдбци (гријешком мјесто дȣбоци) води 5,16; ȣ-вєлици покори 13,29. Из Р имам само један примјер: по ѥринини самрьти М. 418; неколико примјерâ за датив имају J: Никѡлини 522, Цвєтини, Милȣтинови 523, Маргаритини, Бєнкови, Милѡрадѡви, Витосавини 526, Драгићєви 527. Станичини, Кларини 531 и лок. синг. по смрти Богишини 524; таких облика има и R, иако ријетко (L.[2] 147).

Има пар необичних облика за инстр. пл.: лȣбєжливиємь очима 17,143, гдје је преузет дативни суфикс као што се

каткада иначе налази и код замјеница (в. стр. 225), па је тако и у Р свеми светеми.., ѹгоднишимь М. 431; могло би тако бити и у примјеру с-виднениемь наѹци ваши 17,222, али се бојим да је ту криво преведено талијанско *colli esempli vestri,* јер и мјесто ваши требало би да буде вашими; а у примјеру сагрдимиеми зимами 35,3 завршетак је проширен као што је једном од замјеница *онај* (в. стр. 227). — Неколико је необичних примјерâ гдје је при крају прирасло -*е*: у З-у инстр. синг. ж. козноме 2,3 и у Ј за малшме братиwме 522; у Ј још у инстр. синг. ср. добриме 539; у лок. синг. м. кwмѹнскшме 522 (2); у дат. пл. ѹбwзиме 531, ѹбозиме 540.

Примјерâ за дуал ж. на -*и*, каквих у З-у има за именице на -*а* (в. стр. 221), и какви су за придјеве у Р двие конатице сребрьни М. 372 и четири кадилице две позлакени М. 408, у З-у нема; у њему се и уз друге дуалне облике придјев мећe у пл.: ѿ-двию старпехь сѹседа 12,8; с-отворениеми очима 27)2; очима чловиечаецниеми 15,105; очима светиеми 17,42; очима пригнѹтиеми 17,152; з-двигнѹтиеми ѹшима 17,53.

За формацију компаратива наводим ове мало обичне и необичне примјере: *a*) са завршетком -*ији:* чистија 41)2; величие 12,23; вишниа 46,0 и из Ј наимладиwи 527; *b*) са завршетком -*ши:* горшиех- 37,8, што је облик цркв. језика; *c*) са завршетком -*ји:* наилиепла Ј. 532.

104. *Бројеви.* — Број *један* има своју обичну замјеничну деклинацију, па треба само напоменути да и он у лок. синг. м. и ср. може имати и нормални суфикс -*м* и дативни -*му*, а да се негативни облик обично дијели предлогом као, истина само једном, и замјеница *нико* (в. стр. 226): ни-по-иеданъ 34)7.40)14.14,34.15,166; ни-за-иеднѹ 31)2, али може бити и по-ниеданъ 14,51. — Бројеви *два* и *оба* у ген. (за лок. нема примјера) и у дат.-инстр. дјеломице се нормално мијењају а дјеломице уз предлоге остају без промјене у облику ном. ак. *a*) ѿ-двию стариехь сѹседа 12,8; ѿ-двию братиенаца 16,19; иеданъ ѿ-двию (иедно клеофась а дрѹго лѹка) 17,160; двию-ие ствари ради 37)3; двиема човиекомь (дат.) 24)9; ка-двиема ноевиһемь 5,67; г-двиема женамь 17,146; двиема сестрамь 17,147; обиема двиема (оцу и матери) 13,18.20; меһѹ ними двиема (Исусом и Маријом) 17,227; с-онизиеми двиема ѹченици 17,188; з-двиема кһерма своиема 24)11; у примјеру меһѹ двиеми звиерми

15,1 суфикс је удешен према именици; *b*) ѿ-два иезика 41)48. 50; ѿ-два брата 16,8.17,10; по-два начина 33)1; по-два свиедока 14,16; по-двие криепости 41)1. У J за дат. налазимо примјер двима ћермамь 526, а са З-ом се слажу и P и R (L.[2] 157). Бројеви *три* и *четири,* — што за ном. ак. сва три рода имају, као уопће у штокавском говору, само тај облик, — имају у осталим падежима, ако се уопће мијењају, или дуалне завршетке што су преузети из деклинације бројева *два-оба:*ѿ-трию ствари 24)5. 26)3; онимнемь трнема мѹжемь 7,8; с-трнема крагли 27,3, — или пак плуралне завршетке: тремь тржникомь, тремь дневицамь 40,0; са-свиехь четириехь страна 2,17; али уз предлоге они остају понајвише без промјене: ѿ-три миеста 2,4; ѿ-тридесети и-три годища 12,46; до-три дни 15,50.55.56; ѿ-три годища 15,67; ѡ-три (шћијере) иеднѹ 15,62; с-три здраве марие 13,30; по-три начине 28)1.36)16; по-три и-по-четири начине 40)1; ѹ-три ствари 41)1; ѿ-четири ноге 20,41. P имају такођер те три комбинације: тремь синовомь M. 409; трехь братћнаца 497; трема синовомь Pu 110; четиремь кѹкямь M. 364.365.395(2), четиремь кѹкамь 373; ѡдь три тисѹкю Pu 115; са четири камени M. 386; у J оваких примјера нема, а у R се налазе само *četirima* као дат. и инстр. а уз предлоге облици без промјене (L.[2] 158).

Бројеви *пет* до *десет* показују обичне нормалне облике, а у врло ријетким случајевима, гдје у реченици не зависе о којему предлогу, примају дуалне завршетке: десетнема коникомь да-га чѹвати 15,112, и у J: ѡсталам ...свемь петима (свој петорици) 526, а неколико је таких примјера за дат. и инстр. и у R (L[2]. 159). — Бројеви од *једанаест* до *деветнаест* свршавају се у З-у без изузетка на *-ајсте*: иеданаисте 17,152.191.221. 224; дванаисте 2,1.10.5,1.11,2.12,43.15,15.16 итд.; тринаисте 12,49; четарнаисте 40)23; петнаисте 31)3.41)35.5,40.58.6,9.12,24.25. Врло је чудно да овај завршетак налазимо *једино* у З-у, то јест управо само у А, јер су сви примјери из њега. Има додуше у другим споменицима и *-ајесте* (и у P дванаесте M. 372 и у R *dvanajeste)* и *-ајст*, али баш *-ајсте* (које је и постало од *-ајесте*) само у З-у![1] за све се бројеве дакле З *мора* разликовати од осталих дубровачких споменика. И уистини у P налазимо готово саме облике на *-надесете:* иеда-н-адесете M.364.372.373.394.408;

[1] У Акад. рјечнику има за број *једанаест* 13 разних облика, али међу њима нема З-ова *једанајсте*, а нема ни његова *петнајсте*.

два на десете 372(5); пет на десете 372, петь на десете 408; wсам на десете 406, wсамь на десете 407, а уз то два на десте 408 и већ споменуто дванаıесте; и J уз седамь на десете 533 има шеснаес 537(2); неколико разних завршетака пружа R н. пр. *dvanadesete, dvanaeste, dvanajeste, dvanaest, dvanaes* (L[2] 156), — само нема З-ова *дванајсте!*

Једноставнија је ствар код десетица преко *десет:* прве три имају при крају увијек облик *-десети* или *-дести*, а то је без сумње ном. дуала, односно плурала од *десет:* двадести 13,10.22.15,34; тридесети 31)3.15,166 и тридести 2,4.11.5,70(2). 74.11,7.12,9.46.15,62.96.102.103.149.17,49.173(2); четардести 12, 26.39.15,41.17,226; напротив више десетице, уколико их има, свршавају се на *-десет,* а то је дабоме синтактички оправдани ген. пл.: педесеть 13,9.15,54.17,219; седамдесеть 14,58. Тако је и у P: два десети M.372.407(2) и два дести 406.407(3). 408; три десети 364.366.372.380, по трь десети 372(3) и трѣ десети 372 (гдје је трь и трѣ мјесто *шри*), и трѣ дести 408; четири десети 380; педесеть 406; шесдесеть 364; у J је већ мало друкчије: уз двадесети и двадести 533, тридесети 538 и тридести 533(2), тридещи 537, пет десеть 523 и петь десеть 524, шесеть 533 има и двадесеть, четрьдесеть 530, који су облици удешени према *педесет* итд.; а и R има редовно *-deseti* или *-desti* а само један пут *-desete* за 20 а двапут *-deset* за 40 (L[2]. 56). — За стотине преко 100 З нам даје само ове примјере: двиести 16,12,17,217 и ѿ-двиести 15, 104, з-двиести тисꙋћа 15,58; триста 31)3 и ѿ-триста тисꙋћь 15,58; четаста 16, 20 а са старим ген. пл. деветсать 14,48(2). С тиме се потпуно слажу P: двѥ сти M. 364, двие сти 373, две сти 394.406; три ста 380(2) са старијим обликом јединице; шесать Pu 97; седамь сать M. 364.372; деветь цать 407 са с мјесто *тс* и с поновљеним пред њим *т* (в. стр. 211), не слаже се само две сте 387, али ја мислим да ће то бити удешено према црквеноме дьвѣ сьтѣ. И J имају такођер четарста 538 и осам сат 533, а и у R је исто тако, само што је у њега *četrista* (L[2]. 157). — За број *тисућа* има пак већ пар примјера да се ак. синг. узимље као casus generalis: ѿ тисꙋћꙋ риечи 41)63; w тисꙋћꙋ годища 17,249.

Редни су бројеви за првих 10 бројева онакви какви су и сада, само што је старији облик *третји* мјесто *трећи* (в. стр. 212), али редни облици за бројеве 11—19 опет су без

изузетка удешени према односним главним бројевима на *ајсте*, те зато гласе: **неданаисти** 12,37 и **неданаиста** 41,66; **дванаисти** 12,37 и **дванаиста** 41)69; **тринаисти** 12,38 и **тринаиста** 41) 72; **четарнаисти** 12,39 и **четарнаиста** 41)78; **петнаисти** 12, 40 и **петнаиста** 41)82; има још за *пет сат* (500) редни облик *петсати*: **к-петсатомꙋ годищꙋ** 31)4, што га Акад. рјечник има само из Стулићева рјечника. Док се главни бројеви на *-ајсте* налазе једино у З-у, управо једино у А, редни се бројеви на *-ајсти* налазе и код оних писаца што имају главне бројеве на *-ајст*, па тако је и код њих од *дванајст* итд. начињено *дванајсти* итд. У Р и Ј исписаних редних бројева ове врсте нема; R пак има пар обликâ на *-naest* (он има од чести и главне бројеве на *-naest*) а онда један пут старију формацију *do četvrtoga nadesete dne* (L². 159).

7. *Конјугација.*

105. — *Основе.* — Сачуване су атематске основе које су и данданас у обичају; **несамь-самь** итд. (врло често); *-вѣм*: **исповиемь** 36,4; **исповие** 37,1.9; **повим-** 21)19 и **повием-** 21)20; **повие** 5,15; **пропoвие** 41)39; **заповиемь** 17,223; *ѣм*: **иемь** 40)9; **дамь** итд. (врло често). — Из прве (Миклошићеве) врсте има З неколико облика који дандан нису или су слабо у обичају. **падꙋ** 33,14; **ꙋпаде** 35)1 итд. (нема *паднем* итд.); **добꙋдешь** 20, 350 итд. (нема *добијем* итд.); **р а с т и** 12,23 (у Дубровнику сада *ра́шћет* [< *растјети*] а ипак *растем)*; **донести** 7,8.18, 2(10).3; **ѿнести** 15,45; **понести** 37,2; **принести** 18,1; **ꙋзнести** 39,8 и **донијети** 15,14 (данас у Дубровнику само *-нијет)*; **живꙋ** (**живемь**) итд. (често), а у инф. **живиети** 5,36.6,9.31,12 итд., нема дакле *живим* итд. (тако је и сада у Дубровнику); **рећи** 12,62; **изрећи** 42,3, али обично **рiети** 12,13.61 итд. *(ријет* редовно и сада); **хропсти** 42,3; **дме** 17,235 (као трајни глагол); **пиети** 12,62 с през. **поие** 39)10, **поꙋ** 13,32 (нема *пјевати*); **ꙋплове** 5,27 (3. синг. през. од *уплути*); **плиешь** (пливаш) 20,162.232; *знати* има у през. редовно сажету основу (као глаголи врсте V, 1): **знамь** 2,12.23(2).28,8 итд., али **познанемь** 14,19.43 (у Дубровнику сада само *пöзнāм*).— У III. врсти *хотјети* има у през. своју, у штокавском говору обичну основу: **хоћꙋ-ћꙋ**, **хоћешь-ћешь** итд., 3. пл. **хоће-ће** (врло често) а негативни је облик редовно **нећꙋ** итд. (врло често); **не-хоћꙋ** 27,9

и нє-хоћє 5,36 сигурно је преузето из глагољске матице која на томе мјесту има тако, јер и сви остали дубровачки споменици имају само нећу итд.; *жељети* је прешло у први разред: желнємь (1. синг. през.) 43,6, жєлнє (3. синг. през.) 2,1. 15,45.17,141 и жєлню (3. пл. през.; за *и* исп. стр. 160) 36,15; у ову су врсту прешли цтиєти (цвасти) 12,11 с през. цти 28,5 и чтиєти (читати) 19)3 с през. чтимо 10,24. — У V. врсти сви глаголи што у през. имају сажету основу (као *гледати-гледам*) имају је и у 3-ку, али је за дубровачке споменике необична ствар да два глагола, узета из талијанскога, према инф. на *-авати* могу имати несажету презентску основу на *-аје-*: сманканє 38,3 (уз поманкава 38]3.20,177), зкѹжданє-сє 12,60. И из ове врсте добро је забиљежити ове мање обичне облике: жвєшь (жвачеш) 20,263; тчє (од *ткати)* 20,324; изагнє (од *изгнати)* 5,15; посила (пошиље) 15,118; почина (почиње) 40)6; ѹмира 20,301; ѹмираю 14,45; ѹмираюћи 17,132; *спати* има (као увијек у Дубровнику све до данашњега дана) презентску основу на *-і-*: спи 7,14.20,193; спєћи 17,160.20,265. — У VI. врсти глаголи који се сада у инф. свршавају на *-ивати* а у през. на *-ујем* у 3 имају још нормалну старију основу на *-ова-, -ева-*: затиcковати 30)13(2); обслѹжєвати 31)9(2); ѹсєцованы 41)82; смѹћєвати 10,3; захвалєваше 10,21; нарєћєваше 11,2; ѹзкарсновати 12,11; погарћєвахоше 12,40; споменоваше 13,6.17,20; прилиєплєваше 13,26; раздиєлєвати 15,61; наслаћєваше 15,67; обалєваше, ѹкидовати 15,153; паметовати 17,123; залиховати 17,138; миновати 43,8 итд.; врло су ријетки облици као садашњи: захваливахѹ 17,8; згриєшивати 35,5; редовно старију основу има код ових глагола и R (L.[2] 161).

106. — *Инфинитив.* — Завршеци *-ти*, *-сти* и *-ћи* редовно су читави, али изузетно могу бити и окрњени *-т* и *-ћ;* уз *-сти* напротив нема таког окрњеног *-ст*, јер се тај завршетак у дубровачком говору држи до данашњега дана. Него у погледу тих крњих завршетака може се констатовати нека разлика међу разним дијеловима 3-а: A[1] и C врло су конзервативни те немају *ни једног* крњег облика, премда први (рачунајући к њему и чланке бр. 18 и 20) има 250 инфинитива а други 187. A[2] већ попушта: у великом броју његових инфинитива (биће их сигурно неколико стотина) набројио сам само око 60 крњих облика; не може дакле бити случај што у A[1] и C заједно има 437 инфинитива а међу њима ни

једног без *-и* на крају; али потпун нам доказ даје В код којега, од 30 инфинитивних облика, 16 их је крњих. Види се дакле да су разни З-ови писари на разни начин писали, а по свој прилици и изговарали, завршетак инфинитива: A^1 и С нису у њ дирали, A^2 је ријетко откидао *-и* на крају а В је без разлике употребљавао и потпуне и крње облике.

Према томе може нам и то помоћи да се утврди да ли припадају дијелу $З^1$ или дијелу $З^2$ неки чланци за које то није сасвим сигурно. При томе се ради прије свега о *Цвијету 2* (т. ј. о глав. 28—41 чланка под бр. 1); у њему налазимо ове крње облике: **мођь** 30)12, **ѿкинѹть** 33)7, **измиерит-** 33)10, **дать** 35)36, **ставить** 36)2, **сѹпротивит-** 36)33, **начинит-** 41)56, док *Цвијет 1* (т.ј. главе 19—27) између својих 91 инфинитивних облика нема ни циглог крња, па је то лијепа потврда мојега доказивања да *Цвијет 2* није прерађен са старијега глагољскога текста, као што је сасвим сигурно *Цвијет 1*, него да је директно преведен с талијанскога (в. стр. 32 и д.). И за чланак бр. 18 *(Суд велики Господинов)*, — који је у непосредној вези с члaнцима бр. 10—17 што су сигурно преведени с талијанскога, па би се зато могло мислити да је и он тако постао, — околност да ни један од његових 24 инфинитива није окрњен, иако је тај број релативно мален, опет и то, уз друге језичне особине, доказује да он припада дијелу $З^1$, дакле прерађеному а не директно преведеному (исп. стр. 75). Напротив ова нам особина слабо помаже за бр. 20 *(Прилике и сни Данијела);* и у њему су доиста сами потпуни облици, али их је само 5 (24.32.150.285. 360), па стога то и није никакав доказ да је прерађен а да није преведен (исп. стр. 87 и д.).

Крњи се инфинитиви у Р јављају већ крајем XIV. вијека, али само код глагола на *-ти* а још не код оних на *-сти* и *-ћи* (U 16); и у J има неколико примјера, али опет само код глаголâ на *-ти*: **дать** 521; **заложить**, **ѹчинит** 522; крњи су облици на *-т* и *-ћ* врло обични и у R, нарочито у R^3, али у *-сти* не дира ни он (L^1. 154).

107. — *Презент.* — Перфективни презент имперфективних глагола често се гради, као и сада; с помоћу префикса уз-: **ѹзчини** 51)55; **ѹзплове** 5,27; **ѹзговори** 5,36; **ѹзхођешь** 5,56; **ѹзимаю** 13,30; **ѹзазнамь** 15,11.29; **ѹзлега** 15,176.17,252; **ѹзвиерѹие** 17,225; **ѹзслѹша** 17,252; **ѹзлегашь** 25,0 итд.

Завршеци су, осим 1. синг., наши садашњи, али у 1. синг. у великом се броју налазе, уз новије облике на *-м*, и старији на -у. Ови посљедњи су искључиво правило не само код хоћꙋ и могꙋ (врло често) него понајвише стоје и мјесто садашњих завршетака *-им* и *-ем*; с друге стране имају редовно суфикс *-м* глаголи с атематском презентском основом, за које су примјери горе наведени (в. стр. 233), а онда сви глаголи са сажетом презентском основом, дакле ꙋмиємь 14,12; разꙋмиємь 6,2, желиємь 43,6, те сви који се од старине завршавају на -*ам* као знамь 2,12.23(2); ꙋзимамь 2,13; имамь 4.4; питамь 4,6 итд.; једини изузетак имаю 4,24 сигурно је црквени облик преузет из матице. Старији завршеци на *-ју*, *-у* и млађи на *-им*, *-ем* мијешају се у неједнакој мјери у разним дијеловима З-а: у $З^1$ ($А^1$, В и С) одлучно превлађују старији а у $З^2$ ($А^2$) одлучно млађи; у $З^1$ од 99 примјерâ 1. синг. 82 су са старијим завршецима (38 са *-ју* а 44 са *-у*) а само 17 с новијим завршетком *-им* (са *-ем* нема ни једнога!); напротив у $З^2$ од 128 примјера 109 их је сновијим завршецима (63 са *-им* а 46 са *-ем*) а само је 19 са старијим (12 са *-ју* а 7 са *-у*). Него број старијих завршетака у $З^2$ није ни толики (19), јер треба одбити 5 примјера облика *виђу*: виꙉꙋ 39)11.10,3.14,12.17,135.202, који се још данданас често чује, тако да су његови старији облици само ови: говорꙋ 10,11.13,32.15,43.106.17,119; чинꙋ 12,44; ставлꙋ 12,7; виєрꙋю 13,13.15,12.46.17,16; чꙋю 11,8; доꙉꙋ (дођу) 13,27; дао 17,223. Али се три дијела од $З^1$ међу собом потпуно слажу само у погледу завршетка *-у*, којега ни један од њих ни један пут не замјењује новијим *-ем*, док завршетак *-ју* сва три донекле замјењују новијим *-им*, али у разној мјери: у $А^1$ уз 21 примјер на *-ју* само су 4 на *-им*: молимь 5,46.48.49 и велимь 5,65 (сва 4 у истоме чланку!), а не може се управо амо бројити не-видимь 6,15, јер је ту тако слијепо преписано црквено невидимь (невидљив, в. стр. 51); у С новијих облика на *-им* има већ готово трећина — њих 7 према 16 на *-ју*, а у В је 5 на *-им* а само 1 на *-ју* (правлиꙋ 28,7). Старији су облици на *-ју* сви сасвим нормални, то јест с умекшаним консонантом пред *-у*: кꙋплꙋ (од *купити*) 4,6.7; изпонꙋ (мјесто изпꙋнꙋ) и хоꙉꙋ (*хођу*) 4,21; окꙋшꙋ 5,46; прошꙋ 5,48 итд., само је *р*, према закону нашега језика, отврднуло: створꙋ 2,7; говорꙋ 10,11 итд.; а вриједно је споменути и то, да се каткада

нађу у непосредној близини стари и нови завршетак, н. пр. що-ти говорꙋ не-лажемь 15,17; гдие-се станимь и-бꙋдꙋ 28,8.

Облици за 1. синг. у З-у потврђују нам дакле оно што већ знамо из других наших језичних споменика, наиме да је у нашем језику суфикс *-м* атематских глагога најприје проведен код глаголâ са сажетом основом -ě- и *-ā-*, а онда да се је почео проводити код основа на *-i-* а најпослије код оних на -е-. Осим тога нам 1. синг. још боље помаже неголи инфинитив у погледу припадности оних неких чланака: у *Цвијету 1* имамо само 2 примјера: правим- 21)20 и молим- 27)8, — оба дакле с новијим завршетком *-им*, али то много не значи, јер се тај завршетак и иначе налази каткад у З¹; напротив много значи што у *Цвијету 2* имамо са старијим завршетком само (и сада обично) виђꙋ 39)11 а с новијим не само видимь 32)7 и вратимь 31)9 него и живемь 37)7, ѿлꙋчꙋнемь, пођемь и ꙋзмемь 39)11, — дакле 4 примјера са завршетком *-ем* којега у З¹ никако нема; па и то је дакле потврда да *Цвијет 2* збиља спада у З² (в. стр. 32 и д.). И чланак бр. 18 има доиста само 8 оваквих облика, али сви су са старијим завршетком: правлꙋ 8, говорꙋ 8.14 и (гријешком) говоро 9, даю 7.11.13, придаю 8, тако да се опет и по томе види да овај чланак спада к З¹ (в. стр. 75). За чланак пак под бр. 20 1. синг. ништа нам не помаже, јер у њему овога лица уопће нема.

За 1. синг. у Р нема примјера, али их у J има доста, и то подједнако са старијим завршецима: нахогю 500, чинꙋ 521.524.528.529.531.532.536, чиню 522, молꙋ 528.529.530, говорꙋ 531, починю 519, пишꙋ 523.527.528(2), припорꙋчꙋю 523. 528, ꙋказꙋю 524, заклинꙋ 528, навиещꙋю 536, и с новијим: чинимь 518.520(2).536, ꙋчинимь 539, вратимь 518(2), говоримь 518, молимь 518.519.521.538 и Молим 539(5), видимь 534(2), ‚*zuiem*' (чујем) 57, бꙋдемь 538. R се боље слаже са З¹ неголи, како бисмо очекивали, са З², јер и у њега су завршеци *-им* и *-ем* ријетки изузеци (L². 161—162); али мислим да треба свратити пажњу на то да тестаменат који је г. 1512 састављен баш у граду Дубровнику има 9 примјера на *-им:* чинимь 518.520(2), вратимь 518(2), говоримь 518, молимь 518.519.521, ни једно на *-ју* а једно на -у (мјесто млађега *-ем):* починю 519, па да и други градски спис, (латиницом писани тестаменат од г. 1524), има само један примјер за 1. синг. (*čujem*

57), али и тај има новији завршетак. Није ли дакле R у погледу 1. синг. био под утицајем чакавских лекцонара као што је сигурно био кад је за 3. синг. и пл. узимао суфикс -т̑ и футурно значење?

Премда З иначе у неколико случајева додаје уз флексивни суфикс -м вокал -е (в. стр. 189), уз -м у 1. синг. тога не чини; има то пар пута R (L². 162), а још више J: ѡсталаме 521(5).522(3).527, ѡсталыаме 523(3), оставлыаме 522(2).523(3), ѡставлыаме 523, имаме 521.529, какѡ саме писаѡ 522, Ѹзцыаме 528. Већ је у RJ толико примјерâ за то -ме да се не може мислити да су то саме писарске погрешке или ортографске хире. Али таких примјера има, иако спорадично, и у другим дубровачким споменицима, па је зато прилично сигурно да се је у старије вријеме у Дубровнику, можда само индивидуално, и у 1. синг. мијешало -м и -ме као што се је мијешало и још мијеша код њим и њиме итд.

108. Стари облици за 2. синг. *хоћ* и *мож* налазе се у З-у, уз нормалне облике хоћешь и можешь, доста често: хоћь 36,1; хоћ-ли 35)17.40)18.14,8.15,16; хоћ-ее 14,19; нећь 14,9(2); нечь (*sic*) 28,4; можь 41)14.82.5,56.14,59.15,137.33,9; мож-ли 2,12; мож-ихь 14,22; мож-га 15,46. Између Р готово само дубровачке имају ове облике (U. 39); у J их нема, јер тамо уопће нема прилике за 2. синг.; и између лекционарâ само R их има (L². 162).

У 3. синг., осим нормалних облика несть, односно несь (в. стр. 212) и у питању не-ли 41)23 итд., само пар путâ има суфикс -*т̑*: измиерит-се 22)1, ореть и творить 5,22; примјери су, наравски, из З¹ и преузети су из чакавске матице, одакле су преузети они много бројнији примјери (и за 3. пл.) у R (L². 163). Р и J, премда су иначе под јачим утицајем црквенога језика неголи R, тога суфикса -т немају (ни у 3. пл.).

За дуал З има пар примјерâ 3. лица, али су сви непоуздани: примјер и-ѻба-ее (слијепца) ѹпадета ѹ-ћнѹ (т. ј. у јаму) 21)9 сумњив је, јер се на истоме мјесту у глагољском тексту налази *vpadeta se*, а још више стога што је ту рефлексивни облик (*у*)*пасти се*, како се у Дубровнику није никада ни писало ни говорило мјесто *пасти;* иста се прича налази доиста и у бр. 33,14, па ту стоји ѡба-ее ѹ-ıамѹ падѹ, нема

дакле дуала, али је ипак рефлексивни облик глагола, што је опет прешло из чакавске матице. А још су два примјера у бр. 24: **да-се она два прита** 2 и **ѡ ві петкꙋ коіа ста**...4; оба се ова примјера дакле налазе у ономе чланку који је под врло јаким утицајем црквенога језика. И доиста и у ћирилском тексту на првоме мјесту стоји исти тај облик **прита** тога глагола који се у Дубровнику није никада говорио, а ако на другоме мјесту у ћирилском тексту стоји **иже соуть** у плуралу, опет околност да је у З-у узет дуални облик **коіа ста**, премда нема уза њ броја *два* или *оба,* и то још послије свезе **ѡ ві петкꙋ** у лок. ду., који се облик није, бар у XV-ом и XVI-ом вијеку, у Дубровнику говорио (в. стр. 215), јасно показује да је дубровачки редактор преузео и то **прита** и то **ста** из своје матице. Још се сигурније то може казати за примјер **да-бꙋдете очи твоие долие гледати** 5,32, гдје је чак суфикс *-те.* Зато су ми, *у погледу* З-а, сумњиви и они сасвим осамљени примјери дуала у имперфекту и аористу (в. § 111). Па опет, ако редактору, односно преписивачима З-а, није био обичан дуал код глаголâ, ипак се чини да га је у Дубровнику било још у првој половици XV. вијека, а у његовој околици до краја тога вијека. За то имамо управо само два свједока; Никша у Р пише: **двие крьꙋгли... потезата** М. 380 (на друга два мјеста пише све у плуралу: **двие кꙋпе злате потезаю** М. 380.384), а онај исти писар што је г. 1491 писао у Јањини јекавски тестаменат у којему је дуални облик **двие ꙋнꙋци**, пише и ово: **И томꙋи ћеста** (јеста) **два свиедока** Ј. 530, па можемо вјеровати обојици, јер Никшина је реченица сасвим обична фраза гдје није требало да парадира својим (иначе слабим) знањем црквенога језика, а јањински писар не употребљава иначе ни гласова ни обликâ црквенога језика, па кад је један написао *потезата* а други *јеста,* значи да су тако и говорили. За дуал презента R нема примјера.

Што се тиче 3. пл. треба констатовати да З код глаголâ с основом на *-и-* има увијек нормални завршетак -е (нема дакле обликâ као *лету, чину*); напротив већ је проведен нови завршетак *-ће* (мјесто старијега *-те*) у **хоће** и **ће** (врло често). Нормални су облик сачували (са завршетком *-ду*) **дадꙋ** 6,11.14,12.17,100 итд. и **иедꙋ** 14,21, иако је ту *-у,* мјесто старијега -е (које се сачувало пар путâ код R [L². 160]), удешено према осталим тврдим основама; али тај за-

вршетак *-ду* не пристаје уз друге глаголе, зато има само знаю 13,2 итд., имаю 11,14(2).19.14,22 итд. а нема ни *знаду* ни *имаду*.

109. — *Императив.* — Понајвише су сачувани стари атематски облици: повиећь 4,9.11.15.24.7,15.15,9; сповиећь 14,58; сповићь 15,117; заповиећь 17,49; вићь 5,41.14,59.17,205.211. 228, а према томе и вићмо 4,13; вићте 17,118.164.181.239.41, 10.42,1; али у С има и новији облик вићи 31,1.35,9, а према њему вићите 42,11. Редовно су оваки стари облици и у R, па он нема новијих облика *виђи* итд. (L² 166). — Према презенту желиемь (в. стр. 234) и имп. гласи желиеи 21)5, пожелие[и] 36,13.15; надаље разумие[и]мо 4,2; разумие[и]те 41,10; разгриеи (3 синг. од *разгријати* 17, 42), гдје свуда *ије* остаје без промјене у дугом слогу (исп. стр. 161); тако је у J заповиете 539, то јест *заповије*[*ј*]*те* према *заповијем* (заповједим)[1]. — Како се види из неких од посљедњих примјера, *-ј* на крају императивне основе може да се губи; још су таки примјери има[и]те 17,147; приповиеда[и]те 17,225; и у J има обеча *(обећај)* 538 уз обећаи 539, а повише је примјерâ у R (L². 106). Слично је тому што се на крају императивне основе каткада губи и *-и:* poћь 11,11; чинь 13,28.14,16.58.17,229, па према томе и чинте 14,63.15,85; рецте 14,22; понесмо 27,2; и таких примјера има подоста у R (L². 75).

Облик 3. синг. врло је обичан: буди 13,1.31.15,2; стои 14,63.15,60; умножи 15,23; сачуваи 15,181; легаи 16,1; реци 17,198; покастигаи 17,252 итд. Има и пар примјерâ за 3. плур.; сигурни су ова два: отворите-се очи ѿ-ваше памети 17, 179 и негове узстне не-изкривите-се 41)82, а како су оба примјера у З², може се вјеровати да су и народни, тим више што и R има неколико примјерâ за то (L². 165). Напротив нису сигурни примјери плачите-ме небѡ и-земла 31,6, хвалите...небѡ и-земла 31,6, јер би могло бити да је у њима глагол у 2. плур. а да је и ту земла мјесто вок. синг. (исп. стр. 220); с истога разлога није баш сигуран ни примјер жалуи-ме небѡ и земла жалуите-ме приıатели мѡи и-све ствари 33,8; још је несигурнији пак примјер и-дође (дóђе) поглавицамь сповиедати... и-како

---

[1] У Акад. рјечнику има код *исповједити* из Дивковића облик *исповје*, за који ја мислим да би га требало писати *исповије*'.

они чекаху бои и-да излиезанте надворь 15,57 гдје, према *да излијезајте*, у тал. оригиналу стоји »... e *che uscisson*«, али већ је сумњив сами глагол *излијезати*, који се налази само на овоме мјесту и у Стулићеву рјечнику (без икакве потврде), а онда бисмо ту имали императив у подређеној реченици, чега у штокавском говору никако нема[1].

110. — *Имперфект.* — Имперфект је врло обичан облик и понајвише се гради као и сада, то јест глаголи врсте III, 2 на *-ати* те V-те и VI-те врсте праве га од инфинитивне основе са суфиксима -х итд., н.пр. имаше 21,17; споменоваше 13,6.17,20; гледаше 17,109; плакаше 17,122.131 итд., а само глаголи V, 3 иду као глаголи I-ве врсте. Глаголи пак врсте III, 2 на *-јети* и IV-те врсте, који дакле сви имају презентску основу на *-и*, граде га од коријена суфиксима *-јах* итд., н.пр. мишлаху 19,2, чућаше 30)13, говораху 20)7; чинаше 21) 17 итд.; али је добро напосе још забиљежити ове облике врсте III, 2: сиећаше (*сјеђаше*) 20)7.17,116; смарћаше 30)13. 15,17.66; мнаше 7,7.17,139 и мнаху 17,194.197; гораше 15, 102.17,112 и гораху 33,22; жућаше *(жуђаше)* 16,7; бћаше (од *бдјети*) 17,105; болаше 17,202; глагол *жељети* пак, који у З-у иде по врсти Ш, 1, има исту основу на -ě- и у имперф.: желиеше 17,124. Код глаголâ I-ве врсте (за II. врсту нема примјера) ствар стоји друкчије: глаголи с (меком) презентском основом на *-је-* имају, као и сада, завршетак *-јах*, н.пр. чуяше 17,103.114; чуяху 17,188 итд., али глаголи с (тврдом) презентском основом на -е имају редовно завршетак *-ијех* (< ěх): гредиеше 19)3.26)5.4,9; гредиеху 20)7; гризиеше 13,10. 17,156.159; пасиеше 17,79; пасиеху 2,1; растиеше 11,9.17,156; тециеше 11,5.15,158; тециеху 15,93.98.17,178; тресиеше 15,64. 17,69.197; довелиеху 35)34, па према през. *живем* (види стр. 233) и живиеху 34,2, а према 3. пл. *jёdū* ћиедиеше 15,67 и према 3. пл. *dādū* дадиеше 11,12.33,17; врло често је и биехь итд. (а нема *бијах*); и глагол **звати** врсте **V, 3 (другога** у З-у нема) има увијек тако: зовиеше 15,6.173.16,6.7.12. 15.18.17,28.38.54.74.103(2).108; зовиеху 17,28.232. Али уз идиеше 35)33.15,60 и идиеху 4,26.17,52 обичнији је новији облик ићаше 17,24.89.93.122.125.136.139.153(2).174.217, ићаху 17,45.81.

[1] *L. Zima, Njekoje već. sint. razlike* 275.

115.158(3).159.191(2).248; а и уз хотнеше 20)7.21)19.5,78 и хтнеше 6,8.13,3, који су облици сигурно постали као и иднехь итд., има и хотнıаше 21)17.26)6 и хтнıаше 13,3; глагол *моћи* пак има, како редовно у нашему језику, само могахь итд. (често). — Пар путâ има и имперфект од перфективних глагола: доведнеху 35)34; напитаху, обеселаху 21)20 (исп. § 118).

Завршеци су, осим 1. и 2 пл., који су сада обични, али у та два лица завршеци су *-хомо* и *-хоте:* мнахомо 15,20.18, 10; уфахомо 17,162; погарћевахоте 12,49. Има и један примјер за 2. ду.: нозефь и-веламинь тан бнехота слуге оца свога 2,1, али и облик *Веламин* за *Бениамин* и то да је узет дуални облик премда није у непосредној вези с бројем *два* или *оба,* јасно показује да је цијела та свеза узета из црквенога језика.

У Р и Ј нема примјерâ за имперфект, али их много има у R, и он се уопће врло добро слаже са З-ом и што се тиче грађења имперфекта и што се тиче његових завршетака, па редовно има и он *-ијех* гдје и З и мијеша *идијех* и *иђах, хотијех* и *хотијах,* а само има *-ијех* осим тога и код неких глагога III-ће врсте (L². 167 и д.).

111. — *Аорист.* — И аорист се врло често налази, те се гради по познатим правилима што вриједе и данас, па зато и подние 17,198; донിеше 4,18; рнехь 5,4; рнеше 5,52; процтне 17,230. Од глагола *дати* обични су нормални облици: продахь 2,4; продаше 2,4.5.6 итд., али има и продадосте 2,4. — Код глаголâ II-ге врсте често се аорист гради од коријена а не од инфинитивне основе: клече 11,4.15,9.29.32.17,106.130.134 уз клекну 17,205; клекоше 17,40; двигоше 16,9; потегоше 17,217.219; ѿбнегосте 18,8.14; мрче 31,6. — Необично често има аорист од имперфективних глагола, н.пр. нма 22)5, проси 27)8, днелн-се 31)9.32)7, спа 34)7, чини 36,33, ћнеде 17,200; исп. још у бр. 37)7.38)9(3).39)11(3).40)23(2).2,3.4,5.8.22(2).26(2).5,53.6,9(2).15, 19.21(3).34.59.60.62.63.68.81.82.85.92.93.112.113.127.128.129.155. 157.164.170.16,3.11.17,3.28.45.68.101.144.150.152.163.171.175.201 209.18,2.4.8.14.28,2.31,2(2).34,11.13.

Завршеци су у свим лицима који су и сада, дакле и у 1. и 2. пл., гдје су у старије вријеме могли бити и друкчији, дакле: познасмо, виднесмо 18,15; послушасте, ходисте 18,8 (и још 9 примјера); изпокоисте, укопасте 18,14 (и још 6 при-

мјера); лѹбисте 42,7 (и још 7 примјера) итд. Никша у Р има напротив крьстихомо се М.430, али у Ј налазимо (г. 1514): послaсмо (2), наћосмо, дасмω, оставиемω, платисмω, дасмо, ѹзбоıасмω 535, ѹчинисмω, кѹписмω, наћиосмω 536, а и у R су без изузетка завршеци *-смо* и *-сте*. У Ј налазимо и овај примјер: Я тѹи беше сведωци 532, у формули која иначе гласи „...*бише свједоци*", па је то без сумње само погрешка.

У З-у има и пар примјерâ за 3. дуала са суфиксом *-ста*: два родитела... не-плакаста. 4,2[1]; двигнѹста-се ноевићи (говор је о два нојевића) 5,67; и-биста оба (отац и син) мртва 34,19; него су и ови дуални облици сумњиви, јер су сва три у З[1], а осим тога други је без броја *два* или *оба* а с именицом у пл., а трећи је у чланку под јаким утицајем црквенога језика; један пут има чак и два облика с црквеним завршетком *-сте*: члωвечне ωчи не-видесте ни слѹшасте ѹши 31,3.[1] З[2] у таким приликама употребљава плурални облик глагола (в. § 116), а и R има само један пут дуални облик *uljezosta* (L[2]. 161).

112. — *Глаголски прилози.* — У З-у глаголски прилог садашњи може имати 4 разна завршетка: *-е*, *-ћи*, *-ће* и *-ћ*. Овај посљедњи налази се само један пут говорећь 11,9, дакле у З[2]; у Р и Ј таких крњих облика нема, а и у R су врло ријетки (L[1]. 155). Ријeдак је и стари завршетак *-е*: греде 11,7; сне[де] 21)11, снеде 5,51; сми[е]-се 5,8; дарже 6,12; говоре 4,8.5,52. 6,14.42,7; моле-се 4,13; веле 5,75; покриване 27)2; питае 31,6; рѹгае-се 33,2; ѹказѹе 5,1; сви су ти примјери у З[1] осим првога који је у З[2], па већ то показује да и код овога глаголскога облика има нека разлика међу З[1] и З[2]. Још се јасније то види код завршетака *-ћи* и *-ће*: овај се други завршетак налази само у З[1], н.пр. гредѹће 2,4.5; бијуће 2,5.6; кѹпѹюће 2,17; ѹпиюће 4,28; говореће 7,7(2), могѹће 24,6;ластеће 35,5; носеће 35,6 итд.; ја сам набројио у З[1] 27 примјера на *-ће* према 64 на *-ћи* (у које рачунам и 14 примјера из бр. 18 и 5 из бр. 20), тако да је обликâ на *-ће* готово за половицу колико је оних на *-ћи*. У З[2] напротив нема *ни једног* при-

---

[1] Правилни *облик* је у реченици остаро-ли-си не-мислиста 5,43, али то је сасвим бесмислена погрешка мјесто о стари и несмисл'ни како је у глагољском тексту, па зато Даничић и не наводи тога примјера у својој *Историји облика*.

мјера на *-ће*, премда је у њему врло велики број оваких прилога — у самом *Цвијету 2* равно их је 60, а сви су на *-ћи*, по чему нема сумње да преводилац дијела З² није хтио употребљавати облике на *-ће*. За припадност оних неких дијелова З-а овај нам облик утолико помаже што нам 2 облика на *-ће* у *Цвијету 1* (бѹдѹће 23,3[2]), уз 14 облика на *-ћи*, ипак потврђују да он није истог поријекла којега је *Цвијет 2* у којему, уз 60 примјера на *-ћи*, нема ни једнога на *-ће*; за бр. 18 напротив, који има само 13 облика на *-ћи*, то не доказује да он не би припадао к З¹, јер је број примјерâ ипак релативно мален (није као 60 у *Цвијету 2*), а још мање то доказује за бр. 20 што је и у њему само 5 примјера на *-ћи* (42.135.229.265.321). Р имају понајвише старе облике: просе, хоте М. 393, хотће 407, питае (2) и говоре (2) Pu 117, видѹке (знајући) М.418, сједеће Pu 117; у J напротив редовно су облици на *-ћи*, али има и бѹдѹће 521, чѹюће 522.524.531.532. И у R правило је да се овај прилог свршава на *-ћи*, али доста често има и *-ће*, а повећи је број примјерâ с краћим завршетком -е, али R³ има само *-ћи*, R² пак 3 пута мјесто Бернардинова *-ћи* узимље *-ће* (L². 171-172). Свакако у погледу овога прилога с осталим се дубровачким споменицима боље слаже З¹ неголи З².

Има и нешто необичних облика: викаюћи (а у през. *вичем)* 12,11.15,60.61.97.155, проклинаюћи (а у през. *проклињем*) 15,40; загарлаюћи (погрешка мјесто загарлѹюћи?) 15,170; пѹщѹюћи (а у през. *пуштавам*) 12,23; необичан је сада и овај облик од свршеног глагола: рекѹћи 31,10.32,2.5. Из црквенога су пак језика они иначе ријетки примјери гдје је у основи *-шт-* мјесто нашега *-ћ-* (в. стр. 195). Необично је и то, и зато врло ријетко бива, да се овај облик деклинира као прави партицип: с-пальмомь цтећомь (у тал. *palma fiorita*) 11,20; образь и-тиело биюћимь (у тал. *a' percotenti)* 15,183; онь рече хотећимь ѹ-слиедь неговь поћи 31,9; ѿ нихь изходећихь 43,2, па се тако деклинирају и они нашему језику туђи примјери са *-шт-* мјесто *-ћ-*. Али они глаголски прилози што су у нашему језику добили значење придјевâ мијењају се дабоме како сваки други придјев; тако *горући* у значењу »жарки«, н.пр. горѹћа риечь 15,184; ѹ-горѹћемь огнѹ 15,169; горѹћѹ врѹћинѹ 17,172 итд.; *смрдећи* у значењу »смрадан« : стварь смардећѹ 41)1 ; за-гриехе смардеће 18,5 итд.,

мрзећи у значењу „мрзак“: мрзеће и страшно виденије 35,5; *идући* и *гредући* у значењу садашњега »будући«: краль ѿ-славе идуће 17,5; живота гредућега 42,1, па често *свемогући:* свемогућему 17,252 итд. И у R врло се ријетко овај прилог деклинира (L². 171).

И глаголски прилог прошли има разних завршетака: кад се код глаголâ I-ве врсте с конзонантским коријеном гради од тога коријена, може бити једнак коријену а може и ктому добити наставак *-ше* или -ши; код свих осталих глагола гради се од инфинитивне основе уз коју пристају наставци *-в, -вше* или *-вши.* И за овај облик треба напосе узети З¹ а напосе З²: код глаголâ с конзонантским коријеном З¹ има неколико обликâ без наставка: нашадь 21)19, пошадь 4,14; узамь 2,2.6,6; поямь 2,7; а неколико их с наставком *-ши:* пошадчи (<**пошадши,* в. стр. 211) 5,42.65; лекши (<**легши)* 6,2; узамши 7,8; улееши (<**улјезши)* 31,5; рекши 33,22; изамши 36,7; један је примјер с наставком *-ше:* рекше 34,4, док у реченици искаше-бо душе погикше 34,9 *погибше* је ак.пл.ж. — оба су ова примјера дакле у бр. 34! Код глаголâ с вокалном основом највише (18) примјера је с наставком *-в:* видиевь 21)17.19.4,4; изкусивь 21)20; слишавь 23)3.26)8; бивь 24)5(2); обхитивь 27)9; уздахнувь 4,25; написавь 5,40; послушавь 5,55; уставь 5,65; учинив-се 6,7; разсардив-се 7,9; примивь 7,14; прогниевавь 31,4; оставивь 31,8; а подједнако је примјерâ с наставком *-ше* и с наставком *-ши:* ставше 27)4, видевше 27)7.4,4.42,11; вьеровавше 4,4; ступивше 31,5; скупивше 42, 2, а видевши 20)3.24)11.2,7; носивши 21)4; истегнувши 24)2; продавши 25)5; подвигнувши 18,2; умарвши 28,7; изгубивши 31,7; угодивши 35,9; и ако не рачунамо онај један примјер рекше из бр. 34, у З¹ има 5 разних завршетака, али с њима није спојена каква разлика у значењу него сви су ови примјери прави глаголски прилози без деклинације (осим примјера погикше опет у бр. 34) и без разликовања рода, броја и падежа (в. § 118). Сасвим је друкчије у З²: осим једнога примјера минувь 10,10 он и код конзонантских и код вокалних основа има само облике с наставком *-ши:* рекши 30)13.10,12. 15,146; пожекши (<**пожегши*) 15,104; пошадчи 32)7, прошадчи 37)7; дошадчи 10,10. 13, 11.15,161.17,85.125; нашадчи 10,13.17, 126.165.177; ободчи (<* *ободши)* 11,10; узамши 11,5.13,11.14,32. 15,104(2).17,107; початши (< *почанши*, в. стр. 197) 17,168, —

дакле 23 примјера с конзонантским коријеном на *-ши* а 15 примјера с вокалном основом у 33)11(2).34)7(2).36)33.39)7.40) 23(4).10,5.18.15,83.104.161, од којих напосе спомињем, због његове формације, само **ȣприєвши** 15,83. Док дакле З^{1} мијеша некако подједнако код глаголâ с конзонантским коријеном облике без наставка и с наставком *-ши,* а код глаголâ с вокалном основом облике с наставцима *-в, -вше* и *-вши,* дотле З^{2}, уз један једини изузетак *(минув),* има код једних и других глагола само облике с наставком *-ши,* — напосе нема ни један пут наставка *-вше,* као што код садашњега прилога нема ни један пут наставка *-ће;* види се дакле да је за њега било чврсто правило да на крају прилогâ пише увијек *-и* а никада *-е,* а осим тога да не употребљава обликâ без наставка. И тако и по томе видимо да *Цвијет 1* припада к З^{1} а *Цвијет 2* к З^{2}: у првоме има 1 примјер без наставка, 2 примјера на *-вше* а само 5 на *-вши*; у *Цвијету 2* 3 су примјера на *-ши* и 10 на *-вши.* У бр. 18 има само 1 примјер на *-вши* а у бр. 20 нема уопће овога прилога.

Ни то зазирање преводиоца З^{2} од ових облика без наставка и с наставком *-вше* а и *-в* не налази потврде у старијим дубровачким споменицима: у Р налазимо **дошадь** M.394(2), **пошачє** (<* *пошадше*) 473, **пришачє** 496, **ȣдавшє** Pu 105, **ȣмршє**, **чȣвшє** 117, а и у J има **направивьшє**, **платившє** 530; R пак има и по неколико обликâ без наставка и с наставком *-в,* а примјери на *(в)ше* у великој су већини према онима на *(в)ши* (L^{2}. 173 и д.). Ја зато мислим да је З^{2} за оба глаголска прилога својевољно узимао *један* завршетак између више њих што су у његово доба били у обичају у дубровачком говору, изабравши онај што је у његову ужему завичају био већ најобичнији.

113. — *Партиципи.* — Партицип активни прошли сасвим је правилан, те у синг. м. има редовно на крају *-о* за *-л* (в. стр. 195) и не сажимље *-ао* у *-о;* могу се пак забиљежити ови облици без основнога суфикса *-ну-*: **погибао** 21)18.4,14; **двигао** 5,32; **ѿбиєгло** 17,145, и овај примјер гдје партицип није у ном.: **ȣ-иєдномь полȣ** (пољу) **свємȣ цтиєлȣ** 17,170.

Партиципа пасивнога садашњега нема у нашему језику, па је зато примјер (**іарости огна**) **нєгасимога** 35,5 без икакве сумње

из црквенога језика, из којега је и облик невидимь 6,15 што га је дубровачки редактор схватио као *не видим,* па је према томе мјесто невидимь есть вь мой ћирилскога текста сасвим криво рекао не-видимь бога мога.

Партицип пасивни прошли својом формацијом мало се чим разликује од садашњега стања: облик надмене (од *надути*) 17,142 грађен је од коријена а не од инфинитивне основе (*nădūt*). Врло је необичан облик *нашаст* од *наћи*: нашасти 15,102.17,174; нашаста 15,172; нашасть 16,13, али га има један пут и R (L². 176); за њ треба узети да је постао од *na-šьd-tъ* као што је н.пр. *красти* постало од *крад-ти;* него то је баш врло необично што је то једини примјер гдје се овај партицип прави суфиксом *-tъ* од глагола с консонантским коријеном. Облици на *-штен* глаголâ на *-стити* већ су споменути (в. стр. 195) а тако и облици здежено 31)9 и раждежене 35,8 (види стр. 194); нечтена (непоштована) 37,3 нормални је облик праславенскога *čisti - čьton* што у З-у гласи *чтјети-чтим* (в. стр. 234); редовно је сачувано нормално *с* у донесени 14,2?; донесена 16,8; понесень 14,29; понесена 16,7.8.19; ѹнесено 17,3, али има већ, према глаголима на *-сити,* и принешена 16, нтп.; може се забиљежити и, иначе нормални, облик ѹпарте 17,16. — Глаголи III-ће врсте или праве овај облик на старији начин (од инфинит. основе) или на новији (према глаголима IV-те врсте); *а*) старији су облици: хотиение итд. 21)12.31)9.33)1.6,17.17,29 итд.; хтиение 15,5; похотиень 34,5; похотиены 35)1; видиень итд. 15,14.26. 33.17,80; видиение итд. 12,7.14,2.28.17,200.237.35,5; ненавидиень 41)18.15,175; провидиень 14,33; провидиение итд. 12,61.14,49; неисповидиени 35,4; оповидиено 15,26; заповидиено 17,242; заповидиение 15,50; жѹдиень итд. 17,101.105, жѹдиение итд. 12,5.15,110.113.130.17,9.36.47.98.108.118.149.186; летиение 17, 38.54.234; *b*) мијешају се старији и новији облици: желиень итд. 17,35.108.140.145.158.187.230, желиение 15,41,17,28.32.43.53. 58.60.74(2).148.186.190.199.249.250, пожелиени 17,14, пожелиени 39)11 и желение 35,5; живиена (живјења) 15,66 и живлени 25,0.28,7.42,11; ѹзтарпиень 33)10(2), ѹстрпиено 41,8 и ѹстарпление итд. 27)1.5.41)34, ѹзтарпление итд. 10,23.14,47.17,231.239, ѹстрпление 41,4, неѹстарплены 17, 134, притарпление 33)2; ѹмиены 41)18.31, разѹмиение итд. 37)6.40)23 и ѹразѹмлени 17,200; *c*) само су новији облици: ћѹћены 15,13; оћѹћены 33)2.11,

17,117; ѹћѹћеније 17,237; загармлена 17,23; не може се дакле ухватити какво правило ни по конзонанту што је пред основним ě од инфинитива а ни по дијеловима З-а. Из Р и Ј немам оваких облика, а има их доста R, који исто тако мијеша обје врсте облика̂, али и он код глагола *трпјети* (и његових сложених) одлучно воли новије (L². 176 и д.). — У Ј има облик запечатене 536 које би могло и не бити писарска погрешка као ни uhvateno у R (L². 176).

114. — *Сложени облици.* — Уколико се за *футур* не употребљава перф. презент *или будем* с инфинитивом (о чему в. § 118), редовно се за њ узимље, као и данас, *хоћу-ћу* с инфинитивом, али уз нека отступања. Прије свега, како се уопће у З-у врло често употребљавају ортотонирани облици гдје се данданас узимљу енктитички (в. § 117 и 118), тако се врло често и за футур узимље потпуно *хоћу* мјесто данас обичнога *ћу,* н.пр. хтиети хоћешь, дати хоћешь 12,2; излиести хоће 15,5 итд., али тада *хоћу* стоји обично пред инфинитивом, н.пр. хоће доћи 11,7; хоћешь ѹказати 12,2; хоће виеровати, хоће казати 12,11 итд.; надаље, премда у А² и В има подоста инфинитива̂ без *-и* (в. стр. 234), кад се код футура инфинитив налази непосредно пред енклитиком *ћу,* гдје бисмо дакле према садашњему обичају најприје очекивали крњи инфинитив, он је редовно потпун: бити ћешь 11,9.13; ѹказати-ћешь, видиети-ће 12,2; имати-ће 12,3 итд., али у В, који има релативно највише крњих инфинитива, има један пут мислитчешь [*sic*] 25,0 и чак моћешь 28,7 мјесто̂ *моћи ћеш.*

Перфект и *плусквамперфект* сасвим су нормални; необични су примјери: и-бише дошли прид-крала 15,90, гдје је уз прошли партицип аорист *бише* а не имперфект *бијеху,* али то није какав необичан плусквамперфект него слијеп превод с талијанскога гдје стоји *et furon dinanzi al Re senza tardare.* И у овим примјерима гдје имамо облик *би* види се по томе што се он пише одвојено а не као енклитика, па и по ономе што је у талијанском оригиналу, — да је и у њима преведен талијански аорист: како поклисарь ѹ-римь би дошао (fu arrivato) 15,125; када она би г-двиема женамь дошла (fu giunta) 17,245; када би пришао (fu giunto) ѹ-онон свето миесто 17,245; па је сигурно тако и када би ѹскарсение прошло

17,100, премда је ту у талијанском quando fusse la Pasqua finita.

Сасвим је нормалан и *кондиционал,* јер и за 1. синг. те за 1. и 2. пл. има само нормалне облике бихь, бисмо, бисте помоћнога глагола; али и у З-у врло је риједак кондиционал прошли, н.пр. коне-би ȣхитио био 35)5. Не знам пак како треба схватити ове неке примјере гдје смисао тражи кондиционал глагола бити, али у њима је само помоћни глагол без партиципа: боле-би [било] да -самь сада мартавь 10,3; достоіан-бихь [био] .... 10,11; да-би [био] двигнȣть 41,8; овдје нам талијанска матица не помаже: у првоме случају она има *hor fuss'io morto* а у другоме *meriterei,* а не помаже ни моје нагађање у издању да можда треба читати достоıао-бихь.[1]

Футур други, то јест презент *будем* с инфинитивом неког глагола у подређеној реченици (не рачунајући дакле амо догађај гдје иста свеза стоји у главној реченици у значењу правога футура), — која се свеза данданас врло ријетко употребљава мјесто перф. презента у подређеним реченицама, — у З-у се налази доста често с перф. или имперф. глаголом и у разним значењима: *а)* ријетко као данданас мјесто презента у реалној хипотетичкој или хипотетичко-релативној реченици: ако-нась...бȣдȣ...дарржати. .ȣзми 15,5; докле ıа не-бȣдем-те наћи...нећȣ ıа отити 17,127; блажени они кои-ме не-бȣдȣ видиети а-бȣдȣ-ме виеровати 17,212; *b)* много чешће мјесто презента у декларативним и финалним реченицама: и-тко овои рече...исȣкарсть да-га бȣде ȣслишати 13,31; заповидиение...да-се бȣде диелити 15,50: заповиедь...да-се бȣдȣ двигнȣти 15,52; ѿговорь... да бȣдемь ѿговорити 15,52; молио-ихь...да-се бȣдȣ диелити 15,89; пиенȣ (казну) ...да нитко не-бȣде...изниести 15,92; не-биеше настоина да бȣдешь слȣжити 15,124; ако-ти-е ȣгодно да ѿ-мене бȣде отити 15,145; страхь да-ио[и]-га не-бȣдȣ ȣзети 15,165 говорећи...да-се бȣде чȣвати 17,21; заповидие...да изниести не-бȣдȣ 17,25; молећи-га...да-га боде (буде) изети 17,59; ѿлȣчише да-га бȣдȣ ȣморити 17,100; моли за-нась...да-бȣдемо бити достоини 28,1; — виежи... да не-бȣдешь изгинȣти 11,8; нћаше да-га бȣде видиети 11,12; зкȣжане-се да-се не-бȣде ȣтрȣдити 12,60; ıа ниесамь дошао...да бȣдемь имати 15,52; отидоше да-га бȣдȣ пoслȣшати 15,89; хитаю...

---

[1] У најстаријих дубров. пјесника има много таких скраћених кондиционала.

градь да-бȣдȣ разсȣти 15,95; **да-ихь бȣде загарлити свете рȣке отвори** 17,76; **ставише...стражȣ да-бȣдȣ чȣвати** 17,100.

Перфект други,[1] то јест *будем* с партиципом прошлим некога глагола, у подређеној реченици може *a)* замјењивати, као и сада, перфект за догађај за који се само мисли да је могао бити: **ȣмрие ласно како да човиекь бȣде заспао** 14,29; **чинаше-се како да-ихь нигда не-бȣде видио** 17,160; **хоће стоган осȣћена бити...зашто бȣде сȣдь изнесла** 36,14. Али у З-у употреба ове свезе иде још даље, те се изузетно узимље: *b)* мјесто перфекта у иреалној хипотетичкој реченици: **да-га бȣдешь тегнȣ рȣками био-би здравь** 15,13; **не-бихь виеровао да не-бȣдемь видио** 15,14; **да-га не-бȣдемь ıа осȣдио...они-би-ме побили** 15,165; *c)* мјесто перф. презента у футурном значењу: **послие како бȣде ȣмаро антикарсть... даржите церто** 12,20; **када бȣде ѿ-живота прошао тиберио...веспезианъ бȣди цесарь** 15,159, дакле онако како се изузетно налази и футур други под *a)*[2].

У З-у има и сложени прилог прошли који се гради од прилога *будући* помоћнога глагола и од партиципа прошлога односнога глагола, и то тако да та два облика могу ићи један за другим баш тим редом или, ређе, обрнуто: **бȣдȣћи ȣчинио** 36)33, **бȣдȣћи нашао** 37)7, **бȣдȣћи пошао** 38)9; **ȣчинио бȣдȣћи** 15,22; **бȣдȣћи поставили** 15,95; **бȣдȣћи чȣли** 15,151; **бȣдȣћи дошао** 17,4; **бȣдȣћи...рекао** 17,16; **бȣдȣћи ȣзео** 17,116, а није случај да су сви ти примјери из З². јер је то очевидан превод талијанскога прилога прошлога *avendo fatto, essendo andato* итд.; некаква је пак хибридна комбинација — пола народна а пола талијанска — у примјерима **погȣбивши бȣдȣћи** 10,5 и **дошадчи бȣдȣћи** 15,161.

8. *Прилози и везе.*

115. — Неки прилози и неке везе, дакле неке ријечи без флексије, приказују ипак обликом што га имају, или што га могу имати у З-у, неке промјене и разлике према

---

[1] Маретић га зове »II. сложено прошло вријеме« (*Грам. и стил.* 614); он не разликује случај *b)* од случаја *a)*, али опет наводи један примјер из нар. пјесме који, по мени, спада под *b)*: *да ме буде за Ивана дала, сад би оно моји свати били.*

[2] Маретић (о.с. 615) има неколико примјерâ само за релативне хипотетичке реченице и један само у правој хипотетичкој реченици.

ономе што га обично имају данданас. Ја ћу их овдје навести азбучним редом: **даке** 11,6.12,24.27.30.13,31.14,22.33 итд. а нема новијега облика *дакле.* — **докле** 28,7 итд. и **докли** 31)9, гдје је *-и* према осталим прилозима на *-и.* — **долие** 5,32.17,2. 41,1.9, **низдолие** 12,27 и **низдолꙋ** 15,66.17,129 с дативним завршетком -у а можда и према прилогу *ту.* — **дома** (кући) 5,74 и **домомь** (кући) 5,39.42.58.7,6. —**досле** 15,65.39,8 мјесто млађега *дослије.* — *Ето* нема већ само **ото** 5,38.7,4 а има **ево** 15,124(2).17,113, **еꙍ** 31,5 и **ово** 2,8.12,57.13,28.17,17(2).42,8.43, 41. — **горие** 10,15.15,35.17,206.24,4.28.4.31,1.41,1.9 и **ꙋзгорꙋ** 10,17.15,104.175, **низгорꙋ** (!) 17,129 са -у према *долу, ту.* — **или** 26)1.5,7.76 итд. и, обичније, **али** 33)11(2).39)9.14,12.15.28.44 итд., гдје је мјесто везе *и-* веза *а-.* — **иꙋчера** 24,5 по свој прилици с етимолошким *-а* (< *вьчера),* премда би могло бити да је у *нашему језику -а* пристало тек касније уз окрњено *јучер, као у кадара, садара* итд. — **када** (врло често) и **каде** 39)5.13,14.15,18.16,19.31,14, гдје је уз *кад* пристало -е (исп. стр. 189). — **кꙋдне** 5,5 гдје је на крају -ě, према осталим прилозима на -ě, *куд* и *куда* регби да у З-у нема. — **нигда** 30)12.15,103 итд. и **никадаре** 22)1.7,12; овај је други облик удешен према *када,* а *нигда* је сигурно старији, јер и код њега и код *нěгда* нема иначе разлога да се сачува полуглас од**никъда.* — **нꙋ** 6,10.7,6.8 итд., нема *но.* — За *одовле-отоле-одонле* и *одзгора-одзгара-одиздала* в. стр. 185-186, а за *одколе-одкле,поколе* в. стр. 186. — За **ꙍнꙍмадна** 33,2 Маретић у Акад. рјечнику узимље да је тако само писано мјесто *ономадне;* истина је да је само на томе једном мјесту та ријеч са *-а* на крају мјесто етимолошкога *-е,* али би опет могло бити да је то постало због мијешања завршетка *-а,* -е код других прилога (*када-каде* итд.). — *Онуда* у **ꙍнꙋда** 16,6 а не *онудије;* напротив **ꙍвꙋдие** 31,99, којег примјера у Акад. рјечнику нема. — **освиень** 15,16.34 мјесто млађега *осим.* — *Понођа* у примјерима **ꙋ-понођа** 7,12; **биеше ниегдие поонођа минꙋло** 13,22 врло је чудан облик, али и Вук у рјечнику има *пòнōђā* као прилог с примјером *од понођа наоблачило се,* с чега Ивековић у Брозову рјечнику мисли да је то ген. пл. од *пођође,* за који облик он наводи из нар. пјесме примјер *то је било ноћи на понође,* позивљући се и на Даничића који је мислио да је Вуково *понођа* погрешка мјесто *понође;* његова два примјера из З-а сасвим јасно доказују и да *понођа*

није никаква погрешка и да није какав ген. пл., па је стога баш сасвим загонетно оно *дуго -а̄* на крају, јер је слабо вјероватно да је то оно исто -а̄ што га имамо у *ка̀да̂* итд., а још је мање могуће да је тај облик у директној вези с неком именицом **поноћје* (не *поноћe!*) која би одговарала црквеном *полуноштьје*. — прие (обично) и приеће 30)13.41) 76.7,2.12,62.17,66, за које обје форме може се испоредити што о њима у најновије вријеме каже Vaillant (o. c. 216—217). — Уз противь 36,3 и супротивь 38,2 има и противу 36,2 и супротива 38,2(2) с друкчијим падежним завршецима. — сада 12,50 13,32.14,8.19 итд. и саде 12,49.13,17.31,7.33,4.12 од *сад* с прирастом -е (исп. стр. 189). — свасма 28,8 са још сачуваним *св-* према садашњем *сасма*. — Уз обично *тја* (писано тиа, в. стр. 143) има један пут и та 33,15, које није погрешка, јер се налази и у М. Држићу. — тварћма 30)13 постало је од твардо (тврдо) у значењу »врло, јако« према веһма 28)3.17,200.226, које је опет као некакав компаратив према веома 6,4.8. — каздие (свугдје) 32,6 црквено је вьсьде које је прекројено према фонетици нашега језика (као што је и *ва̏зда*) и са завршетком *-дě* као *гдје* према праслав. *kъde* — виеку 31,9.16 »увијек« ваљада је одвојена прва половица од црквенога вѣкоувѣчьнъ, а за виекомань в. стр. 214.

Прилози и везе могу се и ширити, тако нарочито показни прилози оним истим *-ј* што тако често пристаје уз показне замјенице (в. стр. 226): такои (често), тадаи (често) уз тада 17,81, туи (често) а нема ту (ту-ие 14,25, управо је *ту[ј] је),* толикои (често); онакои 15,172, онадаи 17,22.68.135; поред тако обичних облика какви су *такој, тадај, туј, толикој* пада у очи да у З-у нема ни један пут *овакој* ни **садај*-**садеј* — рекби дакле да се код *прилога̂* што пока̀зују на прво лице то *-ј* није често додавало, док се код *замјеница* исте врсте јест, па нам то потврђује и R који такођер нема *овакој,* али зато има један пут *дослај* (L². 125). Осим тога могу пристајати и разне честице: *а) бо:* иеребо 10,15; *б) ка:* данаска 5,38.72.10,3.13,14.15,30.146.16,11.17,119.163.239.240.27,2 43,3(2); ютроска 17,163; вечераска 13,14.25.17,186; *с) но:* гдиено 27)8, каконо 20)2.4.21)20.24)2.31)6.35)37.2,20.5,31 итд., *d) ра:* кадара 20)3; *е) ре-р:* за *нитко-ништо* итд. в. стр. 225; годиере 5,78.33,21 и годиерь 41)81.85.13,6.14,42.17,102.20,39.118.185 итд.; никадаре 22)1.7,12 и нигдарь 22)6.35,2; никаморь 19)4; такођерь

14,27.16,9.15.19 итд.; тєрє 22)3 и тєрь 15,20 итд.; *f) ти-т*: алити 31)1.3.17,67.126.173.197; нѹ̂ть 33)11; *g) то*: какото 15,74.17,13. 18.172.196.197.232.280 итд.; *h) ве*: како-вє 15,157; дакє-вє 17, 180; ово-вє (ӧво-ве) 17,196; али ово *ве* може пристати и уз друге ријечи: добро-вє 40)23; биєшє-вє 15,61.17,13; бѹдѹћи-вє 17,226.41,2.

9. *Нешто из синтаксе.*

116. — *Род.* — *Слуга* у синг. је м. рода: кои слѹга 15,131; слѹго мои виерни, слѹзи своѹ 17,31 итд.; тако је и доброга патриаркє 17,52; с-иеднием ремєтомь 30)13, али у пл. уз двиє слѹгє (мушке) 15,116.132, двиє воиводє 4,27 има и неналвидни поглавицє 15,108; они поглавицє охоли 17,100. — *Глад* је м. и ж.: седамь лиета глада 2,13; гладь толико тамна 5,64. — *Нарав* је по правилу ж.: ѿ-нарави 33)2, по-нарави 39)8 итд., али један пут има по-наравѹ 33)2; *мјед* је м.: ѿ-миеда 17,175. — Примјери су необичне конгруенције: братишє сє женє... говорећи анђелє смо видиели 17,164; диетчица и-многє женє биєхѹ побиеглѧ 15,153; биєхѹ... обѹимлєни женє и-диетчица 17,77; цїо-ти-сѹ сада вриедни пωлачє али двωрωви 33,3; отаць ни-мати ние-мє родно 14,13; ѿ-диела (*дјела̄*) коиє онь биєшє ѹчинио 41)102, миракѹла коиє ѹчинио биєшє 15,10. Уз бројеве што се не мијењају атрибут или предикат је у пл. м. или ж.: пошао-би пасанє сто миља 33)3, седамь спознаниа драгє-ми-сѹ 33)10, зби свє шесть синова 4,24; биєхѹ већє двадести година минѹли 13,10; дѹра добрє седамь година 15,64; добрє сто лаката биєшє широкь 15,104; тако има и у Ј: И ћѹ послати овє 8 али десет дана 538, ωстало ће бити овє 6 дана свє готово 539, а вриједно је забиљежити овај примјер из Е: намиенивьши овѹ петь очєнаша 21,8.

Број. — У вези с том конгруенцијом бројева стоји и овај примјер: иєсѹ десеть година 16,16. Уз неке именице са збирним значењем необично је што глагол стоји у пл.: много лѹдцтво...чинахѹ 15,14; онаи армата ѹхитишє 15,48; а необично је и ово: сваки ѿ-нихь клекошє 17,40; тко даю 36,10. Према црквеноме је пак језику пл. ж. (без именице) у ово (*ӧво*) кои толикаи примихь...за-вась 12,8.

Дуала, осим ном.-ак. м. (и ж.) уз *два* или *оба*, може се рећи да у З-у нема, а ријетки примјери гдје га ипак има понајвише су сумњиви (в. стр. 215, 221, 223, 229), а најбољи је

доказ тому што ондје гдје бисмо најприје очекивали да се дуал осјећа као нешто друго неголи је плурал, то јест гдје је у реченици субјект у дуалу, глагол је ипак редовно у пл.: **оба-се сумне** 24)9; **стаху обадва болиежлива** 13,10; **таи-га два несу покопали** 15,116; **кои обадва несмо-га снимили** 15,133; **диелили-се биеху два ученика** 17,158; **оваи оба два почеше** 17,186; **имаху...онаи два** 17,187; **онаи два ученика...се диелише** 17,190; **слиезоше два** 17,193; **оба-се у-иму паду** 33,14; **два диявола прићоше** 33,22. Интересантан је примјер: **дођоше два родитела нее и-неплакаста и-рекоше** 4,20, гдје је дубровачки редактор само на једном од три мјеста оставио дуал своје матице. Осим 2 примјера, тако је и у R (L. 161).

С бројевима 3 и 4 слаже се искључиво плурал: **три народе...богь не-луби** 36)11; **осло-би двигао...три граде** 5,32; **три коиници** 10,19; **учине молитву три оченаше** 13,30; **три диели** 15,37; **има г̄ траке** 37,8; **г̄ крали** 39,5; **оваи три вициа** 36)7, та је именица наиме ср. (исп. **вицио** 30]1); — **четири кони** 35)34; **четири анћеле хоће послати** 12,45; **они четири господари** 15,94. Један је таки примјер и у J: **три комади** 535, а тога се правила без изузетка држи и R (L.[2] 192).

У погледу *падежâ* најглавније је ово: замјенице и придјеви, кад нијесу у непосредној свези с именицом а тичу се живих бића, имају и у пл., као у синг., генитив мјесто ак.: **свиехь да-нась скупи** 10,23; **уздаржи нихь...свиехь веселиехь** 11,9; **за-свиехь нась** 11,20; **учинит-вась хоћу... блажениехь** 12,17; **судити добриехь** 12,40; **молить исукарста и-неговиехь светниехь** 14,12 итд.; тако је по правилу и у R (L.[2] 187). Врло ријетко се нађе на тај начин ген. за неживу ствар: **и-свега ставише-га** (торањ) 15, 105; **кониехь** (косе) **много чуваше** 27)7, чак и с именицом: **неговиехь миракула веле свиехь сповидине** 15,136, као што се с друге стране за жива бића, истина врло ријетко, налази ак.: **кои лубе веће зле него добре** 21)14. Друга је особина што се врло често појавља да се уз предлоге мијеша падеж стања с падежом кретања; али то понајвише бива тако да мјесто лок. или инстр. стоји ак., н.пр. **удржи-се недань анћео у-прилику човиечю** 30)13, **траке...у-свои животь не-пасе** 31)4, **надговораи-се...у-младости зашо у-старость нећеш-се моћи** 33,7, исп. још 33)10.37) 7.39)12.10,23,12,7.27.43.13,22.31.14,2.6.23.27.15,123.143.17,56 итд.; много ређе бива да је падеж кретања замијењен падежом стања: **поставе-га на-свомь миесту** 21)4, **поставихь придь ономь**

полачомь 21)19; ѹзиішастіа на-небесиехь 16,3; да-се ѹкинешь ѹ-немь 20,313, којим се примјерима може прибројити и варзимо потлехь (мјесто *na tle)* 15,65. Тако се мијешају ти падежи, и у истим границама, и у R (L.[2] 187—188).

Осим те двије особине, које се обје често појављују, има још поје...них мање обичних или управо необичних примјера за употребу падежа: *a)* за *ном.:* ево синь твои 17,113; *b)* за *ген.:* акирь тога *(ш̄о)* слишаше 5,51; тако-ти-е зло гледати зла ѹма ѹ-добрѹ тиелѹ 5,23; гледаи кѡнца 31,1; кога часа сви чекамо 42,3; *c)* за *даш̄.:* боле-не стати како ниемѹ 41)79; боле-ти-е бити биеснѹ 5,12; творца небѹ н-земли 6,2; чѹо несть братѹ својмѹ име 2,20; зидитель несамь полачамь 4,9; несамь привео мешра царквамь 4,10; пролити карвь човиекѹ 22)3; свиедокь мнозиемь бихь 15,12; *d)* за *акуз.:* до-данашни дань 16,4; *e)* за *инсш̄р.:* исѹкарста имахь диететцемь ѹ-рѹкахь мониехь 17,12; благословлени оцемь 42,10.

117. — *Замјенице.* — Кад је субјект у 1-ом или 2-ом лицу, на њ се обично показује опет истом замјеницом: несатворѹ тоган господинѹ момѹ 2,7(2); не-сарчи-се на-бога твога 21)20, принеси парсте твоие 4,4 итд., а само се ријетко тада узимље рефлексивна замјеница: понеси овѹ цијенѹ собомь 4,8; понесмо собомь 27,2; видие (2. синг.) -ли своие боге 4,13 итд. Напротив за 3. лице редовно се употребљавају рефлексивне замјенице *себе* и *свој,* и ту је опет ријеедак изузетак да се мјесто *свој* нађе *његов, њe* или *њих:* жѹдиели... видећи нихь (своје) чиниение 12,20; пѹшѹћи нихь (своје) жене влашите 12, 23; вазда плакаше негов (свој) велики гриехь 10,12; слатко ѹчинии негово (своје) питание 11,7 итд.; веома се ријетко пак напротив налази *свој* мјесто *његов:* ѹ-кѹћѹ свою (његову) постави-га 17,209. — Од данашњега се обичаја З разликује и тиме што врло често употребљава ортотониране облике мјесто енклитичких, н. пр. и-рекоше немѹ 24)10, и-нарече име немѹ 24)11(2); тада нои рече 26)8; желие сарце моие нихь да видѹ 2,1; ѹбимо нега 2,3; продаше мене 2,5; іави-се нимь исѹсь 4,7 итд. И те се двије особине често јављају и код R (L[2]. 192 и 189).

Придјеви. — Ријетки су неодређени облици који данданас нису обични: мао (мален) 35)28.2,13(2).17,39.30,7; маѡ 34,6; мали *(paucі)* 2,13; тенпао саламѹнь 15,20, то јест *Саламуњ* мјесто *Саламунов,* али будући да је тај примјер у A[2],

ја бих рекао да ће то прије бити проста погрешка мјесто саламѹновь. Облик *велик* још се сада говори у Дубровнику, није дакле чудо да у З-у има иеднога велика неприıатела 33)8, а сигурно и у 36)16 треба читати велик-не гриехь а не велики-е како је у издању. Специјално се пак налазе необични неодређени облици од *божји* и *свет:* имена бжиıа (ген. синг.) 36,3; сина божнıа (ак. синг.) 40,0; божиıа гниева 45,0; светѹ пристолю 7,10; дѹха света 20,22; ѿ-овога света (свеца); светь ѿ-светнехь 12,41; по свој прилици то је реминисценција црквенога језика гдје се у тим истим приликама држе неодређени облици, па се зато налазе и у R (L². 189). Иначе су примјери ријетки гдје неодређени облик није на мјесту: сѹпроћь неговѹ кривѹ говореню 12,12; ѹ-томѹи лиепѹ миестѹ сциененѹ и-вишнемѹ 14,26; ѹ-мои гребь новь 17,79; ѿ-твога реченıа истинна 17,231.

Чешће бива да одређени облик стоји гдје би, по смислу, требао да буде неодређени; то се лако разумије у примјерима као што су ови: цнећ иеднога страшнога и-варла дракѹна 11,5; иедномѹ човиекѹ нее (ње) девотомѹ 16,12; ѿ-иеднога великога писма 16,20; ниеднога доброга пророка не-остави 17,63 итд., — у тим примјерима наиме број *један (ниједан)* повукао је за собом придјев, те је овај прихватио исти завршетак што га има и први. Али има и других примјера гдје се одређени облик не може на тај начин тумачити: а-дракѹнь како кротки ıаганаць пригнѹ главѹ 11,11; биеше... гладь неизречени 15,81; имаюћи... вина придоброга 15,109; кои несть толико ıаки 15,11; оки краль ...ѹ-бою-не господинь ıаки и снажань 17,5; толикои ıаки и чѹдань гласъ 17,23; барже неголи стриеле из-ıакога лѹка 17,40; младич-самь био младь и-зелень и-ıаки 28,5; излиезе како крагѹıаць лиепи 17,41; кои-си племенити 40,0; блажени параше-се (чињаше-се) 17,82; блажени бѹди 17,51.54; блажени (буди) плодь 28,1. Највише је примјерâ дакле за придјеве *јак* и *блажен,* па ни то неће бити случај, тим више што се за облик *блажени* мјесто *блажен* у жељној реченици налази и иначе примјерâ L². 189).

На сасвим се необичан начин често изражава *компаратив,* и ја се не сјећам да сам то исто нашао још у којему нашему старијему споменику; пред нормалним компаративом наиме стоји *веће:* веће немилостивие 28)4; веће почтенна 34)7; веће мана ѹста 37)3; веће драше (драже) 27,2; веће богати 33,

21, има чак и колико неси веће веӥи 35)13 и колико-не веће већа 36)14; в. још у бројевима 40)8.41)2.27,41.82.12,4.6.23.37. 46.54.14,2.11.15,44.86.87.16,19.17,6.47.54.71(2).147.159.183.184; једном је веће за придјевом: отворение веће 14,35, а једном пред првим степеном придјева: веће богать 27,1. Како се види из наведених примјера, ова се формација компаратива може наћи у свим дијеловима З-а; према њој је пак један пут и суперлатив изражен са највеће и компаративом: наивеће рѹжнии човѣкь 35)37.

Бројеви. — Према приморском (и талијанскоме) обичају и у З-у број се *један* често узимље у значењу неодређенога члана: ѹчини иедно гниездо 31)1; низ-иедиѹ великѹ горѹ 32)7, роди-се иедань царвь 31)3 итд. — Код облика̂ броја *оба* наведено је пар примјера̂ гдје се они односе на жива бића разнога спола (в. стр. 230), а за збирне бројеве наводим још ове мање обичне примјере: обои (човјек и његови мили)... бѹдѹ пристѹпати 42,4; троиемь закономь (инстр. синг.) 21)1.27)1; чинахѹ троıа почтениıа и-три непочтениıа 35)32. У Ј пак има овај такођер необични примјер: wсталамь...·/· перперь за мисе двwие... иедне за мwю дѹшѹ а дрѹге за Катаринииѹ дѹшѹ 532. — Већ је споменуто да се с бројевима 3 и 4 слаже само плурал (в. стр. 254).

118. — *Глаголи.* — У погледу *перфективности* и *имперфективности* нема разлика̂ међу старијим и садашњим језиком, па зато нема сумње да је само језична погрешка у примјеру: поче двигнѹти 41,1 (мјесто *дизати*), а може бити да је исто тако и с примјером почеше-га везати 33,24, јер је у Дубровнику облик *везати* перфективан а имперфективан је *вежйват*, него по Вуку и први је имперфективан. И глагол *умножити* по садашњему обичају перфективан је, али у З-у је имперфективан: моıа (страна) ѹмножи-се (тал. *si multiplica)* за-мене а твоıа поманкава за тебе 33)11; не настоите на-наше схранение неголи иоще ѹмножите-се (тал. *moltiplicate)* ѹ-грехѹ вашемѹ 15,70; растите и-ѹмножите-се и-напѹнаите 41)101; имперфект. значење има и *уздржати*: почеше-га ѹздаржати 17,186; не-ѹздаржаше-се (3. синг. имперф.) 17,208.

За *инфинитив* обична је и позната ствар да се он у приморским споменицима и дијалектима много боље држи

неголи у средишњим и источним, али у З-у има и оваквих примјера гдје он стоји мјесто декларативне реченице, н. пр. **заповиеда поћи** 21)2, **рече кћерь звати** 26)7.

Врло је добро познато и то да је једна од најкарактеристичнијих особина чакавскога говора што *перфект. презент* може имати у главној реченици футурно значење. Тога има и у З-у: **повим-** 21)19, **повием-** 21)20, **измиерит-се** 22)1; **створу, не-сатвору** (2), **убию, будешь** 2,7; **ѿсиеку, улиезешь** 2,9; **приде** 18,2; види друге примјере у бр. 2,10.13.4,5.6.7.17.5,38.18,3.4 (10).5(3).6(3).7(2).9.24,3.4(?).28,6.8(2).31,7(3).35,7(2); набројио сам сва мјеста гдје се налази перфект. презент у футурном значењу, јер се по томе види да су сви примјери само из З[1], из В и из С. У вези је с тиме што се футур неког глагола може изразити, свеђ говорећи о главним реченицама, и перфект. презентом *будем* и инфинитивом односнога глагола: **имати... буде** 22)4, **будешь... прибивати** 24)8, **буде-имь заповидиети** 18,1; **буду-га поставити** 18,2; други су примјери у бр. 18,3.14.31,7.42,4.8.43,8, па ето и ти су сви из З[1]. У А[2] нема ни једнога примјера за оваки перфект. презент; могло би се само помислити да је таки примјер у овој реченици: **племенито сарце достои-се споменути хоће-се ѿ-доброта,... а забуде ожалощение** 35)31, али ту је настала нека збрка: дубровачки редактор (или преписивач) уметнуо је оно **хоће-се**, чему у талијанском оригиналу ништа не одговара, те тако направио футурни облик **споменути хоће-се**, док **споменути** зависи од **достои-се**, па тако су ту управо само два главна глагола **достои-се споменути** и **забуде**, тако да овај други нема футурно значење него ту је перфект. презент у гноми, што је ствар сасвим обична и у З-у и уопће у нашему језику. Прије изгледају као примјери за те обје конструкције ова два: **можебити затои останемь излиечень** 15,127 и **може бити пиетать узимат-буде** 15,88, али ни то неће бити тако: обје реченице зависе о *може бити*, па је сва прилика да је у објема напросто испуштена веза *да*, што и данданас може да буде,[1] а што је редовно проведено кад од два глагола *мо̏же̄ би̏ти* буде *један* прилог *мо̏жеби̏ти* или *мо̏жебит;* исп. и примјер **богь зна** (да) **ние** 26)6. Напротив не могу се друкчије тумачити два примјера у писму што је г. 1550 писано из Босне: **а ви нами**

[1] Маретић, *Грам. и стил.* 469.

заповиете, що смо ιаци, бȣдемо готово (разумије се: учинити); **и што** (sic) **то ȣчинишь, то никомȣ неȣчинишь него мени** J 539, јер и у овоме другоме случају **ȣчинишь** не показује на радњу која се понавља у садашњости него на радњу која ће се свршити у будућности. Док нам дакле A^2 даје јако свједочанство да у дубровачком говору није било у главној реченици ни перфект. презента ни свезе *будем* с инфинитивом у футурном значењу, мислим да се може разумјети зашто се и једно и друго често налази у R (L^2. 194—195).

Ова оба начина изражавања футура такођер су добар свједок за припадност неких чланака к $З^1$ или $З^2$: у *Цвијету 1* има 11 примјера за футур, од којих 3 су исказана перфект. презентом а 2 везом *будем* с инфинитивом (и једни и други горе су наведени), а 6 их је на обични (штокавски) начин у 20)4.21)13.18.23)3.25)3.25)4(2) — подједнако су дакле поразднијељене чакавске и обичне формације; у *Цвијету 2* има 34 примјера за футур а ни један од њих није чакавски; из горњега пописа види се пак да у бр. 18 има више примјерâ и перфект. презента (који иначе у $З^1$ може бити из црквенога језика) и свезе *будем* с инфинитивом; за бр. 20 и ова нас језична особина оставља на цједилу — у њему нема примјера за футур.

Само је један сигуран примјер да се перфект. презент узимље у значењу аориста: **када анћези доћоше... тадаи се ѿкрне** 17,76; има доиста много примјерâ гдје се 3. синг. през. и аорр. (нарочито код глаголâ IV. и V. врсте) једнако *пишу* (н.пр. *учини, погледа),* али, како је у З-у аорист у свим лицима врло обична ствар, нема сумње да се и сви ти примјери морају рачунати у аористе.

Као што мјесто замјеничних енклитика (в. стр. 255), тако и мјесто глаголских енклитика презента *јесам* и *хоћу* често се налазе пуни облици, н.пр. **писано несть** 20)7, **када несамь заклао** 21)20, **кои лȣбе тащȣ славȣ несȣ слȣге...** 30)6; ...**хоће-се тобомь платити** 21)13; **истина нега хоће лȣбити** 25)4, **и-такои малократь хоћешь грешити** 41)27 итд.

Већ је споменут један сумњив примјер гдје је *императив* тобоже у подређеној реченици (в. стр. 241); формално је напротив сигуран овај други: **несȣ заȣпили... да када бȣде ѿживота прошао тиберио цесарь... послие негове смарти веспезиань бȣди цесарь** 15,159; ту имамо доиста склоп *јесу*

заупили да буди, али то је било само стога што је преводилац почео с декларативним *да,* па су ријечи за тим *да* одвратиле његову пажњу од тога *да,* те он прешао на директни говор, као да је почео *јесу заупили: »Када буде од живота прошао Тиберијо, Веспезијан буди цесар«.*

Сложени имперфект и аорист (перфект имперфективних и перфективних глагола) доста се често употребљава, али свакако много ређе неголи прости облици, и није видјети да се прави која разлика међу сложеним и простим облицима, н.пр. у бр. 25)5 **опада-го ланкь... кере-не хȣлио осле** уз просте облике **биеше, могахȣ, питахȣ**; а у бр. 19)4 **мнаше да-то цесарь знан-да-не тогаи циећь рекао** уз 18 разних облика простог аориста; исп. још: **и-рекоше немȣ... богь-не рекао разорити градь таи** 24)10, **мислиш-ли ти да-самь ꙗ дошао овдие** 25)5, **велико-не врнеме да-си ти ȣчио говорити зло а-ꙗ-самь наȣчио не-ѿговарати** 33)11, **ꙗ-га-самь видио ове днн** 33)11 итд.

Пар примјерâ имперфекта од перфективних глагола употребљава и З, као и R и други старији наши споменици (L². 192—193), за радњу која се је у прошлости понављала: **парво него биеше** (оно дијете) **пороћено отаць и-мати негова биехȣ слȣге божие лачнога напитахȣ жалостнога обеселахȣ и-свако добро чинахȣ** 21)20, (свакога поглавицу побједника Римљани) **ставлахȣ свархȣ неднеехь кола... и-такои-га доведнехȣ до-плаце** 35)34.

Глаголски прилози употребљавају се понајвише као данданас, то јест замјењују подређену времену реченицу којом се изражава радња што је субјект главне реченице врши у исто доба с радњом главне реченице, односно коју је извршио прије ње. Од данашњега обичаја З отступа тиме што изузетно прилог може замјењивати и коју другу реченицу, н.пр. **не-изкȣсивь** (ако не би искусио) **не-би знао що-не богь** 21)16, а прилог и главна реченица могу не имати исти субјект, п.нр. **када бивь почтень, а-лȣди-га приварн** 24)5, **гредȣће** (Јосипова браћа) **пȣтемь изидоше таргоищи** 2,4. Много чешће пак бива да се прилог не односи на субјект, дакле на номинатив, него обично на директни а много ређе на индиректни објект, дакле на акузатив или на који други падеж: **заста мȣжа плачȣће** 4,24; **колико-не зло гледати добра мȣжа мартва прнеко кона висеће** 5,23; **видне... орла... снедеће и-кимаюће главомь** 6,8; **видне човнека... снедеће** 7,18; **видио-самь исȣкарста на-карстȣ**

висеħи 15,107; видеħи-те (господина) ѹмирающи 17,132; отаць виħаше мрѹħи сина (сина гдје умире) 17,177; видиехь идѹħи онѹ смарть (смрт гдје иде) 14,4; видие женѹ на-землѹ клекнѹвши 15, 138; видие еднѹ свиетлость слазеħи с-неба 16,16; сви жѹдиели... видеħи нихь чинение идѹħи зло 12,20; ако-ли видишь дриева карцающи 20,229 итд. — кою(кост)-мѹ изе из-парси спеħи (њему кад спаваше) 41)101; цесара несть застао с-многого варѹна стоеħи (који су стали) около нега 15,118; особито је необичан примјер онме несрећниче вѹдѹħи дѹшѹ и-тиело изгѹбио 13,20, јер се ту прилог односи на вокатив.

У погледу прилогâ необично је још и ово, да се уз глаголе *престајати* и *чути* глаголски објект изражава каткад прилогом: не е пристать зовѹħи правдѹ 12,55; не-пристаяше пла чѹħи 17,107; краль приамо чѹвши говореħи едного философа 33)11, колико она чѹяше говореħи (да се говори) 34)7; чѹюħи-га приповиедающи 15,12.

119. — *Предлози* се правилно употребљавају, али се у З², према приморскоме и талијанском обичају, врло често узимље предлог *од* гдје му није мјесто, н.пр. слѹге ô-клопчара 30)6, езикь ô-дрѹзиехь 30)7, плодь ô хвалени 30)8, говорение ô-риечи 30)12, пѹни ô-риечи 30)12, криепость ô-ѹшию 33)11, ѹспомени-се ô-хваленна 35)27 итд. Тако се налази *од* доста често и уз компаративни и партитивни генитив, гдје га у старије доба није још требало, н.пр. веħи дио w-лѹди 30)12, мани ô-дрѹзиехь 35)2, мани ô-оногаи 35)13, ô-свиехь злоħа ниедно ние веħе 33)28, мнози ô-ониехь 37)7 итд., а тако је и у R (L². 188). Према талијанскоме је надаље што се *од* (с ген.) узимље мјесто *о* с лок. да се назначи о чему се ради, н.пр. ô-махнитости писано несть 20)7; исп. и у бр. 21)1.15.22)1.23)3.24)1 итд. — Напротив само је један примјер гдје је, опет према истоме обичају, уз инструментал узет предлог *с* када је говор баш о средству: с-риечми оздравлаше 15,12. — Уз предлог *по* нема никада датива већ само локал, н.пр. по-светомь писмѹ 12,40, са сигурним лок., јер замјенице и придјеви немају никада у дат. синг. м. и ж. суфикс *-м* (в. стр. 225); а што је одмах послије тога по-светомѹ ваньħелю, то опет није дат. него лок. са суфиксом *-му* (в. стр. 225); сасвим јасно се пак види да уз *по* стоји лок. када је односна именица у плур.: по - ливадахь 10,10; по-градовиехь 13,11; по-ѹстиехь 14,16; по-тлехь 15,65.

105(3).17,23 итд. — противь 36,3.5.10, сѹпротивь 38,2, противѹ 36,2.4.6.8.12.14 и сѹпротива 38,2(2) слажу се увијек с дативом а само један пут с ген.: противь ове заповиеди 36,13, као што је редовно сада; старији датив је увијек и уз сѹпроћь (често), док Вук и уза њ има само генитив, али конзервативнији Даничић слаже *супрот* с дативом (в. у Броз-Ивековићеву рјечнику). — Сасвим је погрешна употреба предлога *за* у примјеру: и-мнози-се потопише за-не-могѹћи-се ѹздаржати ѿ-слабости 37)7. Напротив потсјећају на понављање у народним пјесмама ови примјери: по-полѹ (пољу) по-маћедонии 20)7, ка-градѹ ка-дрѹгомѹ 4,24; на-поле (поље) на-одорско 5,41(2), на-полѹ на одорскомь 5,41.42. Изузетно пак у З^2 у финалним реченицама пред њиховим *да* има још предлог *цјећ* или сложено *зацјећ*: циећь да... 31)9.36)10.41)2, зациећь да... 30)4.

За *везе* мало се што има да напомене: у З^1 ваљада је из црквенога језика што се глаголски прилог сасвим излишно везом привеже уз главни глагол: када бивь почтень а-лѹди-га рпивари 24)5, већа-не мѹдрость бнежати... него криепко ставше тере ѹмриети 27)4, ѹзамь брашно и-поће 2,2; и-ѹставь... и-ѹзе 5,65; лекши... и-видие 6,2; говореће и-придоше 7,7. — Састављено *нека да*, мјесто простога *нека* или *да*, има и З у примјеру нека да знашь свака мѹка и-смарть мени-ће бити мирь 17,96.

Реченице су нормално склопљене, тако да су необичне само каткада намјерне и погодбене; намјера се наиме редовно изражава на обични начин, али у З налази се каткада и предлог *за* с инфинитивом, н.пр. за-изети-нась ѿ-жестоциехь болести хтие ѹмриети 10,25; за-ѹздаржати веће правие... чинимь 12,4; мии злато и-сребро имамо за-ѹчинить задоволно 13,21; в. даље примјере код А^2 у бр. 15,6.11.37.40.55.155.176.16,12.17,7.27 итд., а два су примјера и у В у бр. 24,8 и 28,8. Та је свеза сигурно дошла у приморске дијалекте из талијанскога, има је и R (L^2. 196), а и данданас је врло обична. — За иреалне хипотетичке реченице већ је споменуто (в. стр. 250) да каткада у предњој реченици мјесто перфекта стоји перфект други; необично је пак што у овоме примјеру мјесто имперфект. презента има перфективни: да-бѹдѹ добри не-бисмо-ихь продавали 25)5, а није према садашњему обичају ни ово: ако-бисте ки добри били бози ви-бисте дали себе саблѹли да ви-сте зли бози 6,5 — оба су примјери из З^1.

Ред ријечи знатније отступа од данашњега само код

енклитика када их се више од једне наслања на акцентовану ријеч. Ја сам (L^2.190—191) покушао да протумачим зашто од двије замјеничне енклитике од најстаријега времена прва иде дативна а онда акузативна (н.пр. *дај ми га*); затим, кад је једна енклитика замјенична а друга глаголска (*сам* итд. *ћу* итд.), зашто је у старије вријеме прва пред другом, који се је ред с временом промијенио на садашњи (н.пр. старије *дала га си* а новије *дала си га*), и зашто се је старији ред сачувао само кад је глаголска енклитика 3. синг. *је* (увијек само н.пр. *он га је*). Него тамо нисам свратио пажњу на то, да је од увијек тај старији ред и кад је глаголска енклитика помоћни глагол код кондиционала, јер и ти су облици старе енклитике; стога и у З-у имамо редовно, н.пр. **како-би-га** 19)2. 26)5.27)7, **да-би-га** 27)2, **не-би-га** 34)2, **свезали-би-ихъ** 35)35, **могли-бисте-се** 12,59 итд., а није прави изузетак примјер **ако-си-би не-било кое зло** 36,14, јер се ту *си* не осјећа као замјеница него је као нека честица што пристаје уз *ако* (исп. *ако ли би*). У осталим догађајима З се редовно држи старога реда: **када-нои-си** 20)6, **гдие-га-сꙋ** 21)4, **драге-ми-сꙋ** 33)10, **е-га-самь** 33)11, **три ствари-ми-сꙋ** 40)14, **да-мꙋ-сꙋ** 41)53 итд., — **ꙋмножити-мꙋ-се-ће** 37)4, **казати-вам-ћꙋ** 12,4; **обратит-се-ће** 12,11; **рието-вам-ћꙋ** 14,1 итд. Има, истина, и нешто изузетака с новијим редом, и то — ваљада није случај — само кад је *се* замјенична енклитика: **неда-си-се** 11,7; **ови-ће-се** 12,10; **вратити-ли-ћеш-се** 14,54; **како-си-се** 15,106.17,91; **що-сте-се** 17,117; **да-си-се** 20,208.212.355.357; **ересмѡ-се** 33,14. Старији ред имају каткада и Ј: **него ми сте, да ми сꙋ** 534, **био ми си** 535, **да си смо** 542, а редовно га се држи, уз ријетке изузетке, и R.

За негацију *не* има неколико примјерâ гдје она, кад је глагол у којему сложеном облику, не пристаје уз помоћни глагол него уз партиципи или инфинитив: **како-би летиети не-могао** 21)4, **да би-га по-слиедꙋ не-пашли** 27)2, **не-моћи бꙋде** 42,3 (а **не-бꙋде моћи** 42,4); и та су 3 примјера у $З^1$, али их има и у Ј: **ако ли би нехотио** 524, **ако би... немогла** 529, **да бихь се неѡглꙋшиѡ** 534, **тко би се нескладаѡ** 542.

Предлог *ради,* који се иначе ријетко налази, пише се послије односне ријечи: **бога ради** 19,4, **стида ради** 37,4 итд.; редовно се мјесто њега налази *цјећ,* што се понајвише пише пред односном ријечи, н.пр.: **циећь велике виере** 23)3 итд. (често), али се каткада пише и послије ријечи: **тоган циећь**

19)3, нєга циєћь 21)20; чꙋвиєка циєћь, исꙋкарста циєћь 4,20 итд. Кад су ова два предлога за односном ријечи могу међу њом и предлогом бити и једна или двије енклитике: двию-иє ствари ради 27)3, лиєка-є циєћь 5,33; гладa-ю-иє циєћь 5,34.

10. *Рјечник (Лексикон)*

120. — Када се ради о томе да се утврди поријекло и међусобни утицај наших старијих језичних споменика, нема сумње да треба сврађати нарочиту пажњу на рјечник, јер је сваки писац дабоме прије свега тражио да га разумију они којима је он намјењивао своје дјело, па је стога, што хоте а што нехоте, избјегавао *ријечи* које нису у односноме крају биле познате, а њему јесу, било зато што их је знао из говора својега краја, — ако он сам није био оданде гдје је писао, — или из каквих других књига. То замјењивање непознатих или необичних ријечи било је *за разумијевање* свакако важније неголи мијењање граматичких особина, јер је и неукому човјеку много лакше разумјети да је *дите, јазик,ројен, годишће, рекал* итд. исто што *дијете, језик, рођен, годиште, рекао* итд., неголи да је н.пр. *лачан* исто што *гладан, хижа* исто што *кућа, варовати* се исто што *чувати* се итд. Него за овако испоређивање регионалних ријечи потребит је прије свега хисторички рјечник, а наш једини рјечник те врсте, наиме онај Југославенске академије, још је увијек непотпун (посљедњи свезак иде до ријечи *посмртница)*, те ће требати још 30—35 година док буде готов![1] Али има још једна тешкоћа: материјал сакупљен за Акад. рјечник и у њему обрађен узет је за вријеме од XV. вијека овамо, уз врло ријетке изузетке, из самих *књижевних* дјела, тако да за многе ријечи не можемо знати је ли их народ уопће употребљавао а још мање јесу ли биле у обичају баш у ономе крају одакле је био или гдје је живио писац код којега их налазимо. Свако овако испоређивање било би

[1] Његов садашњи уредник проф. Маретић израчунао је г. 1916 да ће га бити, осим тада већ изданих 7 књига, још 9 или 10, а рачунајући 5 година за сваку књигу, да ће за њих требати 45—50 година (*Crtice o rječniku naše akademije* 87); тај се рачун досада слаже: од г. 1917—1931, дакле за 15 година, изашле су три књиге (VIII-а, IX-та и X-та).

дакле непотпуно и несигурно — непотпуно због опсега у којему је издан Акад. рјечник а несигурно због квалитета материјала што је у њему обрађен. Али и кад не би било тако, ја бих се морао у овој радњи јако ограничити, јер њој није и не може да буде задаћом да се нарочито бави овом врло заплетеном страном хисторије нашега језика. Ја ћу зато истаћи само неке главније ствари, да и с те стране видимо како отприлике стоје међу собом разни дијелови З-а.

Лексикон З-ов састоји се углавноме, то се разумије, од домаћих *народних* ријечи које још данданас припадају опћему српскохрватскому рјечнику, али уз њих наилазимо на *архаизме* који се у нашему народу уопће више не говоре или се не говоре више у Дубровнику, онда на *дубровчанизме,* што изван Дубровника нису познати или су слабо познати, надаље на *далматинизме* (или чакавизме), који се у Дубровнику нису говорили него су у З прешли из далматинских (чакавских) матица неких његових чланака. К тому народному елементу придолази прије свега опет домаћи, али *књижевнички* елеменат, а то су ријечи што их З-ови писци (преводиоци, прерађивачи а можда гдјекад и преписивачи) нису нашли у народном говору него их сами сковали; па и те кованице могу бити и дубровачког и далматинског поријекла. Много је слабије заступан *страни* елеменат, у који у првоме реду треба бројити ријечи узете из *црквенога славенског* језика, које су у З стигле индиректно преко глагољско-чакавских прерада или, можда, директно из црквенославенских ћирилских матица. У страноме елементу много су бројније ријечи што су *романскога* поријекла, и то су прије свега *стародалматске*

ријечи што је наш народ у Далмацији преузео од тамошњих негдашњих романских становника, онда сва сила ријечи што су стигле у наше приморске дијалекте из *талијанскога* језика а прелазиле су у наше крајеве живим опћењем међу оба народа или утицајем талијанске књижевности; к тому се, у много мањој мјери, придруживао и утицај *латинскога* црквенога и канцеларијског језика, а по која ријеч узимана је и из других језика.

121. — *Архаизама* има велики број, нарочито за апстрактне појмове; навешћу неке за обичније ствари и појмове, узимљући међу њих и неке старије облике који нису више

у обичају, а за сваку ријеч наводим редовно онај облик што је, код флексивних ријечи, за рјечник најважнији, дакле ном. синг. (м. рода), односно инфинитив. Најприје узимљем ријечи што су их, по Акад. рјечнику, употребљавали и дубровачки и недубровачки писци, а с њима заједно и оне архаизме што нису још ушли у тај рјечник, па се зато за њих не може још казати код којих се писаца налазе: *a*) *именице*: **братиєнци** (али у тал. матици *fratelli*) 16,19; **дриєво** (лађа) 15,155 итд.; **глȣма** (шала) 26)7.8; **гȣсли** 41)65; **лажа** (лаж) 25)1.3.26)1; **лилакь** (т.ј. *љиљак*=шишмиш) 40)8; **мȣнна** (муња) 28,7; **очєстиє** (дио) 36,10; **отрокь** (слуга) 2,7.4,14; **пиєсанца** 28, нтп.; **пиєтиє** (пјевање) 15,40; **плавь** 28,2; **почело** (почетак) 5,4.37, 7; **порȣганиє** (поруга) 30)8; **посаобєникь** (радник) 5,68; **послєникь** (радник) 4,7. (магарац) 37)2; **потачникь** (потицатељ) 36,10; **пождарлаць** (прождрљивац) 3…)2; (**кои даю на-**) **пожить** (добитак?) 36,10; **празность** (лијеност) 40)23; **пȣть** (месо) 15,68 итд.; **рабь** (слуга) 24)10; **раба** (слушкиња) 15,124.17,155; **разȣмщина** (разум) 17,170; **рȣгалаць** 41)77; **рȣхо** 33,10; **рȣжа** 46,0; **сєбарь** (сељак, прост човјек) 22)6; **сєбарство** 13,23; **сєбарски** 15,71; **скȣпость** (за тал. *poverizia*) 22)6; **слободщина** 33)6.38)9; **станищє** (стан) 18,10; **становитцтво** (за тал. *nobiltà*) 41)94, **свада** (свађа) 5,8; **свирали** ж.пл. 41)65; **тать** 37,3; **тащꙗ слава** (сујета, тал. *vanagloria*) 22)6.3)4.20,22 итд., **тащєславань** 30)7; **таркачь** (тулац) 14,5.8; **тȣча** 35,6; **тȣрꙗ глава** (од *ӣур* „дивљи бик") 5,67; **влась** м. (сада ж.) 27)7(2); **вођнȣ** (ак. синг. од *вȍња*, сада *вôњ*) 15,68; **вартарь** 17,179; **вȣховство** (подмуклост) 30)3.10 20,134; **залихость** (излишност) 41)7; **завидость** 22)6; **жрлство** (прождрљивост) 37,3; *b*) *ӣридјеви*: **лачань** (гладан) 24)2. 18,8, **нагь** (го) 18,8(2), **нази** 42,1; **приложань** (сличан) 5, 61; **ȣмнєтєлань** (врољедан) 14,1 итд., **нєȣмнєтєлань** 11,18 итд., **ȣмнєтєоство** 36)4.39)1 итд.; **с-вєлиємь** (с великим) 17,45; **захȣснȣть** (уздржљив) 37)4, **захȣснȣтиє** 37)1; *c*) *ӣрилози* итд.: **дєрн до** (чак до) 11,10. 18.18,3.13; **домомь** (кући) 5,39.42.58.7,6; **доволє** (т.ј. *довоље* „доста") 32)6, **задополє** 2,22; **дрȣговꙗ** (по други пут) 14,50; **ꙗко** (као) 34,13.35,8; **лиє** (једнако) 13,22.14,46 итд.; **мођно** (врло, јако) 24)2.27)9; **нєка** (пусти!) 20)7; **ѿпарвє** (одмах) 28)2.38)9.40)23.10,4.8. 13.14.12,52.13,7.15,6.69.76 итд.; **потомь** с ген. (послије) 26)8; **парво** (*ӣрије*, прилог) 25)20, с ген. (предлог) 31)15, **наипарво** 12, 5. J 52); **прєздань** 31)9 (у Стулића *prizdan* „сваког другог дана") 31,9; **ȣрєдь** (одмах) 37,5; **вєћє** (више) 21)14.14,46 итд.; **вѡла... вѡла** (т.ј. *воља... воља* „или... или") 31,12; **заȣтра** (сутра)

25,0.28,7. J 539; *d) глаголи*: **хинити** кога (варати) 25)5, **прихинити** кога 24)1.5.26)1; **изети** (извадити) 10,25.14,23; **насиһати** (насиһавати) 40)13; **навадити-се** (научити се) 5,71; **опоговарати** (предбацивати) 36)32; **потезати** (бити тежак) 17,71; **поварзи!** (одбаци!) 24,3; **прашати** (питати) 12,58; **работати** 25,5; **скаржитати** (шкргутати) 2,19.33,23; **слишати** 18,4 итд.; **сарчити** (срдити) 25) 5; **укида-се** (упада) 22)3; **укидуне-се** 41)7, **укинути-се** 15,70; **узвицати** (завриснути, о птицама!) 31,14; **варити** (кухати, сада само *месо варено*) 15,68.17,133.200, **сварити** 15,67; **вароватн-се** (чувати се) 22)2.24)8; **врачити** (лијечити) 5,76. И од тих изражаја један можемо требати за бр. 1 *(Цвијет),* наиме свезу *од прве* у значењу »одмах«; њу налазимо само у A², а први пут у 28)2, па и то доказује да је A² у *Цвијету* почео радити баш код те главе (в. стр. 35).

Веһ међу ријечима што су довле наведене, а не налазе се још у Акад. рјечнику, наһи һе се по својој прилици још гдјекоја што һе се морати уврстити међу наше архаизме што се сада не говоре у Дубровнику а нису их употребљавали ни дубровачки писци. Али има још и других ријечи за које се може веһ сада на темењу Акад. рјечника констатовати да у Дубровнику нису уопһе биле познате, а опет још неких које у Дубровнику јесу познате, али немају, или немају више оно значење што га имају у З-у. Првој групи припадају ове ријечи: **дриевие** (дрва) 5,67; **друзиех** 5,61.62 гријешком мјесто чак. *длзих,* **другь** 5,62 гријешком мјесто чак. *длг* (в. стр. 39); **у-хливу** 5,30 за чак. и кајк. *хлев;* **храбарство** 27)7; **јаничарь** (јањчар) 5,62.68; **без-ниедне маншине** (мањшине) 15, 29; **мужате жене** (ген. синг.) 5,26; **надговаранне** 14,63 (а **контрестанне** 14, нтп.); **омлиһи-се** (в. стр. 137, нап. 1) 20)4; **подиамством** 27)7. Од тих неколико ријечи, које се иначе налазе код чакавских писаца, *мањшина* и *надговаранје* су у З² а остале у З¹.

Мали је и број ријечи што сада немају значење што га имају, или могу имати у З-у: **диевоика** »puella« (тако још и код Гундулиһа) 28)6.11,6 итд. 15,66 (сада »слушкиња« а дјевојка је *дјѐво̄јчица*); **игра** »плес« (тако још и у Гундулиһа) 39)10.17,247, **играти** »плесати« (тако и у Наљешковиһа) 39)10 (сада само франц. *jeu* и *jouer*); **книга** »наука« (тако и А. Гучетиһ и М. Орбин) 5,37.73.20,194 (сада »писмо« или

»папир«); **мȣжь** лат. *vir* (има једном и Димитровић) 4,24(2). 5,6.19.34.7,10.17,230.41,1 итд. (сада само »супруг«); **риєчь** »ствар« (тако и Ш. Менчетић) 6,8.36,10.41,1 (сада само обично значење); **сарчань** »срдит« (тако и Стулић) 13,23 (сада »обилат«); **стрȣгати** »бријати« (у *Цвêту* »strgati«) 19)3 (сада само обично значење); **тєћи** »трчати« 20,24 (сада само обично значење); **твардо** »врло, јако« 10,3.12,32 итд., па зато и **кћєрь загарли много твардо** 10,20 и **тварћє-сє чȣвашє** 17,29 (сада само обично значење); **заклопити** кога »затворити« 40)23, **заклопитє ȣши!** 41)51 (сада само обично значење).

122. — *Дубровчанизама* међу домаћим ријечима нема много. По Акад. рјечнику само је ово неколико ријечи што се, у старијој књижевности прије Вука, налазе само код дубровачких писаца: **даври давори** 18,10 и **давѡри** 31,11 (болни узвик, има га још Гундулић); **длина** (т.ј. *дљина* »дужина«) 14,49.16,16; **дȣндо** (стриц или ујак) 15,43; **нєбавацһ** (несрећник) 15,167; **опадати** кога (тужити) 25)5; по истоме рјечнику спадало би амо и **карть** (кртица) 26)2, али на истоме мјесту има исту ријеч и *Цвêт*. У другу руку иде амо и неколико ријечи што се међу дубровачким споменицима налазе само у З-у, и то уопће готово само у њему и само по један пут: **блȣднєжливь** (разблудан) 40)17; **диєлари** (т.ј. *дјељари* »радници«) и **диєларє** 5,67; **даржавникȣ** (вјеровнику) 4,24; **гиздавство** (кицоштво) 41)2; **хинота** (неискреност) 24)5; **хитарца** (лукавог човјека) 4,9; **клопчара** (папучара) 30)6; **карсмень ѿговарати** (који отеже одговором) 5,4; **находилаць** 41)52 (има један пут и Бокељ Мазаровић); **надговараоци** 41)78 (у тал. матици *motteggiatori* »ругаоци«); **напоконити** и **напоконишє** (смирити) 2,11; **ѿбиєгници** 18,14 (има један пут и Бокељ Матовић); **поластити** (олакшати) 33,20; осим, можда, *клопчар, крсман* и *поластити*, то су без сумње саме књижевне ријечи које су баш за те поједине прилике и сковане, — то би дакле били књижевни дубровчанизми.

Него у дубровчанизме ја мислим да се могу бројити и оне ријечи у З-у које су и данданас сасвим обичне у Дубровнику а изван њега су још у мало којем крају познате; такве су: **даждь** (киша) 20,260.278.300, **дажди** (киша пада)

12,60 уз даждь иде 41)2 које се сада не говори; диевоичица (дјевојка) 10,19 итд.; држань (дужан) 36,1; кнезь 35)11 према *rettore* у тал. матици, а треба знати да се је тако звао, у нашем и тал. језику, државни поглавар у Дубровнику; книга (папир) 12,40.17,208; кокоть (пијетао) 20,135; косе ж. пл. (коса) 17,128.133; лиечници (љекари) 12,38; младань (мршав) 14,4.6.17,6; надворь (напоље) и надворꙋ (напољу), обоје често; одарь (кревет) 10,12; полакь (близу), в. стр. 203) 4,15. Ј 523; постелꙋ ак. синг. (кревет) 7,11; на-ставрꙋ (на дрвету) 20, 147; трешна (т.ј, *трешња* „потрес") 15,20.20,327; ꙋдараюћи ꙋстрꙋменте 15,155; ꙋхитити (ухватити) 10,13.12,13.13,14.15,112 итд.; ꙋторникь (уторак) 15,34; вазда (увијек) 28)5.14,47 итд.; владика (госпођа) 13,14; врагь 6,8; зашто (јер) 23)3.24)3.25)2.28) 3.32)7 итд.; жꙋдимь (желим) 14,14.

Какав је текст у З-у, не можемо се чудити што нема готово баш ништа што би било љепше изречено у духу нашега народнога језика, па су врло ријетки оваковиримјери: ꙋ-глꙋхѡ дѡба нѡћи 33,1; даница звиезда (у тал. матици *Diana* 15,123); дворбꙋ дворити 5,37; не-може мꙋдрости мꙋдровати 5,31; пловомь плиешь 20,232; тꙋгꙋ тꙋгꙋюћи 18,12. С друге стране преводиоцу А[2] није било тешко казати и овако: човиекь и-жена неꙋдани 40)2; кадь иедань или оба два (т.ј. муж и жена) несꙋ ожелени 40)3.

123. — Од *страних ријечи* прегледаћемо најприје црквенославенске, којих нема баш много, а налазе се само у оним чланцима што су прерађени с глагољско-чакавских или црквенославенских матица. Оне су већ спомињане гдје је у првоме дијелу ове радње говор о тим појединим чланцима, али ће ипак бити добро да се овдје, прегледа ради, саберу: у бр. 2 пониже (ваљада) 2, прорече-се (протумачиће) 10, лиета житородна 14; — у бр. 4 аще (ако) 6, благовиестити 23.26, домаћедаць гријешком мјесто домачедаць (домаћи слуга) 7, г[лаго]лꙋщиемь словомь 14, хартию 8, изби (куће) 13, юноша (младић) 24. мастило 8, раби (робови) 6, радꙋи-се! (здраво! грч. χαῖρε) 7, ризнице 13, скотоꙋбице 16(2).17, таржаць (трговац) 6 итд., вине (кривице) 8, ꙋтори (други) 27, зидитель 9; — у бр. 5 азь бꙋкь глаголе 7, бракь 1, са-благо ꙋфаниемь („с добром надом", само овдје!) 1, неда (ако) 5.7.8.9.13.15.19 (само у З-у!), иезикь ген. пл. (поганâ?) 1, лꙋчаремь дат. пл. „лучама" (само

овдје!) 71, нежели (неголи) 22, поими! (узми!) 2, с-парстю (с прашином) 57, ратаи (ратар) 22, скончание 80, такамь („тек“, цркв. тѫкѫмо у *Mon. Serb.* тькьмь и тькамь) 62, увећати (тјешити, в. стр. 40) 42, зреще (гледајући) 71, жизниехь (мјесто „живо-тâ“) 16; — у бр. 6 човиеци (људи) 2, углону („угрезну“, у ћирил. тексту угльбе, дакле гријешком мјесто угльну од праслав. *ugl*ь*(b)nonti* 5; — у бр. 7 паки (опет) 10, парво сазданикь човиекь 9, веде (дакле) 14; — у бр. 18 число (број) 3; — у бр. 31 гορе (јаох) 5; — у бр. 33 веде (дакле) 8 и виде 9.15; — у бр. 34 ѿ-горости (»о жалости«, само овдје!), у - храмини (у кући) 5 и у-храмину 19, прениe (расправа), да-се прита, прнепри, припри 2. прение-се 3, све видаць (који све види) 3, живо твореџаго креста 15; — у бр. 35 числа (броја) 1, словеса (ријечи) 9; — у бр. 36 слово 4, виестемь дат. пл. (чарима), с вунами (с валовима) 2; — у бр. 37 недугь (болест) 3,[1] — у бр. 39 лиеке гријешком мјесто лике (зборове) 6, миру (свијету?) 3; — задржане су дакле готово саме ријечи што их дубровачки редактор није разумио или их је криво разумио.

124. — Уз црквенославенске ријечи могу се узети и *библијске,* које су понајвише лична имена, а и још неке друге које су у вези с вјером и литургијом. Ове су ријечи долазиле к нашему народу или с истока, преко црквенога језика, у грчком облику и према грчком изговору, или са запада у латинско-талијанском облику и према томе изговору, па како су око З-а радили католици (в. стр. 110), то се оне у њему редовно јављају на овај други начин. Него има и нешто изузетака, било зато што је народ у неким појединим случајевима и на западу прихватио црквенославенски (грчки) облик, или зато што је дубровачки редактор у З[1] задржао црквени облик што је нашао у својој глагољској или ћирилској матиги. Оно је прво било прије свега код имена Исусова које редовно гласи исусь итд. (према цркв. Исоусъ) 4,3.7. 15,133.17,33.31,9.10.13 итд., исусовь итд. 11,3.15,114, али изу-

[1] У Акад. рјечнику Маретић каже да би у томе примјеру могла ријеч *недуг* бити народна, »јер је у томе рукопису језик народан без смјесе црквенославенске«. Кад је Маретић то писао, З није био још издан, па он није могао знати да у неким чланцима, а нарочито и у овоме гдје се налази ријеч *недуг,* има те смјесе.

зетно има и латинско иезѹса 28,2; иезѹс-и-марию 35,9; па тако и у J: Иезѹсь 518, Иесѹсь 537; и R има такођер редовно *Isus* а само пар путâ *Jezus* (L². 184), док се сада у Дубровнику говори само *Jèзус*. Црквени облик је и у сложеници исѹкарсть итд. 11,3.24,6; исѹкарстовь 4,12, исѹкрстовѹ 34,18, зато и антикарсть 12,17, па је тако остало све до данас. Тај облик *Крст* за грч. Χριστός а лат. *Christus* не да се одијелити од *крст* (цркв. *крьстъ*) »криж, крштење«,[1] које је добило значење *Крст* тек доцније у југозападних католичких Славена према *Christus-Cristo*. У бр. 4 има и млађи црквени облик христь 6, христа 7, христовь 27, а и у J у црквеној ознаци роздаства хрістова 524, рожаства христова 532, Ка име Исѹ-Христово 538. И за Исусову ознаку ναζωραῖος, лат. *nazoraeus* преузет је у назаранина 17,161 црквени облик назарианинъ што га имају и други католички писци. И ивань итд. 11,26.14,28. 34,14; иванове 34,14 млађи је црквени облик који је постао од грч. Ἰωάννης; али у бр. 4 налазимо опет и старији црквени облик *Јован* који у католикâ није обичан: иована и-иакова (апостоле) 1 (а ово друго име ипак с лат. *b*!), таржаць иовань 6 итд. Из црквенога је језика и опће народно илиа (Ἠλίας-*Elias*) 14,25.27.28, док је у примјеру елиа 12,12 задржано тал. *Elia*. У народу је свуда продрло, с разним другим промјенама, и цркв. Михаилъ (грч. Μιχαήλ, лат. *Michael*), јер у свим његовим облицима стоји *и* према грч. η; то бива и код специјално дубров. облика ном. михаио 6,12; Михаиw J 521. 523, ак. михаила 36)33.7,5 (исп. стр. 178); напротив облик миховио 18,2 није дубровачки него је (уз промјену гласа *-л* на крају) преузет из глаг. матице. Биће према цркв. Н о ю (Νῶε-*Noe*) и ноие 17,19.171, ак. ноиа 17,28.29 уз ное 17,171, гдје је ваљада само написано е послије вокала мјесто *ие* (в. стр. 143), премда и R мијеша *Noje* и *Noe*; није наиме вјероватно да је наш народ у лат.-тал. *Noe* развио *j*, али в. § 129. На-

[1] Будмани у Акад. рјечнику то чини, те ово друго акцентуира (као Вук) *кр̏ст-кр̏ста* а оно прво, због акцента од *ѝсукрст*, напротив *Кр̏ст-Кр̏ста*; него акценат *ѝсукрст* није довољан разлог да се једно од другога дијели, јер кад би и било **Кр̏ст-Кр̏ста*, не бисмо очекивали *Ѝсукрст* већ или **Ису́крст* или **ѝсукрст*.

против сасвим је сигурно да је, опет само у Дубровнику, име светога Βλάσιος - *Blasius* (које овдје спомињем, иако није библијско име) задржало баш грчки изговор (са *в* и *с* мјесто *б* и *з*): **свети власи** 15,175.J.523 а сада само његов умањени облик *Вла̂хо;* старији се облик није мијењао, па је зато датив **светомѹ Власи** J. 524, а то је тако сметало Стулићу да је он мјесто *Власи* створио облик *Влас,* ген. *Власа!*[1] Амо могу пристати и оба географска имена **ѹ-еѓиптѹ** 17,56 и **по маћедонии** 20)7 којих *ђ-ћ* упућују на грчки изговор (в. стр. 193). Неколико пак имена̂ у З[d] удешених према грчкоме изговору сигурно је преузето из матица: **авела** ак. (Ἄβελ-*Abel*) 34,8; **рахилие** вок. (Ῥαχήλ-*Rachel*) 2,5(2); **рахилиѹ** ак. 2,15; **вараваѹ** (Βαραββᾶς-*Barabbas*) 5,42.50; **веламина** ак. (Βενιαμίν-*Beniamin)* 5,42. 50; ак. **зипотѹ** гријешком мјесто **зилотѹ** (грч. Ζηλωτής) 4,1; па је тако и са **ираклита** ген.(Ἡράκλειτος-*Heraclitus)* 4,11.

Остала су имена према лат.-тал. изговору:(Ἀβραάμ, лат. *Abraham*, тал. *Abramo)* често у бр. 6 и 7 и увијек са *б;* **енокь** (Ἐνώχ-*Enoch,* које се тал. изговара *Enok)* 14,25.27,28; **гаврио** (Γαβριήλ-*Gabriel)* 39,2 са *б*; **нозефь** и **нозепь** (Ἰωσήφ-*Joseph),* али увијек са *-зе-* (в. стр. 200); **ıакобь** (Ἰακώβ-*Jacob)* 2,1.4,1.13,11. 17,10 итд. увијек са *б;* **иерѹзалемь** итд. (Ἰερουσαλήμ-*Jerusalem*) 12,5.16.14,27.15,10 итд., у З[2] увијек тако са *-залем,* напротив у З[1] има мјешовит облик којег уопће нема у Акад. рјечнику: **ерѹзалимь** 34,11 и **ерѹзалимѹ** 42,11 са *-за-* а са *-лим*; **матео** 14, 53 и **матио** 12,3 (Ματθαῖος-*Matthaeus,* тал. *Matteo,* млетачки *Matio);* **моизесь** 17,171, **моизесѹ** 17,56.24,8, **моизе** 17,53 (Μωυσῆς-*Moyses,* тал. *Moisè*) увијек са *-з-*; **саламѹнь** (Σαλωμών-*Salomo,* тал. *Salamone*) 20)4.21)5.22)3.24)3 итд. увијек са *-ла-*; **жѹдио-жѹдиела** итд. у бр. 15 врло често, **жѹдиосциехь** 18,4 (Ἰουδαῖος-*Judaeus,* тал. *Giudeo)* за *-ж-* које је постало од романскога *ǵ,* како што је и у црквеном облику **жидовинъ**, што се налази и у З-у редовно у бр. 34: **жидовинь** 3, ном. пл. **жидове** 6 итд., и у бр. 18 **жидовскомь** 2; у томе посљедњем чланку налази се и дат. пл. **жѹдиемь** 2 и ном. пл. **еврии** (Ἑβραῖος-*Hebraeus)* 9, тако да у томе једном чланку имамо за Ἰουδαῖος и дубровачко

---

[1] Будмани, не спомињући да се у старије вријеме облик *Вла̂си* (мјесто **Власиј)* не мијења, тврди (*Rad* 65,168): »доцније се то име схватило као плурал, те се говори: *свети Вла̂си, светијех Вла̂си̑, светијем Вла̂сима*«; тако се може још чути у околици, али у граду бојим се да сада неће нико више рећи ни *свети Вла̂си* као сингулар.

Жудио и чакавско *Жудиј* и црквено *Жидовин*, а усто још и *Јевриј* с цркв. (грч) *је-* а чак. *-иј*; име жидовске земље пак, које је у народу много мање познато од самога народа, задржало је своје *ју-*: ген. синг. **юдеие** 16,2 и **юдее** 16,12; у погледу тога имена још више мјешаније има код R (L.[2] 184). А што се тиче завршетка и мијењања, већ је казано да се *-с* на крају може код *Moyses* чувати и у ном. синг. (**моизесь**) и у другим падежима (**моизесꙋ**), или губити према тал. *Moisè* (**моизе**); тако је и код **каипась** (Καιάφας-*Caiphas)* 15,108 и **каифа** (тал. *Caifa)* 15,4; **томась** (Θομᾶς-*Thomas)* 30)1.33)2, ген. **томаса** 17,202 и ном. **тома** 21)1, ген. **томе** 4, натп., ак. **томꙋ** 4,1 итд.; свакако и ти облици са *с* у ном. синг. или у основи удешени су према латинском а не према црквеним облицима који тога *-с* не чувају (**моси-моисий, каиафа, тома**); тако се налази и класичко име **сократесь** 23)1.27)4 са *-с* према лат., и без њега **сократе** 33)8.34)6.35)27 према талијанскоме *(Socrate)*.

125. — Неко мијешање и колебање међу облицима разног поријекла и изговора понавља се и код неких опћих именица што назначују нека натприродна бића или неке друштвене слојеве (црквене чинове): **анђео** са својим *ђ* показује да је постало од грч. ἄγγελος (в. стр. 193); **апостола** 4,1; **апостоли** 4,2 итд. има облик који је одувијек обичан у Дубровнику, али у З[1] налазимо и облик **апꙋстѡ** 36,5; **апꙋстола** 34,6 који се иначе налази само код далматинских и босанских писаца; за грч. ἀρχι- и лат. *archi-* у З-у редовно стоји *архи-* према грч. изговору: **архаиђео** итд. 36)33.6,27.18,1(2). 2.7.39,2.42,11; **архибискꙋпь** 4,24.27, али има, према лат. изговору, и **арканђео** 12,10, **арканђели** 12,61; за ἐπίσκοπος - *episcopus* има само католички облик **бискꙋпи** 12,15.15,4.40,0.41,1; из лат. *abbas-atis* је и **опать** 25)5(2) са својим анормалним *п*, које се налази и у чешком и пољском *opat;* уз старији (црквени) облик **цесарь** 19)1.15,2.20,127.152.306 итд., **цесарокь** 12,6; **цесарства** 15,59; **цесарице** (вок. синг.) 28,2 налази се и новији облик **царь** 2,15(2).4,6.5,1.31,15 итд., **царство** 2,14; **царствꙋе** 38,3, и то само у З[1]; за καλόγερος - *monachus* З има карактеристични дубровчанизам **калꙋђерь** (в. стр. 104); χερουβίμ *cherubim* је у чисто тал. облику (*cherubino*) **керꙋбини** 15, 2 а тако исто и **серафини** (*serafini*) 17,247; **левгить** у бр. 4,10 итд. чисто је црквени облик од грч. λευείτης; за σατανᾶς

(Satan, Satanas) само у З[1] има једиом црквени (и наш народни) облик **сотона** 7,9, док су у З[2] задржани лат. (и тал.) облици **сатанъ** 17,83; **сатанасъ** 15,69; ак. **сатану** 12,54; вок. **сатано** 12,54.17,21.22.

Напокон да видимо још неколико ријечи што су у вези с вјером и с црквом, а прије свега »крст-криж«: у З-у је обичније црквено (и народно) **карстъ** 32)7(2).10,25.12,15.41 (2).14,36.15,20.20,2.82.28,4 итд., **крстъ** 42,8, а ређе је романско (а сада у Дубровнику једино у обичају) **крижъ** 18,2(2). 41,5.42,8.43,1.3, овај се други облик дакле налази само у З[1], па би се то слагало с тиме да је код далматинских писаца *криж* много обичније неголи *крст;* тако Задарски и Бернардинов лекционар имају само *križ* а R мијеша оба облика (L[2] 185); у J се пак спомиње црква **свети Карстъ у Гружу** 520.[1] И за »еванђеље« налазимо **у-ванђелю** 39)11, па према томе и **ванђелиста**12,7.14,23.15,4.28(2), **ванђелисте** 38,3, дакле с грчким *ђ* (в. стр. 193), али, као што редовно код католикâ, без почетнога е-; само у С има и потпуни (црквени) облик **у-еванђелию** 36,1.4.6.13; напротив сачуван је лат.-тал. изражај у примјеру **у-тестаменту** (**старомъ**) 36)33.38)9, а тако и у примјеру **у-апокалипси** 12,7 старотал. облик *apocalipse;* већ је пак истакнута важност изражаја **у-палиахъ книгахъ** 27)7 (в. стр. 18) за »Свето писмо«, које се иначе зове или тако **сто писмо** 36,8.12 или тал. обликом *bibbia:* **у-бибии** 41)97. Амо узимљем и једну врло значајну ритуалну ријеч — ἀμήν - *amen;* она понајвише има латински облик **аменъ** 2,24 (4).10,24.39,8(2).40,0.41,10.42,11.44,0(2).46,0, али ипак и двапут грчки **аминъ** 37,9.43,8 — наравски у З[1]. Чисто црквени а никако народни облик имамо у примјеру **по-рожаству исукрстову** 34,18 што га имају и J: **роздаства хрістова** 524, **рожаства христова** 532, био је дакле ипак обичан у тадашњој »литератури«; бр. 34 има осим тога још **приедъ петикости** (πεντηκοστή, цркв. **пѧтикости**) 11, **приедъ движениемъ ... креста** 15 и **по-вазджению часнаго креста** 16. У вези су с црквом напокон и имена мјесецâ, што су лат. поријекла, али имају у грчкој цркви, па зато и у нашој православној, своје засебне облике; у З-у су

---

[1] За њу Будмани тврди (Акад. рјечник V, 633а) да се још тако зове, али већ сам ја чешће слушао *Свети Криж*; једини случај гдје је и у моје доба био обичан *крст* била је клетва *ј...м ти крст!*

облици удешени према латинском, па тако у *Календару* (бр. 19) налазимо **люлa, агоста, сетенбра, октюбра, новенбра, деценбра** 2—7; *љӯљ, а̀гост̄, сѐт̄ēнбар* и *нòвēнбар* говори се и данас, мјесто *октубар* је сада *ò̄т̄ōнбар (са -н-* према *сетенбар* итд.), али *oktumbar* имају пјесници од Сасина до Ђурђевића, а мјесто *деценбар* данас се говори *ђѐчēнбар*; осим тога има **миесеца марча** (према martius) 5,40 и **мажа** 16,20 и D у поговору, за које ја мислим да треба читати *маца* (в. стр. 207); али бр. 34 има дабоме понајвише црквене облике: **марта** 7, **априла** (тако и у Дубровнику) 10, **июна** (у Дубровнику *цуња*) 12, **агюста** (далматински облик) 13.14, **новебра** 17, **дектебра** 18.

126. — *Романске* су ријечи у З-у у великом броју, а могу бити, како је већ казано, из разних извора које није увијек могуће дијелити један од другога. Зато ћу ја овдје узети као темељ садашњи тоскански књижевни говор те одијелити с једне стране оне ријечи што у З-у имају облик што се прилично разликује од тосканскога, а с друге стране оне ријечи што се само незнатно разликују или никако не разликују од тосканскога облика, тако да се оне прве не могу а ове друге могу директно изводити из њега. Том диобом ући ће у прву групу понајвише ријечи што их је сам народ позајмио у старије вријеме из далматскога говора, средњолатинскога (књижевнога) језика, неких талијанских дијалекта и самог старијег тосканског говора; у другу групу напротив доћи ће највише новије позајмице из новијег талијанског (тосканског) књижевнога језика, које ћемо у првоме реду наћи у З[2] што је тек мало прије г. 1500 и превођен с талијанских књижевних дјела.

У прву групу дакле иду: *а)* именице: **ацара** ген. синг. (челик, од старотал. *acciaro)* 14,6.20,21; **афикта** ген. синг. (најам, од средњолат. *affictus)* J. 522, а одатле **афиктават** (давати у најам) J. 522; **аиерь** итд. 40)14.12,18.14,25.52.15,64.16,16, **аерь** 28,8 (ваздух, од старотал. *aere); аксажь* (т.ј. *аксац,* драм, од средњолат. *exagium)* 17,71; **банестарь** врста лӯка, од средњолат. *banestra)* 17,58; **брачинь** (врста свиле? Даничић мисли на срлат. *barachanus,* што није никако вјероватно) 5,47; **чавле** ак. пл. (клинац, неће бити од сттал. *chiavo* већ од умањеног облика *shiavolo* према лат. *clavulus)* 12,42;**динара** ген. пл. (од сттал. *dinaro*) 12,50 итд.; **доктюрь** (од лат. *doctor)*

12,25; дроксна (змај, од сттал. *dracone)* 11, нтп. итд. 20,78; дсбалие (неће бити од срлат. *dublettus,* тал. *dobletto* врста тканине) 5,47; дсблиерь итд. (двострука свијећа, од сттал. **dobliere* према *doblo* двострук) 20,26.32 (само у Дубровнику); дсмнаитд. (калуђерица, од срлат. *domna*) 39)11(4); глотснь384) и глотсни 12,56 (који радо фино једе, од лат. *gluto, -onis,* одакле тал. *ghiottone),* па одатле глотсниs ак. синг. 33)2.12,21 и глотсние 12,56 (својство таког човјека; обје именице само овдје!); гсстиерна (чатрња, од тал. дијал. *gusterna*)[1] 10,9; ингвасть итд. (мастило, од срлат. *incaustum*) 10,17.12,51.17,208 (само у Дубровнику); интиерна (фењер, од тал.-дијал. *linterna*[2], код којега је *l-* схваћено и одвојено као члан) 14,43 (само у Дубровнику); каламарь (мастионик, од сттал. *calamaro*) 10,17; келомна итд. (ступ, од далмат. *kilauna*)[3] 27)9.11,18.12,43.15,43. 17,72.18,2.28,2.41,9 (само у Дубровнику и код Бокеља Ненадића); клакь (вапно, у Приморју биће, како Будмани мисли, прије од лат. далмат. *calx-calcis* неголи од њем. *Kalk*) 5,67.15, 32.33; лаксе ак. пл. (оставина, од срлат. *laxus*) J. 523; либро (књига, од тал. *libro,* али квантитет првога слога и акценат плур. *lìbro*-pl. *lìbra* показују да је то стара позајмица) 12,12 (само у Дубровнику и у Боки, а у Далмацији је *lîbar*)[4]; линцсо (плахта, од тал. *lenzolo,* али можда са *i* од лат. *linteolus)* 17, 120.20,166 (само у Дубровнику); лскиерне (свијећњак од лат.-далм. *lucerna*) 20,184 (само у Дубровнику); манигодо (џелат, од тал. *manigoldo* што само у старије вријеме има то значење) 17,20; машаль с-машлемь (мужјак, од лат. *masculus*) 40)8 (само у Дубровнику); мещарь (учитељ, од тал. *maestro)* 12,8; мирь (зид, од лат. *murus* или тал. *muro*) 12,26; наскиерь итд. (бродар, од сттал. *navichiero, *nauchiero* према срлат. *nauclerius)*41) 1(2).36.15,6.78.28,8; навло (бродарина, од сттал. *naulo*) 14,9; непсчамь дат. пл. J. 519.520 (на првоме се мјесту не види јесу ли синовице или нећакиње а на другом су нећакиње, од срлат. *nepotia*; зато је сигурно из старијега времена и непсте

---

[1] Говори се у Калабрији (Bartoli, *Das Dalmatische* I, 307).

[2] Већ у једном дубровачком документу XIV. вијека (о. с. II, 350 гдје се мисли да је облик удешен према *interno*), а тако се говори у Маркама (о. с. I, 307).

[3] О. с. II, 380.

[4] Будмани је у Акад. рјечнику акцентовао *лйбар,* сигурно према дубров. *лйбро,* али ја сам у (сјеверној) Далмацији увијек слушао *lîbar.*

дат. синг., од лат. *nepos-otis,* 15,43); **орзȣрȣ** ак. синг. 21,20 и **орзȣромь** инстр. синг. 12,59 (камата, од лат. *usura*; налази се и у R. 132.309), а одатле **орзȣраници** (каматници) 12,59 (само овдје!); **палиȣ** ак. синг. (добитак, побједа, од тал. *palio)* 31)18; **печȣ** 17,200, **ȣ-печахь** 15,173 (комад, од срлат. *petia-petium,* тал. *pezza-pezzo*); **педȣть** (вођа брода, од сттал. *pedotto)* 41)1; **плаца** итд. (трг, од лат. *platea,* то јест управ од срлат. **platia)* 11,12.12,16.15,172; **планто** вок. синг. (биљка, од лат. *planta)* 28,2; **полача** итд. 27)8.4,ъ.5,65.6,12.15,118 итд., **пωлаче** 31,1 (од лат. *palatium*); **понтȣ** ак. синг. (шиљак) 17,146; **на-понти** (у тал. матици »in su la riva«; в. стр. 114) 17,72; **с-понте** 20,77 (криво преведено тал. »dal ponte« (од сттал. *ponta* шиљак); **пȣчь** (чатрња, од тал. *pozzo*) 20,267; **ремета** (пустињак, од сттал. *remito)* 10, 10.16,5 итд.; **рȣса** (од далмат. **rosa* с муклим с а не од тал. *rosa* са звучним з) 12,6.17,81.236.245.247.20,295; **скȣла** (лат. *scola,* и сада *скула)* 12,56; **скȣша** (исприка, биће такођер од далмат. **scusa* с муклим с, а не од тал. *scusa* са звучним з од којега је новије *скужа)* 12,24, а одатле **скȣшант** итд. 14,32.17,134); **сорта** (у тал. матици *uscio)* 17,210 **на-сорти** (у тал. *all'orlo*) 17,59, **сорте** (у тал. *busi*, в. стр. 24, нап. 1) то је без сумње садашње дубров. *шбрта* »рупа у зиду«, па обоје заједно претпоставља тал. именицу **sorta* »излазак, рупа« према глаголу *sortire* »излазити«); **спенгȣ** ак. синг. (спужва; слаже се само донекле са сттал. *sponga* према тал. *spugna*) 12,42.18,2.4; **спȣрıанство** 41) 19 од *спурјанин* (незаконити син, од тал. придјева *spurio*); **тенпло** (храм, од лат. *templum*) 17,89 (има и R. 181), **ȣ-тенплȣ** 15,18; **товнерна** (крчма, од тал. *taverna*) 12,57; **векара** ак. синг. (замјеник, од лат. *vicarius)* 15,160; **вощарии** лок. синг. (крчма, од тал.-млет. *ostaria*), па с тиме у вези **вощера** ген. синг. (крчмар, од тал. *ostiere)* J. 518; **заре** ак. пл. (коцка, од сттал. *zaro-zara*) 18,2 (само у Дубровнику; у Акад. рјечнику односни су примјери под 3. *cär,* јер је гријешком латиницом написано *zar* прочитано као *цар,* док га треба читати *дзар,* с чега је у З-у ћирилицом написано са з); **жмȣо** 38)6 (чаша, од *можул-мжул,* а ово од лат. *modiolus*);

b) *придјеви:* **акстиненти** н. пл. м. (уздржљив, од сттал. *abstinente*) 33)3; **дȣпло** (двоструко, од лат. *duplus)* 15,47 и **дȣплиемь** инстр. синг. ж. 15,46, па одатле **дȣплавлати** 41)83 и **дȣплавахȣ** 17,83; **фалатикь** (варав, несигуран, у тал. матици *fallace*) 14,16 (само овдје!) лако је могуће да је некаква по-

грешка); (профецна) ветра (у тал. матици *vera;* ако није погрешка мјесто *ветха,* могло би бити у свези с лат. *vetus, -eris*) 17,181; — c) *глаголи:* карцајући 20,229 и изкарцаше 15,48 (сигурно у вези с тал. *caricare* »товарити«, али се не разумије како је у нас постало *ц*); легати итд. (читати, од лат.-далмат. *legere*) 14,15.16,1.28,6 итд., взлегашь 25,0 (само у Дубровнику); *пенгати* (малати): напенганъ 15,104 и впенганъ 20,165 (од лат.-далмат. *pingere*); спенжала (т.ј. *спенцала* »потрошила«, од тал. *spendere*, али се и овдје не разумије како је у нас постало *ц*).

127. — Из овога прегледа старијих романских позајмица јасно се види да се код тога највише ради о предметима, односима и институцијама што су у вези с вишим културним животом, а за које наш народ у Дубровнику понајвише није имао својих ријечи или, ако их је и имао (као н.пр. имена за братову или сестрину дјецу или за унучад), опет их је замијенио »финијим« узетим из језика народа који је културно стајао више од њега. Према тим позајмицама, што претстављају више културне потребе или навике, које се изражавају именицама, видимо да остају сасвим у позадини ријечи што изражавају својства (придјеви) или радњу (глаголи). Из овога се прегледа надаље види да се готово све старије позајмице налазе само у З^2, дакле у чисто дубровачком дијелу З-а; али разлог томе треба највише тражити у томе што је садржај прерађенога дијела З^1 такав да је малокад била прилика да се у њему употријеби која од ових ријечи.

У културно-хисторичком погледу свака од ових ријечи има своје значење, али ја ћу споменути само глагол *лѐгати* »читати«, интересантно је наиме да се је у Дубровнику за читање, које претпоставља мањи интелектуални развитак неголи писање, преузела страна ријеч, док се је задржала домаћа *писати*; и у то неће ни данданас дирати ни један Дубровчанин кад говори својим дијалектом, те ће говорити само *лѐгат(и)* а само *писат(и)*. Осим тога тај исти глагол *легати,* који се налази *само* у старијих дубровачких писаца, и који се сада говори *само* у Дубровнику, помаже нам да разликујемо *Цвијет 1* од *Цвијета 2.* У *Цвијету* наиме свака глава има за односно својство свој примјер, за који се нај-

прије каже одакле је узет. У нормалном се тал. тексту за сваки од тих примјера каже понајвише гдје »се чита« (23 пута), рeђе гдје »се прича« (8 пута) а само један пут »гдје је писано« (у његовој 9-ој глави); у глагољском *Цвêту* то је друкчије: понајвише је казано гдје »писано е« (12 пута) или »писано ест« (5 пута), 1 пут гдје »се пише« (у 11-ој глави), а само по један пут »прави се« (у гл. 3) и »чт(е) се« (у гл. 5). Опет свој ред има и *Цвијет:* у гл. 20—27 каже се (8 пута) гдје **писано несть** а у гл. 28—41 гдје **лега - се** (13 пута), и то без и једног изузетка ни с једне ни с друге стране; дакле *Цвијет 1* има обичну формулу чакавскога текста а *Цвијет 2* обичну формулу талијанскога, и то с карактеристичним дубровчанизмом *лега* се, и почевши с гл. 28, у којој је дубровачки преводилац почео са својим послом (в. стр. 35). Него у вези с том формулом, којом се у свакој глави уводи однесени примјер, има још нешто што такођер амо спада: примјери су често узимани из римске хисторије, за коју талијански текст каже *nelle storie romane* или *nelle storie di Roma*, али увијек тако са *storie* у плуралу; у глагољском *Цвêту* напротив та је именица увијек *у сингулару: ва* (или *в) иштории* (или *штории, истории) римскои* (свега 8 пута), па је тако и у *Цвијету 1:* **ꙋ-истории римскои** (у гл. 20,23 и 26), али у *Цвијету 2* именица је у плуралу, као у талијанском тексту: **ꙋ-историахь римсцнехь** (у гл. 31,33,35,37 и 40), а само у гл. 28 цијела је формула мјешовита: **лега - се ꙋ - истории римскои,** по чему се опет види да је у тој глави граница међу *Цвијетом 1* и *Цвијетом 2.*

128. — За неке се талијанске позајмице види по њихову завршетку да су из старијега времена. Амо бројим прије свега апстрактне именице женскога рода на *-ат,* који је завршетак обичан, још и данас, само у Дубровнику, а одговара лат. завршетку ак. синг. *-ate(m)* а не старотал. *-ade* или новијему *-à:* **етать** итд. 14,49.16,16; **каритать** 11,1.12,21; **крꙋделтать** итд. 14,27.15,88; **пиетать** 11,7.12,44.45; једини је изузетак **ипокрита** 22)6, ако је то, као што може да буде у старих дубровачких писаца, завршетак *-а* према новијему тал. *-à,* само што је баш код те именице тал. новији облик *ipocrisia* а стари је *ipocrità,* па зато може бити да је то тал. именица *ipocrita* (лицемјерац) а не старије *ipocrità* (лицемјер-

ство). — Други је овакав завршетак тал. *-ione* такођер апстракних именица женскога рода: ове именице у З-у могу имати завршетак **-ионь** и **-иунь** и могу бити женскога или мушкога рода: **девоционь** (ак. синг. ж.) 16,1; **девоционю** (инстр. синг. ж.) 17,12; **кондиционь** (ном. синг.) 41)34; **кондициони** (ген. синг. ж.) 15,9; **конпасионь** (ак. синг.) 14,2; **за-конпасионь кои имаше ѿ-нихь** (дакле ак. синг. м.) 17,187; **леѓионь** (ном. синг.) 17,80; **опиниионь** (ак. синг. ж.) 15,33; **прочесионь** (ак. синг. 20,282; — **девоциунь** (ак. синг. ж.) 15,148.16,14; **девоциунию** (инстр. синг. ж.) 17,75; **девоциуномь** (инстр. синг. м.) 13,30.16, 5.17,72; **девоциуне** (ак. пл. м.) 15,160; **леѓиуна** (ген. синг. м.) 17,84; гдје се дакле разбира род, облици на *-он*, осим једнога, женскога су рода а они на *-ун* и женскога су и мушкога; па како је данданас у Дубровнику правило *-он* и женски род а *-ун* и мушки род само код црквене ријечи *прочесијун*, то је вјероватно овај завршетак *-ун*, гдје има и промјена романскога вокала, старији од завршетка *-он*, те је ваљада најприје и настао код ријечи што су из цркве збиља ушле у народ какве су *девоцијун* и *прочесијун*, а разумљиво је да су тада и прихватиле мушки род, јер завршетак *-ун* свакако боље пристаје мушкому роду неголи женскому, док су облици на *-он*, задржавши без промјене романски завршетак, задржале, као више књижевне ријечи, и свој род. — Чува се и старији завршетак *-zia* (лат. *tia)* мјесто новијега *-za:* **деференциа** 36)19, **коншиенциа** 28)3, **лишенциу** 10,32.17,107; **сентенциу** 14,3; **сентенцио** 12,44 итд., опет дакле код апстрактних именица женскога рода, јер су уопће апстрактне именице, којима наш језик не обилује, врло радо преузимане, и то без даљих промјена, јер су понајвише остајале изван народнога говора већ само у књижевној употреби.

Код мушких именица на *-о* или *-е* има их такођер неколико што својим завршетком показују да су преузете у старије вријеме. Познато је опћенито правило да се то *-о* или *-е* у нашему језику губи, па те именице постају у нас мушкога рода с конзонантским завршетком, при чему, ако на крају буде конзонантска група што наш језик у таком положају не трпи, бар се дјеломице, а с временом све конзеквентније, та група раставља »помичним« *а* (исп. стр. 178). Али има и случајева гдје се *-о* или *-е* чува. Уколико то бива код личних имена, као н.пр. код **алесандро** (сттал. *Alexandro)*

35)31.37)7.41)1, **примо** 33)11(2) уз **приамь** 33)1, **бернардо** 36) 13.25 уз **барнардь** 39)7, **аристотиле** 28)1.32)4.35)7 уз **аристотио** 20)7.21)14.25)4, **сократе** 33)8.34)6.35)27 итд., нема сумње да су то само књижевни облици који су остали без промјене, а то је могло тим лакше да буде што и ми имамо сву силу личних мушких имена на *-о* и на *-е*. Али друкчије стоји ствар с опћим именицама: ту прије свега *никада* се не чува завршетак *-е*, јер мушких именица на *-е* ми немамо, а наше именице средњега рода на *-е* нису могле повлачити за собом талијанске именице мушкога рода. Ради се дакле само о страним мушким именицама на *-о*, па за њих треба констатовати да се у З-у, као уопће у дубровачком говору, *-о* увијек држи кад је завршетак *-іо* а не само *-о*, али зато те именице постају *средњега* рода: **адултерио** 40)3, **пургаторио** 12,38; **ремедио** 15,70; **вицио** 30)1, а у плур. **вициа** 36)7; само од лат. *vicarius* — тал. *vicario* постало је *векар* (**векара** 15,160), јер се за ознаку живог бића није наравски могла требати именица средњега рода. Него осим тога има још пар ријечи које задржавају *-о* гдје му се не бисмо надали, и које су тада такођер средњега рода: **анимо** 15,47 са значењем »куража«;[1] **миракуло** 13,26 а у плур. **миракула** 13,26; **перикуло** 20,38.45; **порто** 15,48 уз **порать** 15,6.117.28,3; па већ споменуто **тенпло** 17,89 (в. стр. 277). Од тих ријечи *миракуло* а и *перикуло*, па и *тенпло* сигурно су узете из латинскога црквенога језика као више књижевни изражаји, а што једном има и *порто*, то је можда зато што је на томе мјесту у тал. матици изражај *preson porti* у смислу »пристадоше«, гдје дакле није говор баш о једној одређеној луци. Свакако и ти облици средњега рода на *-о* с временом се губе, па се сада говори само *мӥра̄куо, пѐрӣкуо, по̏ра̄т*, а *те̏нпло* „храм“ уопће нема.[2]

129. — Од многих новијих позајмица из талијанскога језика, које су особито у З² у великом броју, навешћу само неке што се или нечим разликују од талијанскога облика а да се понајвише не може знати зашто је настала та промјена, или се пак данданас не говоре у Дубровнику: **алманко**

---

[1] У Акад. рјечнику ове ријечи нема, али је има у старој дубров. литератури; види н.пр. моје издање *Четири дубров. драме* 149, стих 20.

[2] Али има још *тѐмпла* »слијепо око« од лат. templa ср.пл. (*Rad* 65,162).

(*almanco* бар) 32)7.39)11; балиньа итд. (*balena* кит) 17,48.71. 144.150; с-чиеромь (*cera*, млет. *ciera* изглед лица) 17,161; деспеть (*dispetto* инат) 28,5; дездень (*disdegno* презир) 33)11 и дезденавати (*disdegnare*) 32)7 (обоје само овдје!); дезертати итд. (*disertare* опустошити) 15,30.54; исп. и већ споменуто (стр. 280) деференциа (*differenza* разлика) 36)19 — свуда дакле у нас *де-* мјесто тал. *di-*, биће према лат. *de-*; фемена с-фемeномь »женка са женком« (*femmina*, млет. *femena* женска) 40)8 (само овдје!); фондаменита итд. (*fondamento* темељ) 15,105.16,10.11 (само овдје! у дубров. писаца *подумијента* ж. а сада *подумјенат* м.); фосате ак. пл. (*fossato* јарак) 15,66 (у Дубровнику од старине *йо̄са̄т* градски јарак); гарденаломь дат. пл. (*cardinale*) 12,12 (сада *кардӣно̄ - а̏ла*); градиколе (биће *градикуље*, тал. *graticole*, млет. **gradegole?* роштиљ) 17,218; гристалладь (*cristallo*) 15,22; корꙋна итд. (*corona*) 10,9.15,52.83.17,66.80(2).251 уз крꙋна итд. (биће од њем. *Krone*) 15,130.18,220,12 (сада само *кру̑на*); већ спомeнуто (в. стр. 280) лишенциꙋ (*licenza* допуштење) 10,32.17,107; паиезь (*paese* крај) 15,66.180 и понета (*poeta*) 12,10, гдје је међу два вокала *ј* као у *ајер* (в. стр. 275; данас само *йа̄ӣз* и *йо̀е̄та*); ражь (т.ј. *рац*, ном. синг.) 17,196, ража (ном. синг.) 17,8, раже (ном. пл.) 17,111. (ак. пл.) 17,6 (*raggio* зрака); салаць *sollazzo* забава) 14,25.17,81; сикꙋро (тал. *sicuro*) 17,196 и сигꙋрь (млет. *siguro*) 25,0, сигꙋрнемь 17,92 (сада само *сӣку̑р*); стендарте ак. пл. (*stendardo* стијег) 15,69 (сада *ст̏ендо̄-а̄ла* од сттал. *stendale*); тиентами инстр. пл. (*tenda* чадор) 15,48 (сада *тѐнда*); за вотꙋ итд. (в. стр. 196).

Новије талијанске позајмице, које су за дубровачки говор тако карактеристичне, у З-у су неједнако пораздијељене: у З² свакако их је много више него ли у З¹. Али и у З¹ треба разликовати разне чланке: у оним за које се може сигурно узети да су, посредно преко глагољско-чакавске редакције или непосредно, потекли из црквенославенских текстова, — а то су чланци под бр. 2,4-7 и 34, — њих уопће нема; ту се налази само пар старих романских ријечи: полача итд. 4,9.5,65.6,12; извана-се 4,14 (налази се и у црквеном језику); клакь 5,67; и обје ријечи с несигурном етимологијом дꙋкалие и-врачинь 5,67. Него и у Є (пошто се одбије бр. 34) врло је мало талијанских ријечи, премда је бр. 41 сигурно преведен из талијанскога а по свој

су прилици и остали његови чланци; па и то по мојему мишљењу доказује да ти чланци нису преведени од Дубровчанина него да су прерађени с глагољско-чакавских матица (в. стр. 92); у С су новије талијанске позајмице само ове: **квадра** (квадратна) 41,9; **понтане, понтано** (*fontana*, за *п-* в. стр. 200) 43,6; **скала** (*scala*) 45,0; (**на-)зарь** (**изигра**) (*zaro* коцка) 36,10, па одатле **зарникь** (коцкар) 37,3; нешто је више већ споменутих (в. стр. 275 и д.) старих романских позајмица: **пωлаче** 33,3.9(2); **сȣнпωрωмь** (лат. *sulfur*) 33,22; **глотȣнна** (в. стр. 276) 37,8.43,2; **ȣрȣ** (лат. *hora*) 41,5; **келомна** 41,9; **чавли** 42,8; **крижȣ** 42,8.43,1; **рȣжа** 40,6, па **патимь** 36,6, ако је у вези с тал. глаголом *patire* „трпјети“, а онда неколико изражаја за које католици немају својих ријечи: **отарь** 36,4; **мисȣ** (**говорити**) 41,1; **остию** (лат. *hostia*) 41,1; **ȣ-линбȣ** (лат. *limbus*) 43,6, чему се може прибројити и **лемозинȣ** ак. синг. (тал. *lemosina* милостиња) 49,6. Релативно много више талијанских ријечи има у В: **исторнане** (илустроване, в. стр. 90) 24, нтп.; **фортȣна** (удес) 24,5.27,1; **сигȣрь** 25,0; **порать** 25,0.28,3; **стенташь** (*stentare* оклијевати) 27,1; **канать** (*canto*) 28,1; **тимȣнь** (*timone* крмило) 28,3; **рȣина** 3. синг. (*ruinare* кварити) 28,3; **деспеть** 28,5; **дȣра** 3. синг. (*durare* трајати) 28,6; **школна** ген. пл. (*scoglio* хрид) 28,8; **форманъ** парт. пас. (*formare* начинити) 28,8; а има и у њему неколико већ споменутих старијих романских ријечи: **легашь** 28,6; **ȣзлегашь** 25,0; **рȣсо** 28,1; **планто** 28,2; **келомна** 28,2; **наȣкнерь** 28,8; **аерь** 28,8. Та разлика међу В и С у броју правих талијанизама може значити да је један човјек преводио чланке што је пак преписао В а други оне што је преписао С; али би могло значити и то, да је или преписивач В замјењивао неке домаће ријечи талијанским што су њему биле обичније, или насупрот да је преписивач С мјесто неких талијанских узимао домаће; него, какви су били ти наши преписивачи, ја бих опет рекао да ће прије бити да није исти човјек преводио и В и С.

Највише талијанских ријечи има свакако А, али у неједнакој мјери. Прије свега у прерађеном дијелу А[1] много их је мање неголи у преведеноме А[2]; у А[1] већ је казано да их никако нема у чланцима бр. 2 и 4-7, који су прерађени с црквенославенскога; нема их ни у пјесми под бр. 3, јер их нема ни у глагољско-чакавској матици која је само у граматичком погледу добила у 3-у дубровачку редакцију (в. стр. 109). У бр.

18 их већ има, али само двије: **фрустана** (*frustare* бичевати) и **заре** ак. пл. (*zaro* коцка) 18,2, али зато и два карактеристична дубровчанизма: **келомну** 18,2 и **спенгу** 18,2.4. Ако пак бројимо к A[1] и бр. 20 (в. стр. 88), онда и у њему има врло мало талијанизама: **инпачь** (*impaccio* сметња) 5 итд., **по-фортуни** (у значењу »морска олуја«) 156, евентуално и **перикуло** 38.45, **с-понте** 77, **на-линцулиехь** 166 (али в. стр. 276), **прочесионь** 282; више има старих романских: **дублиерь** итд. 26.32, **дрокуна** 78, **успенгань** 165, **лукиерну** 184, **карцаюћи** 229, **пучь** 267; није пак талијанизам (**аколи видишь**) **да-се у-бани банашь** 167, јер то није тал. *bagno* и *bagnarsi* (у Дубровнику се говори само *бäњ* м. а *бањати се* уопће се не говори него *купати се)* него црквено **баня** и **баняти сѧ**, одакле има **избана-се** 4,14, па би прије могло бити да је то преузето из глагољске матице. И у *Цвијету 1* мало је правих талијанизама, јер их је сигурно мало било и у његовој матици, како се то види по томе што их је врло мало и у глагољско-чакавском *Цвêту;* ако не рачунамо старе романизме (**полачи** 21)16 итд.; **орзуру** 21)20; **мешре** 22)6; **опать** 25,5(2); **к е л о м н а** 27)3, остаје само ово: **барбиера** 19)2; **не-поманкало** (*mancare* фалити) 20)1; **понатури** 20)2.21)2, **ѡ-натуре** 27)1; **у-истории** 20)7.23)3.26)5; **ашишину** (*assassino* разбојник) 21)16; **ликь** итд. 25)5(2); **манастиерь** итд. 25)5(2). Много је већи број талијанских ријечи у A[2], те се не могу све спомињати, јер их је на свакој страни по неколико, па ћу зато само казати да на првих 9 страна *Цвијета 2* (колико отприлике има *Цвијет 1)* налазимо ове: **коншиенциа**, **кастиганя** ген. синг. 28)3; **вицио**, **роту**, **кудомь** 30)1,; **дура** 3. синг. 38)11; **ма** 30)12(2).31)1.4.7.8.9.32)2.7. 33)11(4).35)11.16 (у *Цвијету*[1] и у *Цвêту* ни један пут!); **натура**, **поманка** 3. синг. 31)3; **у-историахь** 31)9.33)11; **параху** (*parevano)* 31)9; **се...гуверна** 3. синг. 32)5; **алманко**, **дезденавати**, (**дати-се**) **пиачеремь и-салацу**, **из-челе** 32)7; **сикуро** 33)1; **пасане** (*passate*) 33) 3; **провати** 33)11.34)7; **поманкава**, **традитурь**, **бестио**, **спиатурь**, **нацоциарии**, **пациенто**, **дездень** 33)11; **леуикорну**, **виержиниеми** 34)2; **вициa** ген. пл. 34)4; **пиачерь**, **волата**, **волать**, **аманта** 34)7; **суфиниенть** 35)4; **умилиан** 35)13.22; **скала** 35)26. Кад се види та огромна разлика у броју правих новијих талијанизама међу *Цвијетом 1* и *Цвијетом 2*, ја мислим да не треба другога доказа да није исти човјек преводио та оба дијела *Цвијета*.

130. — Других страних ријечи има врло мало. Нешто је *грчких,* осим оних што су ушле из грчке цркве и црквених књига (в. стр. 273/4): **тарпеза** итд. (τράπεζα) 7,11.17,135.188(2) и **спиле** (σπηλιά) 12,34(2) још су и сада у Дубровнику сасвим обичне ријечи; према **поклисарь** (ἀποκρισιάριος) у Р, у З-у има **поклисарину** (ак. синг.) 15,56.113, **поклисариномь** (инстр. синг.) 15,128 и **поклисарщину** 15,125 (у Р **поклисарство**); из грч. κάμηλος биће и **камилии** (дат. синг.), **камиломь** (инстр. синг.) 33)3, т. ј. *камилја* а доцније *камиља,* како се налази у дубров. писаца. То су дакле грчке ријечи што су ушле у дубров. говор; напротив ове, што се налазе само у З[1], прешле су из (глагољске) матице у З и у њему су и остале: **ѡ-идолие** (εἰδωλεῖον) 4,5.13; **аспиде** ак. пл. (ἀσπίς-ίδος змија) 35,6; **демо[н]-скихь** 35,5, **дему[н]скиехь** 35,6 према грч. δαίμων, али облик **демониомь** (дат. пл.) 38,2 биће према тал. *demonio.*

У дубров. говору има данданас врло мало *турских* ријечи, па и у З-у их је само пар, од којих се ни једна сада не говори: *чоха* итд. (тур. *чоха*) 20,332.333.334.335.336. Ј. 526 (5); **улакь** итд. (тур. *улак)* 15,32.33; **таланвахе** (ак. пл.) 20,329 (тур. *тулумбаз,* у Вука *таламбас,* али и у бугарском је *таламбах);* забиљежимо и (**виеру**) **махометову** 16,6, како Мухамеда зову и Арк. Гучетић и Кожичић. — Њемачке су ријечи само ове: **танаць воде, танаць водити** 36,4, што је добро позната ријеч у старијој дубров. литератури и коју су ваљада Дубровчани директно прихватили од њемачких рудара Саса у Босни а нису попримили преко Далмације и Хрватске, јер, ако се не варам, та се ријеч у далмат. писаца не налази; тим су посљедњим путом Дубровчани примили **торань** 15,104.105 (2), **торна** 15,105; **у-тwрниехь** 33,3 (средњоњем. *turn,* њем. Turm), које по својој прилици треба читати *торан-торна,* као што има Стулић из Гундулића, а не *торањ-торња,* како се сада пише и како би се, према З-овој графици, могло и читати; опћеславенска је позајмица из њемачкога **кухиња** (т.ј. *кухиња)* 12,56; **кухине** 38)4, **кохине** (са о мјесто у, в. стр. 125) 17,180 (староњем. *chuhhina,* њем. *Küche),* која на сва та три мјеста у З-у нема обично значење него »јело« (у тал. матици *vivanda*). Случајно су пак све те три њемачке позајмице опет у њемачкоме позајмљене из романскога. У Ј има такођер једна њем. ријеч **амуштво** 540; то је *алмуштво,алмуство-алмоштво* (средњем. *almuose,* њем. Almosen милостиња),

што се иначе налази увијек тако са л, али ни у једном дубров. споменику већ само у чакавским и другим; види се по томе да човјек што је преписивао онај правилник стоњске братовштине XV. вијека, у којему се та ријеч налази, по свој прилици није разумио те ријечи те је криво преписао, а свакако је важно да се та у првоме реду чакавска ријеч налази у споменику што је у вези с црквом, а то је опет један нов знак којим су путом чакавизми долазили у јужну Далмацију. — Има и једна маџарска ријеч: ловаса (ак. синг.) 5,62, а то је *lovász* »коњушар«, која се налази само на овоме једном мјесту, а за нас је врло важна, јер јасно показује гдје је могла постати редакција те легенде која је пак ушла, прерађена, у З (исп. стр. 40).

131. — На крају овога прегледа З-ова лексикалнога блага било би врло добро да се констатује уколико су у њему вршене измјене у погледу појединих ријечи код оних чланака који су с чакавске или црквенославенске матице прерађени и пренесени на дубровачки говор. На жалост ми таких матица, из којих би тај посао био *директно* свршен, *немамо* ни једне, јер и она чакавска пјесма која врло добро одговара З-ову тексту под бр. 3 није ипак његова непосредна матица; иначе, како је већ казано, она специјално за овај посао не долази у обзир, јер у њој ријечи остају без промјене. Друге пак чакавске и црквене паралеле, што су дослије нађене за остале чланке у $З^1$, тако се јако разликују од З-ова текста — нарочито, наравски, црквене паралеле, — да би од њихова испоређивања било мало користи за питање уколико су у најстарији дубровачки књижевни језик улазили са стране, то јест у првоме реду из чакавске Далмације, не само граматички елементи него такођер и лексикални. То је питање којим се досада још нико није бавио, јер се некако муче подразумијевало, и још увијек опћенито подразумијева, да су најстарији дубровачки пјесници, на које се је увијек највише гледало и највише гледа, употребљавали само ријечи што су сами говорили и око себе слушали, или сами од невоље ковали. Искрено ћу казати, тако сам мислио и ја; али сада, кад боље познајем и њихов језик и дубровачку прозу њихова времена, морао сам се увјерити да и у њихову лексикону има недубровачких, то јест далматинско-

чакавских елемената. Споменућу као примјер само ово: у најстаријих пјесника *ријеч* може значити и »ствар« а *слово* може значити и »ријеч««, — у садашњему дубров. говору нема ни једно ни друго: *ријеч* је лат. *verbum* а слово је лат. *litera,* и ништа друго. Како је сада у Дубровнику, тако је и у најстаријој чисто дубровачкој прози, а како може бити у најстаријих дубровачких пјесника, тако може бити и у најстаријим чакавским споменицима, па одатле ја и закључујем да су то необично значење тих двију ријечи дубров. пјесници узели из чакавскога а не из својега дијалекта. Али ја сам само набацио ту мисао,[1] а иначе и код нас треба да се започне радити око хисторичкога лексикона за прошлост а око лексикалне географије за садашњост.

Па ипак има један чланак по којему можемо почети да у дубровачком књижевном језику одјељујемо недубровачке елементе, а то је *Цвијет 1*, јер у глагољском *Цвêту* имамо његову чакавску матицу, па иако то није никако његова непосредна матица, ипак су оба текста већим дијелом врло слична један другому, те се врло често поклапају од ријечи до ријечи, тако да на истоме мјесту врло често имамо у *Цвијету 1* и у *Цвêту* или исту ријеч или пак двије различите, одакле *по правилу* слиједи да је у првоме случају односна ријеч била позната и чакавскому преводиоцу и дубровачкому редактору, а да је у другоме случају дубровачки редактор замијенио чакавску ријеч, коју он није говорио или није волио, другом. Наравски, треба рачунати и с тиме да се је и чакавски *Цвêт,* а по свој прилици и дубровачки *Цвијет 1*, преписивањем мијењао и у погледу лексикона (како нам то за *Цвêт* доказују његови сачувани рукописи), па се не може знати докле су остале без промјене баш оне ријечи што су их најприје употријебили чакавски преводилац с једне стране а дубровачки редактор с друге; али опет углавноме може се рећи да је лексикон у *Цвêту* чакавски а да је у *Цвијету 1* замјењиван, али само донекле, дубровачким.

На жалост од *Цвијета 1* сачувале су нам се само главе 19-ста (непотпуна) до 27-ме (9 страна у издању), тако да је јако ограничен материјал с којим можемо оперирати; али опет се може констатовати неколико, за ово специјално

---

[1] У мојој књизи *Бернардинов лекционар* 56—100 дао сам попис ријечй што су замијењене дубровачким преписима.

питање важних момената. Прва је и најважнија констатација да у *Цвêту* има неколико ријечи што у Дубровнику нису у обичају а у *Цвијету 1* су замијењене другима што су у Дубровнику биле или су још данданас обичне: *деху* — говорахȣ 20)7; *докончати*—доваршити 20)1; *ганиê*—кренȣти 26)3; *гневати*—сардити 21)15; *хантав*—махнить 20)1, лȣди 20)5, хинота 24)5; *хантавост*—махнитост 20)1; *худ*—зао 24)14; *ишчезе*—не-би виднети 21)20; *(биху) êти*—биеше ȣхитио 23)3; *(не) каши га*—нека га 20)7; *конац*—сварха 23)1.24)3; *моћ*—јакость, криепость 27)7; *моћност*—јакость 27)1.7, *наимоћнеи*—најачи 27)7; *на* (него)—а 20)5, да 27)2; *наче говорити*—проговори 26)8; *нере*—него 20)6.24)7.26)3.27)4; *обиди га*—опада-га 25)5; *об'ê* — обхитикь 27)9; *оћас*—опашь 22)3, репомь 27)2; *ошкодити*—ошћетити 22)1; *отврстима*—отворениеми 27)2; *пелаи*—води 24)6, приведи 27)8, *попела*—приведе 27)8, *припелати*—звати 26)6.7; *(много) показни показа*—велико чȣдо ȣчини 26)8; *полегу се* (птићи)—се излегȣ 25)2; *повелê(ти)*—заповидне 19)1, не рекао 19)3, рече 26)8; *прави*—пише 21)7, рече 21)12; *присежући*—кȣнȣћи-се 26)1; *(не) прогниваи бога*—не-сарчи-се на-бога 21)20; *рачи*—настои 21)1; *разгнивал*—разсарчио 21)15; *реч* „ствар"—стварь 20)2.21)12.24)5.26)3.27)3; *скози*—циећь 24)10; *срдити*—сарчити 25)5(2); *стла*—келомна 27)9(2); *сведетелствова*—свиедочи 26)8; *тадба*—краћа 22)1; *успи-га*—ȣшика-га 27)7; *утакнути*—сриести 20)6; *узу*—тамницȣ, *узнике*—тамничаре 23)3; *вароваше*—чȣваше 27)7; *(би) вêдêл*—зна 19)3; *не вêдê*—не-знаше 19)4; *не ведећи*—не-знаше 26)11; *воини*—слȣге 19)2; *(с'всêми) враги*—са-свиеми неприятели 27)9; *всагда*—вазда 27)2; *(в старом) закони (законе)*—ȣ-старомь завиетȣ 24)10.27)7; *в зипци*—ȣ-колиепци 21)17. Премда је пак дубровачки редактор задржао већим дијелом стране ријечи које су и у *Цвêту* (ашишинȣ 21,19; барбиера 19,2; дијаволȣ 22,1; ипокрита [*ипокритост'*] 22,6; истории 23,3; мешре 22,6; манастиерь [*молстер*] 25,5; натȣра 20,2.27,1; опать 25,5; орзȣрȣ [*ожуру*] 21,20; полача 21,16; поманкало 20,1; [с]криница 21,16); опет их је неколико и превео: *за делет*—за-хитрось али за-глȣмȣ 26)1; *в библии*—ȣ-палиахь книгахь 27)7; *каштига*—[на]каже 22)1; *врата коморна*—врата нее ложнице 26)6; *скарсиê* — (т.ј. *скарсија*, од сттал. *scarso* „скуп, лаком")—скȣпость 22)6; *супербиê*—охоласть 22)6, а мјесто *комверас* има ланкь 25)5.

Излази дакле да је дубровачки редактор *Цвијета 1*, гдје је измјењивао или преводио неке ријечи глагољске ма-

тице, добро погађао смисао глагољске ријечи и налазио јој згодну замјену. Али у неким, иначе врло ријетким случајевима види се да глагољске ријечи није разумио: за *брума*[1] (у тал. матици *prodezza* храброст) стоји **мꙋдрость** 27)4, мјесто *на рвану* (т.ј. *на рвању* у бој) узето је **на-вархь** 21)2, а у 27)8 ***проси еднога воê*** (т.ј. *војника*) схваћено је као **проси кєднога воћа** (т.ј. *вођа*); можда је криво схваћено и ***стргати*** (т.ј. бријати) кад је мјесто тога узето **стрꙋгати** 19)3. Него наш је редактор био, — а то се још лакше разумије, — и мало конзеквентан: он је у 27)7 ***варовашe*** окренуо на **чꙋвашє**, али је оставио без промјене **варꙋитє-сє** 24)8, има чак и **варꙋи-сє** 22)2 гдје је у глаг. тексту *чуваи* (се); двапут замјењује *йрави* са **пишє** 21)7 и **рєчє** 21)12, али оставља **правимь** 21)20, гдје опет *Цвêт* има *говору; моћ, моћност* и *наимоћнеи* замијенио је са *јакосӣ* и *најјачи* (в. стр. 288), али је оставио **моћно** 27)9,а мјесто *много лачна* стоји **моћно лачна** 24)2; *раби божи* окренуто је на **слꙋгє божнє** 21)20, али **рабь божи** 24)10 није. Већ се из неких од тих примјера види (*чувај се* — **варꙋи сє**, *говору* -**правимь**) да у *Цвêту* може гдјегдје бити и ријеч која је за дубров. говор обичнија неголи је она што је у *Цвијету 1*, па је тако и у овим примјерима: *храбросӣи*--**храбарствꙋ** 27)7; *осрамоӣиӣи*--**оприєрочити** 22)1. Врло је дакле лако могуће да је и у *Цвêту*, какав нам је сачуван, такођер штошта подмлађивано и у лексикону; а када је пак дубров. редактор неке ријечи сад мијењао а сад остављао, не може се никако знати, гдје се оба текста у томе погледу слажу, је ли то тако зато што су и глагољаш преводилац и редактор Дубровчанин ту ријеч једнако говорили, или ју је можда само први збиља говорио а овај други, ма с којега разлога, преузео, премда је у његову говору није било. Да напоменемо само неке примјере: **доволє** 22)6.24)2.6; **лачнога** 21,20.24)2; **отаи** (потајно) **ꙋзєти** 22)1; **слишавь** 23)3 итд. И с ове се стране дакле поткрјепљује мисао да није сигурно дубровачка ни свака ријеч што се налази у којему дубров. споменику.

*

* *

[1] У Акад. рјечнику има само придјев *бруман, -мна* што је изведен од *брума,* а ово је од средњоњем. *frum* »врсноћа«.

132. — На темељу овога приказа језичних особина дубровачкога Зборника од г. 1520 можемо сада при крају скупити и истаћи оне између њих којима се разни З-ови дијелови одликују и разликују најприје један од другога, а затим од Рањинина лекционара који је, од дубров. прозних споменика XVI. вијека, З-у и временом и својим садржајем најближи. Ја ћу у овоме прегледу укратко навести сваку таку особину, а у заградама ће бити број стране гдје се у овој књизи о њој говори.

Само се собом резумије да је у свакога од З-ових писара писмо друговачије, иако је писмо у D врло слично оному у А (125/6); али се они разликују, донекле доста знатно, и у погледу графике и ортографији. С те стране је најтачнији и најконзеквентнији ипак А, премда и он у неким одређеним приликама пише ћ за *j* (137), з и зс за етимолошко *с* (145/6) и доста често иа-иꙋ мјесто ꙗ-ꙑ (142); напротив врло је чудно што у првом, па зато и у јединином слогу једне ријечи редовно мјесто ꙗ за конзонантом има иꙗ (143); он једини има и двоструких слова (147) и, као још само D, редовно дијелу тачком једну ријеч од друге (152). За С је карактеристично да за вокално *р* пише само р, а не ар као сви остали писари (134), и у почетку ријечи и за вокалом мјесто ие-ио понајвише само е-о (143), а као и А, и још чешће од њега, пише само иа-иꙋ мјесто иꙗ-ию (142); С се пак слаже са А што и он за конзонантом има иꙗ мјесто ꙗ, али у *свакоме* слогу, он у томе иде и још даље од А, те пише тако и ию мјесто ю (143/4.) Интересантно је пак да С у сасвим различитој мјери мјесто о употребљава ѡ, које је у осталих писара ријеđак изузетак: из почетка пише увијек ѡ, па све мање, те свршава тиме да га готово нема ни он (133); С има и највише скраћеница (В их нема никако, 151), и он највише пише и по које слово над ретком (151). В се одликује највише тиме што он сам нема лигатурâ ꙗ-ю (136), има за љ-њ и ли-ни и гл(и)-гн(и) (138), а често ч мјесто ћ (149). Из оно мало ријечи што је писао D види се ипак да се он и у ортографском погледу најбоље слаже са А и да је он једини који употребљава лигатуру ѥ (136). У графици и ортографији З-ових писара има дакле доста, дјеломице битних разлика, свакако много више неголи би се могло претпостављати

код неколико људи који су из истога краја те су у исто вријеме радили око једног истог дјела.

Разлике што постоје у језику разних дијелова З-а зависе у првоме реду о њихову разном поријеклу: у З[1] су прерађени на друбровачки говор разни чакавски и црквенославенски текстови, од којих су у дубровачкој преради остали више или мање јасни трагови; у З[2] напротив, који је директно преведен с талијанскога језика на дубровачки говор, све је у језику чисто дубровачко осим многих талијанизама у лексикону а понешто и у синтакси. Недубровачки елементи који су у З[1] истакнути су у првоме дијелу ове књиге гдје се говори о поријеклу појединих његових чланака, а црквенославенске ријечи, као најважнији дио тих недубровачких елемената, прикупљене су у § 123. Разумљиво је дакле да може бити, и има, разликâ и међу његовим дијеловима А[1], В и С, јер по својој прилици није исти човјек дао њихову дубровачку редакцију; па како је то лако могуће да ни дубровачка редакција од А[1] (*Цвијета 1*) није посао истога Дубровчанина што је превео А[2] (чланке под бр. 10—17, евентуално и под бр. 20), то се тим најлакше тумаче и разлике што имају међу А[1] и А[2]. Осим свега тога треба рачунати и с тиме да су и писари А, В и С, преписујући своје матице, бар у нечему мијењали текст. Не може дакле језик у З-у бити јединствен као да он сав потиче од једног човјека, — и он заиста то и није.

За З[1], као цјелину према З[2] (А[2]) могу се навести ове особине: облици предлогâ *са* и *ка* (уз *с* и *к*) много су чешћи неголи у З[2] (181); има *прићи - прићем*, док З[2] има *прити - придем* (193); само он има замјеницу *сај* уз *овај* (226); у њему одлучно превлађује 1. синг. през. на *-ју*, *-у* а у З[2] на *-им, -ем* (236); садашњи глаголски прилог свршава се често (уз *-ћи*) на -е и *-ће* а у З[2] *само* на *-ћи* (244); прошли глаголски прилог има разне завршетке — на конзонант без *-ши* или с њим, на *-в, -вше* и *-вши,* а у З[2] само на *-вши* (245), а у З[1] нема сложног прилога прошлог пошто га има З[2] (250); перфективни презент и свеза *будем* с инфинитивом може само у З[1] имати футурно значење у главној реченици (258 и д.); каткада се глаголски прилог везником веже за главни глагол (262); само З[1] има облике *Јерузалим, Жидовин, апусто, цар, криж* мјесто обликâ *Јерузалем*, *Жудио,*

апосто, цесар, крст, што се налазе у З² а дјеломице и у З¹ (272 и д.). Како се види, то су готово саме особине које су старије од оних што су у З², те се зато понајвише и налазе и у најстаријим чакавским споменицима, с чега треба и њих рачунати у трагове од чакавских матица што су остали у З¹.

Од појединих дијелова у З¹ карактеристично је за А¹ да се само у њему налази неколико пута *уо* мјесто *у* за вокално *л* (183) и да без изузетка има *вријеме*, док је у В и С понајвише *бријеме* (201), врло ријетко пак има *мореш* итд. мјесто *можеш* итд. (205), а он сам има проширених замјеничних облика као **тизѣхъ** (228). Од тих особина прва је у Р и R врло обична, а *можеш* итд., са сачуваним *ж,* сада се у Дубровнику искључиво говори; али *бријеме* је од најстаријих времена обично у Дубровнику. Иначе се у неким стварима А¹ заједно са В одваја од С: имају само *човјек* а С има више пута и *чловјек* (209); редовно задржавају групу *-вљ-* мјесто које С има редовно само *-љ-* (211); редовно имају завршетак *-аство, -аски,* док С има чешће *-анство, -директни* (213); правило је у њих да ген. пл. основâ на *о* и на *а* има суфикс *â*, а С га редовно нема (217-221); само њих двојица употребљавају свезу *за* с инфинитивом (262) и у њих се налази релативно више талијанских ријечи неголи у С (283). И свим тим особинама, осим *-аство -аски,* А¹ и В ближи су дубровачкому говору неголи С. С друге стране пак бива и то да се В не слаже са А¹ и С: у њему има релативно више икавских облика неголи у А¹ и С, па зато специјално и у кратком праслав. слогу *rě* (156), с чега се и у погледу префикса *прě* боље слаже с А¹, који ту има редовно **пр** -, неголи са С, који има редовно **пр:ѣ-**, **прѣ-** (157); код завршне групе *-ст, -жд* он редовно избацује крајњи дентал, док А¹ и С то ријетко чине (212); В не проширује показне замјенице честицом *зи* ни иначе, што А¹ и С доста често чине (228); А и С немају ни једног крњега инфинитива, а В их има отприлике за половицу (234); В има у 1. синг. през. редовно завршетак *-им,* А¹, и још више С, уз то и старије *-ју* (236). осим тога што има релативно јачи проценат икавских облика и нема проширених замјеничних облика, В се, тим својим особинама, боже слаже са садашњим дубров. дијалектом. Мало што се може навести што се налази само у С: императив *виђи* (уз *виђ*) (240), *еванђеље* и *амин* (уз *ванђеље* и *амен) (274);* од тога је *виђи*

сада у Дубровнику исто тако обично као и *виђ, еванђеље* је »учени« облик а *амин* нема никако. У једној ствари пак сва три писара иду сваки својим путом: за глас *ф* само В пише свуда *ф*, А га пише у домаћим ријечима а мијеша у страним *ф* и *п*, а С пише свуда *п* (199). У сва три дијела од З' налазимо дакле по неколико језичних особина што су карактеристичне за сваки од њих, а од којих неке се слажу с данашњим стањем дубров. дијалекта а неке опет не слажу.

Са А¹ у главноме се добро слаже А² (З²), јер први од та два дијела претставља дубровачку прераду а други — дубровачки превод, оба су дакле израђена на темељу истога дијалекта, па зато, исте особине што су горе на првоме мјесту истакнуте као разлике међу З¹ (у којем је и А¹) и међу З² (т.ј. А²) у исто су доба и разлике међу А¹ и А². Међу њима нарочито истичем ове: крњи инфинитив на *-т* и *-ћ*, 1. синг. през. на *-им* и *-ем*, садашњи глаголски прилог на *-ћи* и прошли на *-вши*, па будуће вријеме грађено с помоћу глагола (*хо*)*ћу*; ови се облици понајвише или редовно налазе у А², док су у А¹, као уопће у З¹, нормални односни старији завршеци *-ти* и *-ћи*, *-ју* и *-у*, *-е* и *-ће* (уз *-ћи*), конзонантски и на *-вше*, *-в* (уз *-вши*), па перфект. презент и *будем* с инфинитивом; с помоћу тих облика можемо наиме боље утврдити припадност дијелу З¹ или З² неких З-ових чланака, можемо то јест, уз друге разлоге (в. стр. 32), устврдити да *Цвијет 2* спада к А², јер има доста често крњи инфинитив (234), у одлучној веећини случајева прзент на *-им* и *-ем* (236), само прилоге на *-ће* и *-ши*, *-вши* (245), искључиво (*хо*)*ћу* с инфинитивом (258), а осим тога много више талијанских ријечи (283); свраћена је пак пажња на формуле *лега се* и *у историјах римсцијех* што се налазе само у *Цвијету 2*, па на свезу *од прве* (одмах) (279); напротив за чланак под бр. 18, види се, уз остале разлоге (75), да иде у З¹, јер нема крњих инфинитива, има само презенте на *-ју* и *-у*, доста често перфект. презент у футурном значењу, док и он, истина, употребљава, као иначе З², само прилоге на *-ћи* и *-вши*, али зато има и недубровачке облике *Миховио* и *жидовски* итд. (271/2); за бр. 20 ове нам особине слабо помажу: 1. синг. презента, футура и прошлог прилога у њему нема, а премало је примјерâ за инфинитив (5 с потпуним завршетком) и за садашњи (5 на *-ћи*), а предмет његов тражи да је у њему много више талијанизама него ли их иначе има у З¹ (в. стр. 284).

133. — Ако има, како смо ето видјели, приличан број, дјеломице доста знатних разлика у ортографији и језику међу З-овим писарима који су по свој прилици били сви пучани из дубровачке околице, какви су сигурно били и они Дубровчани што су прерадили З^1 а превели З^2, онда се само собом разумије да ће таких разлика бити и међу њима, или којимгод од њих, с једне стране а с Рањининим лекционаром с друге стране, који, иако је З-у од свих повећих дубровачких прозних споменика временом најближи, опет је од њих утолико даљи што је његову чакавску матицу, коју је неки Дубровчанин (из куће Рањинâ?) окренуо на дубровачки говор, млади дубровачки властелин Никша Рањина преписао и допунио неким лекцијама што је сам или преписао из Бернардинова лекционара (R^2) или превео с латинске Вулгате (R^3), па без сумње и R^1 и R^2 донекле окретао а R^3 преводио према својему говору, т.ј. према говору тадашње (градске) властеле.[1] Осим тога треба мислити да је остало трагова од чакавских матица не само у З^1 него и у R^1; па зато, кад се узме све то у обзир, не можемо се чудити да се З и R често не слажу. И тако излази прилично дуг низ несугласица међу ова оба споменика, које су на својему мјесту редом спомињане, а овдје се уједно прикупљају: у кратком праслав. слогу *rě* R, уз редовно *рје*, има каткада и *ре*, чега у А и В нема (156); у флексивним завршецима *-ěт*, *-ěћ* итд. и код прилога *овдě* итд. R има много више облика на *и* (163); R нема *мијер* за *мир* (pax) (165); у R је и много више обликâ на *-ити* итд. код глаголâ III. врсте (169); R има чешће *с-к*, као З^2 неголи *са-ка* као З^1, а нема *х* за *к* пред гутуралом (181); З нема *-јати* (из *jęti)* што га каткада има R (181); облика ȣмаро, што га А редовно има, нема R већ *умро*, као (један пут!) В (184); у R може уз неке замјеничне облике пристајати, уз обично *-е*, и *-и* а у З-у само *-е*, па у R налазимо и обликâ као *сашао* - *изашао* а у З само *сишао* - *изишао* (189); R нема *међу* што З каткада има (190): R више путâ има обликâ као *дојти* - *дојдем*, З само један пут у С (193); R нема у страним ријечима *п* за *ф* као што З тако често има (199); R има само *бријеме*, као по-

[1] За то да је сам Н. Рањина и преписивао R^2 и преводио R^3 в. мој *Бернардинов Лекционар*, стр. 8, напом. 3.

највише В и С, док А има увијек *вријеме* (201); у З-у налазе се облици *полахко, мехко* којих у R нема (203); А има ријетко *мореш* итд, а R, као В и С, мијеша *морем* и *можеш* (205); правило је у З-у *човјек* а у R *чловјек* (209); З редовно пише *благосов* а R мијеша *благосов* и *благослов* (210); групе *-ст* итд. у R су често без дентала, као што редовно у В, а у А и С ријетко (212); у R и С завршеци су чешће *-анство* и *-директно* са *н* неголи без *н*, као редовно у А и В (213); у ген. пл. основâ на *о* и *а* R[1], као С, често нема суфикса *-а*, који је у А и В правило (217.221); R нема ген. ду. *руку* и *ногу*, који је у З-у обичан (221); у лок. пл. основâ на *о* R има доста често завршетак -ех (мјесто *ијех*), којега З нема (219); ном. синг. м. показних замјеница у R гласи *овај-сај, тај, онај* а ријетко и *ов, он*, у З-у само *овај* (у З[1] и *сај-си*), *ти, онај* (226); за бројеве 11—19 R има разне завршетке, само нема *-ајсте* што га искључиво има З (само у А) (231); крњи инфинитив R има врло често, као и В, док га А[1] и С немају а у А[2] је доста чест (234); у 1. синг. презента R има само изузетно завршетке *-им, -ем*, који у А[2] (*-им* и у В) одлучно превлађују (236); у 3. синг. и пл. презента суфикс *-т*, који се у R тако често налази, има само 3 пута З[1] (238); у погледу завршетака глаголских прилога R има отприлике оне исте формације као З[1] а не само *-ћи* и *(в)ши* као А[2], нарочито су у великој већини облици на *-(в)ше* према онима на *-(в)ши* (245); R, као З[1], има врло често перфект. презент и свезу *будем* с инфинитивом за будуће вријеме, чега А[2] нема (258).

Кад се прегледају те разлике међу R и З-ом, а нарочито међу R и А[2], излази да понајвише R има старије језичне фазе а А[2] млађе, или R чакавске (перф. презент у фут. значењу!) или црквене (*-т* у 3. синг. и пл. през.!), а А[2] чисто штокавске (*хоћу* с инф. за фут.; 3. синг. и пл. през. без *-т*), па се зато само собом намеће питање: гдје се R не слаже са З-ом а слаже с најстаријим чакавским споменицима, како што то бива у већини случајева гдје први има старији облик а други — млађи, је ли то одатле што је R збиља друкчије говорио од А[2], или је R задржао трагова од чакавскога лекционара у много већој мјери неголи се дослије мислило? То је питање на које се, како ја мислим, још не може одговорити, јер треба прије да се проуче остала, и нешто млађа дубровачка прозна дјела из XVI. вијека, у првоме реду комедије

М. Држића и дјела Басилија Градића, али и она оба ћирилска преписа Бернардинова лекционара, јер ћемо тада, много јасније и много потпуније неголи код R^2, видјети што је Дубровчанину у чакавском тексту било необично или туђе; па, иако та два преписивача нису сигурно ни они (као што никако није R^2) сасвим конзеквентно и тачно окретали чакавски текст на дубровачки говор, то се ипак може сигурно казати ово: гдје је дубровачки редактор што *оставио* без промјене, то може бити, али не мора бити нешто што је он имао и у својему говору, али гдје је он нешто *мијењао*, сигурно је било из његова говора оно чим је замијенио чакавски облик. Ова је моја расправа, својим лингвистичким дијелом, само прилог за рјешење тога питања које је још увијек много замршено.

* * *

Додатак. — Док је ова моја радња дошла на ред да се штампа, па нарочито док се је слагала, ја сам стигао да проучим довољно ћирилски Дубровачки лекционар и већ издани мали дио Лајпцишкога, па сам резултате свога проучавања изнио у својој књизи *Бернардинов Лекционар и његови дубровачки преписи*, што је ушла у штампу много касније од мојега *Зборника* а била ипак издана нешто прије њега. Проучио сам и језик Марина Држића и, колико сам могао, испоредио га с језиком Б. Градића, у чланку који је већ предан и примљен за *Rad* Југославенске академије. Али сад се зна и за још неке дубровачке прозне споменике из XV. вијека и из почетка XVI.ога, па ће требати да се с коначним судом причека док се и они издаду.

ПОГРЕШКЕ

(Први број каже страну а други каже редак, и то бројећи ретке одозго, ако је за другим бројем »г«, а одоздо, ако је за њим »д«; пред знаком »=« стоји како је наштампано а за њим како треба да се исправи).

9, 2 г. дале = мале
14, 15 г. с једнима = с једним а
15, 12 г. племинити=племенити
17, 9-10 г. „у|дакције“ треба брисати
22, 15 д. хустиских=хуситских
25, 13 г. мјесто = мјестио
36, 7 г. учинити = учинити[1]
38, 14 г. *са себе* = са *себе*
45, 5 д. домаѣдаць=домаћєдаць
50, 9 г. вијека[1] = вијека[2]
63, 15 г. у § = у § 7
71, 6 д. ад = да
76, 8 д. првога = овога
80, 9 г. сигнатуре = сигнатуре до сигнатуре
„ 11 г. имао = имамо
„ 14 г. опет = — опет
83, 14 д. иза = и за
99, 17 г. аотово = готово
105, 1 д. да се је = да је
108, 20 д. 50 = 60
10 д. ћирилицом=ћирилица
109, 1 г. да = да су
111, 13 д. *amen* = *амен*
113, 12 г. (потрес) = (потрес) 15,20.20,327
119, 1 д. *мô. е* а не „нä = *мôре*) а не „нä
122, 17 г. скоро = скоропис
126, 4 г. глиатуру = лигатуру
129, 11 г. Р, = Р
131, 3 г. · атмѕ · = · атлг ·
132, 17 г. 1512 = 1512[2].
135, 10 д. словенска=славенска
137, 9 д. паклєн = паклєнє
139, 3 г. г(ни) = гн(и)
143, 18 г. послије *n*- = послије н
146, 13 г. 23,124 = 23.124
148, 13 г. тин = тии
„ 19 г. онин = онии
„ 15 д. 10.5 = 10,5
149, 10 г. први = прави
151, 12 д. чловнєкь = чловиєкь
„ 5 д. свтога = свⷮога
„ 4 д. књигама = књигама ѵ
„ 2 д. ѡ = ѡ̑
156, 2 г. 13, 0 = 13,20
„ 4 г. 5,6 = 5,63
„ 16 д. није тачно што сам узео да је глагол *йрје-ши (се)* дошао у Зборник из црквенога језика, јер се налази и у Вукову рјечнику и код М. Менчетића *(Stari pisci hrv. II,* 223.242.270.
157, 10 г. нриємȣдри=приємȣдри
159, 12 г. *r*ě = *r*ě,
161, 13 г. U. 385 = U. 358
„ 5 д. ě*h*-*h*ě- = -ě*h*

162, 8 г. стоје = стоји
165, 6 г. *iieg* = *iied*
166, 9 д. *млијентовати* = *мијентовати*
167, 15 г. *чи̏р* = *чӥр*
„ 11 д. **изнєѡ** = **изнѡ**
168, 1 г. 3,22 = 33,22
170, 7 д. 3 = 3^2
174, 7 д. *tělesa-* = *těles-*
„ 6 д. 15.12 = 15,12
„ 2 д. *dě* = *vidě*
175, 18 д. црвенога=црквенога
178, 18 д. како ми јавља проф. М. Бартоли, у Умбрији се мијеша *-ll-* и *-ld-*, па је одатле дошло у Дубровник *гристалад*
180, 17 д. **сл-мчємь** = **са-мчємь**
181; 6 г. и чистом=и у чистом
185, 3 г. *ро* = *р̥о*
„ 4 д. **ѡздала** = **ѿздала**
„ 4 д. **ѡзгара** = **ѿзгара**
186, 1 г. **ѡзгорь** = **ѿзгорь**
„ 1 г. **ѡзгора** = **ѿзгора**
„ 4 г. **ѡтолє** = **ѿтолє**

187, 12 д. *стојати* = *стајати*
„ 6 д. *сшӓнēм* = *стӓнēм*
188, 14 д. **ѡзгарь** = **ѿзгарь**
199, 11 г. *vьzęti* = *vъzęti*
201, 3 д. е. ген. = с ген.
203, 8 г. **ꙋбож мь** = **ꙋбожимь**
„ 10 г. **ꙋбогнмь** = **ꙋбогимь**
204, 1 д. *ск* = *цк*
205, 1 г. *ск-ст* = *цк-цт*
„ 19 д. и у Р и у Р = и у Р и у R
210, 2 г. **човиєчвтвѡ** 535 = **човиєчтвѡ** 536
211, 18 г. **поздралєнне**=**поздралєниє**
„ 1 д. уметне *о* = уметне *д*
217, 17 г. **лавать** = **лакать**
226, 9 д. с. и ср. = м. и ср.
231, 14. **ѡ-три** = **ѿ-три**
232, 5 д. **ѡ** = **ѿ**
233, 3 г. **тринанстн** = **тринаисти**
„ 12 г. *naest* = *naesti*
234, 5 г. **жєлню** = **жєлию**
„ 17 д. **вахошє** = **вахотє**
237, 15 г. **ѡлꙋчꙋнємь**=**ѿлꙋчꙋнємь**

ИЗДАЊА
ЗАДУЖБИНЕ Д-РА ЉУБОМИРА РАДИВОЈЕВИЋА

1. Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи. Књ. I. — Б. 1902 8° XIV 480. Цена 60 дин.
2. Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи. Књ. II. — Б. 1903 8° XIV 482. Цена 60 дин.
3. Д-р Мих. Гавриловић, Исписи из Париског архива. Грађа за историју првог српског устанка. — Б. 1904 8° XXIX 832. Цена 60 дин.
4. Драг. М. Павловић, Србија и српски покрет у Јужној Угарској. — Б. 1904 8° XVI 180. Цена 20 дин.
5. А. Белић, Дијалекти Источне и Јужне Србије. — Б. 1905 8° XV 715 (и две карте у прилогу). Цена 100 дин.
6. Павле Поповић, Приповетка о девојци без руку, студија српске и југословенске књижевности. — Б. 1905 8° 123. Цена 20 дин.
7. Јован Скерлић, Омладина и њена књижевност (1848—1871), изучавање о националном и књижевном романтизму код Срба. — Б. 1906 8° 557. Цена 75 дин.
8. Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи Књ. III. — Б. 1908 8° X 484. Цена 60 дин.
9. Јован Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку. — Б. 1909 8° 267. Цена 20 дин.
10. Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустро-турског рата (1788—1791) год. — Б. 1910 8° XIII 391. Цена 40 дин.
11. А. Белић, Дијалектолошки зборник, књ. 2. — Б. 1911 8° 473. Цена 60 динара.
12. Д-р Јован Радонић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. — Б. 1911 8° XI 776 (са осам таблица). Цена 60 дин.
13. Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. — Б. 1911 8° 179. Цена 30 дин.
14. А. Белић, Акценатске студије Књ. I. — Б. 1914 8° VIII 210. Цена 20 динара.
15. Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи. Књига IV. — Б. 1924 8° 227. Цена 20 дин.
16. Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи. Књига V. — Б. 1924 8° 334. Цена 40 дин.
17. Д-р Милан Решетар, Бернардинов Лекционар и његови дубровачки преписи. — Б. 1933 8° 132. Цена 30 дин.
18. Д-р Милан Решетар, Дубровачки зборник од год. 1520. — Б. 1933 8° 296. Цена 50 дин.

A000006350895

CIRCULATED
891.8309
R311d
628261

A000006350895